MUZEUL DE ISTORIE SATU-MARE

satu mare

studii și comunicări

1969

MUZEUL DE ISTORIE SATU MARE

SATU MARE

Studii şi comunicări
Studien und Mitteilungen
arheologie — istorie — etnografie — artă

Muzeul Judeţean
BIBLIOTECA
SATU MARE

1969

Redactor
Schriftleiter

T. BADER

Coperta de
Buchumschlag von AUREL CORDEA

Bun de tipar: 8.05.1970. Coli de tipar: 15.
Planșe tipar: 54.

Tiparul executat sub com. nr. 372/69 la Întreprinderea poligrafică „Crișana" Oradea, str. Moscovei nr. 5.
Republica Socialistă România

CUPRINS — INHALT — SOMMAIRE

Gh. I. BODEA, Din lupta de rezistență antifascistă a populației județului Satu Mare (1940—25 octombrie 1944) . . . 5

Z. BENEDEK, Scimbările cursului Someşului şi al Crasnei în perioada pleistocenului superior şi a holocenului. . . . 25
Die Flussrichtung der Samosch und Krasna im Hochpleistozän und Holozän. 33

M. BITIRI — A. SOCOLAN, Aşezarea paleolitică de la Turulung şi locul ei în paleoliticul din N.V. României. 35
L'établissement paléolitihique de Turulung et sa place dans le cadre du paléolitihique du Nord-Ouest de la Roumanie. 39

S. DUMITRAŞCU, Săpăturile arheologice de la Unimăt. 41
Archäologische Ausgrabungen in Unimăt. 47

C. KACSO, Morminte din perioada de tranziție spre epoca bronzului de la Ciumeşti. 49
Der Friedhof des Typus Bodrogkeresztúr von Ciumeşti. 56

I. NÉMETI, Descoperiri funerare din epoca bronzului în jurul Careiului. 57
Grabfunde der Bronzezeit aus der Umgebung der Stadt Carei (Kreis Satu Mare). 72

T. BADER, Depozitul de bronzuri de la Domăneşti. 73
Der Bronzedepotfund von Domăneşti. 84

Z. NÁNÁSI, Morminte hallstattiene tîrzii de la Curtuişeni. . . . 85
Tombeaux hallstattienne tard de Curtuişeni. . . . 90

Dr. ŞT. FERENCZI, Cu privire la apărarea hotarului de nord al provinciei Dacia. 91
Über die Verteidigung der Nordgrenze der Provinz Dazien. 109

Gh. LAZIN, Circulația monetară în nord-vestul României (sec. II—IV). 111
Der Müzumlauf im Nordwesten Rumäniens (2.—4. JH). 120

I. NÉMETI, Un mormînt din secolul V descoperit în satul Ghenci, comuna Căuaş. 121
Grabfund des 5. Jhs.u.Z aus Ghenci. 124

B. BURAI, Despre cetatea de tip italian din Satu Mare (1543—1705) 125
Die Festung von Satu-Mare — italienischer Typus. (1543—1705). 147

V. B. URSU,	Lupta populației din județul Satu Mare pentru unire.	149
	La lutte des masses populaires du district de Satu Mare pour l'Union (1918).	158
Dr. P. BUNTA,	Date privind istoria mișcării muncitorești din Satu Mare (1923—1928).	159
	Zur Arbeiterbewegung in Satu-Mare (1923—1928).	176
I. IURAȘCIUC,	Contribuții la studiul alimentației populare din județul Satu Mare.	179
	Ein Beitrag zur Erforschung der volkstümlichen Ernährung im Kreise Satu-Mare	186
I. G. ANDRON,	O colecție de artă populară.	187
	Une colection de l'Art populaire.	201
B. TÓTH,	Metode în cercetarea tipologică și stilistică a arhitecturii populare.	203
	Des methodes dans la recherche typologique et stylistique de l'Arhitecture populaire.	218
N. LĂPTOIU,	O viguroasă personalitate a vieții artistice românești; sătmăreanul AUREL POPP.	221
	AUREL POPP.	230
I. URSU — I. IURAȘCIUC,	Din corespondența A. Popp — E. Isac — N. Tonitza.	232
	Aus dem Briefwechsel A. Popp—E. ISAC—N. TONITZA	239

DIN LUPTA DE REZISTENȚĂ ANTIFASCISTĂ A POPULAȚIEI JUDEȚULUI SATU-MARE (1940 — 25 octombrie 1944)

În anii premergători și în cei din timpul celui de-al doilea război mondial, asupra popoarelor Europei s-a abătut pericolul robiei fasciste, pericolul pierderii totale a libertății și independenței naționale.

Dușmanul comun al popoarelor — Germania hitleristă — a fost dușmanul de moarte și al poporului român ale cărui interese naționale, independența națională și integritatea teritorială a țării au fost călcate în picioare deosebit de grav la 30 august 1940, cînd Germania hitleristă și Italia fascistă, pentru a-și subordona atît Ungaria cît și România și a le șantaja, au impus României odiosul Dictat de la Viena. Prin acest Dictat a fost rupt din trupul țării Nordul Transilvaniei — teritoriu cu o suprafață de 43 500 km² și o populație de 2,6 milioane de locuitori, în majoritate românească — și predat Ungariei horthyste. În eventualitatea respingerii de către România a acestui Dictat, comandamentul hitlerist pregătise un plan precis de operații militare împotriva României.[1]

Masele largi din întreaga țară și-au manifestat cu putere indignarea și protestul împotriva dictatului fascist, demonstrînd viguros, la orașe și sate, pentru apărarea independenței și suveranității României.

Alături de marile demonstrații organizate de partidul comunist în diferite orașe ale țării (București, Constanța, Cluj, Brașov, Sibiu, Oradea, Sighișoara, Sebeș, etc.), în județul Satu Mare, la Carei, Satu-Mare, au avut loc proteste hotărîte împotriva arbitrajului de la Viena — încă o manifestare a primejdiei fasciste în plină ascensiune.[2]

Dorința de a apăra interesele naționale ale poporului, integritatea teritorială a țării, casa și vatra familială, erau sentimente ce au cuprins alături de masele largi și armata română, trupele aflate pe granițe (printre care și cele din zona județului Satu-Mare).

Retragerea fără luptă de pe frontieră a provocat protestul vehement al militarilor și comandanților, multe unități refuzînd să se supună ordinelor de părăsire a pozițiilor de apărare de la frontieră.

În raportul contrainformativ al Brigăzii 2 Mixte munte înaintat Diviziei a 17-a infanterie pe luna septembrie 1940 se arată: „După un an și jumătate de veghe și pregătiri înfrigurate de luptă, după o muncă continuă de zi și noapte pentru pregătirea pozițiilor de apărare

în Țara Oașului — în Maramureș și în Munții Lăpușului —, vînătorii de munte ai Brigăzii 2 M.M., fără a putea folosi ceea ce ei au pregătit cu atîta vrednicie pentru apărarea gliei străbune, încovoiați de durere și în plîns sfîșietor, forțați de împrejurări, părăseau pămîntul scump al Oașului, Maramureșului și falnicii munți începînd de la culmea Rotunzilor prin Agniș cu minunata Poiană a Izvorului — peste Gutinul pleșuv către Țibleșul falnic."[3]

În aceleași zile, la 4 septembrie 1940, postul de radio Londra, într-o emisiune în limba română transmitea: „Două divizii române de la Satu-Mare, precum și un regiment comandat de colonelul Strat, un cunoscut erou, au refuzat să se retragă".[4]

După dictatul de la Viena situația din Nordul Transilvaniei s-a înrăutățit. Sursele documentare ale vremii relatează că „puhoaie de refugiați umplu drumurile, urmînd căruțe pline cu ce au putut lua din avutul lor".[5] Printre cei aproape 200 000 de români care au părăsit în mod forțat Nordul Transilvaniei, se află, — conform datelor întocmite de Comisariatul Central al Refugiaților pînă la 1 ianuarie 1943 — și cele 16 286 de persoane care au fost nevoite să părăsească județul Satu-Mare.[6]

Analiza chiar sumară a vieții economice a județului Satu-Mare în timpul celor 4 ani de ocupație fascisto-horthystă ne prezintă un tablou sumbru. Izbucnirea războiului hitlerist a accentuat starea mizeră, nenorocirile, ruina economică. Populația județului fiind ocupată în agricultură în marea ei majoritate (80% din total), țărănimea a avut cel mai mult de suferit. Conform unor calcule efectuate imediat după eliberarea județului de sub ocupația fascistă, rezultă că în focul războiului au fost distruse numai în județul Satu-Mare comune întregi, cuprinzînd aproximativ 3 190 gospodării țărănești în valoare de 2 miliarde lei. Au fost arse semințe, alimente, nutrețuri, în valoare de peste 3 miliarde lei. Trupele fasciste au ridicat de la țărani (fără răscumpărare) produse valorînd peste 5 miliarde lei. Notăm că în această sumă nu este inclusă valoarea producției agricole predată pentru întreținerea trupelor operative în timpul celor 4 ani de război. Un calcul global al valorii producției agricole a județului Satu-Mare cheltuită în timpul celor 4 ani de război, indică suma de 60 miliarde lei, fără ca agricultura județului să fi avut vre-un profit.[7] În aceste calcule nu este inclusă valoarea inventarului agricol distrus în timpul anilor de război și a operațiunilor militare.[8]

Nivelul de viață s-a înrăutățit datorită politicii de exploatare colonială prin care, în cei 4 ani, au fost jefuite în mod intens bogățiile naturale ale Nordului Transilvaniei: cereale, minereu neferos, sare, lemne și multe alte produse. În plus, introducerea sistemului rechiziționării produselor cerealiere și animale, înrăutățirea aprovizionării populației cu alimente, îmbrăcăminte, încălțăminte, creșterea vertiginoasă a prețurilor ca urmare a inflației, scumpirea enormă a vieții completează tabloul sumbru al vieții maselor populare din județul Satu-Mare.

Pentru exemplificarea situației deosebit de grea a aprovizionării populației cu alimente amintim că în raportul din 19 august 1941, al Căpitanului de poliție a județului Satu-Mare se notează cu îngrijorare că „numai forței deosebite a împuternicitului guvernamental al aprovizionării... i se datorează faptul că în această privință (a aprovizionării populației n.nr.) nemulțumirile nu au izbucnit".[9] Această „forță" nu a fost însă în stare să îmbunătățească situația dezastruoasă din comunele județului ca: Negrești, Orașul-Nou, Remetea-Oașului, Prilog, Racșa, Vama, etc., unde zile în șir majoritatea populației nu a avut nici pîine nici făină. Dintr-un raport din 25 iulie al organelor fasciste rezultă că: „femeile și copiii colindă plîngînd ulițele în căutarea pîinii. Atmosfera este foarte desnădăjduită", — conchide raportul.[10]

Situația se înrăutățește tot mai mult. Căpitănatele poliției din unele orașe ca Satu-Mare, Carei și altele sînt nevoite să recunoască realitatea; ca urmare a nerezolvării doleanțelor economice și sociale, starea de nemulțumire a populației atît la sate cît și la oraș este în continuă creștere. La 9 martie 1941 căpitanul din Carei raportează că „locuitorii orașului, îndeosebi păturile de jos, populare, își manifestă pregnant nemulțumirea din pricina lipsei de cartofi și untură",[11] și a altor alimente. Nu întîmplător, tocmai la Carei, comuniștii în vara anului 1941 vor reuși să organizeze în rîndul femeilor o demonstrație împotriva lipsei de pîine.[12] Aceleași nemulțumiri se manifestă și în rîndul muncitorilor din Satu-Mare în anul următor.[13]

Pe plan politic și social, dictatura fascistă-horthystă a introdus un regim feroce, tocmai pentru a înăbuși încă în fașă orice nemulțumire a maselor populare. Întreprinderile au fost militarizate, s-au introdus metode fasciste de intimidare a muncitorilor: legarea la stîlp, bătaia cu știerul scurt, carcerele, ziua de muncă a devenit de 10—12 ore și chiar 16 ore. Muncitorii care se împotriveau regimului fascist și războiului antisovietic erau trimiși pe front, în detașamentele de muncă forțată, în companii speciale de muncă, la exploatările forestiere, fiind supuși unui regim de exterminare.

Muncitorii agricoli, care refuzau să lucreze pămîntul grofilor sau al chiaburilor, pentru salarii derizorii, erau ridicați și duși la muncă forțată, sau — începînd cu anul 1943, după cum rezultă din „Buletinul județului Satu-Mare", — se luau împotriva lor anumite măsuri legislative.[14]

Pe lîngă intensificarea exploatării economice, sociale, și în județul Satu-Mare, ca în întregul nord al Transilvaniei, regimul fascist a creat o situație gravă din punct de vedere național, populația românească fiind ținta celor mai diverse atacuri atît pe plan economic, cît și social, politic, cultural și național. Pentru a desbina forțele democratice ale maselor exploatate, regimul fascist a depus o activitate susținută de a crea artificial o învrăjbire națională. Asuprirea națională a județului Satu-Mare, în timpul ocupației fasciste s-a manifestat sub cele

mai diverse feluri. Astfel, în virtutea unor ordine speciale ţăranii români (în primul rînd cei din zona muntoasă) erau obligaţi să presteze muncă cu căruţele şi braţele cîte 2—3 zile pe lună la transportul lemnelor din pădure, în condiţii grele, pe drumuri impracticabile, pînă la cele mai apropiate gări.[15]

Concedierile românilor din întreprinderi, instituţii[16]*, uzine, instituirea companiilor de muncă forţată pentru români, desconsiderarea sentimentului naţional, al culturii naţionale, a religiei, internările în taberele de muncă, iată doar cîteva arme din arsenalul cu care a operat regimul fascist în problema naţională. Nu întîmplător, în august 1942, la sosirea comisiei militare mixte germano-italiene însărcinată cu controlul situaţiei naţionalităţilor în Ungaria horthystă, populaţia românească din comuna Doba sub imboldul speranţei, a înconjurat maşinile diplomatice sărutîndu-le, şi înaintîndu-şi plîngerile împreună cu cererea ameliorării situaţiei lor.*[17]

Populaţia românească era urmărită cu atenţie de agenţii fascişti în toate manifestările ei, şi pentru cele mai diverse „vini", românii erau internaţi în lagăre, arestaţi, întemniţaţi. Dăm spre exemplificare cîteva cifre pe întregul nord al Transilvaniei despre arestările operate în rîndul populaţiei româneşti în anii 1941—1942, pentru „vina" de a fi avut legături cu rudele din România, de a fi discutat cu soldaţii italieni aflaţi în trecere prin localitate, pentru a se fi vizitat reciproc cu alte familii româneşti din localitate sau din alte localităţi, şi a fi „complotat" împotriva statului maghiar, pentru a fi revendicat dreptul de a putea învăţa în limba maternă, etc. După datele oficiale între 1 iulie 1941—4 martie 1942 au fost arestaţi 1441 de români.[18] *În comuna Petreşti (jud. Satu-Mare) s-au efectuat arestări deoarece în biserica românească din localitate la sfîrşitul serviciului divin nu s-a cîntat imnul maghiar. Alte arestări în judeţul Satu-Mare, în perioada arătată, s-au efectuat în Seini Beltiug, Vezendiu, Sătmărel, Husia, etc.*

Urmărind să slăbească cu toate mijloacele puterea economică a populaţiei româneşti din nordul Transilvaniei, autorităţile horthyste au atacat mişcarea cooperatistă românească, care cu greu a reuşit totuşi să-şi menţină existenţa. În judeţul Satu-Mare, în momentul Dictatului, cooperativele existente erau: 2 cooperative de consum (orăşeneşti), 2 cooperative forestiere, 37 bănci populare şi 40 cooperative de aprovizionare, producţie şi desfacere agricolă, avînd toate la un loc peste 20 000 de asociaţi, cu un capital şi fonduri proprii de circa 50 000 000 lei. În timpul celor 4 ani de stăpînire fascisto-horthystă, jumătate din cooperative au dispărut, iar marea majoritate a celor rămase au fost jefuite de armatele hitleriste şi hortyste în retragere.[19]

În acest tablou general al vieţii economice, sociale, politice şi naţionale a populaţiei din nordul Transilvaniei, comuniştii sînt printre primii care însufleţesc masele, le mobilizează la luptă împotriva fascismului, împotriva războiului hitlerist care secera sute de mii de vieţi. În condiţiile dictaturii fasciste, comuniştii, riscîndu-şi viaţa la fiecare pas,

au luptat în primele rînduri ale maselor populare (române, maghiare, germane) pentru zdrobirea fascismului.

Partidul Comunist Român situat ferm pe poziţiile internaţionalismului proletar, a lansat în zilele dictatului de la Viena o chemare adresată muncitorilor şi ţăranilor români din nordul Transilvaniei, căzuţi vremelnic sub jugul fascist-horthyst, prin care aceştia erau îndemnaţi să lupte alături de oamenii muncii maghiari, sub conducerea partidului comuniştilor din Ungaria. Ţelul luptei: dărîmarea exploatării capitaliste, zdrobirea fascismului, eluptarea eliberării lor sociale şi naţionale. În condiţiile terorii autorităţilor poliţieneşti şi a jandarmeriei horthyste, din cauza greutăţilor pricinuite de faptul că organizaţiile de partid din nordul Transilvaniei au reuşit să intre în legătură cu delegaţii P.C. Ungar deabia în primăvara anului 1941 iar mai tîrziu această legătură a fost de mai multe ori întreruptă, comuniştii din nordul Transilvaniei, în funcţie de condiţiile locale existente, folosind experienţa de luptă acumulată în cadrul Partidului Comunist Român, nu au abandonat nici pentru o clipă lupta.

Încă înainte ca trupele horthyste să treacă la ocuparea nordului Transilvaniei, în perioada de 1—10 septembrie un delegat din conducerea organizaţiei de partid din nordul Transilvaniei s-a deplasat la Bucureşti, a luat legătura cu secretariatul Comitetului Central al P.C.R., de unde a primit îndrumarea următoare: comuniştii din nordul Transilvaniei se organizează într-o organizaţie regională pe baza vechilor principii şi îşi continuă activitatea în rîndul partidului comuniştilor din Ungaria (K.M.P.). Delegatul transivănean a fost înştiinţat că secretariatul Comitetului Central al P.C.R. va trimite un delegat la Comintern pentru a rezolva prin intermediul acestui for, realizarea practică a legăturii dintre Budapesta şi Cluj, urmînd ca un delegat al Comitetului Central al P.C.U. să se prezinte la Cluj spre a realiza legătura cu organizaţia din nordul Transilvaniei.[20] *Noul secretariat al organizaţiei comuniste din nordul Transilvaniei şi-a început imediat activitatea, împărţind (după principiul de organizare a P.C.R., de dinainte de dictatul de la Viena), teritoriul nordului Transilvaniei în trei circumscripţii subordonate, avînd fiecare un secretariat. Cele 11 judeţe ale nordului Transilvaniei au fost organizate în următoarele circumscripţii:*

I) *Someş*, avînd judeţele: Cluj, Solnoc-Dăbâca, Bistriţa-Năsăud, Maramureş, împreună cu organizaţiile locale şi judeţene din Dej şi Bistriţa, organizaţia locală din Sighet şi cele din judeţ — în comunele Rozavlea, Săpînţa, Vişeul de Sus, Budeşti, Vad, etc. şi organizaţiile din Cluj.

II) *Circumscripţia Mureş*, avea judeţele Mureş-Turda, Odorhei, Ciuc, Trei-Scaune, avînd organizaţiile la Tg. Mureş, Reghin, Sfîntu Gheorghe, Gheorgheni, Tg. Secuiesc, Miercurea Ciuc, Odorhei şi în comunele Ditrău, Covasna, Ilva Mică,

Deda, Sîntdominic, Baraolt, Ojdula, Praid, Lunca de sus și încă în alte 24 de localități.[21]

III) *Circumscripția Criș*, avea sub îndrumarea directă, organizația de partid din Oradea, care conducea munca celulelor din Vaida, Sălard, Aleșd, Cehul Silvaniei, Roșiori, organizația de partid din Satu-Mare, care îndruma activitatea celulelor comuniste din Zalău, Benesat, Jibou, Seini, Ariniș, Șomcuta Mare, precum și organizația din Baia Mare, care dirija activitatea celulelor din uzinele și minele din oraș și jur și din comunele din împrejurimi.[22]

În activitatea comuniștilor din nordul Transilvaniei un important rol a fost îndeplinit de conferința regională ilegală de partid din nordul Transilvaniei, ce s-a ținut în săptămîna între 15—21 noiembrie 1940 (după unii în 15—16, după alții în 21—22 sau 22—23 noiembrie 1940), în Cluj, la o locuință ilegală de partid din strada Gheorgheni.

Comuniștii au fost cei care au organizat Comitetul regional al Ajutorului Roșu, al Uniunii Tineretului Comunist, al Uniunii Sindicatelor revoluționare, și al Comitetului național-revoluționar al românilor din nordul Transilvaniei, care a mobilizat masele române la luptă unită cu oamenii muncii maghiari împotriva ocupanților horthyști, pentru eliberarea națională.[23] Această organizație a activat cu succes în satele Maramureșului, a Bistriței și Năsăudului, a Sălajului și în Țara Oașului.

Ajutorul Roșu a desfășurat în timpul stăpînirii horthyste o activitate fructuoasă în întreg nordul Transilvaniei, remarcîndu-se printre altele și organizațiile aferente județului Satu-Mare, cele din Satu-Mare, Jibou, Baia Mare, etc.[24]

Folosind toate posibilitățile legale sau semilegale, comuniștii din nordul Transilvaniei au hotărît să îmbine munca ilegală cu cea legală prin intermediul sindicatelor independente muncitorești din Ungaria — singura organizație muncitorească din acei ani încadrată în lege (în pofida unor influențe nefaste ale social-democraților de dreapta). În opoziție cu aceste sindicate independente, autoritățile horthyste creează o serie de organizații pseudo-sindicaliste, naționaliste, fasciste, de tipul „Nemzeti Munka Központ" (Centrul național al muncii), „Nemzeti ujjászületés pártja" (organizație imredistă) sau „Magyar nyilas-keresztes part" („organizația săgeților de fier", cu caracter fascist), care aveau menirea să abată proletariatul de la lupta împotriva exploatării capitaliste și a regimului fascist, să slăbească frontul de luptă proletar, pe linia unor manifestări șovine, naționaliste.[25]

În aceste împrejurări se duce în întreg nordul Transilvaniei o luptă continuă între comuniști, social-democrați pe de o parte și organizațiile pseudo-sindicaliste, naționaliste, fasciste pe de altă parte, pentru atragerea maselor muncitorești. Dar muncitorimea conștientă, indiferent

de naţionalitate şi-a apărat sindicatele independente şi bazele ei organizatorice cele mai importante, reuşind să contracareze ofensiva naţionalistă.

Alături de muncitorii din Cluj care încă în toamna anului 1940 încep să se afilieze uniunilor profesionale revoluţionare, în ianuarie 1941 muncitorii orădeni, minerii şi metalurgiştii din Baia Mare şi împrejurimi, muncitorii tipografi din Carei, Şimleul Silvaniei, Zalău, Reghin, Dej, Sf. Gheorghe, Sighet, Bistriţa, Tg. Mureş, muncitorii forestieri din Valea Mureşului, urmează exemplul clujenilor.

În întreg nordul Transilvaniei, precum şi în judeţul Satu-Mare muncitorimea organizată şi conştientă, ţărănimea oropsită, intelectualitatea progresistă, luptă zi de zi pentru a-şi apăra propriile interese, pentru mărirea salariilor, aprovizionarea cu alimente şi îmbrăcăminte, ajutor pentru familiile celor concentraţi în detaşamentele de muncă, înlăturarea metodelor fasciste de terorizare a populaţiei, împotriva dictaturii horthyste şi a războiului antisovietic.

Împotriva forţelor progresiste, democratice, fascismul hortyst mobilizează forţele reacţiunii, tocmai acolo unde se simte mai din plin activitatea comuniştilor, a social-democraţilor.

În mai 1941 sînt arestaţi la Satu-Mare mai mulţi comunişti pentru activitate ilegală.[26]

În vara anului 1941 (imediat după atacarea Uniunii Sovietice) se dezlănţuie o întreagă campanie teroristă împotriva elementelor comuniste, progresiste, antifasciste. Sute şi sute de cetăţeni sînt arestaţi şi întemniţaţi în lagăre. Concomitent se încearcă infiltrarea în rîndurile muncitorimii a organizaţiilor profesionale fasciste. Astfel în a doua jumătate a anului 1941, „Nemzeti Munka központ" încearcă să se extindă în regiunea Mureşului, apoi la Careii Mari, la Valea lui Mihai, Satu-Mare, Oradea, Aleşd, Baia Mare şi împrejurimi.[27] Concomitent acţionează şi organizaţiile fasciste care atacă forţele revoluţionare, antifasciste, în localităţile Satu-Mare, Carei, Dej, Cluj, Sighet, Tg. Mureş, Oradea, în judeţul Bistriţa-Năsăud, la Odorhei, etc.[28]

Cu toate loviturile grele primite de mişcarea comunistă, antifascistă din nordul Transilvaniei în vara şi toamna anului 1941 cînd au fost arestaţi şi condamnaţi militanţi de seamă ai mişcării, împreună cu sute de membri ai rezistenţei antifasciste, în ciuda atacurilor organizaţiilor fasciste mai sus amintite, în a doua jumătate a anului 1942 organele poliţieneşti horthyste raportează cu stupefacţie că celulele comuniste încep să se reactivizeze în întreg nordul Transilvaniei în localităţi ca Satu-Mare, Baia Mare şi în unele comune.[29] Ele îşi propuneau, prin intermediul Comitetului Ajutorului Roşu să vină în ajutorul comuniştilor şi a celor arestaţi, condamnaţi sau internaţi în lagărele de concentrare. Noile organizaţii ilegale trec la acţiuni concrete economice şi politice, astfel încît numai în judeţul Satu-Mare se semnalează mai multe acţiuni greviste în cursul primăverii şi verii anului 1942.

În încleștarea pe viață și pe moarte dintre forțele *comuniste și fasciste, anul 1943 reprezintă o etapă importantă. Acum, la 24 februarie, 1943, regimul horthyst încearcă o nouă lovitură asupra mișcării antifasciste din nordul Transilvaniei, deschizînd* „procesul monstru", *în cursul căruia au fost deferiți justiției 664 de comuniști români și maghiari din nordul Transilvaniei. Pentru a intimida și mai mult forțele politice democratice luptătoare pentru independență, pentru pace, pentru drepturi naționale, „marele proces" care va dura 4 săptămîni va fi organizat grupat în mai multe localități: la Cluj cei 119 comuniști din Cluj, Dej, Bistrița, la Tg. Mureș cei 186 din Mureș-Turda, Ciuc, Trei Scaune, Odorhei, iar între 5—26 mai 1943 la Satu-Mare au fost judecați cei 169 de comuniști din Satu-Mare, Sălaj și Bihor.*[30]

Dînd dovadă de solidaritate muncitorească, comuniștii sătmăreni care activau în libertate, redactează și împrăștie manifeste prin care cer eliberarea tovarășilor lor.[31]

Cu toate persecuțiile și căderile, mișcarea muncitorească ia amploare. La 1 mai 1943 pe zidurile orașului Satu Mare, la fel ca la Cluj, apar inscripții antirăzboinice, se răspîndesc manifeste comuniste.[32] *La Baia Mare au loc acțiuni antigermane, iar în lunile următoare în fostul județ Satu-Mare (la Baia Mare și în împrejurimi) au loc greve, împotriviri, manifestații locale.*

Comitetul Central al P.C.U. a hotărît în iunie 1943 dizolvarea partidului și transformarea lui într-o organizație politică denumită Partidul Păcii.[33]

Deși s-a dizolvat P.C.U., comuniștii din Satu-Mare, Baia Mare, etc. își continuă activitatea, răspîndesc manifeste proprii în care explică evenimentele, chemînd populația la organizarea forțelor antifasciste, antirăzboinice, pentru pace, pentru independență.[34]

Se întărește și mișcarea social-democrată de stînga. Muncitorii organizați, români și maghiari, între august și septembrie 1943 alcătuiesc o comisie pregătitoare instituită la Satu Mare, pentru organizarea în mai bune condițiuni a activității social-democraților în rîndurile muncitorimii din nordul Transilvaniei.

În fața acestor regrupări și activizări antifasciste, regimul fascist hotărește o nouă lovitură de anvergură împotriva elementelor antifasciste, din nordul Transilvaniei. Ca urmare, în toamna anului 1943 un nou val de arestări, de represalii brutale, internări în lagăre, închisori, crime, se abat asupra mișcării antifasciste din nordul Transilvaniei. Acum cade pe altarul rezistenței antifasciste, ucis de fasciști, comunistul clujean Jozsa Béla, unul din conducătorii mișcării din întregul nord al Transilvaniei. Tot acum este arestat la Satu-Mare un grup numeros de comuniști, care într-o tipografie ilegală pregăteau documente false pentru persoanele prigonite de poliția horthystă. La Carei și împrejurimi mai multe persoane bănuite de activitate antifascistă, sînt internate în „Detașamentul de muncă românesc" *de la Seini, în timp ce alții din*

Carei, Moftinul Mic, etc. sînt închiși.[36] *Arestările din noiembrie 1943 urmăreau atît pe comuniștii din Satu Mare, precum și pe conducătorii social-democrați sau sindicaliști.*[37]

Ca o contrapondere a forțelor antifasciste, imediat după valul de represalii, se observă o nouă înviorare a activității antifasciste atît la Satu-Mare, Sighet, cît și la Oradea și în alte localități.[38]

În a doua jumătate a anului 1943 și în județul Satu-Mare, sub influența muncii comuniștilor și a înfrîngerilor suferite de coaliția fascistă pe frontul sovietic, mulți dintre cei mobilizați refuzau să se prezinte la unități, luînd drumul munților. Această formă de rezistență antifascistă s-a răspîndit în deosebi în zona păduroasă a Oașului, unde în 1943, numai din comunele Certeze și Bixad, peste 300 de locuitori au refuzat să răspundă ordinelor de chemare, fugind în munți.[39]

Odată cu ocuparea Ungariei de către trupele germane, în martie 1944, forțele antifasciste din nordul Transilvaniei primeau noi lovituri grele din partea regimului fascist. Toți comuniștii aflați în evidența poliției au fost închiși sau internați. Valul de arestări a cuprins nu numai orașele, ci și centrele muncitorești și comunale mai lăturalnice.

La 5 aprilie la Baia Mare și Sighet, la 6 aprilie la Satu-Mare, în 10 aprilie la uzinele din Baia Mare, etc., poliția hortystă operează arestări masive în rîndurile comuniștilor și a social-democraților. În aceeași lună au loc arestări în localitățile mai mici ca Seini, Potău, etc.[40]

Cu toate acestea un grup de munctiori din Satu-Mare a hotărît să sărbătorească ziua de 1 mai, întrunindu-se în seara zilei de 30 aprilie pe malul Someșului și manifestînd pentru drepturile muncitorimii.[41]

Primăvara anului 1944 poartă amprentele tragice ale unor evenimente ce au cutremurat conștiința tuturor oamenilor cinstiți. Acum are loc acțiunea întreprinsă de gestapoul german și de poliția horthystă de deportare a populației evreești pe întregul teritoriu al Ungariei, concomitent cu mobilizările în companiile de muncă forțată, și cu trimiterile pe front a tuturor „elementelor periculoase din zona de operație."

În județul Satu-Mare acțiunea împotriva populației evreești a început la 22 aprilie 1944 cînd s-a dat ordinul prin care fiecare evreu era obligat să poarte pe haină un semn distinctiv[42]*. Au urmat apoi în cîteva zile alte ordonanțe restrictive prin care populația evreiască era obligată să-și facă cumpărăturile numai după ora 10, iar apoi hotărîrea care obliga pe fiecare evreu să nu-și părăsească domiciliul fără bilet de voie.*

La 1 mai 1944 a început la Satu-Mare marcarea ghetoului și în cîteva zile peste 14 000 de evrei din oraș erau mutați în ghetou. La 18 mai 1944 în ordinea străzilor, locuitorii ghetoului din Satu-Mare (femei, bătrîni și copii), au fost transportați la gară și de aici în camerele de gazare naziste de la Auschwitz, Dachau, etc. După război s-a constatat că numai din orașul Satu-Mare au fost exterminați de către fasciști peste 14 000 de cetățeni evrei, în timp ce din numărul total al evreilor deportați din județul Satu-Mare, peste 90% nu s-au mai întors niciodată.[43]

Tot acum, în luna mai 1944, autoritățile fasciste din Budapesta au decretat mobilizarea generală. Drept urmare, hitleriștii au încercat să ducă tineri și din județul Satu-Mare la muncă forțată în Germania. Mulți dintre cei vizați fug și se ascund în păduri. Dezertările, fuga din armată, continuă cu tot mai mare intensitate, în vara anului 1944, pe măsură ce linia frontului se apropia. Ele iau o asemenea amploare încît se trimit ordine de arestare împotriva celor dezertați sau fugiți tuturor prefecturilor județelor din Ungaria. Astfel în august 1944 sînt dați spre urmărire din județul Satu-Mare mai mulți locuitori din Cămărzana, Negrești, Tîrșolț, Peleșul, Satu-Mare.[44]

Vestea declanșării la 23 august 1944 a insurecției naționale antifasciste, organizată și condusă de P.C.R. și a întoarcerii armelor contra Germaniei hitleriste s-a răspîndit pe calea undelor, cu iuțeala fulgerului.

Masele muncitoare de diferite naționalități de pe teritoriul județului Satu-Mare, oropsite, exploatate și jefuite de către ocupanții fascisto-horthyști, și-au ridicat cu semeție capul. Ceasul eliberării se apropia. În întregul județ, ca și în altele, domnea o atmosferă încordată, apăsătoare.

Speriate de întorsătura pe care o luau evenimentele, în dimineața zilei de 24 august 1944, ca o măsură de prevedere și intimidare, autoritățile fasciste au emis dispoziții speciale în virtutea cărora au fost arestate și întemnițate toate elementele suspecte în ochii autorităților. Pentru persoanele arestate în județul Satu-Mare s-au instituit lagăre speciale la Carei, Băița, etc.

Aceste încercări de intimidare, urmăreau împiedicarea acțiunilor pe care populația județului și în special elementele progresiste le inițiau în vederea ajutorării trupelor române și sovietice eliberatoare.

La cîteva săptămîni după victoria insurecției armate, în timp ce aproape întreg teritoriul țării fusese eliberat de armatele române și sovietice, aici, în nord, la Baia Mare, Satu-Mare, Sighet, Carei, trupele fasciste se pregăteau pentru o ultimă rezistență.

În aceste împrejurări, în zilele istorice cînd trupele eliberatoare începuseră luptele în nordul Transilvaniei, P.C.R. a adresat în septembrie 1944 o înflăcărată chemare maselor populare din teritoriul cotropit de trupele fasciste în care se arăta: „Patrioți români din Ardealul cotropit! distrugeți căile de comunicație în spatele cotropitorilor, dezarmați-i, predați-i Armatei Române și Armatei Roșii sau nimiciți-i...

Țărani români și maghiari din Ardealul cotropit! nu dați vite și care pentru retragerea hitleriștilor, nu-i găzduiți în satele voastre, loviți-i din toate părțile"[45]*. Ecoul acestei chemări înflăcărate s-a făcut imediat simțit. Organizațiile locale ale partidului, au editat manifeste prin care mobilizau masele la luptă împotriva ocupaților fasciști. La începutul lunii octombrie 1944, într-un manifest al comuniștilor din Carei, se lansa următorul apel: „Muncitori! tovarăși! Luptați împotriva tîlharilor naziști, soarta voastră este în mîinile voastre".*[46]

Sentimentul patriotic de eliberare națională prima, și răspunzînd acestor chemări patriotice, oamenii muncii din satele și orașele județului Satu-Mare, în dorința lor de a se elibera cît mai curînd, au acționat cu multă hotărîre și spirit de sacrificiu, mulți dintre ei dîndu-și chiar viața în lupta grea a eliberării.

Formele de luptă folosite au fost dintre cele mai diverse, adecvate situațiilor diferite, pornind de la protestele individuale și colective împotriva grelelor condiții de viață și de muncă, continuînd cu acțiunile de sabotaj, cu manifestările antifasciste și antirăzboinice, cu dezertările din armată și nesupunerile la ordinele de concentrare, cu înrolarea în grupele de partizani și sprijinirea acestora și cu formarea grupărilor patriotice. Mai apoi, odată cu apropierea frontului, acțiunile de salvare a obiectivelor industriale sau a căilor și mijloacelor de comunicație, acțiunile de informare, conducere, ajutorul acordat în transporturi, lupta cu arma în mînă alături de eliberatori, au reprezentat noi forme de luptă prin intermediul cărora masele populare din județul Satu-Mare au dat lovituri mașinii de război fasciste, aducîndu-și contribuția la eliberarea întregului teritoriu național.

Orice ocazie, orice posibilitate era sesizată și folosită pentru a sedа lovituri vrăjmașilor. La Carei în toamna anului 1944, cîțiva comuniști profitînd de faptul că în unitatea horthystă din localitate erau mobilizați și unii comuniști, au provocat discuții în mijlocul soldaților maghiari, explicîndu-le inutilitatea continuării războiului antisovietic și a coaliției cu Germania hitleristă. Munca politică a avut roade. Unitatea militară maghiară, odată ajunsă pe frontul antisovietic, s-a predat în întregime trupelor sovietice.[47]

La Bixad, în preajma retragerii trupelor fasciste, un comitet de 3 persoane, în frunte cu comunista Meseșan Elena, a întocmit un plan de salvare a fabricii de cherestea. Cu sprijinul unor elemente interesate din conducerea întreprinderii, această acțiune a reușit.[48]

În luna octombrie 1944, la actualele Ateliere de Reparații ale C. F. Forestiere din Satu-Mare, și-a făcut apariția o grupă de geniști horthyști care au minat întregul atelier. Un grup de muncitori au căutat să-i convingă să renunțe la ideea de a arunca în aer atelierul, dar intervenția unor ofițeri hitleriști a zădărnicit această încercare. În aceeași noapte muncitorii au deteriorat fitilurile minelor, însă a doua zi dimineața ofițerii hitleriști au observat acest lucru și muncitorii au fost nevoiți să se ascundă pentru a nu fi arestați.[49] *Cam în aceiași perioadă, în incinta fabricii de cherestea „Lomás" din Satu-Mare, un grup de patrioți au introdus 6 arme destinate apărării fabricii. Același lucru l-au încercat frații Varga Iosif și Ludovic, împreună cu Șuta Ioan, Dragoș Ștefan, la uzinele electrice din Satu-Mare.*[50]

Odată cu apropierea tot mai simțită a frontului, în județul Satu-Mare a luat amploare deosebită o formă de luptă utilizată în tot timpul războiului: nesupunerile la ordinele de mobilizare date de Comanda-

mentul armatei horthyste, fuga în munți a celor vizați de a fi trimiși la muncă în Germania, evadarea în masă a celor încadrați în detașamentele de muncă. În luna septembrie 1944, cînd prin județ se retrăgeau grosul trupelor hitleriste, autoritățile horthyste au emis, în mare grabă, mii de noi ordine de chemare decretînd mobilizarea generală.

În marea majoritate a cazurilor, cei care primeau ordine de chemare luau calea codrului, sau rămîneau ascunși pînă la trecerea frontului, sătui de război, dorind să-și apere familia și gospodăria. În multe părți aceste acțiuni luau amploare de masă. De exemplu, majoritatea locuitorilor din comunele Bixad, Trip, Cămărzana, Negrești au fugit în păduri, pentru a se sustrage plecării pe front sau în detașamentele de muncă.[51]

În lunile august — septembrie 1944 în pădurile Oașului erau refugiați peste 2 000 de locuitori, care nu au răspuns ordinelor de chemare sau care dezertaseră din armata horthystă.[52]

Dezertările din armată deveniseră tot mai frecvente. În zilele lunilor septembrie și octombrie, în județul Satu-Mare au avut loc multe cazuri de dezertări din armata horthystă. La Seini, cu ajutorul unui cetățean, au dezertat într-o singură noapte doi soldați și 3 ofițeri maghiari.[53] Ca urmare a creșterii numărului dezertărilor din armată, în pădurile din jurul comunelor Bixad, Cămărzana, Trip, Negrești erau ascunși peste 500 de soldați români și maghiari, fugiți de la unitățile horthyste, mulți dintre ei avînd asupra lor armamentul și echipamentul militar.

Spiritul antifascist s-a concretizat în cele mai diverse acțiuni.

La Satu-Mare, mai multe familii de muncitori periclitîndu-și viața, au ascuns din primăvara anului 1944 pînă la eliberare, copiii unor familii evreești.[54] Tot la Satu Mare au fost ținuți ascunși de către un grup de muncitori, mai mulți cetățeni evrei, evadați din detașamentele de muncă.[55] În septembrie și octombrie 1944, la Carei, cîțiva muncitori au ascuns în podurile caselor 2 grupe de cetățeni fugiți din detașamentele de muncă.[56] Același grup de muncitori condus de comunistul Rácz Mihai și Vedrenko Andrei, au acordat tot ajutorul, organizînd evadarea a 40 de prizonieri sovietici, care cu o mașină nemțească de captură au reușit să fugă din Carei în direcția Zalău-Bistrița.[57]

La începutul lunii octombrie, un ostaș român căzut prizonier a izbutit să evadeze din coloana în care erau mînați spre apus, în timp ce treceau prin localitatea Viile Satu Mare. Cu ajutorul locuitorilor din comună, acest ostaș a fost ascuns în casa lui Meszáros Eugen pînă la sosirea trupelor eliberatoare.[58]

La Carei, în luna septembrie 1944, trupele hitleriste au transportat aproximativ 500 de prizonieri români și sovietici pe care i-au închis într-un lagăr amenajat în curtea fabricii de hîrtie din localitate. La în-

demnul comuniștilor, populația orașului văzînd tratamentul inuman la care erau supuși prizonierii, a contribuit cu donații la aprivizionarea cu alimente a celor închiși. Cu ajutorul unor localnici (Rácz Mihai, Toth Vasile, Mészaros Cazimir) alimentele au fost introduse în secret în lagăr.[59]

În această ambianță propice (starea de spirit antifascistă mereu crescîndă, dezertările din armată și fuga masivă în munți) s-au creiat condiții favorabile organizării și activității grupurilor de partizanii, ce acționau în județ și în Maramureș începînd încă din primăvara anului 1944.

Activitatea partizanilor a luat amploare în lunile septembrie, octombrie, și acțiunile lor militare pe lîngă faptul că provocau pierderi mașinii de război fasciste, aveau o însemnătate morală și politică.

Adevărați stăpîni ai munților și pădurilor, partizanii acționau într-o deplină concordanță cu muncitorii și țăranii din această parte a țării. Grupurile de partizani ce au acționat în raza comunelor Remeți — Săpînța, Bixad — Certeza, Cean — Cehăluț, Rona de jos, — Vișeul de Sus — Vișeu, Giulești — Sat — Șugatag, Deseși, în jurul orașului Baia Mare, pe valea Firizei, în Munții Blidarului în împrejurimile localităților Baia Sprie, Băița, Tg. Lăpuș, Sighet, Satu-Mare, etc.[60], au desfășurat alături de acțiunile militare o însemnată activitate de lămurire a maselor despre situația desfășurării operațiilor pe front și despre necesitatea de a pune mîna pe arme și a lupta pentru eliberarea de sub jugul fascist. Grupurile au întreprins vaste acțiuni menite să mobilizeze populația împotriva jafului hitlerist, chemînd pe locuitori să saboteze ordinele de chemare ale autorităților fasciste. Toate acestea au contribuit la creșterea rezistenței populației împotriva cotropitorilor fasciști.

Chiar în primele zile ale formării grupurilor de partizani, populația locală le-a sprijinit pe acestea, conlucrînd cu ele în cele mai diverse acțiuni militare: culegerea de informații cu caracter militar, recunoașteri asupra diferitelor căi de comunicații ale trupelor inamice, aruncarea în aer a podurilor de importanță militară, a diferitelor obiective de război, a liniilor de cale ferată, incendierea depozitelor de muniții ale hitleriștilor, etc. Din zi în zi creștea numărul localnicilor care sprijineau efectiv grupele de partizani, alimentîndu-le, aprovizonîndu-le, ascunzîndu-le sau participînd la acțiunile acestora împotriva trupelor hitleriste, unii dîndu-și chiar viața în această luptă eroică.

În noaptea de 22 august între Săpînța și Bixad au fost parașutați 14 partizani, dintre care doi au murit în timpul aterizării, iar trei s-au rănit. Ceilalți, conduși de Dékán István, s-au organizat și au luat imediat legătura cu populația locală românească care i-a ajutat în acțiunile lor militare și politice. Mai mulți români dezertori din armata horthystă s-au înrolat în acest detașament, care lărgindu-și astfel rîndurile a făcut joncțiunea cu trupele eliberatoare la 20 octombrie 1944 la Rodna Veche (județul Bistrița — Năsăud).[61]

Un alt detaşament care a acţionat şi pe teritoriul actual al judeţului Satu Mare este cel condus de Rékai Miklós şi paraşutat la 21 septembrie la Şugatagul de sus.

Un al treilea grup de partizani a fost paraşutat la mijlocul lunii septembrie de două avioane sovietice şi a acţionat (printre altele) şi la Tăşnad şi în jur, apoi la Marghita, Şimleul Silvaniei, Sărmăşag, Bobota, Supurul de jos. Printre alţii, din el au făcut parte românii Găneţ Nicolae, Munteanu Nicolae, sovieticii Likaciov, Drcasenco, slovacii Bahoş Bobuslav, Moţnoi Mihai, etc.[62]

În zona comunelor Certeza, Bixad (Ţara Oaşului) acţiunile partizanilor au fost sprijinite efectiv de tăietorii de lemne, mulţi dintre ei fugiţi din localităţile învecinate pentru a scăpa de trimiterea la muncă în Germania.

Între 5—15 octombrie locuitorii din Cehal (lîngă Tăşnad) au identificat în gara Bobota trenuri militare de-ale inamicului, debarcări de trupe. Locuitorii au informat pe partizanii ce acţionau în această zonă. Informaţiile au fost transmise mai departe şi mai apoi aviaţia sovietică a bombardat debarcările de trupe inamice pe linia Zalău — Carei. Ca urmare a informaţiilor ţăranilor locali, aviaţia sovietică a bombardat aerodromul militar german din Ghenci şi a distrus un depozit de muniţie aflat pe raza localităţii Cehăluţ.[63]

Nevoiţi să părăsească teritoriul României sub loviturile trupelor române şi sovietice, fasciştii au comis numeroase fărădelegi pe teritoriul din nord-vestul ţării, împotriva populaţiei civile care sprijinea acţiunile formaţiunilor patriotice şi ale grupărilor de partizani sau nutrea sentimente antifasciste. În comuna Apa (Satu-Mare) au fost împuşcaţi 12 tineri; lîngă satul Moiseni (Negreşti) au căzut seceraţi de gloanţele călăilor 8 patrioţi, iar la Sebişa (lîngă Baia Mare) au fost ucişi 9 locuitori din diferite sate.[64]

Victoriile obţinute în luptele pentru eliberarea întregului teritoriu al patriei se datoresc atît înaltelor virtuţi dovedite de ostaşi, cît şi eforturilor maselor populare, care au susţinut frontul prin toate mijloacele, de la asigurarea materială a trupelor pînă la lupta cu arma în mînă împotriva cotropitorilor.

Luptele duse de armata română şi sovietică pentru izgonirea trupelor fasciste de pe aceste meleaguri ale patriei noastre, s-au desfăşurat în luna octombrie 1944. La ele au participat Corpurile 2 şi 6 române, din cadrul Armatei a 4-a române, Divizia 3, 9, 11, 18 şi 21 Infanterie, 1 cavalerie, 8 cavalerie, care au cooperat strîns cu marile unităţi sovietice ce acţionau în această zonă.[65]

După zile şi nopţi de lupte continue, trupele române şi sovietice au zdrobit ultimele rezistenţe inamice de la Satu-Mare şi Carei, eliberînd la 25 octombrie aceste oraşe. A fost eliberată astfel şi ultima brazdă din pămîntul patriei.

La obținerea acestei importante victorii și-a adus contribuția și populația localnică. Animați de dragostea de patrie, de pămîntul natal și de libertate, muncitorii și țăranii, oamenii muncii din județul Satu Mare au atacat în unele locuri subunități hitleriste și horthyste în retragere, au furnizat informații trupelor române și sovietice, au călăuzit unitățile militare ori s-au înscris voluntari în subunitățile luptătoare. În fîșia de ofensivă a Armatei 4 române, numeroși locuitori au furnizat prețioase informații militare trupelor noastre. De pildă, în sectorul Diviziei 9 infanterie, locuitorii din comunele Ghenci, unde se afla punctul de comandă al Diviziei, și Sînmiclăuș au informat comandamentul și regimentele noastre asupra forțelor hitleriste cuibărite în fermele de la sud-vest și sud-est de Carei. Tineri din Sînmiclăuș s-au oferit drept călăuze Regimentului 34 infanterie, pentru a conduce pe drumuri ascunse subunitățile românești către Rîtul Tărîțelor. Doi săteni din Ghenci au călăuzit subunitățile din Regimentul 40 infanterie spre fabrica de cărămizi de la sud-est de Carei, ajutînd astfel înfiltrarea unei companii înapoia rezistențelor inamice de la fabrică.[66]

Sătenii din comunele Supuru, Santău, Pișcolț, Petrești, Tiream, Ghenci, Sînmiclăuș, Sanislău, Ciumești, Berea au ajutat trupele diviziilor 9, 18 vînători de munte și 3 infanterie la transportul muniției, la evacuarea răniților, la repararea șoselelor și podurilor. Ei au dat prețioase informații — arătate în jurnalele de operații ale unităților Diviziei 3 infanterie — care au contribuit la organizarea unor atacuri date prin surprindere asupra trupelor fasciste.

În seara zilei de 23 octombrie 1944, ostașii Regimentului 3 călărași și Divizia 8 cavalerie pusă au ajuns în comuna Mădăras. Țăranii din localitate i-au întîmpinat cu bucurie, informîndu-i imediat că trupele fasciste au fugit din comună spre „Pădurea Grofului". Cînd au aflat această veste, ostașii români au pornit imediat în urmărirea dușmanilor.[67]

În ziua de 25 octombrie 1944, cînd Divizia 9 infanterie din Corpul 6 Armată Română a primit sarcina de a da bătălia pentru eliberarea orașului Carei, un grup de 3 tineri ce s-au furișat printre liniile nemțești afară din oraș, ajuns în pozițiile românești a furnizat comandamentului român informații prețioase. Ei au „... relatat că în sînul trupelor fasciste se făceau simțite neliniștea și teama, că apărarea inamică se bazează pe blocarea prin puncte de sprijin întărite a principalelor intrări ale orașului".[68]

În dimineața aceleiași zile, localnicii de la periferia de sud a orașului Carei, au prevenit pe militarii companiilor a 6-a și a 7-a din Regimentul 34 infanterie asupra porțiunilor minate de inamic.

Scurt timp după pătrunderea în orașul Carei a primelor plutoane din companiile 5 și 6 din Regimentul 34 infanterie și companiile 1 și 7 din Regimentul 40 infanterie, mai mulți tineri s-au alăturat plutoanelor și companiilor românești, informînd și călăuzind subunitățile spre lo-

curile unde încă se mai găseau ascunși fasciștii, unde erau depozitele lor de armament, echipament, hrană, etc. Prin fapta lor eroică au ușurat mult acțiunea de curățire a orașului, care s-a desfășurat foarte repede.[69]

*

Toate acțiunile și manifestările antifasciste întreprinse în județul Satu-Mare au constituit fără îndoială un ajutor prețios în lupta măreață a maselor populare din nord-vestul țării, de eliberare de sub dominația fascistă.

Comuniștii, factor organizator și conducător al acestor lupte, au știut să mobilizeze cu măiestrie în jurul lor — chiar în timpul terorii hitleristo-horthyste — pe oamenii muncii de diferite naționalități (români, maghiari, etc.), formînd un puternic front comun de luptă împotriva fascismului și a războiului.

Țărănimea, muncitorimea, intelectualitatea, unele pături ale burgheziei naționale locale din această regiune cu vechi tradiții patriotice, s-au încadrat în frontul larg al luptei duse pentru eliberarea întregului teritoriu național.

Pătrunderea spiritului antifascist în rîndurile maselor populare este demonstrată și de faptul că zeci de persoane din județ, ajunse în vîltorile războiului în diferite țări ale Europei, au luptat cu arma în mînă înrolate în detașamente de partizani iugoslave, în cele cehoslovace, bieloruse, maghiare, etc.[70]

În luptele duse împotriva fascismului, voluntarii au luptat cu însuflețire, mulți dintre ei fiind decorați cu diferite ordine și medalii, române, sovietice, cehoslovace, iugoslave și ale altor țări.[71]

Prin faptele lor, atît înainte cît și după victoria insurecției armate pînă la zdrobirea fascismului, oamenii muncii din județul Satu Mare — români, maghiari și de alte naționalități — au contribuit cu însuflețire împreună cu întregul nostru popor la lupta pentru dobîndirea adevăratei și deplinei independențe a României.

Gh. I. BODEA
(Cluj)

NOTE

1 Documents on German Foreign Policy, 1918—1945, vol. X., p. 566; vezi și A. Hillgruber, *Hitler, König Carol und Marschall Antonescu*, Wiesbaden, 1954, p. 145, apud. I. Popescu — Puțuri, Principalele trăsături ale regimului politic din România în perioada dictaturii militare-fasciste și agresiunii hitleriste, în: *Din istoria contemporană a României*, Editura științifică, 1965, p. 78.

2 *Arhiva Comitetului Județean P.C.R. Maramureș*, Dosarul „Contribuția populației din regiunea noastră la sprijinirea eliberării întregului teritoriu al patriei (23 august — 25 octombrie 1944)", fila 46—47.

3 *Arhivele Statului București, fondul Președinția Consiliului de Miniștri*, dosarul nr. 522, fila 3, apud. Tr. Bunescu, *Starea de spirit și manifestații de protest ale maselor populare din Brașov și Sibiu împotriva dictatului de la Viena*, în Anale nr. 1/1966, p. 53.

4 idem,

5 *Unitate și continuitate în istoria poporului român*, București 1968, p. 447.

6 *Nord-Vestul*, Timișoara, februarie 1944.

7 *Brazdă Nouă*, Satu Mare, 31 octombrie 1945.

*8 Comparînd inventarul agricol al județului din anul 1940 cu cel din 1945, rezultă următorul tablou:

	1940	*1945*
— Tractoare	209	113
— Batoze de treerat	240	134
— Mașini de secerat-legat	4	—
— Mașini de secerat-simple	10	—
— Mașini de cosit	9	3
— Mașini de semănat păioase	524	220
— Greble mecanice	106	36
— Batoze de porumb	144	84
— Batoze mecanice	32	12
— Tocătoare de nutreț	506	302
— Trioare	301	180
— Vînturătoare	786	352
— Selectoare	12	—
— Pluguri	27.097	13.450
— Grape	24.714	10.620
— Semănătoare de porumb	3.117	1.060
— Prășitoare	2.424	1.225
— Care pentru boi	10.233	6.240
— Căruțe pentru cai	7.430	2.780

(*Brazdă Nouă*, Satu Mare, 31 octombrie 1945)

9. Csatári Dániel, *Forgó-szélben, Magyar—román viszony, 1940—1945*, (În vîltoare, Relații maghiare—române, 1940—1945) Akadémiai kiadó, Budapest, 1968, p. 149.

10 idem,
11 ibidem, p. 198.
12 *Arhiva C.J. P.C.R. Maramureş*, Dosar cit. fila 46.
13 I. Iacoş, N. Condurache, *Acţiuni ale patrioţilor maramureşeni împotriva ocupanţilor fascişti (1940—1944)*, în Anale, nr. 4/1962, p. 76.
14 *Szatmármegyei közlöny*, 5 august 1944.
15 *Dezbaterile parlamentului maghiar*, şedinţa 348 din 1 decembrie 1943, p. 449.
16 *Democratul*, Carei, 24 septembrie 1946.
17 Csatári Dániel, op. cit. p. 132
18 idem, p. 133.
19 *Buciumul*, Satu Mare, 20 iulie 1947.
20 Kohn Hillel, Activitatea mea în partid între anii 1929—1945, p. 55, mss.
21 Csatári Dániel, op. cit. p. 68.
22 Kohn Hillel, op. cit. p. 56.
23 Pavel Bojan, *Note din mişcarea muncitorească în perioada anilor 1924—1944*, p. 50, mss.
24 Csatári Dániel, op. cit. p. 69.
25 I. Iacoş, N. Condurache, op. cit. Anale, nr. 4/1962 p. 79..
26 *Arhiva C.J. P.C.R. Maramureş*, dos. cit. fila 47.
27 Csatári Dániel, op. cit. p. 188.
28 idem, p. 189.
29 idem, p. 200.
30 idem, p. 257.
31 idem, p. 260.
32 ibidem, p. 263.
33 *A magyar forradalmi munkásmozgalom története*, Kossuth könyvkiadó, 1967, vol. 2, p. 247.
34 Csatári Dániel, op. cit. p. 283.
36 idem, p. 289.
37 idem, p. 295.
38 *Arhiva C.J. P.C.R. Maramureş*, Dosar citat, fila 48.
39 Csatári Dániel, op. cit. p. 330.
40 idem, p. 347.
41 *Anale*, nr. 4/1962, p. 83.
42 Csatári Dániel, op. cit. p. 352.
43 *Szabad Élet*, Satu-Mare, anul III, nr. 96, 30 aprilie 1947, p. 6.
44. *„Besztercze — Nászód vármegye hivatalos lapja"*, 15 august 1944 p. 1—2. (Gazeta oficială a judeţului Bistriţa-Năsăud).
45 *Analele Institutului de istorie a partidului de pe lîngă C.C. al P.M.R.*, nr. 4/ 1962, p. 86.
46 Gheorghe Bodea, *„Din acţiunile populaţiei regiunii Maramureş pentru eliberarea întregului teritoriu al patriei şi zdrobirea fascismului* (23 august 1944 — 25 octombrie 1944)", în *Acta Musei Napocensis*, nr. III, 1966, p. 354.
47 *Arhiva C.J. P.C.R. Maramureş*, Dosar citat, fila 49.
48 *Arhiva C.J. P.C.R. Maramureş*, Dosar citat, fila 41.
49 Loc. cit. fila 71.
50 idem, fila 72.
51 ibidem, fila 73.
52. *Analele Institutului de istorie a partidului*, 4/1962, p. 84.
53 Csatári Dániel, op. cit. p. 419.
54 *Arhiva C.J. P.C.R. Maramureş*, Dosar special..., fila 69—70.
55 *Analele Institutului de istorie a partidului*, 4/1962, p. 84.
56 *Arhiva C.J. P.C.R. Maramureş*, Dosar cit., fila 73.
58 idem, dosar citat, fila 49.
59 idem.
60 *„Contribuţia României la victoria asupra fascismului"*, Bucureşti, 1965, p. 61.

61 Csatári Dániel, op. cit. p. 422.
62 *Arhiva Institutului de studii istorice și social-politice de pe lîngă C.C. al P.C.R.*, Fond 11, dosar 337, p. 21.
63 *„România în războiul antihitlerist"*, Editura militară, 1966, p. 267.
64 *Militarismul german și România*, 1963, p. 120.
65 Lt. col. Florian Tucă, *În amintirea eroilor*, București, 1963, p. 216.
66 *Anale*, 5/1964, p. 151.
67 *Pentru Patrie*, București, p. 216.
68 *Scînteia*, an. XXXIV, 1964, nr. 6416, p. 2.
69 *Anale*, 5/1964, p. 150.
70 *Arhiva C.J. P.C.R. Maramureș*, fond 1, dosar 25, fila 18, 19 și fond 3, dosar 569, p. 128, 130, vezi și Dosar citat, filele 67, 68.
71 *Arhiva C.J. P.C.R. Maramureș*, fond 3, dosar 379, și fond 1, dosar 25, fila 18.

SCHIMBĂRILE CURSULUI SOMEȘULUI ȘI AL CRAȘNEI ÎN PERIOADA PLEISTOCENULUI SUPERIOR ȘI A HOLOCENULUI

În partea de nord-vest a patriei noastre între cîmpia nisipoasă a Nirului, Cîmpia Careiului, colinele Sălajului, ramura vestică a M. Făgetului și străjuit de coroana vulcanică a Munților Oaș — Gutîi se află zona joasă a cîmpiilor Someș — Crasna — Ier.

Studiul geomorfologic și paleohidrografic a părții nordice a Cîmpiei Tisei s-a dezvoltat abia în ultimul deceniu.

Cu schimbările de albii ale Someșului s-a ocupat încă la începutul secolului profesorul Cholnoky I. După mărimea meandrelor împotmolite aflate pe cîmpia Someșului și a Ierului a ajuns la concluzia că Someșul cîndva curgea spre valea Ierului. Aceste concepții au fost preluate și dezvoltate în jurul anilor 1940 de Sümeghy I.[1] Tot pentru sprijinirea acestor concepții s-a străduit și Fodor Ferenc, utilizînd ca metodă de bază măsurarea mărimii curburilor și a lățimii meandrelor. Între anii 1950—1955 A. Bogdan aduce contribuții valoroase în problema Erului[2]. Cu probleme paleohidrografice și geomorfologice, care se referau la Cîmpia Careilor și Ierului ne-am ocupat și noi în lucrarea noastră publicată în 1960.[3]

Cu excepția problemelor de detaliu o lucrare amplă hidrogeologică n-a fost întocmită despre acest teritoriu. De aceea am căutat să sintetizez într-o lucrare studiile actuale hidrogeologice și paleohidrografice.

La documentația părții paleohidrografice am efectuat noi măsurători asupra pietrișurilor după metoda Szadecky — Kardos, iar pentru studiul genetice sedimentelor nisipoase am aplicat pentru prima dată în această regiune analiza mineralelor grele și metoda lui Krigowsky de stabilire a gradului de rulare a granulelor de cvarț.

Analizele polinice efectuate de A. Bogdan Diaconeasa și subsemnatul în zona sudică a văii Ierului am încercat să le extind și asupra zonei nordice, cu scopul stabilirii cursurilor dezorganizate și a albiilor de odinioară a Someșului și a Crasnei.

Din cauza posibilităților de studiu limitat pe teren în prezenta lucrare nu m-am putut ocupa și de părțile nordice ale Cîmpiei Someșului ci numai cu zonele aflate în sudul Someșului.

Consideraţiuni geologice. Regiunea studiată prezintă caracteristici unitare atît din punct de vedere geomorfologic cît şi din punct de vedere geologic. Ca urmare, regiunea prezintă o unitate şi a caracteristicilor hidrogeologice. De aceea nu este necesar ca în prezentarea noastră să ne ocupăm de fiecare unitate geomorfologică în parte. Aceasta afirmaţie este justificată şi de faptul că întreaga parte nordică a cîmpiei Tisei a fost un mare con de dejecţie, care abia ulterior în erele geologice mai recente s-a compartimentat în unităţile morfologice actuale. Alta este situaţia cu sectorul cîmpiilor subcolinare ale Ardudului — Tăşnad — Sălacea — Săcuieni —, situate în partea de est, sud-est a regiunii, care se deosebeşte nu numai din punct de vedere a reliefului de cîmpiile joase aluvionare, ci şi din punct de vedere tectonic; întrucît falia tectonică situată în partea vestică a munţilor Meseşului şi Făgetului aproape corespunde cu linia de contact a zonelor colinare cu cîmpia.

La alcătuirea geologică a acestei regiuni iau parte depozite cretacice, paleogene, miocene, panoniene, şi cuaternare, depuse peste un fundament cristalin paleozoic fragmentat.

Metodele de cercetare utilizate şi rezultatul acestora în studiul schimbării albiilor a Someşului şi a Crasnei.

Formele de relief, terasele ce pot fi observate în zona cercetată, toate vin să sprijine în mod logic ideea că Someşul cîndva se îndrepta în direcţia sud-vest. Totuşi unii cercetători sînt de părere că Valea Ierului a fost agestrul Crasnei în perioada mai umedă. Dezorientarea a apărut în urma faptului că în afară de lăţimea albiei nu existau alte dovezi concludente în privinţa curgerii Someşului prin Valea Ierului.

Pentru elucidarea problemei am căutat să obţin diferite dovezi experimentale. Pe lîngă studiul meandrelor am efectuat analize petrografice şi mineralografice din depozitele actuale ale Someşului şi a Crasnei precum şi din carierele de nisip şi pietriş ce aparţin zonelor acestor rîuri.

Pe baza acestor analize am ajuns la concluzia că sedimentele transportate de cele două rîuri au o compoziţie aproape identică. La început a apărut curios faptul că şi în sedimentele Crasnei găsim riolit de tip Vlădeasa ce poate fi găsit şi în sedimentele Someşului. Acest lucru însă sprijină ideea lui M. Paucă[4] conform căreia vechea Crasna înainte de regresiunea Crişului-Repede se afla în legătură cu Valea Drăganului. Totuşi între analizele petrografice există o dovadă în ceea ce priveşte ramificaţia spre sud a vechiului Someş. În cariera de pietriş de calitate inferioară, aflată lîngă şoseaua Răteşti — Beltiug se găseşte o cantitate apreciabilă de andezit. Prezenţa andezitului în această parte a conului de dejecţie denotă o creştere considerabilă a activităţii erozive a rîului

într-o ultimă fază umedă. Andezitul se fragmentează repede și în apele curgătoare lente se descompune pe distanțe relativ mici. În valea actuală a Someșului lîngă Satu Mare în depuneri nisipoase se găsesc numai urme de andezit. Tocmai pentru aceasta cariera de pietriș de la Rătești — Beltiug poate fi considerată făcînd parte dintr-o zonă mărginașă a conului de dejecție a Someșului.

Nici analizele mineralelor grele n-au dat rezultat precis în privința separării sedimentelor conului de dejecție. Acest lucru este și firesc pentru că amîndouă rîurile transportau aluviunea unor formațiuni geologice asemănătoare. Crasna de azi transportă sedimente pliocene depuse în bazinul Șimleul Silvaniei în direcția cîmpiei.

În probele provenite din Someș la Satu Mare și din Crasna la Moftinu Mare predomină deopotrivă caracterul magmatic, cu conținut de 18—20% hipersten și cu 8—9 procente piroxen monoclin — aughit.

În partea vestică și sudică a regiunii nisipul aluvionar se amestecă cu nisip de origine eoliană în așa fel încît separarea și stabilirea originilor necesită o altă metodă. Pentru aceasta considerăm cea mai corespunzătoare metoda geomorfologului polonez Krigowsky. Nu numai cu ochiul liber dar chiar și cu lupa este foarte greu de deosebit calitatea nisipurilor. Considerăm că metoda aceasta bazată pe gravitație dă rezultate mai precise decît metoda granulometrică.

Probele luate din terasele de pe partea dreaptă a Ierului, dovedesc prezența depozitelor Someșului vechi. Interdependența s-a putut observa chiar și acolo unde depozitele aluvionare s-au amestecat cu nisipurile eoliene. (cariera de nisip de pe șoseaua Ghenciului.) Valorile gradului de rulare sînt inferioare probelor luate din albia Someșului actual, dar acest lucru este firesc pentru că depozitele teraselor provin din perioada de sedimentare a văii. Însă probele de nisip provenite din meandrele împotmolite din Valea Ierului, de exemplu la Tiream, au gradul de rulare asemănător cu nisipurile din Someșul de azi.

În urma comparării rezultatelor analizelor chimice a depozitelor acvifere cuaternare, a analizelor petrografice, a gradului de rulare a pietrișurilor și a nisipurilor; putem să afirmăm cu certitudine că vechiul Someș își avea cursul în actuala vale a Ierului în direcția sud-vest spre zona de subsidență a Crișurilor. În urma activității concomitente a Someșului și a Crasnei au luat naștere terasele aluvio-proluviale și uriașele meandre ce pot fi observate și astăzi peste tot pe cîmpia Ierului.

Schimbările cursului Someșului și al Crasnei. Schimbările cursului Someșului și al Crasnei în perioada pleistocenului superior și a holocenului au legături strînse cu scufundările zonei nordice a Cîmpiei Tisei (Bodrogköz și C. Someșului). Scufundarea părții nordice a Cîmpiei Someșului se extinde și înspre sud, favorizînd formarea bazinului depresionar al Cîmpiei Ecedului. Mișcările tectonice din holocenul inferior își schimbă și aspectul rețelei hidrografice din cîmpia Ier-Crasna. Începînd cu holocenul inferior, funcția de albie principală a văii Ierului încetează, drept urmare a mișcării neotectonice de la începutul acestei

perioade care, pe de o parte aduc valea Ierului într-o stare suspendată față de cîmpia someșeană, iar pe de alta, prin formarea zonelor de subsidență, mai sus amintită, au deschis noul drum al Tisei și al Someșului spre nord.

Albiile părăsite ale Someșului și ale Crasnei pot fi urmărite și astăzi în unele locuri, transformînd zona cîmpiilor Someș-Crasna-Ier în terenuri mlăștinoase neproductive. Aceste albii părăsite în cele mai multe cazuri, sînt acoperite de aluviuni recente și legătura între ele nu se mai poate stabili. Datortiă fazelor humide și aride nici albiile de odinioară a Someșului și a Crasnei nu se pot decide.

Cu ajutorul metodei Krigowsky, amintită în capitolul anterior, am încercat să separ materialul conului de dejecție și pe baza acestor rezultate să clasific schimbarea albiilor. La fel am încercat să extind cercetările și la efectuarea de noi analize polinice în zona conului de dejecție, cu scopul stabilirii timpului geologic a cursurilor dezorganizate. Probele au fost luate din 5 locuri. Forajul efectuat în apropierea localității Eriu-Sîncrai este cel mai bogat în ceea ce privește proporția procentajului de polen. Adîncimea profilului este de 410 cm. Straturile superioare sînt formate din argilă de culoare galbenă și vînătă, iar orizonturile inferioare între 360—410 cm, s-au format din sedimente bogate în resturi organice de culoare vînătă cu benzi galbene.

Spectrul polinic pentru analize a fost preparat din aceste orizonturi inferioare. În spectrul polinic vegetația acvatică este reprezantată prin Alizma plantago. Vegetația arborescentă este dominată de unele specii de Pinus (70—80%) dar nu lipsesc nici speciile de Betula într-un procentaj de (10—17%), iar procentajul speciilor de Picea, Alnus, Ulmus, Corylus, Abies, Fagus și Tilia este mai redus.

Rezultatul N.A.P. în aceste orizonturi variază între 20—40%. Este pronunțată prezența elementelor de stepă ca: Graminee, Chenopodiacee și unele specii de Artemisia.

Încercînd să comparăm rezultatul cercetărilor noastre cu analizele de polen făcute de acad. Pop Emil[5] la Berveni și de Bogdan-Diaconeasa la Cheșereu se constată o mare asemănare. Asociațiile de plante dovedesc o perioadă rece-aridă. Procesul de împotmolire a avut loc probabil în primul interstadial al Würmului. Acest lucru e posibil pentru că sub straturile de sedimente nămoloase se găsește un strat de pietriș aluvionar gros de 6—7 m. Acest strat de pietriș corespunde nivelului terasei II.b. Terasă identificată și în partea dreaptă a văii Ierului.

Rezultatele aprecierilor polenanalitice făcute la Eriu-Sîncrai sînt favorabile și de aceea pentru că dintre cele 3—4 albii vechi ale Someșului, care s-au divergat înspre valea Ierului, a fost determinată una cu poziție intermediară.

Într-o albie presupusă someșeană, între comunele Ghenci și Tiream, am plasat a doua sondă la adîncimea de 400—420 cm. Am recoltat material necesar și la confluența presupusă Someș — Crasna de lîngă

locul numit „Insula Cetățuie", la vest de comuna Căuaș de la adîncimea 360 cm, și de la 240 cm dintr-o albie părăsită a Crasnei de lîngă comuna Căuaș. Cu toate insistențele noastre rezultatele acestor analize sînt așa de confuze încît nu se poate forma o concluzie finală. În profilele efectuate sînt prea multe orizonturi sterile. Aceasta ne indică că albiile cercetate în repetate rînduri s-au uscat complet și în felul acesta au devenit neprielnice pentru conservarea materialului polinic, probabil cu ocazia inundațiilor albiile într-un timp relativ scurt s-au colmatat și în locul lor s-au format noi albii în alte direcții. Înmlăștinirea albiilor este un proces și al zilelor noastre, deși apă vie nu ajunge pe cîmpia Ierului numai în timpul marilor viituri. Douăzeci de ani a fost suficient pentru împotmolirea totală a unui șanț adînc de 3 m lîngă comuna Tiream. Astfel greu se poate stabili dintre meandrele existente care dintre ele au conservat material polinic utilizabil. Numai materialul recoltat de lîngă Căuaș, profil adînc de 240 cm, conține parțial polen în cantități suficiente pentru analize. Și în acest profil sînt orizonturi sterile, ce îngreunează stabilirea datelor cronologice, totuși orizonturile între 200—160 cm ne indică prezența amestecată a polenului de stejar, ulm, frasin, salcie și tei într-un procent de 35%. Procentajul de N.A.P. (necopaci) este prezentat de cca. 20%. Tot în aceste orizonturi apar granule de polen cu dimensiuni mari, caracteristic gramineelor cultivate. De asemenea la 200 cm, apar fragmente de cioburi de olărie arsă, dovadă a evenimentelor istorice. Aceste argumente dovedesc concepția noastră că rîul Crasna și în timpuri istorice curgea în dircția văii Ierului.

Pa baza analizelor mai precise și pe baza spectrului de polen amestecat, credem că orizonturile de 400 cm ale sondajelor s-au format acum 14—12.000 ani, în faza pinetelor aride. Dacă comparăm aceste rezultate analitice cu rezultatele obținute în zona mijlocie și sudică a văii Ierului și a analizelor mlaștinilor cîmpiei piemontane a Nirului (E. Pop, Bogdan-Diaconeasa, Borsy, Benedek-M, Komlodi) pare documentată concepția, pe baza căreia Someșul deja în faza primară a pinului, sau eventual în mijlocul acestei faze a părăsit definitiv Valea Ierului. Acesta o dovedește și lipsa terasei holocene din Valea Ierului.

Problema teraselor am analizat-o într-un studiu anterior de aceea în prezenta lucrare n-am intenția să întru în detalii. În lipsa fosilelor determinarea teraselor aluvio-proluviale din zona localității Ardud — Rătești, am încercat să efectuez pe baza analizelor polinice de la Eriu Sîncrai. Pe baza acestei analize și pe baza clasificării teraselor din zona văii Ierului și aceste terase le-am încadrat în pleistocenul superior.

Pentru justificarea albiilor părăsite ale Someșului și a Crasnei am încercat să folosim analiza de rulare a pietrișurilor, a granulelor de nisip și studierea dimensiunii meandrelor existente. Pe baza acestor rezultate comparative am întocmit harta anexată (fig. 1). Pe hartă am trasat direcția aproximativă a albiilor de odinioară, legîndu-se cu o linie continuă meandrele cu aceeași direcție, lățime și dimensiunea curbelor lor.

Considerăm albia cea mai veche aceea care pe hartă a fost indicată în direcţia comunelor Cărăşău, Ardud, Cig, Sudurău.

Scufundarea mai accentuată a părţii nordice a cîmpiei Tisei măreşte căderea apelor Crasnei, de aceea formarea teraselor devine tot mai puternică, la fel şi colmatarea conului de dejecţie. Pe suprafaţa conului de dejecţie, Crasna îşi schimbă direcţia în repetate rînduri. De aceea se găsesc albii părăsite şi sedimente ale Crasnei şi în zona comunelor Beltiug — Acîş şi Cig.

Dezvoltarea pronunţată a conului de dejecţie şi mişcările neotectonice influenţează şi devierea cursului Someşului înspre nord. În aşa fel se formează albia a II-a care pe hartă a fost indicată în direcţia comunelor Cărăşău — Mădăras — Craidorolţ — Căuaş — Hotoan. Pe baza analizelor polinice efectuate în zona şi direcţia acestor albii, existenţa lor de odinioară se încadrează în perioada Würmului II.

Rămăşiţa albiei a III-a se poate urmări foarte bine în direcţia comunelor Cărăşău — Lipău — Amaţi — Sătmărel. La Sătmărel albia se împotmoleşte sub o cuvertură de aluviuni recente şi reapare din nou în linia comunelor Ghenci — Tiream. Probabil albia aceasta a fost ultimul culoar de scurgere a apelor Someşului înspre Valea Ierului. Din cauza scufundării pronunţate a părţii nordice, albia aceasta primeşte tot mai puţină apă şi cu timpul se împotmoleşte complet. Acest proces s-a petrecut încă de la începutul holocenului.

Comparaţia rezultatelor analizelor polinice se poate folosi doar într-o măsură limitată fiindcă rezultatul probelor meandrelor învecinate nu coincid. Aceasta în multe cazuri este explicabil. Crasna în timp de mai multe milenii a pătruns în albia părăsită a Someşului, a încreţit-o, îngreunînd astfel recunoaşterea lor. De pe hărţile hidrografice vechi se poate constata că direcţia nord-sud a vechilor albii ale Crasnei se schimbă brusc spre vest. Cursul lor pătrunde în fosta albie a Someşului şi urmăreşte km întregi aceste albii părăsite abătîndu-se din nou în direcţia nord-vest după înclinarea pantei (fig. 1).

Formarea zonei de subsidenţă a cîmpiei Ecedului a generat o nouă schimbare a albiilor Someşului şi a Crasnei. Valea Ierului, canalul de scurgere de odinioară a apelor Someşului şi a Crasnei, a rămas suspendat şi s-a înmlăştinit în întregime. În faza de fag cu formarea mlaştinilor Ecedului (Emil Pop) şi a mlaştinilor Ierului încetează formarea reţelei hidrografice naturale în zona cîmpiilor studiate. Ceea ce urmează va avea loc în perioadele istorice.

Despre unele schimbări de meandre avem cunoştinţe pe baza descoperirilor arheologice. Ca dovadă a schimbării cursului Someşului avem şi documente scrise. Cele două rîuri nu şi-au terminat nici pînă în prezent activitatea. Această schimbare însă în zilele noastre societatea o dirijează şi o pune în slujba sa.

Regiunea studiată aşezată în condiţiuni prielnice de sol şi climă este confruntată de problema combaterii inundaţiilor, care cauzează

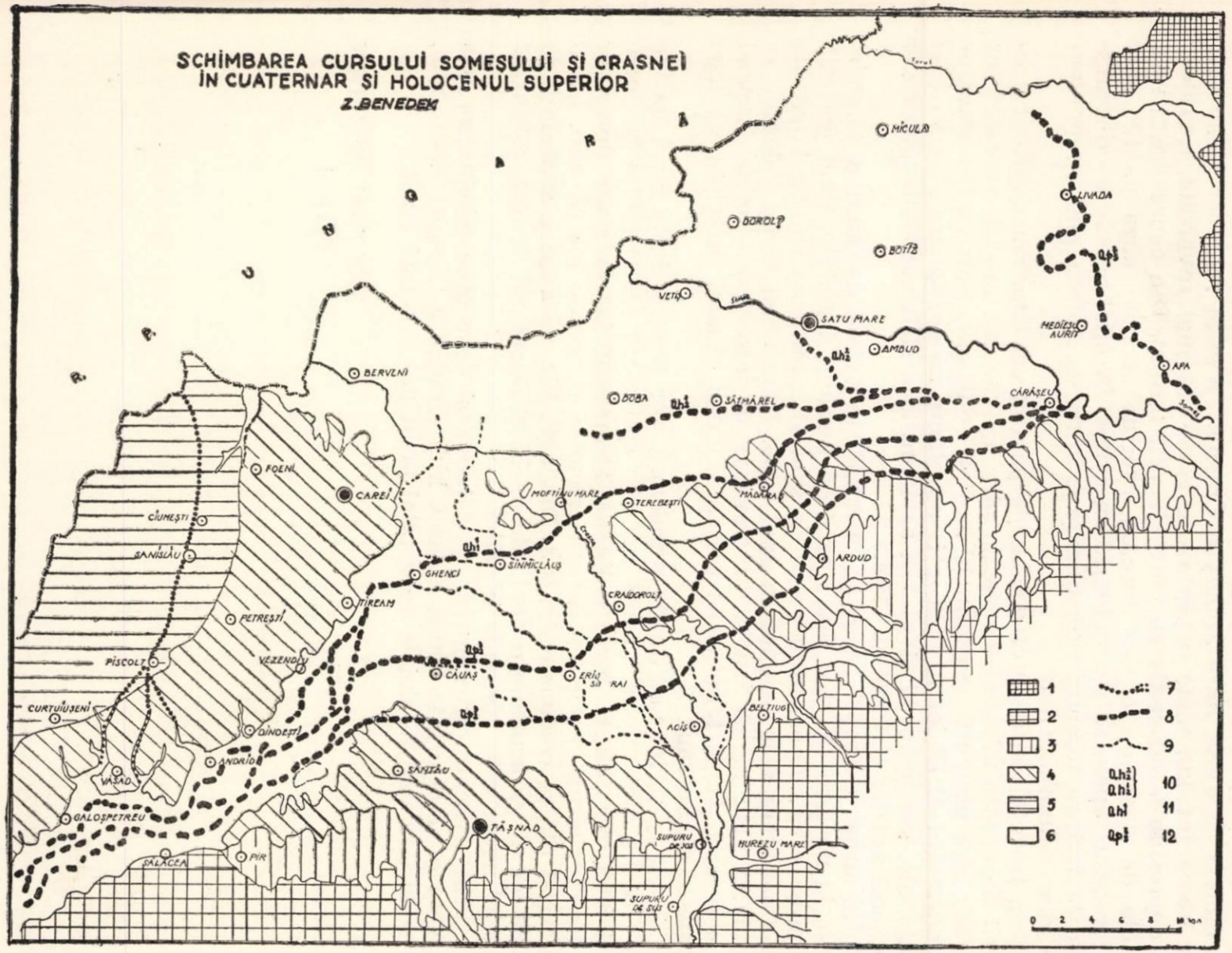

Muzeul Judeţean
BIBLIOTECA
SATU MARE

Fig. I. 1. Zona munţilor. 2. Cîmpii piemontane. 3. Cîmpii subcolinare. 4. Cîmpii aluvio-proluviale acoperite cu depozite loessoide. 5. Cîmpii acoperite cu dune. 6. Cîmpii aluviale. 7. Cursul presupus al Tisei. 8. Schimbările cursului Someşului. 9. Schimbările cursului Crasnei. 10. Holocen superior. 11. Holocen inferior. 12. Cuaternar.

însemnate pagube agriculturii. Efectele revărsărilor sînt resimțite atît în cîmpia cuprinsă între Someș și Crasna, cît și în regiunea străbătută de Valea Ierului, unde o parte din apele Crasnei revărsate, năvălesc în depresiunile acoperite cu bălți ale văii Ierului. Din cauza lipsei unei rețele de desecare a văii Ierului, precum și din cauza pantei mici a terenului apele se scurg foarte anevoios. În felul acesta au dat naștere la întinse terenuri mlăștinoase a căror suprafețe pînă în prezent au rămas neproductive.

În trecutul apropiat 50.000 ha. de pămînt era neproductiv, fiind acoperit de aceste mlaștini. În vastul plan în vederea măririi suprafețelor arabile și a obținerii de producții mari și constante, potrivit Directivelor Congresului al IX-lea al PCR, privind planul de dezvoltare a economiei naționale, s-a inclus și studierea amănunțită a sistematizării apelor din sectorul nordic al Cîmpiei Tisei.

În urma desecării acestor mlaștini, în partea de nord a Cîmpiei Tisei ia naștere cea mai mare zonă de terenuri irigabile, fiind posibilă irigarea a 10.000 ha, între valea Crasnei și localitatea Diosig. Lucrările de ameliorare s-au început în anul 1968. Principalul canal colector va avea lungime de 60 km și va traversa în întregime Cîmpia Crasnei și a Ierului. După terminarea acestor lucrări canalul principal va lega Someșul cu Barcăul.

Topirile și inundațiile de primăvară vor fi amortizate de 4 bazine de retenție mai mici și de un colector mai mare. Două dintre bazinele mai mici vor colecta apele colinelor Tășnadului iar celelalte două vor regla divagarea apelor din direcția zonelor nisipoase ale Nirului. Lacul de baraj dintre comunele Andrid, Dindești, Pir, va avea o suprafață de 1.200 ha, și va acumula o cantitate de 17 milioane m^3 de apă, asigurînd debitul necesar în perioada irigației.

Prin sistematizarea apelor curgătoare și desecarea mlaștinilor, s-a început o nouă eră în transformarea hidrografică a Cîmpiei Someșului, Crasnei și a văii Ierului în care rolul principal îl ocupă omul.

ZOLTAN BENEDEK
(Carei)

NOTE

1 Sümeghy József, *Tiszántúl*, 1944.

2 A. Bogdan, *Contribuţii fizico-geografice şi economico-geografice asupra cîmpiei Ecedei, în Probleme de geografie*, vol. V, 1957.

A. Bogdan-Diaconeasa, *Contribuţii la studiul paleohidrografic a Someşului, în Probleme de geografie*, vol. X, 1963.

A. Bogdan-B. Diaconeasa, *Problema Erului în lumina analizelor de polen.* (mss)

3 Benedek Zoltán, *Geomorfologiai tanulmányok az Érmelléken és Carei — Nagykároly vidékén, in Földrajzi Közlemények*, 1960, nr. 2.

4 M. Paucă, *Cercetări geologice în bazinele neogene din N. V. Ardealului, D.G.S.C.G.*, XXXVII 1953.

5 Emil Pop, *Mlaştinile de turbă din R.P.R.*, Ed. Acad. R.P.R. 1959.

DIE FLUSSRICHTUNG DER SAMOSCH UND KRASNA IM OBERPLEISTOZÄN UND HOLOZÄN

(Zusamenfassung)

În Nord-Westlichen Teil des Landes, in Pleistozäns bildeten die Theiss-Samosch-Krasna einen grossen Schuttkegel. Die Tektonischen Bewegungen zerteilten diessen Schuttkegel.

Die Senkung des Nordlichen Teil der heutigen Samoschebene hat als Folge die Änderung der Wasserlaufe.

In der Würm-Periode verlies Samosch, das Ier Tal, welches inforhinein sein Abflusskanal war. (Die geologische Ära wurde festgestelt auf das Resultat der Pollenanalysen). —

Nach unserer Forschung, verlief die Änderung der Flussrichtungen in 3 Perioden. —

Das älteste Flussbett rechnen wir dasjenige welches durch die Ortschaften Cărăşău — Ardud — Cig — Sudurău führt. Bei Forschun-

gen der Meanderfragmente zwischen Cărășău — Mădăras — Craidorolț — Căuaș — Hotoan haben das Alter Würm II. gefunden. —

Das lezte Flussbett der Samosch kann man in den Meanderfragmenten aus der Richtung Lipău — Amaț — Sătmărel — Ghenci — Tiream feststellen. —

Mit der Änderung der Flussrichtung der Samosch änderte sich auch die Flussrichtung Krasna, welche früher die Flussrichtung zum Ier Tal hatte.

AȘEZAREA PALEOLITICĂ DE LA TURULUNG ȘI LOCUL EI ÎN PALEOLITICUL DIN N-V.-ul ROMÂNIEI

Prin cercetările de la Bicsad și Boinești, întreprinse de Institutul de arheologie al Academiei R. S. România în colaborare cu Muzeul din Baia Mare în 1957, s-a început studierea paleoliticului din nord-vestul României, regiune care n-a constituit niciodată obiectul unui studiu aprofundat în ceea ce privește viața și activitatea oamenilor din epoca pietrei cioplite[1].

Este adevărat că Roska Marton, în timpul cercetărilor sale asupra paleoliticului din Ardeal, a semnalat existența unor unelte de piatră cioplită în depozitele de opal de la Bicsad[2], piese pe care le-a strîns cu grijă dar asupra vîrstei cărora s-a revenit în repetate rînduri[3].

În 1960, s-au reluat cercetările de la Boinești și de atunci s-au descoperit alte noi așezări paleolitice în cuprinsul Țării Oașului și în împrejurimi.

În 1966, după încheierea săpăturilor de la Călinești, un colectiv format din semnatarii rîndurilor de față și Tiberiu Bader a organizat cercetări de suprafață și sondaje pe Dealul Pustiu în raza comunei Turulung, unde, încă din 1958, prof. Ilés Ștefan din localitate, descoperise cîteva unelte cioplite din obsidiană și silex, fapt ce a fost adus la cunoștința Muzeului din Satu Mare.

Dealul Pustiu (Pusztahegy), un piemont a cărui altitudine este de circa 400 m, se află în zona de contact a Depresiunii Oaș cu Cîmpia Someșului, prin poarta Talnei și a Turului. Ca și numeroasele piemonturi din interiorul Depresiunii Oaș, Dealul Pustiu are pantele neregulate, rezultat al degradărilor de teren produse în timp, prezentînd pe alocuri versante abrupte, după cum și pante mai line, toate acoperite de păduri pînă în zilele noastre.

Sus pe culme, în poiana de pe capătul nordic al dealului, la suprafața solului, s-au descoperit mai multe piese paleolitice scoase prin săpături, în timpul desfundării pămîntului în vederea împăduririi, cît și în urma eroziunii naturale.

De-a lungul poienii, care prezintă o ușoară adîncitură spre mijloc, s-au deschis mai multe sondaje spre a identifica poziția stratigrafică a urmelor de locuire și centrul așezării paleolitice.

Fiind vorba de culmea unui deal înalt, a cărei suprafață este intens degradată, stabilirea poziției stratigrafice a descoperirilor arheologice rămîne o problemă dificilă. Așa cum se prezintă situația în prezent, stratul superior are o alcătuire granulometrică luto-prăfoasă, de culoare închisă, acesta suprapunînd un strat gălbui mai argilos. Ambele straturi sînt relativ subțiri, fiecare dintre ele nedepășind grosimea de 0,25—0,30 m. La circa 0,45—0,50 m adîncime, culoarea solului devine mai roșcată, în componența acestui strat intră însă mult pietriș provenit din dezagregarea rocii de bază, fapt care n-a permis adîncirea săpăturilor.

În urma lucrărilor pentru împădurirea poienei și sub influența precipitațiilor sezoniere, eroziunea a devenit tot mai activă, ducînd la distrugerea aproape totală a așezării paleolitice. Prin săpăturile arheologice întreprinse în 1966 și 1967 s-au recuperat ceva materiale necesare stabilirii ariei culturale din care face parte și vîrsta primei descoperiri paleolitice din preajma Satului Mare.

Urmele stratului de cultură se găsesc în partea superioară a depunerilor gălbui și partea inferioară a stratului luto-prăfos de culoare deschisă, între circa 0,15—0,40 m adîncime.

Colecția de materiale litice recuperate din această așezare constă din 148 piese, care cuprinde următoarele categorii de unelte: lame simple, lame retușate, gratoare, burine, o lamă detinculată, străpungătoare, după cum și un important număr de așchii de cioplire.

Înainte de a trece la prezentarea fiecărei categorii de unelte menționăm faptul că, materia primă folosită este aceea în general cunoscută în așezările paleolitice din Oaș: opalul în primul rînd, obsidiana și gresia de prund.

Nucleele sînt variate ca tipuri și dimensiuni; unele exemplare au un plan de lovire larg, format dintr-o suprafață plană și vîrful ascuțit (pl. I./17—18), piese întîlnite în special în așezările gravetiene din Oaș; la Boinești, Remetea și Călinești. Nu lipsesc nici nucleele cu două planuri de lovire special amenajate, desprinderile de lame și așchii, făcîndu-se din ambele capete. Dimensional nucleele sînt cuprinse între 2,5—6 cm înălțime, ele determinînd caracterul microlitic preponderent al întregului inventar.

Gratoarele, în număr de 11 exemplare, sînt cioplite pe așchii scurte și pe lame. Gratoarele pe așchii au partea activă largă, între care, două au forma ușor convexă, altul oblică spre dreapta. (pl. II./8, 9, 10) Un gratoar cu partea activă mică a fost realizat pe o lamă îngustă cu marginile simple. Alte două exemplare au fost cioplite pe lame a căror lățime este de 2 și respectiv 1,8 cm, cu ambele laturi retușate în toată lungimea lor. Două gratoare cioplite pe așchii triunghiulare în secțiune au lățimea de 2 cm și înălțimea părții active de 0,8 cm și respectiv de 1 cm (pl. I./13—14).

Ambele piese au laturile lungi retușate, acestea ca și vîrful nucleelor fiind puternic știrbite în urma folosirii intense. Pe colțul unei așchii masive, s-a format un gratoar cu partea activă teșită, oblică spre

stînga. La capătul de jos gratoarul prezintă două scobituri, una dintre ele fiind puternic ştirbită prin uzură.

Un număr important de lame cu dimensiuni medii şi microlitice, înguste, au ambele laturi retuşate (pl. I/1—4; 6—8, 10). Dintre acestea menţionăm o lamă aşchiară scurtă, cu dimensiunile de 4,5×2,6 cm, retuşată oblic, în trepte, atît în vîrf cît şi pe ambele laturi în toată lungimea lor; două lame mici, în stare fragmentară, cu maximum de lăţime de 1,3 cm şi laturile retuşate mărunt, semiabrupt. Una dintre ele are pe latura stîngă mai multe adînciturі mărunte, despărţite de proeminenţe inegale care-i dau aspectul de lamă denticulată neregulat.

Un alt exemplar, cioplit din obsidiană neagră, are vîrful spart în vechime. Maximum de lăţime al piesei este de 1,5 cm, iar laturile ei sînt retuşate în toată lungimea lor, parţial mărunt, semiabrupt, parţial abrupt. Un fragment de lamă dintr-un silex cu o structură fină, de culoare brună roşcată, este trunchiat oblic spre dreapta. Trunchierea este formată prin retuşe abrupte dorso-ventrale, pe o porţiune pînă la nervura centrală, iar cealaltă porţiune, ventro-dorsal.

Din colecţie mai face parte un mic străpungător, din păcate vîrful piesei a fost spart încă în vechime. Piesa a fost cioplită pe o aşchie lungă de 3 cm, cu o latură mai groasă şi abruptă, formată astfel prin desprinderea de la nucleu, cealaltă latură fiind retuşată mărunt, semiabrupt. În partea de vîrf a piesei, pe ambele colţuri sînt dispuse egal două scobituri formate prin retuşe, partea de mijloc prezentînd o mică proeminenţă, care se prelungea sub forma unui străpungător (pl. III/2).

Două burine, între care unul dublu, realizat pe cele două colţuri ale unei lame frînte şi altul de asemenea de colţ (pl. II/7), pe o lamă microlitică fragmentară (pl. I/10), vin să completeze gama de unelte ce caracterizează ultima cultură paleolitică, gravetianul, din nord-vestul României.

În întregul său, complexul de materiale obţinute în urma săpăturilor din aşezarea de pe Dealul Pustiu, prezintă piese evident microlitizate.

Ca materie primă, poziţie stratigrafică şi componenţa inventarului litic, aşezarea de la Turulung se apropie de cele din Depresiunea Oaş, cum sînt: Remetea-Şomoş II, Călineşti I, III şi IV. Toate aceste puncte au fost cercetate prin săpături, locurile lor fiind pe dealuri mai joase, urmele de locuire au fost parţial sau total distruse prin lucrările agricole. S-au putut recupera totuşi importante colecţii, care constau din nuclee, lame simple, lame retuşate oblic, gratoare pe lame sau pe aşchii scurte, lame şi vîrfuri microlitice retuşate abrupt, puţine burine şi străpungătoare, toate mergînd pînă la identitate cu cele de la Turulung[5].

Condiţiile descoperirii urmelor gravetiene din nord-vestul României nu ne permit o încadrare geocronologică precisă. Remarcăm însă faptul că, aşezări ca cele de la Călineşti I şi III, Boineşti şi Remetea, suprapun straturi de cultură mai vechi, de vîrstă aurignaciană mijlocie. În plus, inventarul aşezărilor gravetiene de aici ca şi din restul ţării

de altfel, are un fond comun cu aurignacianul pe care îl suprapune. În proporții care diferă de la un punct la altul, fondului aurignacian obișnuit, în gravetian i se adaugă un inventar microlizat, exprimat prin nuclee prismatice și piramidale, gratoare mărunte pe aschii scurte și lame, vîrfuri și lame retușate abrupt, acestea din urmă constituind principala noutate a ultimei culturi din paleoliticul superior de la noi, precum și puține burine, străpungătoare și lame denticulare.

În pofida situației stratigrafice atît de precare a așezărilor gravetiene din această parte a României și a lipsei resturilor faunistice de orice fel, la o analiză detailată a descoperirilor, putem observa unele diferențieri în inventarul lor, fapt ce exprimă o gradare în timp a lor. Astfel, la Călinești I și Turulung, unde retușarea abruptă a uneltelor este mai puțin reprezentată și gratoarele de diverse tipuri specifice și aurignacianului sînt mai numeroase, putem vorbi de un gravetian într-o fază incipientă. La Remetea-Șomoș I și Șomoș II, unde tipuri de unelte ca: lamele denticulate, cele trunchiate, vîrfurile și lamele microlitice retușate abrupt sînt mai bine reprezentate și obsidiana este în proporții mai ridicate, distingem faze mai avansate în evoluția acestei culturi.

Prin fondul principal de unelte și tehnica lor de cioplire, atît așezarea de la Turulung, cît și cele din Oaș în general sînt asemănătoare celor de aceeași vîrstă, descoperite în nord-estul României, fiind vorba de aceeași cultură (în principal cele de pe Prut și Bistrița)[6]. Și totuși, unele deosebiri între cele două zone nu sînt greu de sesizat, la baza diferențierii stînd în primul rînd materia primă din care s-au cioplit uneltele.

În timp ce în regiunea răsăriteană, fondul principal de unelte este cioplit din silex cretacic, în regiunea de nord-vest uneltele sînt cioplite din roci vulcanice, între care și obsidiană pură, roci ce lipsesc cu desăvîrșire din complexele estice. În vest însă, în complexul de la Călinești I, întîlnim izolat cîteva exemplare de silex cretacic albastru, faptul putînd fi pus pe seama unei legături sau pătrunderi a grupului de vînători din această stațiune, din părțile răsăritene. La Turulung însă, utilajul litic în întregul lui este cioplit din roci vulcanice specifice zonei din care face parte și prin aceasta, ca și prin poziția sa de înălțime și tipologia uneltelor, această așezare, alături de celelalte din Bazinul Oaș, se aseamănă, mergînd chiar pînă la identitate cu cele din Slovacia orientală[7] și nord-estul Ungariei[8], prezentînd unele elemente comune și cu unele stațiuni din Ucraina subcarpatică[9].

Privite în general, așezările gravetiene de care am amintit mai sus, sînt răspîndite în spațiul depresionar din curbura interioară a Carpaților Răsăriteni și ocupă în mod precumpănitor coamele unor dealuri de la poalele munților, așezarea de la Turulung avînd o poziție de legătură între Slovacia Orientală și Bazinul Oaș.

MARIA BITIRI (București) și *AUREL SOCOLAN* (Baia-Mare)

NOTE

1 C. S. Nicolăescu-Plopşor şi Elena Covács, *Cercetările paleolitice în regiunea Baia Mare, în Materiale* VI, 1959. p. 33—42.

2 Roska Marton, *Paleoliticul Ardealului*, în *Anuarul Inst. Geologic al României*, XIV, 1929, p. 116; idem, în Erdély régészeti repertóriuma, I, Cluj, 1942, p. 42.

3 Etienne Patte, *Souvenirs de voyage en Roumanie — notes de préhistoire*, în *Bul. de la Soc. Préhist, Française*, tome XXXI, nr. 9, 1934, p. 372.

4 Maria Bitiri, *Aşezarea paleolitică de la Boineşti*, în *SCIV*, 15, 2, 1964, p. 167—186; Maria Bitiri şi Aurel Socolan, *Cercetări paleolitice în Ţara Oaşului, Baia-Mare, 1966.*

5 Maria Bitiri, *Cîteva observaţii cu privire la paleoliticul din Oaş şi periodizarea lui*, în *SCIV*, 18, 4, 1967, p. 621—643.

6 Al. Păunescu, *Sur la succesion des habitats paléolithiques et postpaléolithiques de Ripiceni-Izvor*, în *Dacia*, N.S., tom IX, 1965. C. S. Nicolăescu-Plopşor, Alexandru Păunescu, Florea Mogoşanu, *Le Paléolithique de Ceahlău*, în *Dacia*, N.S., tom X, 1966.

7 L. Bánesz, *Die altsteinzeitlichen Funde der Ostslowakei*, în *Quartär*, 18, 1967.

8 M. Gábori, V. Gábori, *Etudes archéologiques et stratigraphiques dans les stations de loess paléolithiques de Hongrie*, în *ActaArch.Bp*, VIII, 1957.

9 V. V. Pronin, *Archeologické nálezy na Cerneckej hore v Mukačeve*, în ŠtZ AUSAV, 3, 1959.

L'ÈTABLISSEMENT PALÉOLITHIQUE DE TURULUNG ET SA PLACE DANS LE CADRE DU PALÉOLITHIQUE DU NORD-OUEST DE LA ROUMANIE.

(Resumé)

En 1966 et 1967 on a entrepris des fouilles dans l'établissement paléolithique de Turulung, situé sur le „Dealul Pustiu", haut de 400 m environ, qui se trouve dans la zone de contact entre la dépression de Oaş et la plaine du Someş.

L'établissement à été partiellement détruit à la suite de l'érosion naturelle. Ses matériaux récuperés se composent uniquement d'outils taillés en opale, silex et obsidiane, pour la plupart microlithiques, qui correspondent à la phase ancienne du Gravettien de Oaş.

SĂPĂTURILE ARHEOLOGICE DE LA UNIMĂT

În vara anului 1968 au fost efectuate cercetări[1] arheologice cu caracter preliminar în hotarul satului Unimăt (comuna Acîș, jud. Satu-Mare).

Stațiunea arheologică de la Unimăt[2] se află în partea de hotar numită de localnici „Dîlboci", situată între cantonul C.F.R. și sat. Locul se întinde pe două terase joase ale văii Erului, ce poartă numele de „Secherești" în partea de hotar ce se află între viile Unimătului și calea ferată Carei-Zalău (este de fapt începutul cursului lent, înmlăștinat și meandrat al văii Erului).

Cu ocazia săpării unui canal de drenaj a „Secherești" de către localnici, au fost tăiate mai multe complexe arheologice, gropi, bordeie, aparținînd culturilor Tisa și Coțofeni. Contururile lor se pot observa în taluzul pereților canalului din care, în special cu ocazia viiturilor de primăvară, apa rupe mereu bucăți mari de sol și le transportă în valea largă și înmlăștinată a Erului.

În vederea deslușirii mai atente a situației stratigrafice din stațiune au fost săpate trei secțiuni paralele cu canalul de drenaj, în partea stîngă a acestuia și la aproximativ 500 m depărtare de locul unde canalul întîlnește calea ferată (v. fig. 1). Cele trei secțiuni au demonstrat că nu există în zona cercetată o situație stratigrafică uniformă. Astfel în secțiunea a II-a (situată la 50 m distanță de secțiunea I-a) nu au fost găsite decît cioburi ajunse întîmplător în stratul de humus actual, foarte probabil în epoca modernă (la săparea canalului), iar în secțiunea a III-a se găseau amestecate în solul negru mlăștinos fragmente ceramice corodate, transportate de viiturile de primăvară ale „Secherești".

În schimb secțiunea I-a, situată pe un fost grind ce se reliefează din cadrul terasei stîngi a văii „Secherești" s-a putut observa o situație stratigrafică destul de nuanțată. Fiind mai adecvat locuirii umane, ferit de năvala apelor de primăvară, și fiind în același timp înconjurat de terenurile mlăștinoase din jur, grindul a oferit timp îndelungat condiții prielnice viețuirii oamenilor.

În profilul secțiunii I-a (v. fig. 2 și 3) se conturau clar două straturi de cultură. Pe de o parte un strat de cultură aflat imediat sub humusul actual, reliefîndu-se prin solul său negru, în care se aflau, fără a se putea face vreo distincție în ce privește nivelurile sau orizonturile respective, cioburi aparținînd culturii Otomani III, Suciul de Sus,

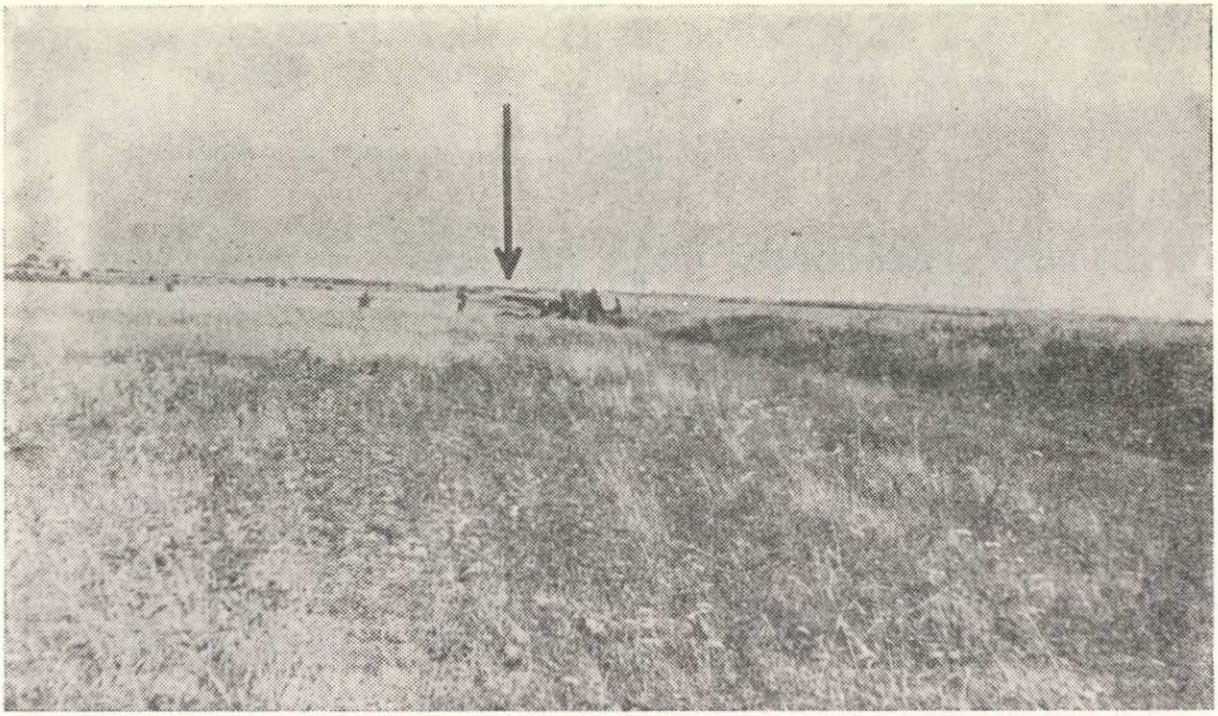

Fig. 1. Vedere de ansamblu a staţiunii arheologice de la Unimăt — „Dîlboci".

din Hallstatt şi cîteva fragmente La Tène. La adîncimea de 1 m se contura un strat de pămînt negru albicios, steril, deci fără fragmente ceramice sau resturi evidente de locuire umană. Sub acest strat de pămînt la adîncimea de 1,45—1,50 m se afla un sol de culoare negru-gălbuie ce evidenţia un alt strat de cultură, în care s-au găsit cioburi Coţofeni. Din acest strat se contura o groapă ce se adîncea pînă la 1,90—2,05 m, în fundul căreia s-au găsit fragmente ceramice Coţofeni printre care şi o ceaşcă, păstrată fragmentar, ornamentată cu împunsături succesive. În general la adîncimea de 1,50—1,60 m se pătrundea în lutul gălbui virgin. O menţiune facem lentilei (în profilul peretelui opus al secţiunii I-a se conturau trei lentile) de lut galben aluvionar în care s-au găsit cioburi aparţinînd culturii Tisa. Acest fapt poate fi explicat ori prin deranjarea stratului de cultură Tisa (eventual scoaterea pămîntului şi aruncarea lui peste nivelul Coţofeni, căci în staţiune se află numeroase gropi şi bordeie Tisa fără a exista un strat de cultură continuu care pe alocuri au fost deranjate de purtătorii culturii Coţofeni, altele rămînînd intacte) sau prin transportarea de către apa „Secherepei" a cioburilor Tisa dintr-un complex deranjat şi depunerea lor peste nivelul Coţofeni, cum pare a sugera mîlul galben din care sînt formate lentilele cu cioburi Tisa.

Întregul material rezultat în urma săpăturilor efectuate constă din ceramică aparţinînd unor epoci istorice diferite. În lentilele cu cioburi Tisa a fost găsit un singur topor de piatră de formă trapezoidală fără gaură pentru coadă[3].

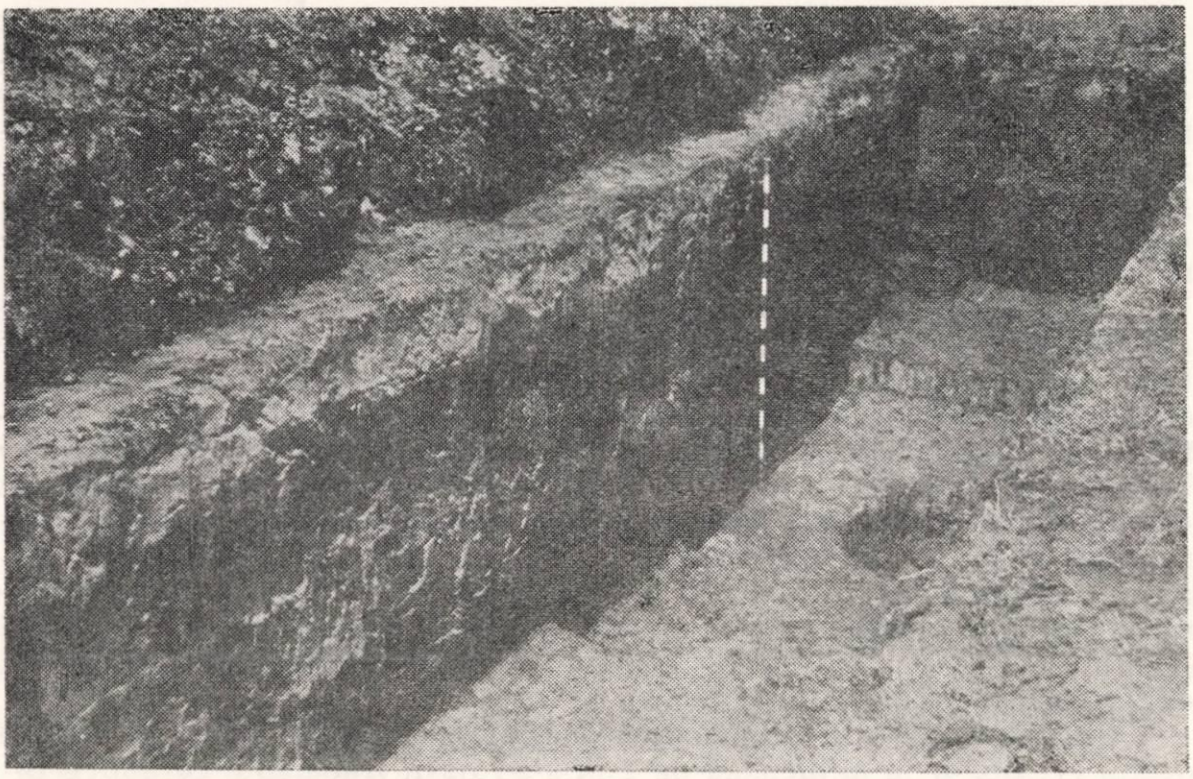

Fig. 2. Unimăt — „Dîlboci" — profilul peretelui secțiunii I-a.

Ceramica neolitică aparține culturii Tisa (deocamdată nu am găsit nici un ciob pictat și nu pare a fi nici ceramică din cultura Tiszapolgár) confecționată din pastă bine aleasă, cu aspect săpunos, de culoare că-

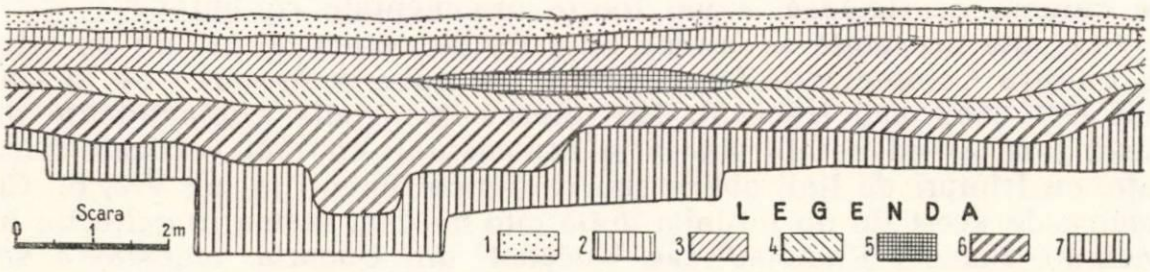

Fig. 3. Unimăt — „Dîlboci" — profilul estic al secțiunii I-a.
1. Pămînt scos din canal și suprapus humusului actual; 2. Humus actual; 3. Pămînt negru-strat de cultură cu cioburi Suciul de Sus, Otomani III, Hallstatt și La Tène; 4. Pămînt negru (sol mlăștinos) fără urme de cultură; 5 Lentilă de lut galben-aluvionar cu cioburi Tisa, antrenate de apă sau rămase nederanjate; 6. Pămînt negru-gălbui cu cioburi Coțofeni; 7. Argilă gălbuie-virgină.

rămiziu roșcată și mai rar cenușie. Singurele ornamente întîlnite pe fragmentele ceramice descoperite sînt mici butoni găuriți transversal și cîteva cioburi ornamentate cu șiruri de cercuri adîncite obținute prin stampare (v. pl. IV/7). Majoritatea ceramicii nu este ornamentată. Ca forme au putut fi distinse numai mici boluri cu fundul plat.

Fragmentele ceramice Coţofeni sînt foarte numeroase, deşi stratul de cultură nu este gros, la baza sa aflîndu-se cele mai multe, dînd imaginea unui quasi-paviment de cioburi. Starea fragmentară în care s-au păstrat nu permite, în faza actuală a cercetărilor deslușirea clară a tipologiei ceramicii Coţofeni din aşezarea de la Unimăt. Sînt pe de o parte vase mari (unele dintre ele cu pereţii oblici, altele de formă sferică) şi vase mici, în special ceşti ornamentale cu incizii sau împunsături pe aproape întreaga suprafaţă exterioară.

Ornamentarea care predomină (specificăm că în proporţie de aproximativ 45% cioburile sînt ornamentate) este incizia, linii incizate oblice (un fel de striuri v. pl. IV/1, 4; pl. V/1, 7) sau verticale (v. pl. VI/4, 5), dezordonate sau organizate în formă de brădişor sau triunghiuri haşurate. Nu lipsesc nici inciziile în formă de ciupituri (v. pl. IV/8). Uneori buzele sînt crestate (v. pl. V/2) sau ornamentate cu mici alveole. Un fragment ceramic (v. pl. IV/5) ce pare a proveni de la un mare vas sferic este bogat ornamentat cu benzi haşurate şi cu brîuri alveolate dispuse concentric pe gîtul vasului. Alături de brîul uşor alveolat[4] ceramica mai este ornamentată cu butoni lunguieţi dispuşi sub buza vasului (v. pl. IV/3, 1; pl. V/5), motive plastice destul de frecvent întîlnite în aşezarea de la Unimăt-„Dîlboci".

Un fragment este ornamentat cu linte (v. pl. IV/2) iar în fundul gropii (v. fig. 4) la adîncimea de 2 m s-au găsit fragmente ceramice ornamentate cu împunsături succesive şi o ceaşcă cu pereţii subţiri ornamentată în aceeaşi manieră (v. pl. IV/6 şi pl. VI/7).

Au fost distinse elemente sporadice aparţinînd culturii Baden, interferate desigur culturii Coţofeni, printre care amintim o ceaşcă cu toarta supraînălţată[5] şi un fragment de „sosieră", lucrată din pastă fină, de culoare negricioasă, avînd toarta ornamentată cu butoni[6].

O notă deosebită se cuvine unui tip de ceramică, întîlnit de altfel în cultura Coţofeni din Transilvania, dar care în aşezarea de la Unimăt este mult mai frecvent. Ne referim la vasele confecţionate din pastă fină, avînd pereţii subţiri şi ornamentaţi cu linii verticale haşurate, cu frînturi de linii oblice sau cu puncte uneori (v. pl. V/3, 6). Ceramică de acest tip nu întîlnim după cîte ne dăm seama în culturile învecinate Baden[7], Kostolac[8] sau Vučedol[9] din Ungaria, Iugoslavia sau Cehoslovacia. Acest tip de ceramică, a cărui proveniență şi origine încă nu o deslușim (nu este exclus să aibă aceeaşi origine ca şi ceramica incizată, provenind astfel dintr-un orizont Tărtăria IV?) constituie totuşi în cazul aşezării noastre şi chiar în cadrul culturii Coţofeni un orizont aparte (sau cel puţin un tip ceramic aparte) — pe care pentru a uşura studierea analitică a culturii Coţofeni îl vom numi *tipul Unimăt*.

În ce priveşte cel de al doilea strat de cultură din staţiunea Unimăt-„Dîlboci", puţinătatea materialului nu ne permite o analiză mai detaliată a sa, din care pricină vom face numai o sumară trecere în revistă a descoperirilor ceramice. Fără să putem opera stratigrafic, numai pe temeiuri de stilistică şi tipologie comparativă, cioburile aflîn-

du-se amestecate și unele lîngă altele, amintim fragmente ceramice Otomani III (v. pl. VI/1, 2), puține cioburi Suciul de Sus ornamentate cu spirale obținute prin incizie-excizie, cioburi hallstattiene și 3—4 cioburi din La Tène (v. pl. VI/3). Din secțiunea a III-a provin două fragmente ceramice dacice cenușii lucrate la roată și datînd din sec. II—III e.n. alături de ceramică negricioasă-zgrunțuroasă, uneori ornamentată cu linii în val, de factură prefeudală (sec. VII—VIII e.n.)

Nici una din observațiile de mai sus nu trebuie generalizate asupra întregii stațiuni, dat fiind faptul că cercetările au fost restrînse și au un caracter incipient, iar problemele pe care le ridică, puțin cunoscute în zona în care se află stațiunea de la Unimăt-„Dîlboci".

Concluzii:

a) Cercetările de la Unimăt-„Dîlboci", din zona Tășnadului, de pe valea Crasnei, deși la început, sînt deosebit de promițătoare. Pe lîngă faptul că la Unimăt-„Dîlboci" sînt elemente de cultură materială din diferite epoci ale istoriei străvechi, vechi și prefeudale, deci contribuie la mărirea cuantumului cunoștințelor noastre de chorologie arheologică, ele ne permit să facem și unele precizări de ordin teoretic, mai ales în ce privește cultura Coțofeni.

b) Astfel, pe lîngă faptul că la Unimăt-„Dîlboci" avem atestată una din cele mai nord-vestice așezări Coțofeni din Transilvania, ceramica descoperită aici sprijină posibilitățile de operare cronologico-istorică, de periodizare internă a acestei culturi. Prin materialul său ceramic — fiind prezentă ornamentarea cu linte (un singur fragment) și a unor fragmente ornamentate cu împunsături succesive, așezarea de la Unimăt se deosebește deocamdată de așezarea de la Giriș-„Rîturi"[10]. Acest fapt pare a indica ori datarea sa mai tîrzie, ori un contact avut între faza Coțofeni fără împunsături succesive și orizontul cu Furchenstich. Pe de altă parte aici elementele Baden-Pécel sînt mult mai puține — lipsește total canelura, fapt ce se poate explica și prin depărtarea geografică a acestei zone de teritoriul de răspîndire a culturii Baden. Nu am întîlnit, deocamdată, nici un fragment ceramic Vučedol sau Kostolac, deși ele sînt cunoscute în Ungaria și Slovacia, spre vest.

c) Pe de altă parte prezența mai numeroasă a ceramicii fine, provenind de la vase cu pereții subțiri și ornamentați cu linii verticale sau orizontale tăiate cu hașuri, ne permite să punem în valoare un nou tip ceramic, component al culturii Coțofeni, pe care încercăm să-l numim, *tipul Unimăt.*

Prin problemele pe care le ridică, considerăm că numai continuarea cercetărilor ne va permite să întărim sau să abandonăm unele dintre problemele enunțate mai sus, ele relevînd cu prisosință importanța istorico-arheologică a stațiunii de la Unimăt-„Dîlboci" situată pe valea Erului.

SEVER DUMITRAȘCU. (Oradea)

NOTE

1. Săpăturile arheologice de la Unimăt, din iunie 1968 au fost efectuate în colaborare cu I. Nemethi de la Muzeul din Carei, jud. Satu Mare.

2. Staţiunea de la Unimăt ne este cunoscută datorită amabilităţii conf. H. Daicoviciu — Cluj. Ea a fost semnalată în urma informaţiilor primite din partea prof. I. Mesaroşiu — Cluj. În urma acestor informaţii aşezarea a fost recunoscută printr-o periegheză de către N. Vlassa, care ne-a cedat efectuarea săpăturilor. Tuturor ţinem să le aducem şi pe această cale mulţumirile noastre.

3. Cu ocazia unor periegheze efectuate cu sprijinul prof. Victor Pereş şi Gh. Plosca — Unimăt a mai fost achiziţionată, prin amabilitatea prof. Valentin Suta, o monedă de aur din epoca romană tîrzie, găsită în curtea şcolii din satul Cig (oraşul Tăşnad, jud. Satu Mare) pentru care fapt le aducem mulţumirile noastre şi cu acest prilej.

4. Analogii în cultura Coţofeni din Transilvania, dar şi în cultura Baden. V. János Banner, *Die Péceler Kultur*, *Budapesta*, 1956, pl. VIII/1—38.

5. I. Banner, *op. cit.*, pl. CXIV/18—26; Nikola Tasić, *Layers belonging to the late eneolithic, bronze and early iron age periods at Gomolava*, în *Rad Vojvodanskih Muzeja*, 14, Novi-Sad, 1965, p. 206.

6. I. Banner, *op. cit.*, pl. XIV/25, 26; pl. CXIII/1—4; pl. LXXVII/9; pl. LXXX/6, 10; Viera Nemejcova-Pavúková, *Äneolitische Siedlung und stratigraphie in Iza*, în *Slov. Arch.*, XVI-2, Bratislava, 1962, fig. 18/12; fig. 19/7 Iosef Kudláček, *Záchranny vyskum v Jelšovciách*, în *Slov. Arch.*, VI, 1, 1958, pl. I/9.

7. I. Banner, *op. cit.*, *passim*

8. Nikola Tasić, *op. cit.*, *loc. cit.*, p. 207—209; Viera Nemejcova-Pávuková, *op. cit.*, *loc. cit.*, fig. 28/1—17; 33/1—13; 36/1—16.

9. Nikola Tasić, *op. cit.*, *loc. cit*, pp. 210—212; Viera Nemejcova-Pávuková, *op. cit.*, *loc. cit.*, p. 415, fig. 41/1—6.

10. S. Dumitraşcu, *Aşezarea Coţofeni de la Giriş-„Rituri"* în *Lucrări ştiinţifice*, II, Oradea, 1968, pp. 256—261; cunoaştem însă şi două aşezări în care, deocamdată, lipsesc complet atît elementele Baden, Kostolac-Vučedol, cît şi lintea, Furchenstichul sau tipul ceramic Unimăt (v. supra). Ne referim la aşezările inedite de la Sîntandrei — Podul Moii şi Sîntandrei — Sanţul Antitanc (cercetări inedite).

ARCHÄOLOGISCHE AUSGRABUNGEN IN UNIMĂT

(Zusamenfassung)

Der Verfasser zeigt in der vorliegenden Arbeit die archäologischen Ausgrabungen von Unimat — „Dîlboci", die im Jahre 1968 vorgenommen worden sind. Es wurde Keramik gefunden, die zur Tisa —, Coţofeni —, Otomani III —, Suciul de Sus — Kultur, sowie zu der Hallstatt und Latène — Kultur gehört.

Der Verfasser versucht die Coţofeni — Siedlung von Unimăt vom chronologischen und kulturellen Standpunkt aus einzugliedern und schlägt vor, den dort gefundenen neuen Keramik-Typ „Unimat-Typ" zu benennen.

MORMINTE DIN PERIOADA DE TRANZIȚIE SPRE EPOCA BRONZULUI DE LA CIUMEȘTI

În anul 1961, cu ocazia săpării unor gropi pentru silozuri, pe o colină de nisip la vest de satul Ciumești, s-au descoperit materiale aparținînd culturii Bodrogkeresztúr.[1] În parte, ele au ajuns în colecția lui Iuliu Kovács, ulterior fiind cedate, împreună cu alte vestigii arheologice adunate din zona satului Ciumești, muzeului din Baia-Mare. În anul 1962, în același loc au mai fost descoperite alte trei vase și o daltă de cupru aparținînd aceluiași complex, ele fiind acum tot în colecțiile muzeului băimărean.

În total s-au recuperat 19 vase întregi sau intregibile și două dălți de cupru.[2]

*
* *

1. Vas cu picior, de culoare cenușie, bine ars. Partea inferioară a piciorului lipsește. Partea superioară (strachina) este decorată cu patru proeminențe mici, conice, așezate simetric.

Dimensiuni: înălțimea — 0,15 m (?); diametrul gurii — 0,185 m; diametrul piciorului — 0,09 m (?); înălțimea piciorului — 0,07 m (?); grosimea — 0,005 m (pl. VII/1).

2. Vas cu picior, de culoare negricioasă, cu pereții subțiri, bine ars. Strachina fragmentară este ornamentată cu patru proeminențe mici, conice. Piciorul vasului face o curbură aproape de bază, lărgindu-se. Este ornamentat cu cinci rînduri de orificii circulare mici, așezate în două grupuri de cîte patru fiecare, de forma unor romburi, exceptînd un rînd, în care într-unul din grupuri sînt trei orificii.

Dimensiuni: înălțimea — 0,292 m; diametrul gurii — 0,218 m; diametrul maxim al piciorului — 0,144 m; grosimea — 0,003 m pl. VII/2). VII/2).

3. Vas cu picior fragmentar, de culoare roșiatică. Partea superioară lipsește. Piciorul este ornamentat cu patru șiruri de cîte patru orificii circulare așezate vertical.

Dimensiuni: înălțimea piciorului — 0,37 m; diametrul piciorului — 0,19 m; grosimea — 0,004 m (pl. VII/3).

4. Vas cu picior fragmentar. Lipsește și aici strachina. Piciorul este ornamentat cu trei șiruri de cîte trei orificii circulare, așezate vertical. Spre bază piciorul vasului face o ușoară curbură.

Dimensiuni: înălțimea piciorului — 0,21 m; diametrul maxim al piciorului —0,144 m; grosimea — 0,004 m (pl. VII/4).

5. Vas de aspect tronconic, fragmentar, de culoare cenușie, bine ars. Pe pereții vasului se păstrează urme de lustruire. Buza este formată din patru lobi de dimensiuni diferite. O parte dintr-unul din lobi lipsește. Pe unul din ei se găsește o mică proeminență de forma unui bob de linte. Pereții mai subțiri la buză se îngroașă spre bază. Vasul este ornamentat cu o mică tortiță.

Dimensiuni: înălțimea — 0,112 m; distanța deschizăturii dintre lobi — 0,13 m; diametrul fundului — 0,08 m (pl. VII/5).

6. Cupă de culoare roșiatică, cu pereții ușor curbați. Neornamentat.

Dimensiuni: înălțimea — 0,11 m; diametrul gurii — 0,11 m; diametrul maxim — 0,12 m; diametrul fundului 0,09 m; grosimea — 0,004 m (pl. VII/6).

7. Vas tronconic, de culoare roșiatică. Este destul de neîngrijit lucrat dintr-o pastă grosolană. Vasul este împodobit cu patru rînduri de proeminențe mici, plasate vertical pe peretele vasului și o proeminență mai mare, ce se găsește puțin mai sus de mijloc.

Dimensiuni: înălțimea — 0,11 m; diametrul gurii — 0,125 m; diametrul fundului — 0,08 m; grosimea — 0,005 m (pl. VII/7).

8. Vas tronconic fragmentar de forma unui „ghiveci de flori". Culoarea cenușiu-negricioasă. Arderea este destul de slabă. Vasul este ornamentat cu două șiruri de proeminențe: un șir de patru plasate sub buză, mai mici, de formă conică și un șir de patru, de aceași formă plasate pe pîntecele vasului, așezate asimetric.

Dimensiuni: înălțimea — 0,172 m; diametrul gurii — 0,21 m; diametrul fundului — 0,10 m; grosimea — 0,005 m (pl. VIII/1).

9. Vas în formă de „ghiveci de flori", asemănător cu cel precedent. Este ornamentat cu două mici proeminențe plasate chiar pe buza vasului și cu patru proeminențe mai mari sub formă de toartă neperforată.

Dimensiuni: înălțimea — 0,132 m; diametrul gurii — 0,134 m; diametrul fundului — 0,095 m; grosimea — 0,005 m (pl. VIII/2).

10. Vas în formă de „ghiveci de flori". Buza este ușor evazată și se găsește pe ea o mică proeminență. La nivelul diametrului maxim al vasului sînt plasate patru proeminențe.

Dimensiuni: înălțimea — 0,132 m; diametrul gurii — 0,10 m; diametrul fundului — 0,104 m; grosimea — 0,004 m (pl. VIII/3).

11. Vas în formă de „ghiveci de flori", de culoare gălbui-roșiatică, bine ars. Este destul de neîngrijit lucrat, avînd o formă asimetrică. Din cauza fundului cu un diametru mic față de dimensiunile vasului, acesta nu are stabilitate. Ornamentația constă din două șiruri de proeminențe: patru mai mici plasate pe buză și trei mai mari pe pereții va-

sului. Este foarte probabil că a existat și o a patra proeminență pe același diametru, dar locul pe care a fost plasată lipsește.

Dimensiuni: înălțimea — 0,247 m; diametrul gurii — 0,338 m; diametrul fundului — 0,124 m; grosimea — 0,007 m (pl. VIII/4).

12. Castron adînc, fragmentar, de culoare cenușie. Pasta este de bună calitate. Pereții subțiri prezintă urme de lustruire. Este ornamentat sub buză cu două tortițe perforate orizontal.

Dimensiuni: înălțimea — 0,083 m; diametrul gurii — 0,10 m; diametrul fundului — 0,04 m; grosimea — 0,003 m (pl. VIII/5).

13. Castron asemănător cu cel precedent. Pe pereții vasului au existat probabil două proeminențe conice, dintre care se mai păstrează doar una.

Dimensiuni: înălțimea — 0,104 m; diametrul gurii — 0,166 m; diametrul fundului — 0,04 m; grosimea — 0,004 m (pl. VIII/6).

14. Castron asemănător cu cele de mai sus. Pe peretele vasului sînt plasate două proeminențe mici, conice.

Dimensiuni: înălțimea — 0,10 m; diametrul gurii — 0,18 m; diametrul fundului — 0,06 m; grosimea — 0,003 m (pl. VIII/7).

15. Vas mare cu gura largă, gîtul tronconic, corpul bombat, sprijinit pe patru picioare parțial păstrate. La întîlnirea gîtului cu pîntecele vasului sînt plasate două tortițe, perforate orizontal. Pasta roșiatică, bine arsă. Modelarea îngrijit făcută. Pe vas se găsesc urme de arsură. Baza gîtului este ornamentată cu două șiruri paralele de puncte incizate, iar corpul vasului este acoperit cu benzi incizate largi, ce se întretaie, formînd pătrățele hașurate. Sub tortițe ornamentul este compus din linii paralele orizontale, întretăiate de linii paralele oblice. Cele patru picioare au același motiv ornamental incizat.

Dimensiuni: înălțimea — 0,26 m; diametrul gurii — 0,10 m; grosimea — 0,004 m (pl. IX/1).

16. Vas cu gura largă, gîtul înalt tronconic, corpul bombat, fundul drept. La întretăierea gîtului cu pîntecele vasului sînt plasate două tortițe de aspect unghiular, perforate orizontal. Pe pîntecele vasului se află două proeminențe mici, așezate simetric față de cele două tortițe. Culoarea cenușie, cu nuanțe castanii. Vasul prezintă urme de lustruire.

Dimensiuni: înălțimea — 0,208 m; diametrul gurii — 0,105 m; diametrul fundului — 0,06 m; grosimea — 0,003 m (pl. IX/2).

17. Vas fragmentar asemănător cu cel precedent. Torțile, care erau plasate probabil sub buză, lipsesc. La fel o parte din gîtul vasului. Culoarea cenușiu-deschisă, arderea destul de bună.

Dimensiuni: înălțimea — 0,19 m; diametrul gurii 0,10 m; diametrul fundului — 0,06 m; diametrul maxim — 0,15 m; grosimea — 0,004 m. (pl. IX/3).

18. Vas asemănător ca formă cu cel precedent. Pastă fină, culoare cenușie, arderea foarte bună. Gîtul înalt tronconic, corpul bombat, fundul drept. Sub buză sînt plasate două tortițe. Ornamentul, care acoperă

corpul vasului pînă aproape de fund, este îngrijit lucrat și constă dintr-o rețea de linii întrerupte de benzi de meandre, împărțite și ele prin linii crestate. Întreg ornamentul se termină în partea de jos cu o linie crestată circulară. Sub torți sînt plasate benzi oblice.

Dimensiuni: înălțimea — 0,221 m; diametrul gurii — 0,078 m; diametrul fundului — 0,066 m; grosimea — 0,004 m, (pl. IX/4).

19. Vas mare de aspect tronconic. Pasta destul de grosolană, culoarea roșiatică, arderea satisfăcătoare. Gura largă, foarte puțin evazată. Pereții groși sînt ușor bombați spre bază. Fundul drept. La nivelul diametrului maxim, vasul este decorat cu patru proeminente conice, mari, dispuse simetric.

Dimensiuni: înălțimea — 0,248 m; diametrul gurii — 0,24 m; diametrul fundului — 0,153 m; grosimea 0,01 m (pl. IX/5).

20. Daltă de cupru cu tăișul curbat, muchea mînerului îndoită, avînd secțiunea dreptunghiulară.

Dimensiuni: lungimea — 0,125 m; lățimea corpului dălții — 0,022 m; lățimea tăișului — 0,05 m; grosimea — 0,009 m (pl. IX/6).

21. Daltă de cupru de formă paralelipipedică, cu tăișul drept, prezentînd urme de lovire. Secțiunea patrată.

Dimensiuni: lungimea — 0,117 m; lățimea — 0,10 m (pl. IX/7).

*
* *

Deși lipsesc observațiile care să precizeze condițiile în care s-a descoperit complexul de la Ciumești, materialele provin foarte probabil dintr-un cimitir. Pentru acest lucru pledează existența numărului mare de vase întregi, precum și faptul că se cunoaște în raza satului Ciumești un alt punct, unde s-a descoperit ceramică de tip Bodrogkeresztúr, care pare să fie așezarea corespunzătoare cimitirului aici prezentat.[3]

Faptul că cei care au făcut descoperirea nu ne-au semnalat și existența scheletelor — cimitirele culturii Bodrogkeresztúr sînt numai din inhumație; morții sînt înhumați în poziție chircită pe direcția est-vest, bărbații fiind culcați pe dreapta, deci cu privirea spre nord, iar femeile pe stînga, deci cu privirea spre sud[4] — se datorește faptului că limonitul existent în nisip a măcinat și distrus în mare parte oasele și descoperitorii n-au mai găsit urme vizibile de resturi omenești. Aceași situație s-a semnalat la mormîntul de inhumație Otomani III descoperit la Berea și la mormintele de inhumație celtice din necropola de la Ciumești.[5]

Numeroasele descoperiri de tip Bodrogkeresztúr oferă în general analogii bune atît pentru ceramică cît și pentru piesele de cupru descoperite la Ciumești.

Chiar dacă unele forme de vase trădează o reminiscență a culturii anterioare Tiszapolgár, acesta se explică prin faptul că cultura Bodrogkeresztúr urmează cronologic imediat după această cultură[6], ea repre-

zentînd ultima fază a unei dezvoltări culturale neîntrerupte, începută încă în neoliticul mijlociu.

Dintre formele de ceramică ce-şi au originea în cultura Tiszapolgár, bine reprezentate în descoperirea de la Ciumeşti sînt vasele cu picior (vasele pl. VII/1—4), vasele în formă de „ghiveci de flori" (vasele pl. VIII/1—4) şi vasele în formă de „oală de lapte" (vasele pl. IX/2—4). Dintre numeroasele analogii pentru aceste forme de ceramică citäm doar pe cele de la Basatanya — Tiszapolgár[7], Pusztaistvánháza[8], Tiszadob[9].

Este interesant de remarcat cum pe unele vase în formă de „ghiveci de flori" descoperite la Ciumeşti (vasele pl. VIII/2, 4) proeminenţele care au un rol ornamental încep să-şi recapete rolul funcţional de toartă. Acest proces s-a observat şi pe unele vase aparţinînd culturii Tiszapolgár[10].

Cele trei vase în formă de „oală de lapte" reprezintă două variante ale acestui tip ceramic, ele diferenţiindu-se nu numai prin anumite detalii de formă, dar şi cronologic. Vasul pl. IX/2 face parte din variantele cele mai vechi ale acestui tip ceramic, care apare mai întîi într-un facies timpuriu al culturii grupat cu preponderenţă în jurul gurii Mureşului[11]. Celelalte două vase, de formă mai zveltă şi cu torţile plasate chiar sub buză, apar într-o etapă mai tîrzie. Vasul pl. IX/4, piesa cea mai reprezentativă a complexului de la Ciumeşti, se remarcă prin fineţea execuţiei ornamentului său deosebit de bogat. Acest ornament general răspîndit în cultura Bodrogkeresztúr reprezintă tot o moştenire Tiszapolgár[12].

În legătură cu originele acestui ornament au existat vii discuţii, unii înclinînd să-l deducă din imitarea ţesutului, ba chiar a broderiilor[13], alţii din imitarea împletiturilor[14].

O analogie perfectă pentru descoperirea de la Ciumeşti oferă vasul din mormîntul 29 de la Pusztaistvánháza[15].

Castroanele, tip ceramic aparţinînd în exclusivitate culturii Bodrogkeresztúr, sînt şi ele bine reprezentate în descoperirea de la Ciumeşti. Spre deosebire însă de majoritatea ceramicii aici descoperite, toate castroanele sînt prelucrate dintr-o pastă fină şi sînt bine arse, unele dintre ele prezentînd urme de lustruire. Pentru analogii citäm din nou săpăturile de la Pusztaistvánháza[16].

Vasul pl. IX/1, este mai puţin răspîndit în repertoriul ceramic Bodrogkeresztúr. La Szentes s-a descoperit un exemplar asemănător, însă fără picioare[17], iar la Pusztaistvánháza două, dintre care unul neornamentat, iar celălalt ornamentat cu puncte incizate, avînd două tortiţe de aspect unghiular plasate tot la întretăierea gîtului cu corpul vasului[18].

Vasul pl. VII/5 nu are o analogie perfectă printre materialele Bodrogkeresztúr cercetate spre comparare. Un exemplar oarecumva asemănător s-a descoperit la Paszab[19]. Spre deosebire de vasul de la Ciumeşti, acesta are patru picioare.

La fel ca și pentru ceramică, sînt numeroase analogiile pentru dălțile descoperite la Ciumești. Amintim doar pe cele de la Sárazsadány[20] și Szentes — Kistöke[21].

Trecînd în revistă materialele din complexul Bodrogkeresztúr prezentate aici și ținînd seama de poziția cronologică a analogiilor găsite, se poate afirma că cimitirul de Ciumești își are începutul într-o perioadă timpurie a culturii, fapt credem dovedit de existența unor forme ceramice caracteristice acestei faze, cum ar fi vasele cu picior și varianta veche a „oalei de lapte", dar continuă și într-o fază mai nouă a culturii. Descoperirea unor dălți de cupru, precum și a unor forme de vase caracteristice numai Bodrogkeresztúr-ului dezvoltat, cum ar fi castroanele, pledează pentru acest lucru. Reamintim faptul că la Tiszadog, datat în faza de început al culturii, nu s-a descoperit nici un obiect de cupru.[22]

Complexul de la Ciumești, aflat la periferia grupului cultural Bodrogkeresztúr din Ungaria are certe afinități cu acesta și în special cu numeroasele descoperiri de la confluența Someșului cu Tisa (Tiszadob, Tiszasas, Tiszanagyfalu, Paszab)[23].

Desigur, lipsa cercetărilor privind perioada dintre neolitic și epoca bronzului în nord-vestul țării, ne lipsește de posibiltatea de a defini cu exactitate fenomenele culturale ce se petrec în acest răstimp aici. Credem totuși că, admițînd părerea lui P. Patay că grupul transilvănean al culturii Bodrogkeresztúr s-a format ca urmare a unei emigrări făcute pe calea marilor ape dinspre Ungaria[24], ipoteză pe care inclină s-o creadă și N. Vlassa, deși acesta presupune și eventualitatea formării acestei variante pe baza unor tradiții locale neolitice (Tisa, Petrești)[25], complexul de la Ciumești, mai ales la începuturile ei, poate însemna chiar un moment al acestei emigrări. Numeroasele descoperiri Bodrogkeresztúr din Transilvania par în orice caz provenite dintr-o fază mai recentă a culturii. Este notabil faptul că în descoperirile Bodrogkeresztúr din Transilvania publicate pînă acum, nu apare niciodată vasul cu picior. Singura descoperire din Transilvania a acestei forme ceramice provine de la Deva — Ceangăi, unde materialele Tiszapolgár nu apar contaminate de materialele Bodrogkeresztúr[26].

În concluzie se poate afirma că deși descoperirea complexului de la Ciumești este deocamdată singulară în nord-vestul țării, ea contribuie la completarea imaginii despre perioada de tranziție spre epoca bronzului pe aceste meleaguri. La Ciumești, nu departe de cimitirul Bodrogkeresztúr, s-a descoperit un nivel Baden — Pécel[27], iar la suprafață s-au culeș cioburi aparținînd culturilor Coțofeni[28] și Vučedol[29]. Cercetările ulterioare vor trebui să lămurească o serie de detalii legate de existența acestor culturi, care vor putea servi la lămurirea problemei originii bronzului timpuriu în nord-vestul României.

CAROL KACSÓ
(Baia-Mare)

N O T E

X Comunicare ținută la cea de a III-a Sesiune științifică a muzeelor.

1 În același punct s-a descoperit și un depozit de tipare pentru turnat bronz (HaA_1); v. M. Rusu, *Dacia*, N.S., VII, 1963, p. 207.

2 O semnalare a complexului Bodrogkeresztúr de la Ciumești a apărut sub semnătura lui M. Rusu în articolele *Ciumești* și *Tisa*, în *Enzyklopedisches Hadbuch zur Vor und Frühgeschichte Europas*, I, Praga, 1966.

3 Informație primită de la M. Rusu.

4 E. Zalotay, în *DolgSzeged*, *IX*—X, 1933—1934, p. 89.

5 Informație primită de la V. Zirra și I. Nemeti.

6 N. Kalicz, în *ArchÉrt*, 85, 1958, p. 3—5.

7 I. Kutzian, *The copper age cemetery of Tiszapolgár-Basatanya*, Budapest, 1963, pl. LXI, 6 și pl. CX, 1.

8 I. Hillebrand, în ArchHung, IV, 1929, p. 46, fig. 17, 1, pl. II, III, pl. III, 5, pl. IV, 2.

9 I. Petroczy, în *FoliaArch*, V, 1945, p. 37, fig. 2, 7.

10 O. Floca, în *SCIV*, I, 2, p. 222.

11 N. Vlassa, în *SCIV*, 3, 1964, p. 360.

12 Ibidem, p. 359.

13 P. Patay, în *A. Miskolczi Herman Otto Muzeum Közleményei, 1956*, p. 5—15.

14 Z. Csalog, în *ArchÉrt*, 89, 1962, p. 172—180.

15 ibidem, p. 172, fig. 2.

16 I. Hillebrand, *op. cit.*, pl. I, 7.

17 E. Zalotay, *op. cit.*, pl. 20, 4.

18 I. Hillebrand, *op. cit.* p. 37, fig. 13 și pl. VII, 1.

19 N. Kalicz, în *Iósa Andras Múzeum Évkönyve*, I, 1958, pl.2, 1.

20 P. Patay, în *Régészeti füzetek*, II, 10, 1961, p. 71, pl. XXVII, 13.

21 E. Zalotay, *op. cit.*, p. 87, pl. 20, 17.

22 I. Petroczy, *op. cit.*, p. 41.

23 Vezi harta publicată de P. Patay, op. cit.

24 cf. *DissPann*, II, 1938, nr. 13, p. 6—10.

25 N. Vlassa, *op. cit.*, p. 360.

26 O. Floca, *op. cit.*,

27 Săpăturile lui V. Zirra și I. Nemeti. Materialul inedit să află la Muzeul din Baia-Mare.

28 Informație I. Németi.

29 Informație M. Rusu.

DER FRIEDHOF DES TYPUS BODROGKERESZTÚR VON CIUMEŞTI (JUD. SATU-MARE)

(Zusamenfassung)

In den Jahren 1961—1962 wurde zufällig in der Nähe des Dorfes Ciumeşti ein Hort entdeckt, welcher als der Bodrogkeresztúr — Kultur angehörig gedeutet wurde und zum Teil in den Sammlungen des Museums von Baia Mare zu finden ist. Insgesamt wurden 19 ganze oder zusammenfügbare Gefässe und zwei kupferne Stemmzeuge ausgegraben.

Obzwar die Bedingungen unter welchen die Ausgrabung stattgefunden hat nicht mehr bekannt sind, ist es sehr wahrscheinlich dass die Materialien aus einem Friedhof stammen.

Die für die Funde von Ciumeşti angedeuteten Ähnlichkeiten beweisen die engen Beziehungen zwischen diesem Friedhof und der Gruppe Bodrogkeresztúr welche ihren Ursprung an dem Zusammenfluss des Someş mit der Tisa hat.

Der Hort von Ciumeşti hat seinen Anfang in einer früheren Phase, enthält aber auch spätere Phasen dieser Kultur.

DESCOPERIRI FUNERARE DIN EPOCA BRONZULUI ÎN JURUL CAREIULUI

În ultimii ani cu ocazia sondajelor arheologice și a diferitelor munci gospodărești în zona de activitate a Muzeului orășenesc Carei, au fost descoperite mai multe complexe funerare datate din epoca bronzului.

Berea — comuna Sanislău

Cu ocazia sondajelor efectuate de Vlad Zirra în vederea sesizării unor nivele de locuire din epoca prefeudală, în raza satului Berea[1] (Comuna Sanislău, județul Satu Mare), în punctul numit Sóskás (Colina cu măcriș) au fost descoperite 2 complexe funerare. Șanțul de verificare a fost orientat E-V, și transversa longitudinal o dună de nisip. Mormintele au fost sesizate în partea de vest a șanțului avînd între ele o distanță de 6 m.

Mormîntul I, (fig. 1) este de înhumație. A fost surprins la baza solului cenușiu-nisipos la adîncimea de 0,90 m în șanț și în caseta deschisă în mod special, în care s-au găsit resturile unui schelet din care se mai păstra părți de craniu, un fragment de cubitus și altul de humerus. Scheletul a fost probabil în poziția chircită și orientat în direcția șanțului, adică la est-vest. Inventarul mormîntului constă exclusiv din ceramică: 9 vase au fost așezate pe un rînd, iar 2 recipiente sînt plasate lateral. Un singur vas a fost descoperit cu 0,30 m mai sus de restul complexului, însă probabil aparține tot de acest mormînt.

1. Vas mare (Pl. X/5) de culoare castanie-roșiatică, în formă de „amforă" cu 2 tortițe mici, este ornamentat cu linii incizate și cu 2 rînduri de proeminențe. Dimensiuni: înălț. 35 cm, diam. gurii 14 cm, diam. fundului 10 cm.

2. Ceașcă (Pl. XI/5, de culoare cenușie închisă cu toartă supraînălțată, este ornamentată cu adînciturі alungite așezate orizontal. Dimensiuni: înălț. 9 cm, diam. g. 6 cm, diam. f. 3 cm.

Fig. 1. Mormîntul I — Berea.

3. Oală (Pl. XI/1) de culoare cenușie închisă cu o toartă, este ornamentată cu proeminențe avînd în jurul lor cîte o spirală încizată. Dimensiuni: înălț. 15,5 cm, diam. g. 16,8 cm, diam. f. 9 cm.

4. Căniță (Pl. XI/2) de culoare neagră este ornamentată cu caneluri dese verticale. Dimensiuni: înălț. 10. cm, diam. g. 8,4 cm, diam. f. 4 cm.

5. Vas mare (Pl. X/1) „situlă" de culoare cenușie închisă cu 2 tortițe, este ornamentat cu proeminențe conice. Dimensiuni: înălț. 40 cm, diam. g. 22 cm, diam. f. 19 cm.

6. Ceașcă (Pl. XI/6) de culoare cenușie cu toartă supraînălțată este ornamentată cu arcade, formate din linii incizate. Dimensiuni: înălț. 8 cm, diam. g. 7 cm, diam. f. 3 cm.

7. Căniță (Pl. XI/3) de culoare cenușie cu toartă supraînălțată, este ornamentată cu capete de spirale terminate în proeminențe. Dimensiuni: înălț. 14 cm, diam. g. 9 cm, diam. f. 4 cm.

8. Borcan (Pl. XI/7) de culoare cărămizie cu pereții ușor arcuiți, sub buză este ornamentat cu frînturi de brîu alveolat. Dimensiuni: înălț. 25 cm, diam. g. 22 cm, diam. f. 11 cm.

9. Borcan (Pl. X/4) asemănător vasului anterior cu dimensiuni: înălț. 18 cm, diam. g. 14 cm, diam. f. 6,5 cm.

10. Ceașcă (Pl. XI/4) de culoare neagră ornamentată cu caneluri dese. Dimensiuni: înălț. 8 cm, diam. g. 6 cm, diam. f. 3 cm.

11. Strachină (Pl. X/3) de culoare gălbui, cenușie, este ornamentată cu linii duble așezate în zigzag. Dimensiuni: înălț. 10 cm, diam. g. 30 cm, diam. f. 8 cm.

12. Căniță (Pl. X/2) de culoare cenușie este ornamentată cu mici proeminențe. Dimensiuni: înălț. 13 cm, diam. g. 11 cm, diam. f. 4 cm.

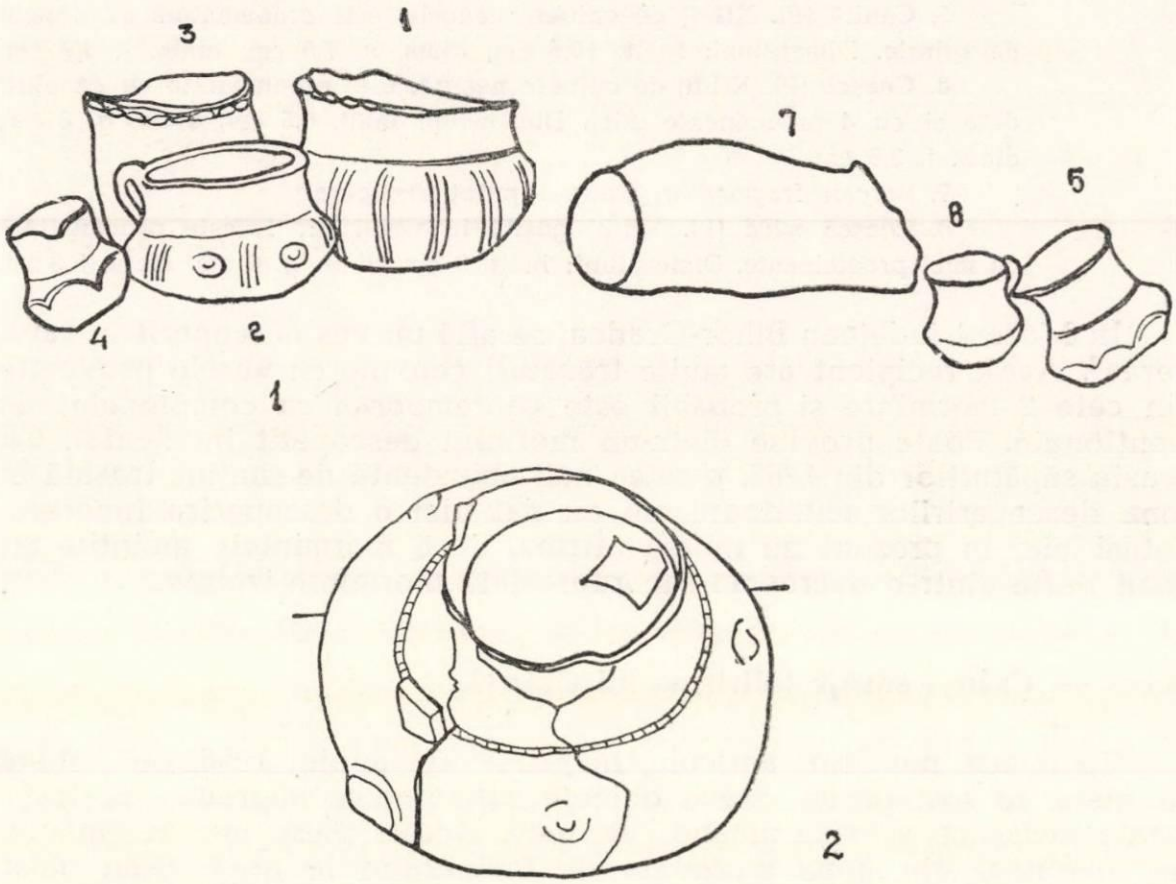

Fig. 2. 1 — mormîntul II — Berea; 2 — mormîntul 6 — Ciumești.

Mormîntul II. (Fig. 2/1). A fost descoperit în prelungirea șanțului spre vest la o distanță de 6 m de la primul complex funerar. Mormîntul a fost surprins la baza solului cenușiu la o adîncime de 0,70 m. Constă exclusiv din vase. Nu s-a găsit nici un fel de oseminte. Inventarul mormîntului este adunat în 2 grupuri de cîte 3-4 recipiente la un loc. Faptul că în nici un vas nu s-au găsit oase arse, nu înlătură posibilitatea că acest mormînt să fi aparținut eventual unui înhumat.[2]

1. Oală (Pl. XII/3) de culoare cenușie, este ornamentată cu linii încizate, grupate. Dimensiuni: înălț. 16 cm, diam. g. 16,5 cm, diam. f. 7 cm.

2. Oală (Pl. XII/1) de culoare castanie, este ornamentată cu caneluri grupate. Dimensiuni: înălț. 12,5 cm, diam. g. 12 cm, diam. f. 5 cm.

3. Borcan (Pl. XII/7) de culoare cărămizie, pe buză este ornamentată cu amprente digitate și cu proeminențe. Dimensiuni: înălț. 15,5 cm, diam. g. 13,5 cm, diam. f. 7,6 cm.

4. Ceașcă (Pl. XII/5) cu tartă supraînălțată, este ornamentată cu arcade formate din linii incizate. Dimensiuni: înălț. 8 cm, diam. g. 7 cm, diam. f. 3,6 cm.

5. Căniță (Pl. XII/4) de culoare cenușie, este ornamentată cu capete de spirale. Dimensiuni: înălț. 10,5 cm, diam. g. 7,5 cm, diam. f. 4,7 cm.

6. Ceașcă (Pl. XII/6) de culoare neagră, este ornamentată cu caneluri dese și cu 4 proeminențe mici. Dimensiuni înălț. 6,5 cm, diam. g. 6 cm, diam. f. 3,6 cm.

7. Borcan fragmentar, nu s-a putut recupera.

8. Ceașcă mică (Pl. XII/2) găsită în vasul nr. 1. este ornamentată cu mici proeminențe. Dimensiuni: înălț. 8 cm, diam. g. 6 cm, diam. f 3 cm.

În Muzeul județean Bihor-Oradea, se află un vas descoperit în satul Berea[3]. Acest recipient are multe trăsături comune cu vasele provenite din cele 2 morminte și probabil este contemporan cu complexele sus menționate. Poate provine dintr-un mormînt descoperit incidental. Cu ocazia săpăturilor din 1965, o rețea mai abundentă de șanțuri trasată în zona descoperirilor anterioare, nu au dat nici o descoperire funerară. Totuși nici în prezent nu putem afirma, dacă mormintele amintite au făcut parte dintr-o necropolă sau reprezintă morminte izolate.

Berea — Csányi sűrüje (Mirištea lui Csányi).

Cu ocazia muncilor agricole, în primăvara anului 1965, pe o dună de nisip au fost găsite cîteva obiecte arheologice împreună cu fragmente ceramice și oase umane calcinate. Aceste piese provin din una sau eventual din două morminte de incinerație în urnă. S-au găsit un inel de tîmplă din bronz și două vîrfuri de săgeți din piatră.

Ciumești — comuna Sanislău.

În vara anului 1964 în hotarul satului Ciumești în punctul numit Tökös (Bostănărie), cu ocazia cercetării unei așezări celto-dacice au fost descoperite 11 morminte de incinerație.[4] Tot aici cu ocazia efectuării unei săpături de salvare încă în 1962 au mai fost descoperite 17 morminte de incinerație[5]. În anul 1965 cînd s-au continuat cercetările în cadrul așezării celto-dacice au mai fost descoperite încă două morminte.[6] Așadar, numărul mormintelor descoperite în acest punct de hotar se ridică pînă la 30. Complexele funerare descoperite pînă în prezent (toate de incinerație) arată în mod clar că cimitirul avea două faze. Inventarul celor 28 de morminte de incinerație în urnă, constă

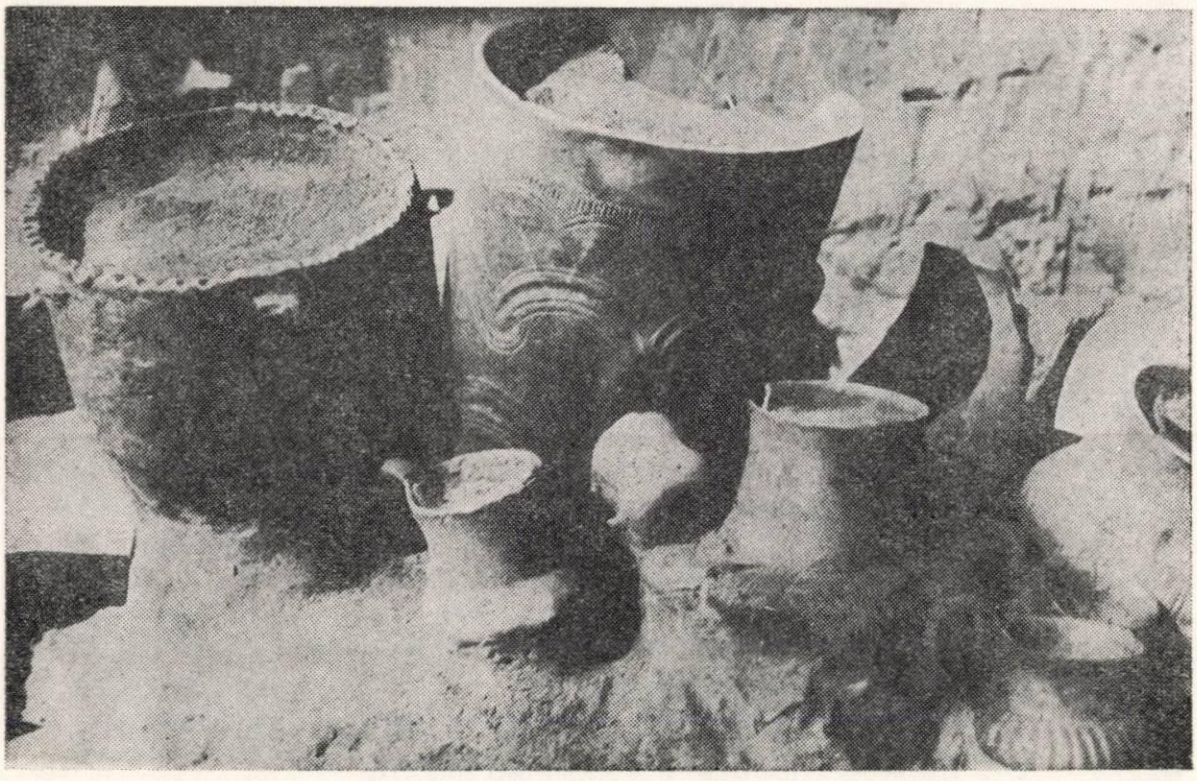

Fig. 3. Mormîntul 3 — Ciumești.

exclusiv din vase-urne, așezate cu gura în jos sau în poziția verticală acoperite cu străchini sau cu alte recipiente. În prezenta lucrare intenționăm să prelucrăm 2 complexe funerare și anume nr. 3 și 6 din seria celor 11 morminte descoperite în anul 1964.

Mormîntul nr. 3. (Fig. 3) Este un mormînt de incinerație surprins în șanțul orientat ENE-VSV și în caseta deschisă în mod special. Complexul era format dintr-un vas-urnă și un număr de 20 de recipiente de ofrandă. Groapa mormîntului se conturează foarte slab și se oprește în nisip la o adîncime de 0,72 m, față de nivelul actual. Grosul complexului a fost așezat pe o linie. Doar cîteva vase erau în afara grupului central, aparținînd însă complexului funerar.

1. Urnă (Pl. XIII/1) în formă de „amforă" de culoare cenușie închisă este ornamentată cu spirale adîncite. Dimensiuni: înălț. 36 cm, diam. g. 25 cm, diam. f. 12 cm.

2. Ceașcă (Pl. XV/6) de culoare neagră este ornamentată cu caneluri oblice. Dimensiuni: înălț. 6 cm, diam. g. 5 cm, diam. f. 3 cm.

3. Căniță (Pl. XV/8) de culoare gălbuie, este ornamentată cu caneluri late. Dimensiuni: înălț. 13 cm, diam. g. 9,8 cm, diam. f. 5 cm.

4. Borcan (Pl. XVIV/2) de culoare cărămizie, este neornamentat. Dimensiuni: înălț. 16 cm, diam. g. 13 cm, diam. f. 8 cm.

5. Borcan (Pl. XIV/8) asemănător vasului anterior, dimensiuni: înălț. 16 cm, diam. g. 13 cm, diam. f. 8 cm.

6. Vas (Pl. XIII/5) în formă de „amforă" de culoare cenușie, ornamentat cu linii incizate, grupate. Dimensiuni: înălț. 38 cm, diam. g. 13 cm, diam. f. 10 cm.

7. Oală (Pl. XIV/5) de culoare cenușie, este ornamentată cu linii incizate, grupate. Dimensiuni: înălț. 17 cm, diam. g. 14 cm, diam. f. 7 cm.

8. Vas mare (Pl. XIV/1) de tip „situlă" de culoare castanie este ornamentat cu linii incizate, cîmpuri haşurate şi cu proeminenţe conice. Dimensiuni: înălț. 34 cm, diam. g. 22 cm, diam. f. 18 cm.

9. Vas (Pl. XIV/2) în formă de „amforă", de culoare negricioasă, este ornamentat cu linii incizate, grupate. Dimensiuni: înălț. 17 cm, diam. g. 10 cm, diam. f. 8 cm.

10. Ceaşcă (Pl. XIV/3) de culoare neagră, este ornamentată cu caneluri oblice. Dimensiuni: înălț. 8 cm, diam. g. 7 cm. diam. f. 3,8 cm.

11. Ceaşcă (Pl. XV/5) de culoare neagră, este ornamentată cu caneluri verticale. Dimensiuni: înălț. 8 cm, diam. g. 7 cm, diam. f. 3,8 cm.

12. Borcan (Pl. XV/2) de culoare cărămizie, este ornamentat pe buză cu amprente digitale şi cu 4 proeminenţe mici. Dimensiuni înăl. 28 cm, diam. g. 23 cm, diam. f. 10 cm.

13. Ceaşcă (Pl. XIV/6) de culoare cenușie, este neornamentată. Dimensiuni: înălț. 6,5 cm, diam. g. 6 cm, diam. f. 3 cm.

14. Căniță (Pl. XV/7) de culoare cenușie, este ornamentată cu adînciturі rotunde. Dimensiuni: înălț. 11 cm, diam. g. 8 cm, diam. f. 3 cm.

15. Ceaşcă (Pl. XV/3) de culoare neagră, este ornamentată cu caneluri verticale. Dimensiuni: înălț. 10 cm, diam. g. 6 cm, diam. f. 3 cm.

16. Ceaşcă (Pl. XIV/4) de culoare castanie, este ornamentată cu caneluri oblice. Dimensiuni: înălț. 10 cm, diam. g. 6 cm, diam. f. 3 cm.

17. Căniță (Pl. XV/1) de culoare cenușie, este ornamentată cu capete de spirale. Dimensiuni înălț, 14 cm, diam. g. 9 cm, diam. f. 3 cm,

18. Căniță (Pl. XIV/7) de culoare cenușie, este ornamentată cu spirale. Dimensiuni: înălț. 8 cm, diam. g. 7 cm, diam. f. 4 cm.

19. Strachină (Pl. XIII/3) de culoare cenușie, este ornamentată cu spirale incizate. Dimensiuni: înălț. 15 cm, diam. g. 25 cm, diam. f. 8 cm.

20. Oală (Pl. XIII/4) de culoare cenușie, este ornamentată cu capete de spirale. Dimensiuni: înălț. 15 cm, diam. g. 11,5 cm, diam. f. 6 cm.

21. Fragment dintr-o oală (Pl. XV/4) de culoare cenușie, este ornamentată cu adînciturі rotunde.

Mormîntul nr. 6. (Fig. 2/2) În prelungirea şanţului spre VSV, la o distanţă de 4 m de mormîntul nr. 3, s-a găsit complexul funerar nr. 6. Acest mormînt de incineraţie, constă dintr-o urnă găsită la adîncimea de 0,60 m. În urnă se află o cantitate mare de oase calcinate şi cenuşă. Vasul de culoare brună, (Pl. XI/8) este ornamentat cu linii incizate, proeminenţe conice şi caneluri în formă de semilună. Dimensiuni: înălț. 30 cm, diam. g. 21 cm, diam. f. 8 cm.

Ciumești — grajdurile C.A.P.

Cu ocazia săpăturilor efectuate în cadrul cimitirului celto-dacic de la Ciumești[7] au fost descoperite 3 morminte funerare distruse în întregime din cauza cultivării terenului. Din aceste morminte de incinerație în urnă, nu s-a putut recupera decît puține fragmente de vase și oase umane calcinate.

Comuna Foeni

Lîngă grajdurile C.A.P-lui, în vara anului 1966 cu ocazia unui mic sondaj de verificare a fost descoperit un mormînt de incinerație în urnă (Pl. XVI/2). Groapa nu se conturează de loc, iar urna a fost găsită la adîncimea de 0,70 m, față de nivelul actual. Urna este plină cu oase calcinate umane destul de slab arse. Inventarul funerar constă dintr-o urnă (Pl. XVII/1) de tip borcan de culoare cenușie, ornamentată cu mici proeminențe și cu striuri neregulate. Dimensiuni: înălț. 25 cm, diam. g. 23 cm, diam. f. 9 cm. Urna a fost acoperită cu o strachină cenușie neornamentată, avînd partea inferioară distrusă. Dimensiuni: înălț. 14 cm, diam. g. 27 cm, diam. f. 11 cm? (Pl. XVII/2)

Comuna Pișcolt

În primăvara anului 1968 în punctul numit „Homokbánya" (Nisipărie), a fost descoperit incidental un vas, care conținea oase umane arse. Urna, un vas de tip borcan, de culoare brună, este ornamentată cu brîu alveolar. Dimensiuni: înălț. 26 cm? diam. g. 19 cm? diam. f. 12 cm. (Pl. XVII/6)

Comuna Pir

În hotarul comunei Pir, în punctul numit „Vár" (Cetate) au fost descoperite 30 de morminte de înhumație și un mormînt de incinerație.[8]

Comuna Sanislău

În cadrul necropolei hallstattiene săpată între anii 1967—1968, în punctul numit „Nisipărie" pe lîngă morminte hallstattiene a mai fost descoperit, un strat de locuire din epoca bronzului și trei complexe funerare notate cu M. 51, M. 52 și M. 61 și datate tot în această epocă[9].

Mormîntul 51.

Mormînt de incinerație surprins la baza stratului din epoca bronzului la nivelul nisipului „geologic". Groapa nu se conturează, iar vasul-urnă a fost găsit la adîncimea de 1,05 m față de nivelul actual. (Grosimea depunerii ulterioare de nisip zburător este de 0,30 m.). Urna de culoare cenușie este ornamentată cu mici triunghiuri incizate. Dimensiuni: înălț. 18 cm, diam. g. 10 cm, diam f. 5 cm. (Pl. XVII/5).

Mormîntul 52.

Mormînt de înhumație în poziție chircită. Scheletul este foarte prost păstrat și aparține probabil unui adult. Groapa nu se contura, scheletul zăcea la nivelul nisipului „geologic", sub stratul de cultură din epoca bronzului, la o adîncime de 0,75 m față de nivelul actual (grosimea nisipului zburător este de 0,10 m). Mormîntul este orientat est-vest, adică capul la vest și picioarele la est. Lungimea totală a scheletului este de 0,85 m. Sub femurul stîng era așezată o oală fragmentară de culoare cenușie, ornamentată cu linii duble, triunghiuri incizate și cu proeminențe. Fragmentul provine probabil dintr-o căniță.

Mormîntul 61.

Mormînt de incinerație în urnă surprins la o adîncime de 0,65 m față de nivelul actual. (grosimea nisipului zburător este de 0,10 m). Groapa nu se conturează. Urna este un vas de tipul celui din M. 51, de culoare cenușie ornamentată cu mici triunghiuri încizate și cu proeminențe. Vasul este fragmentar, nu s-a putut recupera decît partea inferioară (Pl. XVII/4).

Comuna Tiream

Cu ocazia săpăturilor de salvare efectuate în punctul numit „Kendereshalom" (Movilă) în cadrul unei așezări de tip „atol" datată din epoca bronzului, au fost descoperite 3 morminte[10].

Mormîntul 1.

Mormînt de înhumație. Constă numai dintr-un craniu fără alte oseminte umane sau inventar funerar. A fost găsit la adîncimea de 1,10 m, fără să prezinte deranjări ulterioare.

Mormîntul (Pl. XVI/2) 2.

Este mormînt de înhumație format din 2 schelete umane în poziție chircită. Groapa are o formă ovală, se coboară din stratul superior și se oprește în primul strat de locuire, într-o adîncime de 1,90 m. Primul schelet este orientat cu capul spre NNV și cu picioarele spre SSE. Al doilea schelet așezat tot în poziție chircită, are aceeași orientare, avînd picioarele depuse deasupra primului înhumat. Craniul acestui schelet lipsește fiind însă prezente vertebrele cervicale. Datorită depunerilor de cenușă provenită din compoziția solului, oasele umane sînt foarte

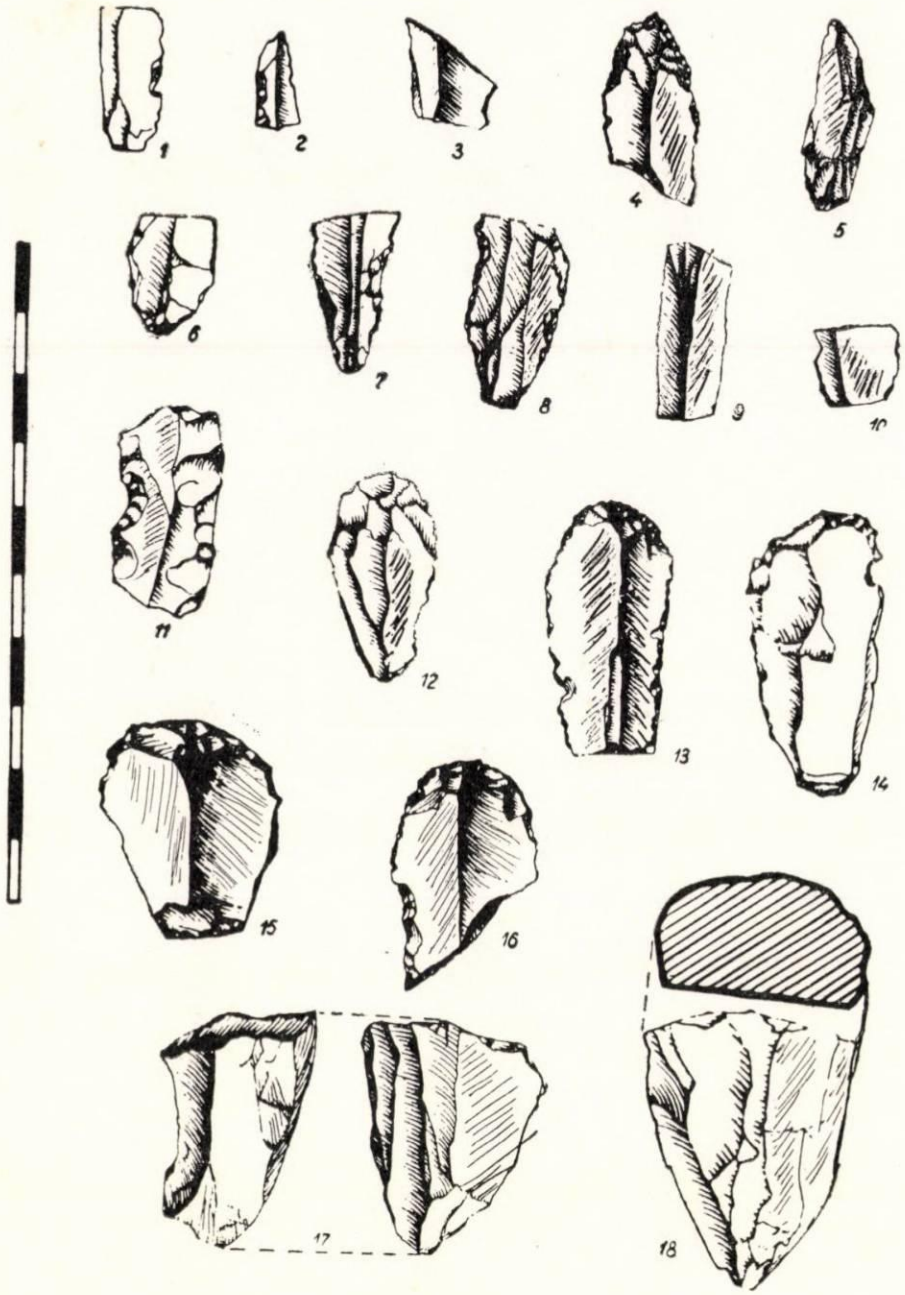

Planșa I.

Turulung — nuclee, gratoare, lame.

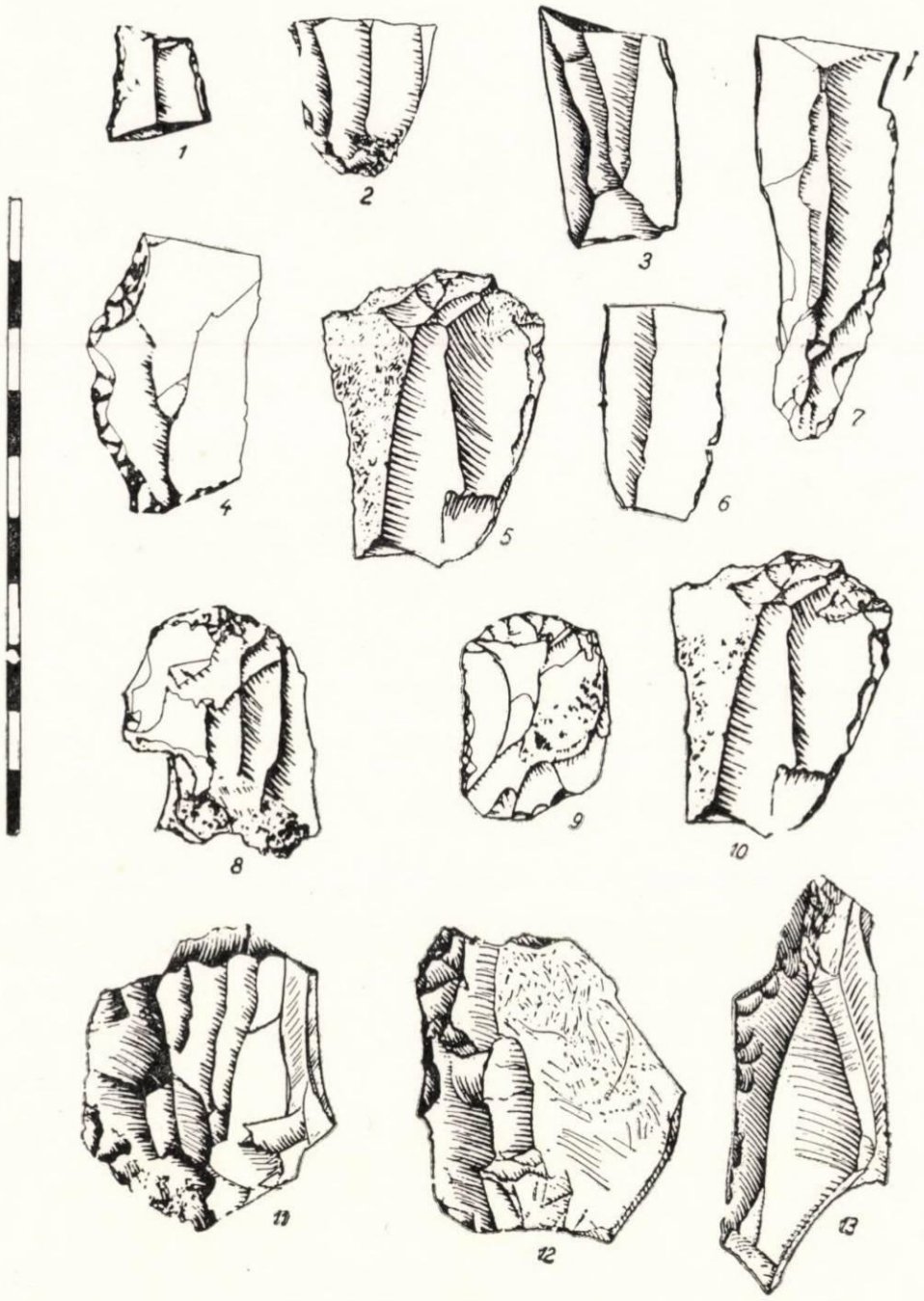

Planșa II.

Turulung — gratoare, lame.

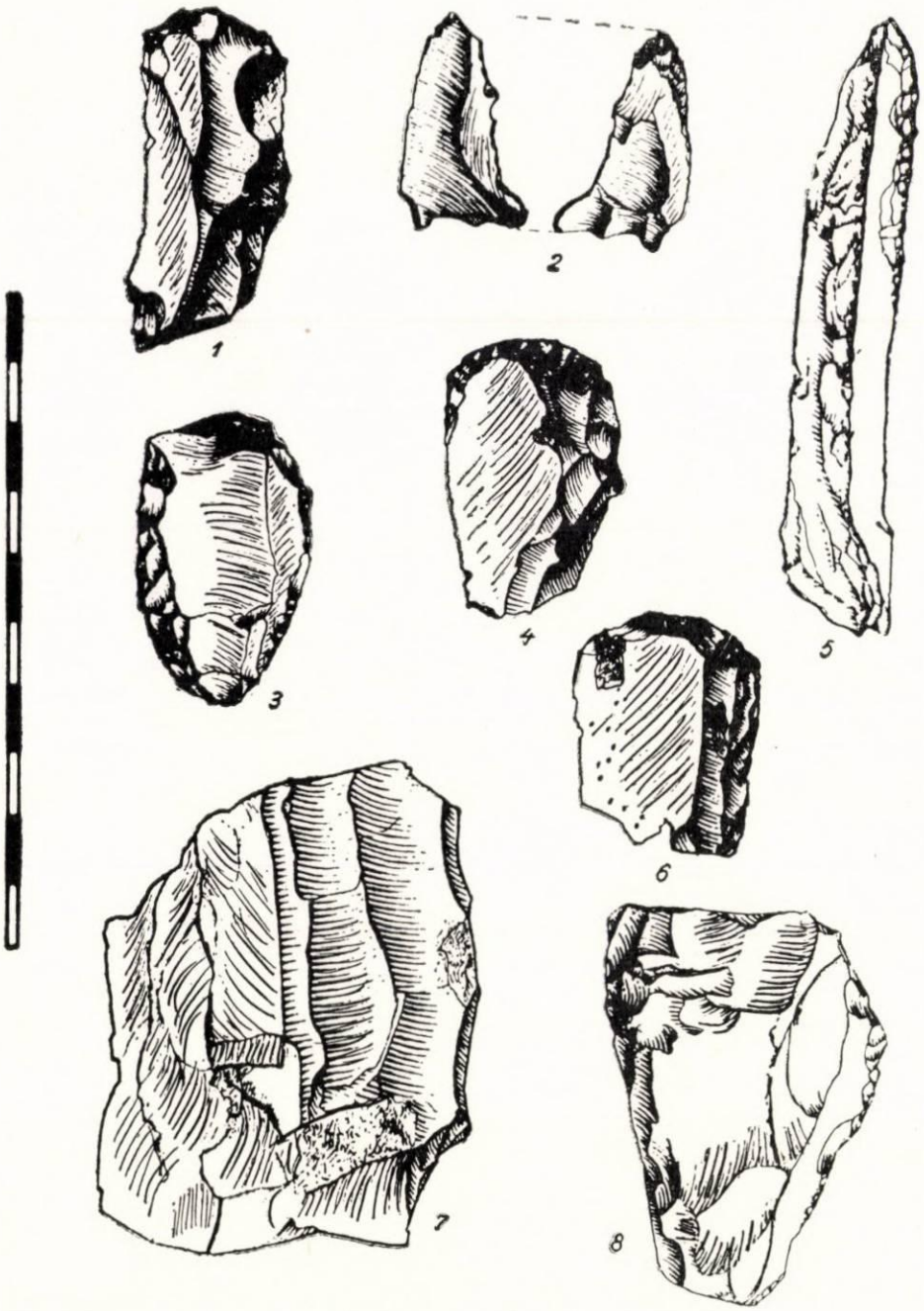

Planșa III.

Turulung — nuclee, lame, străpungătoare.

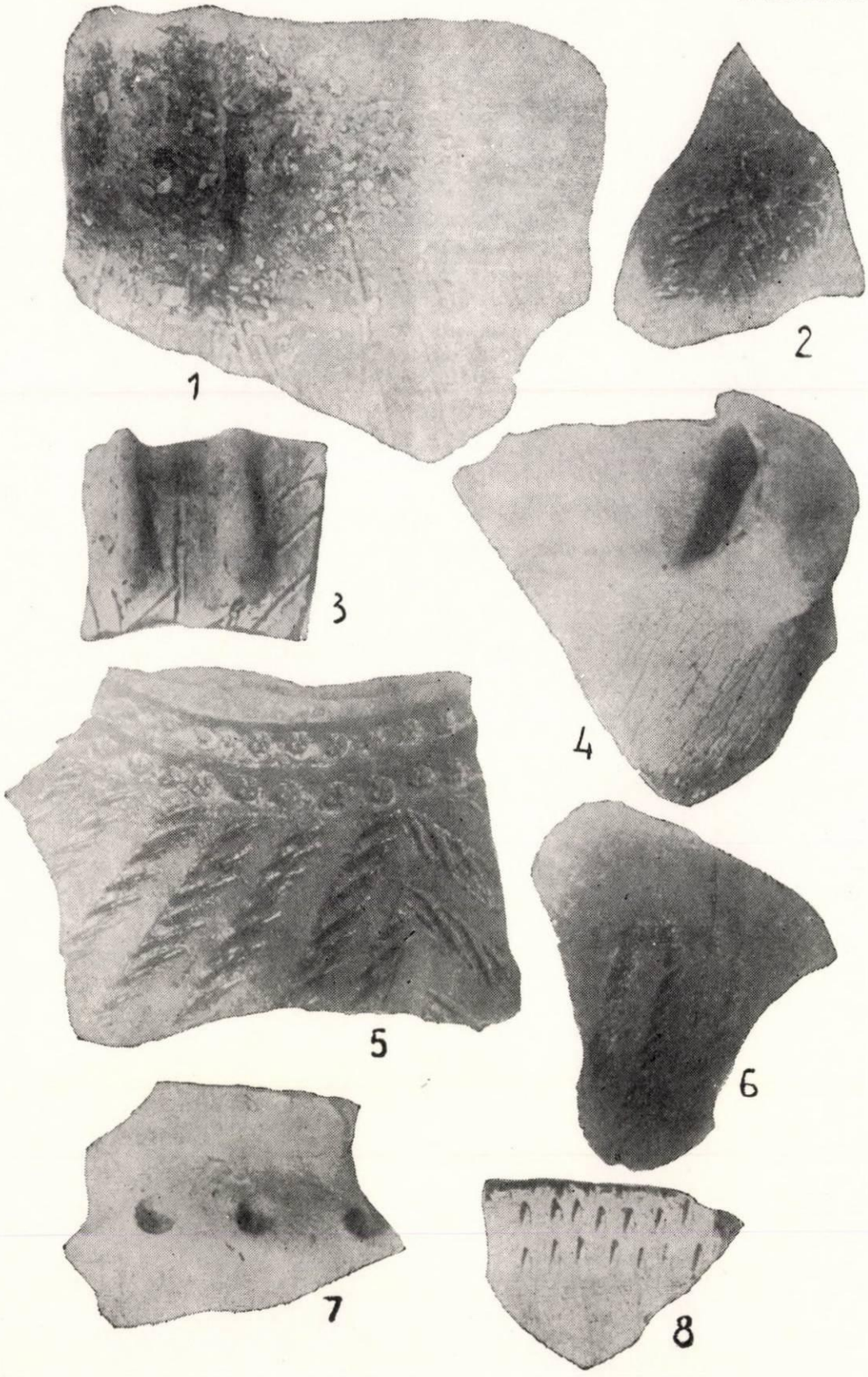

Planșa IV.

Unimăt — „Dîlboci": 4, 7 — ceramică Coțofeni și Baden; 1, 2 — ceramică Otomani III; 3 — ceramică La Tène; 6 — ceramică cenușie din sec II—III e.n.; 5 — ceramică negricioasă-zgrunțuroasă din sec. VII—VIII e.n.

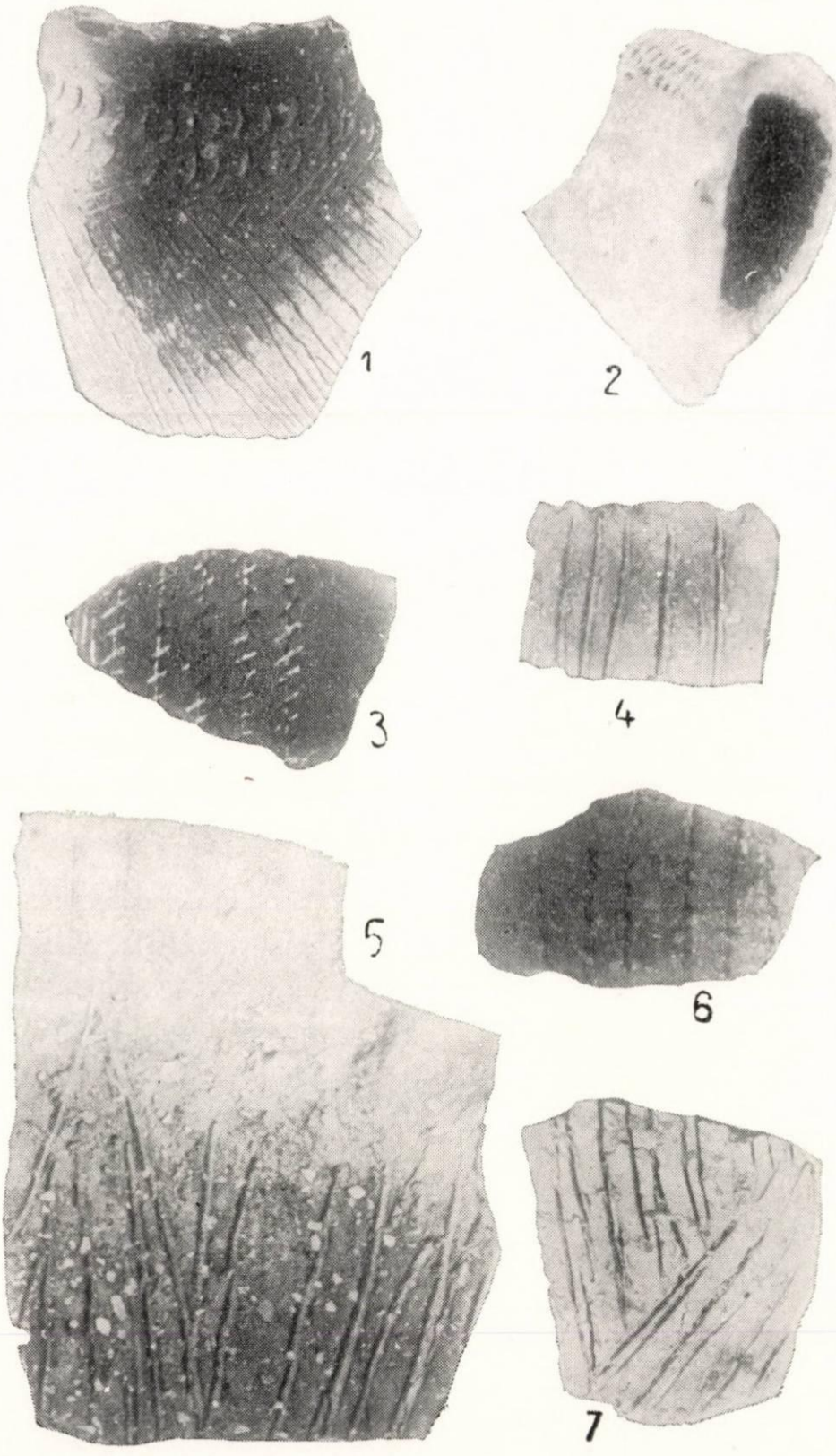

Planșa V.

Unimăt — „Dîlboci": 1—7 — ceramică Coțofeni.

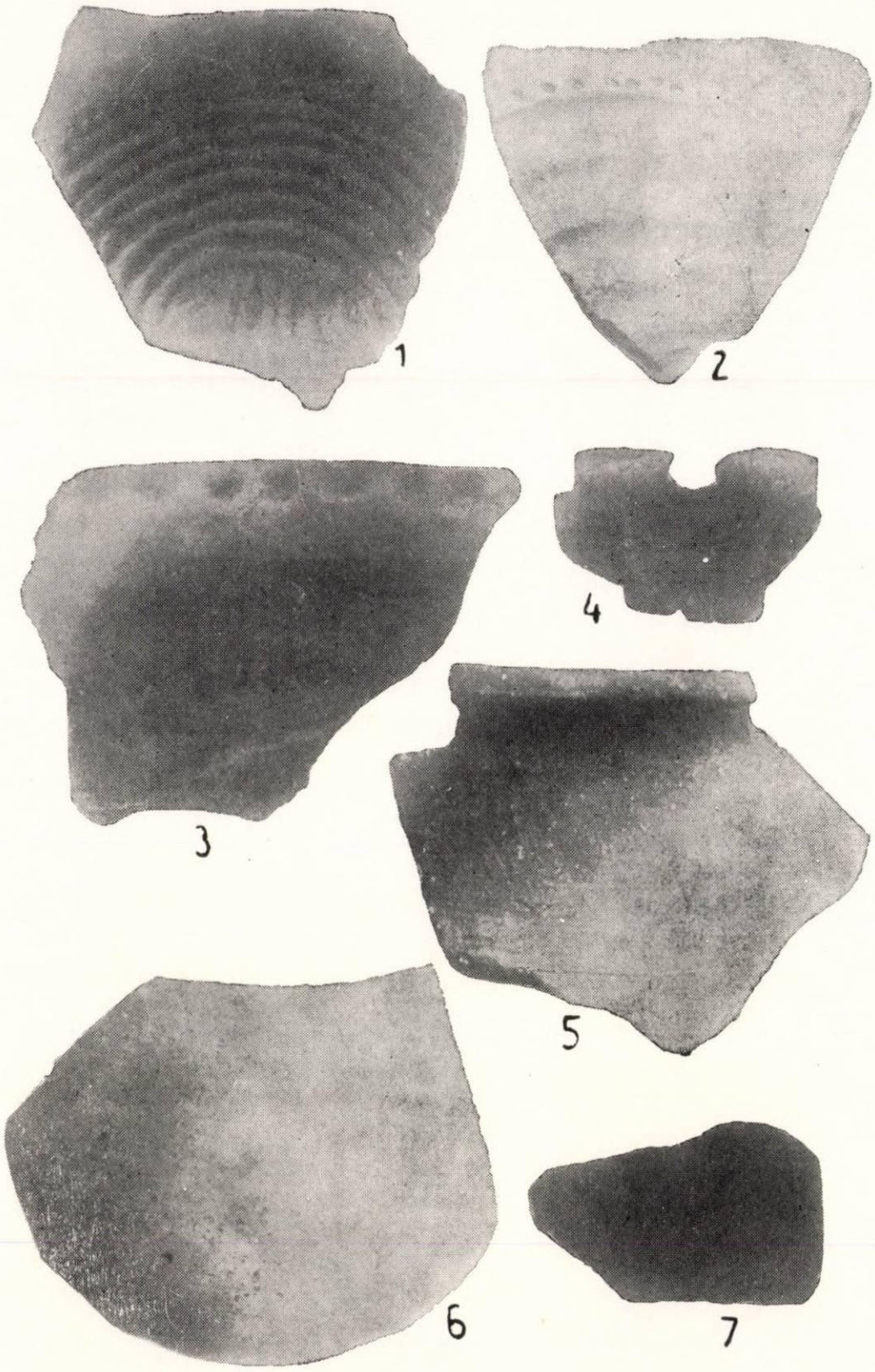

Planșa VI.

Unimăt — „Dîlboci": 1—6, 8 — ceramică Coțofeni; 7 — ceramică Tisa.

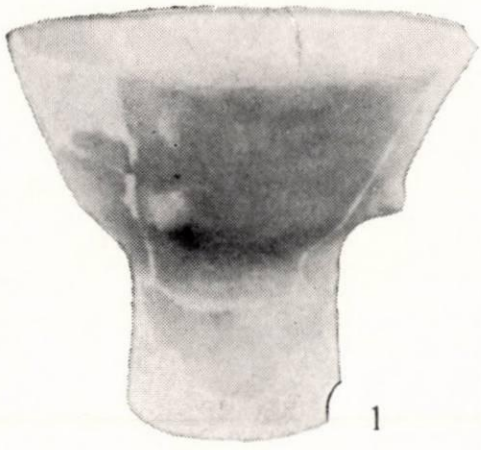

1

2

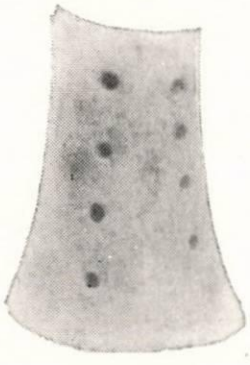

3

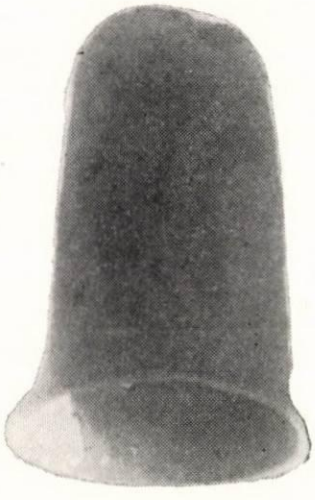

4

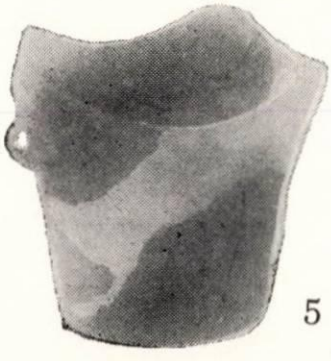

5

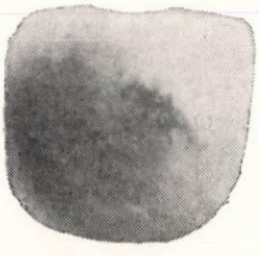

6

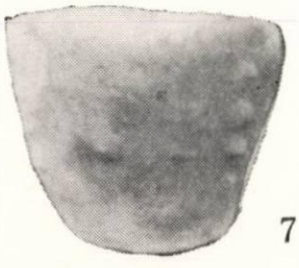

7

Planșa VII.

Vase cu picior; 1—4; vase tronconice: 5, 7; cupă: 6. (Ciumești).

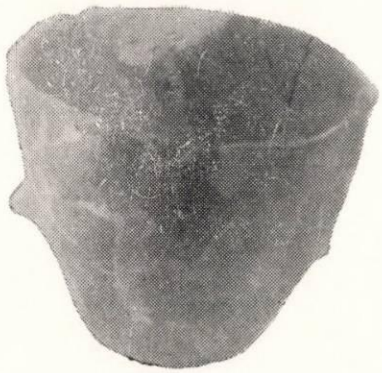

1

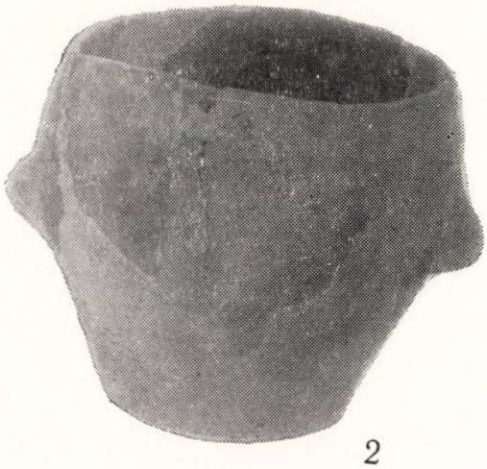

2

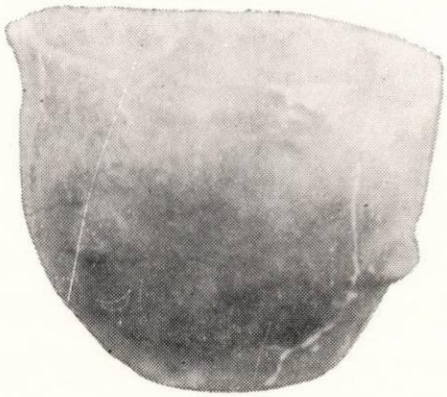

3

4

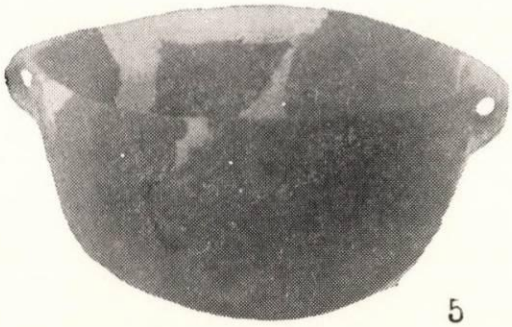

5

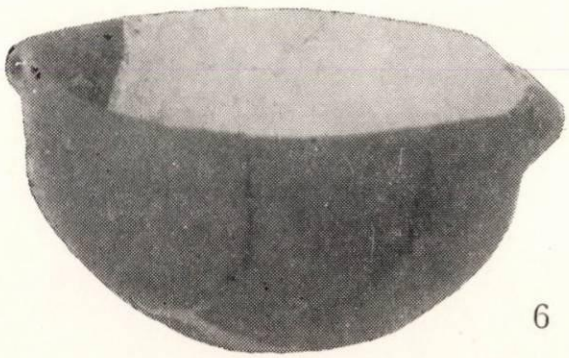

6

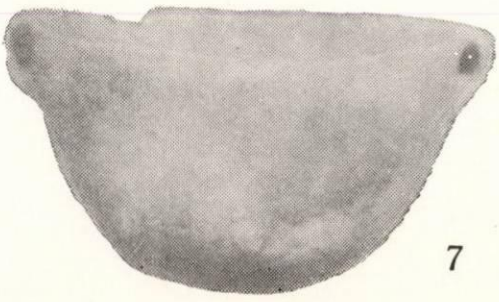

7

Planșa VIII.

Vase de tip „ghiveci de flori": 1—4; castroane: 5—7; (Ciumești).

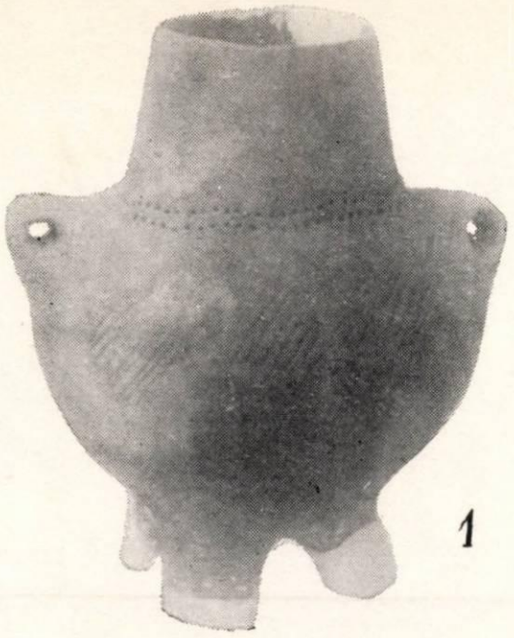

1

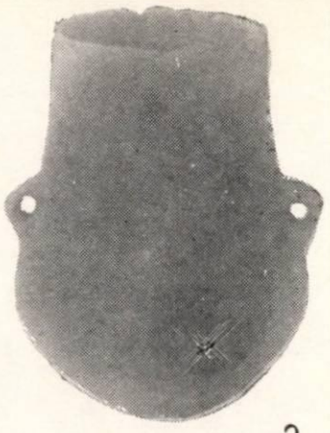

2

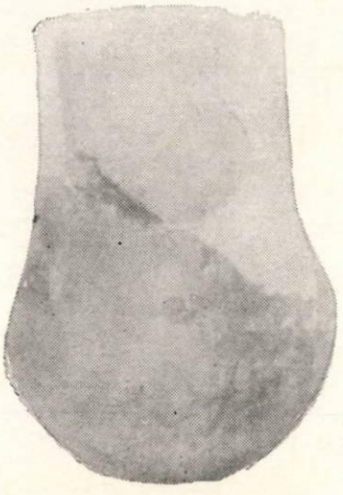

3

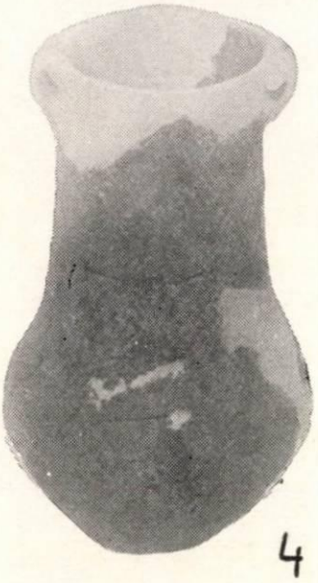

4

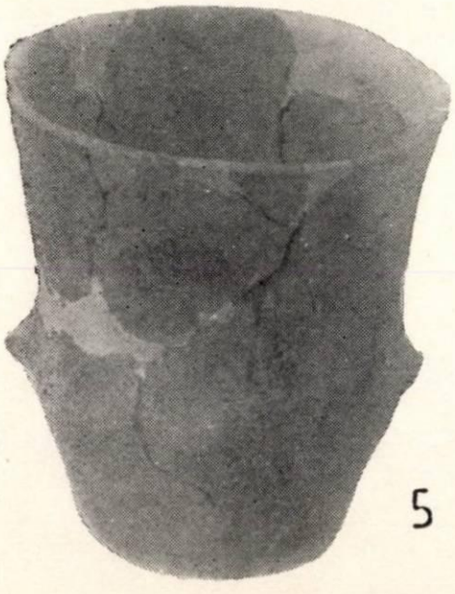

5

6

7

Planşa IX.

Vase: 1—5; dălţi de cupru: 6—7 (Ciumeşti).

1

2

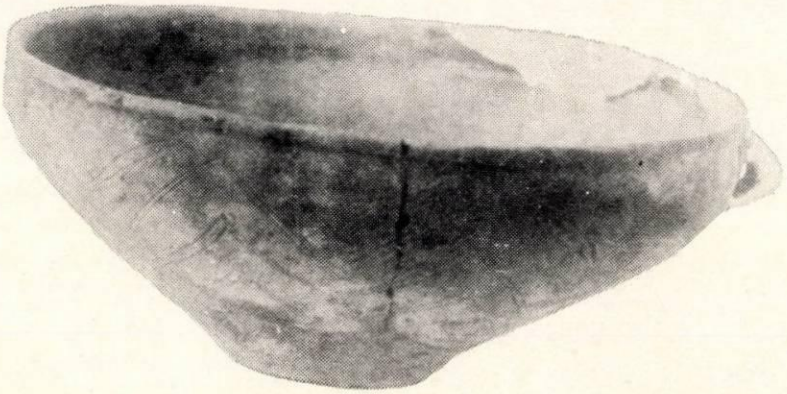

3

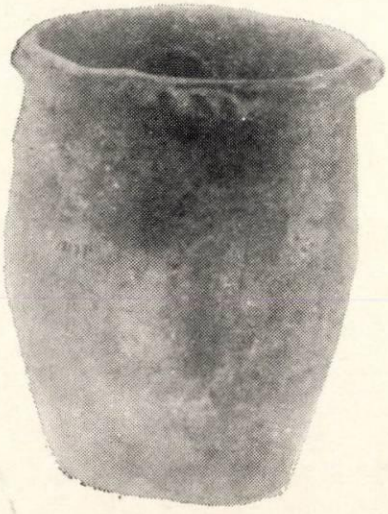

4

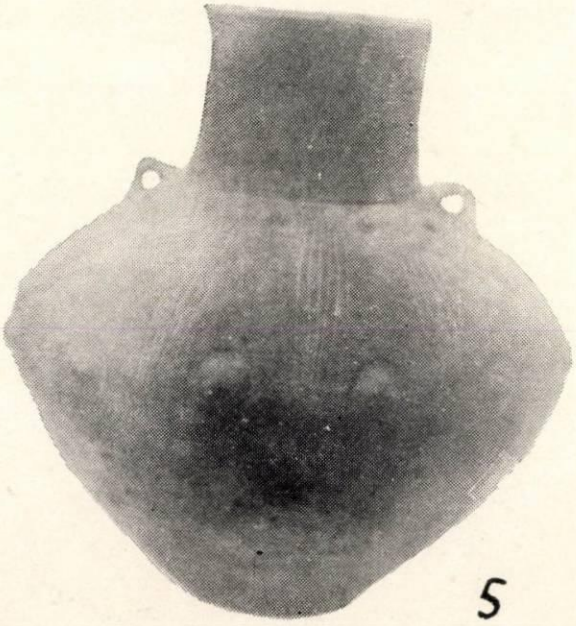

5

Planșa X.

Mormîntul I — Berea.

Planșa XI.

Fig. 1. 1 — 7, mormînt nr. I — Berea; 8 — mormînt nr. 6 — ciumești.

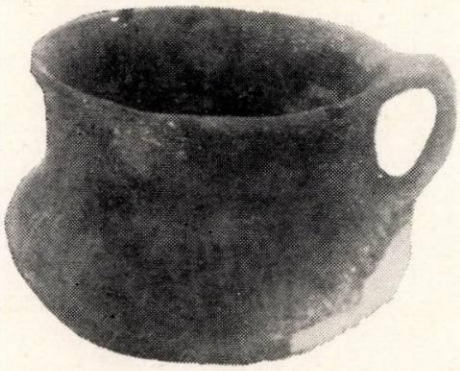

1

2

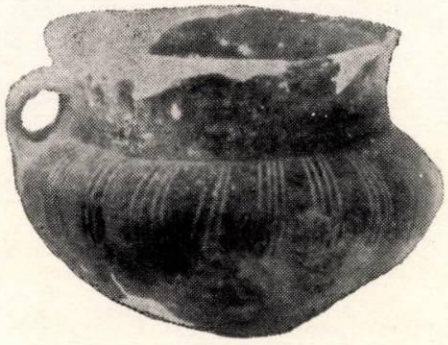

3

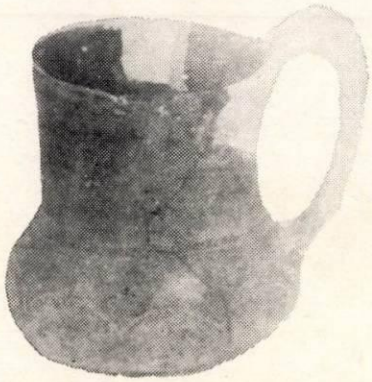

4

5

6

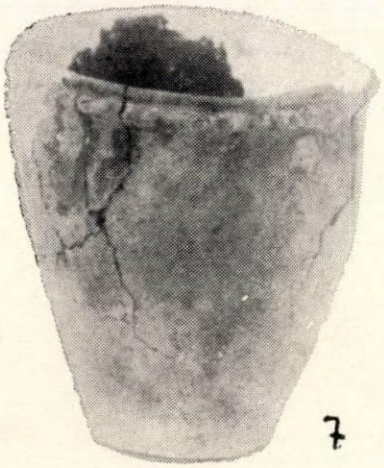

7

Planșa XII.

Mormîntul II — Berea.

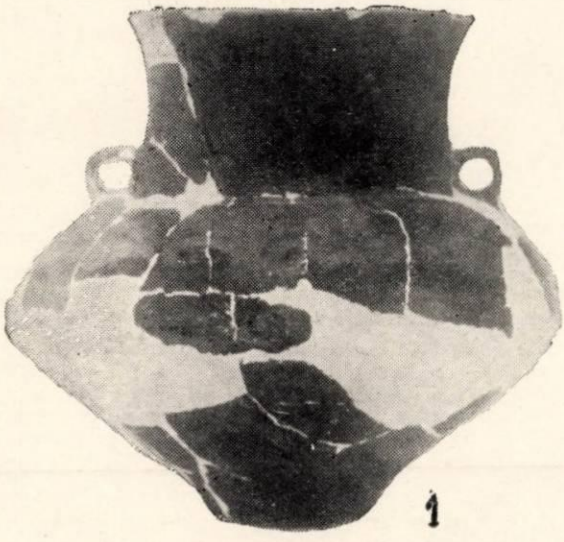

1

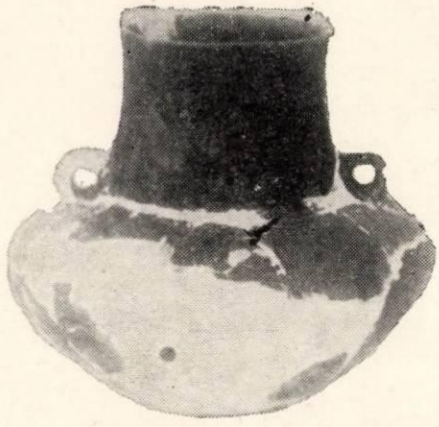

2

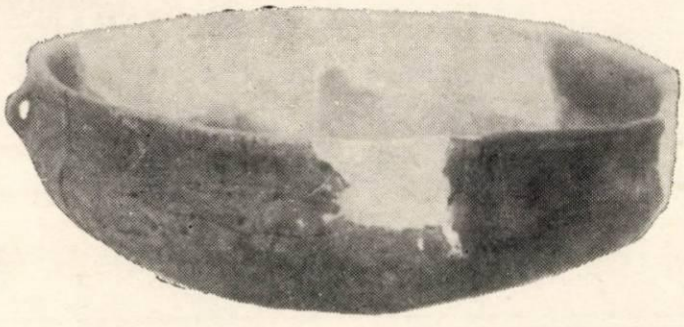

3

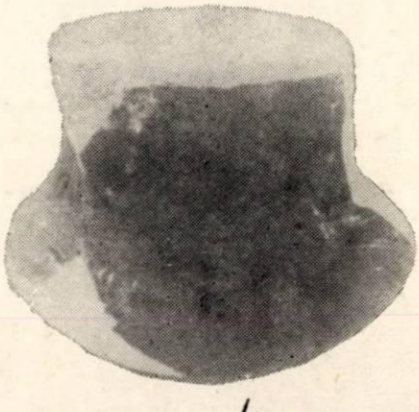

4

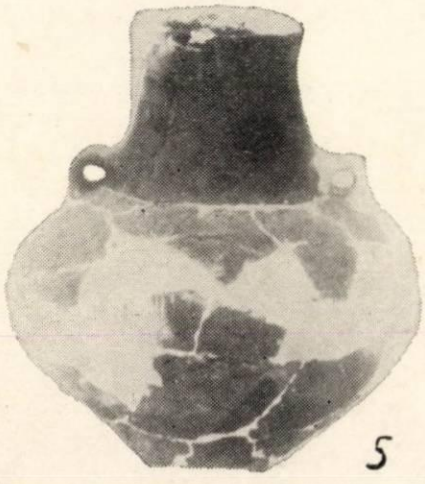

5

Planșa XIII.

Mormîntul III — Ciumești.

Planșa XIV.

Mormîntul III — Ciumești.

1

2.

3

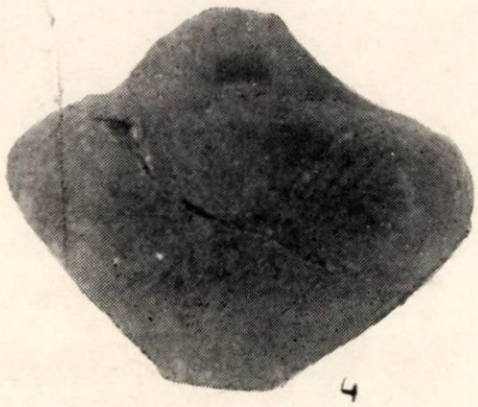

4

5

6

7

8

Planșa XV.

Mormîntul III — Ciumești.

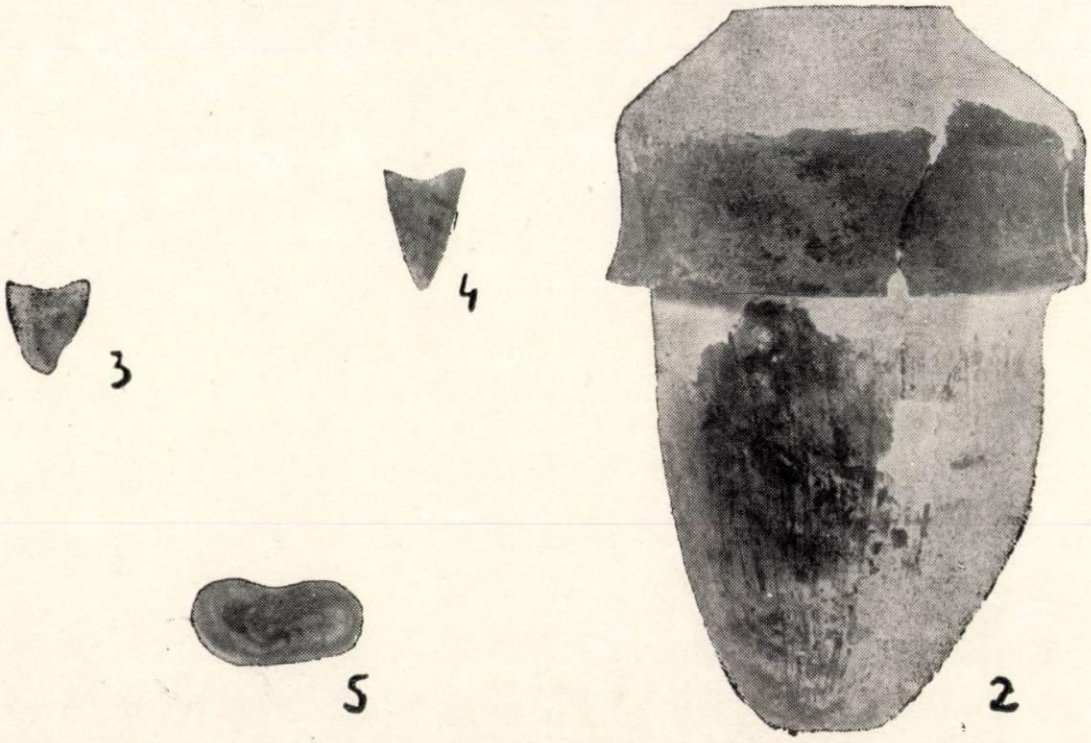

Planșa XVI.

1 — mormîntul II de la Tiream; 2 — mormîntul de la Foeni; 3—5 Obiecte de la Berea (Csányi sürüje).

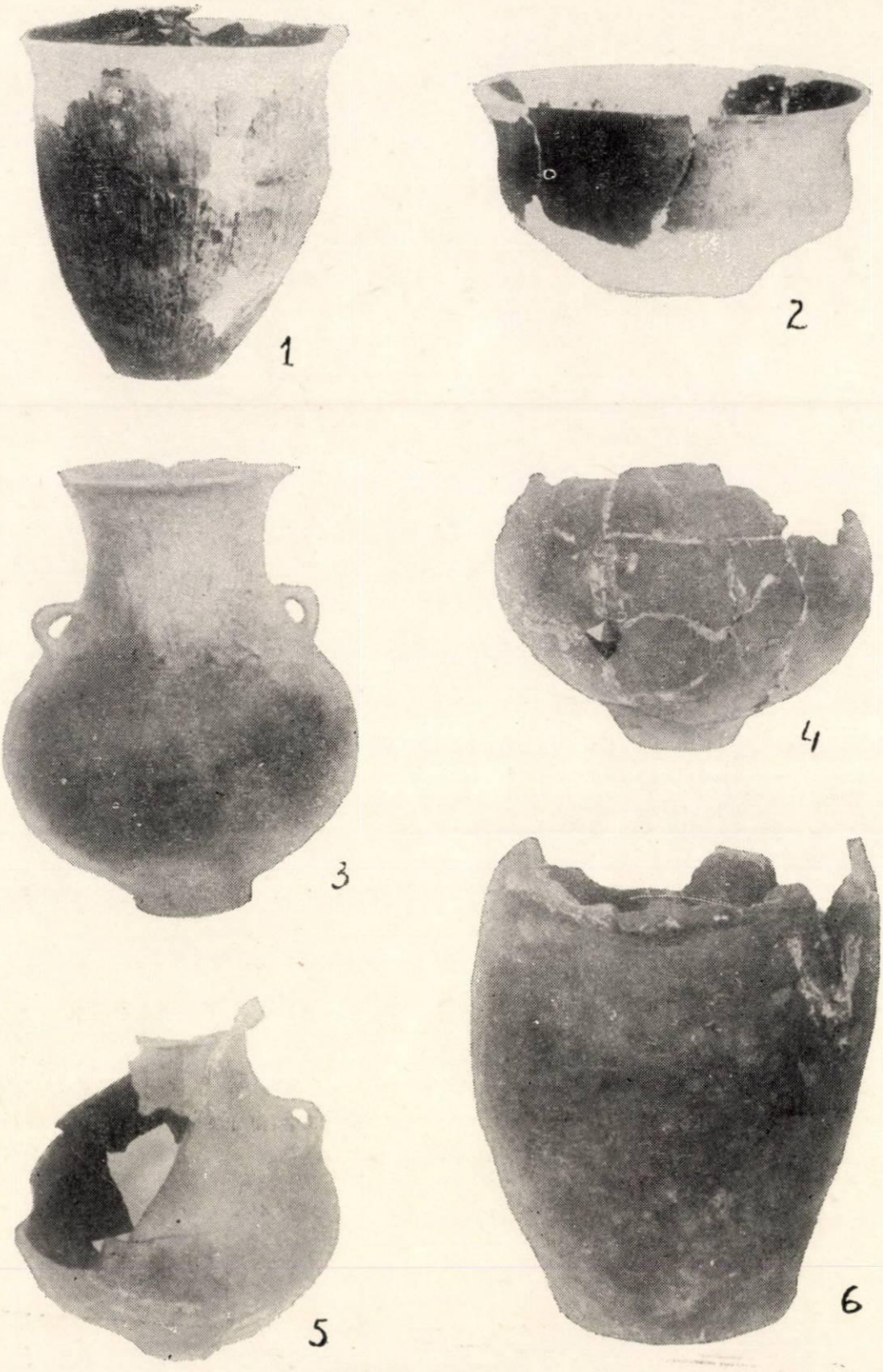

Planșa XVII.

1—2 mormînt de la Foeni; 4 — mormînt nr. 61 — Sanislău; 5 — mormîntul nr. 51 — Sanislău; 3 — vas din așezarea de la Sanislău; 6 — mormînt de la Pișcolț.

1

2

3

4

5

6

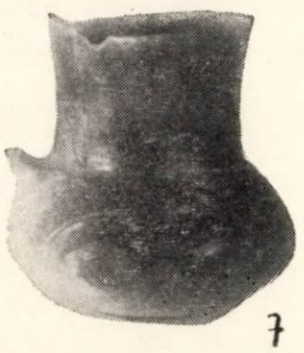

7

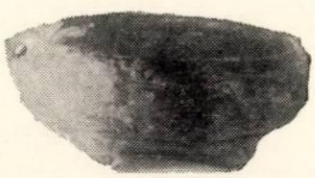

8

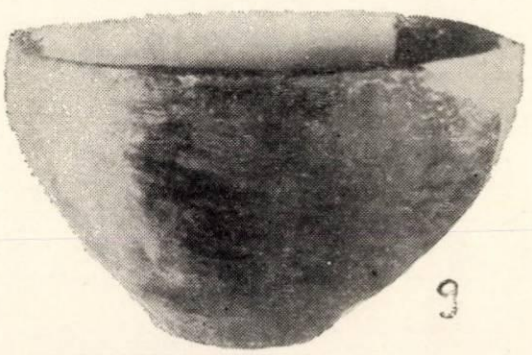

9

Planșa XVIII.

1—7, 9, mormîntul nr. II Tiream; 8 mormîntul III Tiream.

bine păstrate. Despre o deranjare ulterioară care ar justifica lipsa craniului, nu se poate vorbi. Din umplutura gropii am obținut o cantitate considerabilă de fragmente ceramice, iar în jurul scheletelor au fost depuse 10 vase de ofrandă.

1. Ceașcă (Pl. XVIII/3) de culoare gălbuie, este ornamentată cu caneluri oblice. Dimensiuni: înălț. 7,5 cm, diam. g. 7 cm, diam. f. 4 cm.
2. Căniță de culoare cenușie (Pl. XVIII/5) este ornamentată cu caneluri în formă de semilună. Dimensiuni: înălț. 11 cm, diam. g. 9 cm. diam. f. 2 cm.
3. Căniță (Pl. XVIII/7) de culoare cenușie, este ornamentată cu proeminențe însoțite cu caneluri în formă de semilună. Dimensiuni: înălț. 13 cm, diam. g. 10 cm, diam. f. 5 cm.
4. Căniță (Pl. XVIII/1) de culoare neagră, este ornamentată cu caneluri oblice. Dimensiuni: înălț. 14 cm, diam. g. 10 cm, diam. f. 4 cm.
5. Cană (Pl. XVIII/2) de culoare castanie este ornamentată cu caneluri oblice. Dimensiuni: înălț. 15 cm, diam. g. 11 cm, diam. f. 6 cm.
6. Strachină (Pl. XVIII/9) de culoare cenușie, este neornamentată. Dimensiuni: înălț. 17 cm. diam. g. 29 cm, diam. f. 10 cm.
7. Strachină miniatură de culoare neagră, este neornamentată. Dimensiuni: înălț. 3 cm, diam. g. 4,5 cm, diam. f. 6 cm.
8. Ceașcă fragmentară de culoare castanie (Pl. XVIII/4) este ornamentată cu mici proeminențe însoțite cu caneluri în formă de semilună.
9. Ceașcă (Pl. XVIII/6) de culoare castanie, este ornamentată cu caneluri oblice. Dimensiuni: înălț. 6,5 cm, diam. g. 6 cm, diam. f. 4 cm.
10. Ceașcă de culoare cenușie, este ornamentată cu caneluri oblice. Dimensiuni: înălț. 6 cm, diam. g. 5,5 cm, diam. f. 3 cm.

Mormîntul 3.

Este mormînt de înhumație surprins deranjat, la adîncimea de 0,45 m. Scheletul din care s-a mai păstrat partea inferioară și fragmentele din bazin, inițial a fost în poziție chircită. În groapa sepulcrală au fost găsite o serie de fragmente ceramice provenite din umplutură, ornamentate cu proeminențe și caneluri în formă de semilună. Lîngă femurul drept a fost așezată o strachină mică, de culoare cenușie, ornamentată cu spirale late cu capetele terminate în patru proeminențe. Dimensiuni: înălț. 7 cm, diam. g 12 cm, diam. f. 6 cm. (Pl. XVIII/8).

Incadrarea tipologică a inventarului funerar și datarea mormintelor

Descoperirile funerare sus amintite datează în „groso modo" din epoca bronzului și aparțin culturii Otomani. Pe baza actualei cronologii interne a acestei culturi[11], vom încerca să stabilim datarea relativă a acestor morminte și să le încadrăm în cele 3 faze principale ale

culturii Otomani. De la bun început, întîmpinăm mari greutăți, fiindcă aproape în întregime sîntem nevoiți să ne bazăm numai pe ceramică.

Urnele mormintelor de la Foeni și Pișcolt, vase de tip borcan, ornamentate cu stiruri sau cu un decor reliefat, au cele mai apropiate analogii din „Grupul Nyirseg"[12], răspîndit la vest de granițele noastre. Strachina — capac[13], de la Foeni, de formă bitronconică are analogia apropiată tot din acest grup cultural. Vasul de tip borcan este însă frecvent și în cultura Otomani, începînd de la primele manifestări ale acestei culturi, persistînd pînă la ultima ei fază de dezvoltare. Asemenea vase au fost descoperite la Otomani[14], Vîrșand[15], Pir[16], și în nivelele inferioare de la Tiream, Dindești și Carei[17]. Purtătorii „Grupului Nyirség"[18] cum observă N. Kalicz, practicau incinerația în urnă și se înmormîntau izolați sau în grupuri mici. Pe baza inventarului funerar, și ritului de înmormîntare, putem încadra aceste două morminte în „Grupul Nyirség" sau eventual la începutul fazei Otomani I și data în epoca bronzului timpuriu.

Vasele din cele două morminte de incinerație de la Sanislău—Nisipărie, au analogii apropiate la Otomani[19], Ciumești—Bostănărie[20] și din așezarea Sanislău[21], căreia aparțin cele 3 morminte descoperite. Vasul din M. 52 de înhumație, deși fragmentar, ca formă și motivele de ornamentație este apropiat de ceramică din M. 51 și M. 61 și are analogie apropiată de la Otomani[22]. I. Ordentlich încadrează aceste tipuri de vase găsite în așezarea „Cetate" de la Otomani în faza a II-a. Credem că aceste 3 morminte datează dintr-o fază de trecere de la Otomani I. la Otomani II.

Obiectele descoperite de la Berea—Csányi sűrüje și cele 3 morminte de la Ciumești—Grajdurile C.A.P.-ului probabil că trebuie să fie puse în legătură cu faza I-a a necropolei de la Ciumești—Bostănărie, care datează în „groso modo" din faza Otomani I.

Inventarul ceramic al mormintelor descoperite la Berea, Ciumești și Tiream se poate grupa în mai multe categorii.

1. Cele mai des întîlnite sînt cănițele și cestile. Ele la rîndul lor se împart în 2 grupuri:

A. Cești și cănițe de tradiție din faza Otomani II, ornamentate cu un decor geometric — spiralic.

B. Cești și cănițe cu gîtul lung bine detașat de pîntecele bombat, ornamentate cu caneluri și cu proeminențe.

2. Borcane modelate dintr-o pastă grosolană, ornamentate cu brîuri reliefate.

3. Oale bine arse, modelate dintr-o pastă fină ca și cestile și cănițele, ornamentate cu motive geometrice și cu proeminențe conice.

4. Vase „amfore" ornamentate cu linii incizate, spirale și cu proeminențe conice.

5. Vase „situle" ornamentate cu motive geometrice și cu proeminențe conice.

6. Străchini mari și adînci, ornamentate cu linii incizate sau cu proeminențe.

Cele 6 morminte deși au fost descoperite în locuri diferite, pe baza ceramicii sînt contemporane. Vasele din categoria cestilor, căniței, oalelor, borcanelor și străchinilor sînt frecvente în faza a III-a a culturii Otomani, descoperite la Otomani[23], Socodor și Vîrșand[24], Pir[25], Valea lui Mihai[26], și în stratul superior de la Tiream[27]. Aceste categorii de vase au forme binecunoscute și evoluează din fazele anterioare ale culturii Otomani. Vasele de tip „amforă" și „situlă" sînt foarte rare sau aproape necunoscute din așezările de tip Otomani din nord-vestul României. Analogii pentru vase de tip „amforă" găsim în grupul „Berkesz — De mecser[28], la Igrici[29] în R. P. Ungară. Un vas asemănător celor 2 vase de tip „situlă" se află în expoziția Muzeului de la Nyírbátor (R.P.U.) fără să cunoaștem însă locul de descoperire[30]. În nivelul superior de la Tiream, a fost descoperit un fund de vas care provine dintr-un vas de tip „situlă", ornamentat cu motive similare celor 2 vase de la Ciumești — Berea.[31]

Mormîntul I de la Tiream compus dintr-un craniu, practic nu se poate data. Datorită faptului că cele 3 morminte de aici sînt așezate în aceeași zonă, am putea presupune că și acest mormînt aparține fazei a III-a a culturii Otomani și datează din sfîrșitul epocii bronzului.

Ritul de înmormîntare

În urma cercetărilor efectuate în jurul Careiului, am putut stabili că în epoca bronzului timpuriu terasele văii Erului și dunele de nisipuri sînt ocupate de o populație relativ numeroasă, considerată de cercetători ca purtătorii culturii Otomani I. Despre ritul de înmormîntare al acestei perioade avem însă cunoștințe cu lacune. În urma descoperirii celor 28 de morminte de la Ciumești „Bostănărie" și al celorlalte descoperi similare tratate mai sus se conturează un rit funerar, care constă din arderea cadavrelor și depunerii restului incinerării în urne, așezate cu gura în jos, puse în poziția verticală și acoperite cu străchini sau cu alte recipiente. În perioada neoliticului final, zona în care au fost descoperite aceste morminte a fost ocupată de purtătorii culturii Baden — Pécel. Urme de așezări aparținînd acestei culturi au fost descoperite la Ciumești[32], Sanislău[33], Carei — Bobald[34] și Valea lui Mihai[35]. Morminte aparținătoare acestei culturi foarte puține la număr s-au găsit incidental la Sanislău[36], atestînd folosirea ritului de înhumație.

Cele două morminte de incinerație în urnă descoperite incidental la Valea lui Mihai[37], aparținătoare însă culturii Baden — Pécel, trebuie considerate ca primele morminte de incinerație atestate în această regiune. Prezența ritului de incinerație în necropolele culturii Baden — Pécel nu este un lucru neobișnuit. Așadar practicarea acestui rit

în cadrul „Grupului Nyirség" și de purtătorii culturii Otomani I, poate să aibă antecedente din cultura Baden — Pécel. Cum se observă din perioada corespunzătoare a fazei Otomani I ritul de incinerație în zona Careiului va primi o răspîndire mai largă, documentată în primul rînd de faza I-a a necropolei Ciumești — Bostănărie. La sfîrșitul acestei perioade cum se observă la Sanislău — Nisipărie, pe lîngă ritul de incinerație apare și ritul al înhumației în poziția chircită, care se va generaliza cum se pare în faza a II-a a culturii Otomani. Această perioadă este atestată prin necropola de la Pir, singura cercetată mai bine din această epocă în nord-vestul României. Această necropolă aparține unei faze cînd așezarea de la „Cetate" nu mai era locuită, iar populația se retrage și folosește vetrele părăsite ca loc de cimitir.[38] În cursul săpăturilor au fost descoperite 30 de morminte de înhumație în poziția chircită și un mormînt de incinerație în urnă.[39] Pe baza inventarului funerar, necropola de la Pir trebuie să ajungă și în faza a III-a a culturii Otomani. În cadrul acestei necropole, ca un rit deosebit de înmormîntare trebuie amintit mormîntul în urnă cu capac, care conținea un schelet ne ars de copil.[40] Folosirea urnei pentru un copil înhumat și prezența deși, într-un singur caz, a ritului de incinerație în urnă, ar indica o nouă transformare în sînul populației din cultura Otomani.

Se observă că unele așezări mari sînt părăsite la sfîrșitul fazei Otomani II și la începutul Otomani III, perioada care corespunde retragerii populației din „Cetate" — Pir, în insula numită „Curtea Cetății". Singura așezare cunoscută pînă în prezent din zona Careiului, care își continua neconturbat viața ei, este cea de la Tiream, formată pe o insulă încă la începutul epocii bronzului și atestată la sfîrșitul epocii bronzului prin stratul superior și prin cele 3 morminte sus amintite. Mormintele de la Ciumești — Berea se deosebesc prin inventarul ceramic, de cele descoperite la Tiream prin vasele de tip „amforă" și „situlă", care apar ca elemente noi la sfîrșitul epocii bronzului, în perioada cînd se petrec mari frămîntări și schimbări în cadrul triburilor din cultura Otomani.

Populația culturii „Mormintelor tumulare" care pătrunde treptat spre est pînă la linia Tisei și a Crișurilor a declanșat mari mișcări de populații.[41] După părerea lui A. Mozsolics[42] așezările grupurilor Vatya, Vîrșand și Fűzesabony sînt devastate și părăsite din cauza pătrunderii purtătorilor „mormintelor tumulare". Populația băștinașă îngroapă obiectele de valoare. Prin urmare așa se nasc depozitele de tip „Koszider". După I. Bóna acest proces se desfășoară treptat, iar populația băștinașă va contribui la formarea unei noi culturi materiale în care se vede clar contribuția populației autohtone.[43] Această perioadă este numită de I. Bóna: epoca bronzului tîrziu[44], constituind după părerea lui ultima fază a epocii bronzului. După părerea lui T. Kemenczei, urmele culturii „mormintelor tumulare" se găsesc și în Transilvania, prin legături culturale, fără să pătrundă însă în acest teritoriu.[45] În cîmpia

Someşului la Medieşul-Aurit (judeţul Satu Mare), recent a fost dezvelite un mormînt tumular, însă datarea lui n-a fost stabilită şi nici nu putem afirma că eventual ar aparţine culturii „mormintelor tumulare".[46]

În strînsă legătură cu înaintarea culturii „mormintelor tumulare" se naşte cultura Egyek[47], pentru care este caracteristică incineraţia în urnă, cum se observă în cazul necropolei de la Igrici. N. Kalicz cînd examinează culturile Egyek şi Füzesabony (RPU) căutînd trăsăturile comune şi deosebirile esenţiale între aceste 2 culturi, subliniază ca cea mai importantă este diferenţa în ceea ce priveşte ritul de înmormîntare. În cadrul culturii Füzesabony, înhumaţia este tradiţională, iar pentru cultura Egyek, este caracteristică incineraţia în urnă[48]. Credem că pentru faza Otomani III, putem considera înhumaţia la fel ca un rit tradiţional. La examinarea ceramicii mormintelor tratate din faza Otomani III, am arătat apariţia unor forme noi pe lîngă vase tradiţionale, fapt care se datoreşte după părerea noastră influenţelor culturii Egyek sau a grupului Berkesz — Demecser, răspîndit în părţile nordice ale Nyirség-ului (RPU). Acest grup nu constituie altceva decît pătrunderea culturii Egyek pe teritoriul Nyirség-ului, unde vine în contact cu populaţia autohtonă. Sub influenţa culturii Egyek sau eventual a grupului Berkesz — Demecser, apar în cadrul fazei Otomani III, pe lîngă noi forme ceramice şi morminte de incineraţie în urnă paralel cu morminte de înhumaţie în poziţia chircită.

Aceste probleme fac parte din problematica sfîrşitului epocii bronzului şi începutul epocii hallstattiene, perioadă încă insuficient documentată pe teritoriul nord-vest al României. Părerile noastre în parte sînt ipotetice, va urma ca cercetările viitoare să confirme sau să infirme unele considerente în legătură cu mormintele de la sfîrşitul epocii bronzului descoperite în zona Careiului.

IOAN NÉMETI
(Carei)

1.

N O T E

1 Prof Vlad Zirra mi-a cedat studierea și publicarea acestor două morminte pentru care și pe această cale îi aduc mulțumirile mele.

2 Dispariția uneori totală a scheletelor nu este ceva neobișnuit în straturile nisipoase ale dunelor de la Berea — Ciumești. Așa de pildă în cimitirul celto-dacic din ultima localitate, în cele șapte morminte de înhumație scheletele erau complet distruse, măcinate din cauza benzilor de limonit, care reținu umiditatea excesivă între ele.

3 Muzeul județean Bihor, secția de arheologie, nr. inv. 2.107.

4 Vlad Zirra, *Un cimitir celtic în nord-vestul României*, Baia Mare 1967, pag. 3.

5 Material inedit în Muzeul județean Maramureș.

6 Material inedit în Muzeul orășenesc Carei.

7 Vlad Zirra, op. cit., pag. 3.

8 Székely Zoltán, *Cimitirul din epoca bronzului de la Pir*, în *SCIV*, 1966, 1, pag. 126; idem, *Contribuția la cronologia epocii bronzului în Transilvania*, în *SCIV*, 1955, nr. 3—4, pag. 857.

9 Material inedit în Muzeul orășenesc Carei.

10 Matrial inedit în Muzeul orășenesc Carei.

11 K. Horedt, M. Rusu, I. Ordentlich, în *Materiale* VIII, pag. 317—324; I. Ordentlich *Posilenia v Otomani v poslednih rascopoc*, în *Dacia*, N. S., 1963, VII, pag. 115—138.

12 Kalicz Nándor. *A korabronzkori Nyírségi csoport telepe Nyírpazony határábant*, în *ArchÉrt*, 1967, 94, fig. 2/3 a, 3 b.

13 Kalicz Nándor, *op. cit.*, în *ArchÉrt* 1967, 94, fig. 2/2 a, 2 b.

14 I. Ordentlich, op. cit., în *Dacia*, N. S., VII, 1963, fig. 5/3, 4.

15 Dorin Popescu, *Cercetări arheologice în Transilvania*, II, *Săpăturile de la Vîrșand*, în *Materiale*, vol. II, 1956, fig. 65/8, 10.

16 Székely Zoltán, *op. cit.*, în *SCIV*, 1966, 17, fig. 3./1, 2.

17 Sondaje și săpături de salvare efectuate de Muzeul orășenesc Carei.

18 Kalicz N., în *ArchÉrt*, 1967, 94 pag. 5.

19 I. Ordentlich, *op. cit.* în *Dacia* N. S., VII, 1963, fig. 7/5,6.

20 Material inedit în Muzeul județean Maramureș.

21 Material inedit în Muzeul orașului Carei.

22 I. Ordentlich, *op. cit.*, în *Dacia*, N. S, VII, 1963, fig. 7/1, 2.

23 Idem, *op. cit.*, fig. 14/3, 5, 6; fig. 15/2, 4, 5, 6; fig. 5/3, 4; fig. 14/1.

24 Dorin Popescu, op. cit., în *Materiale* II, 1956, fig. 10/12, fig. 63/1—6; fig. 64/1—3, 7—9; fig. 65/8—10.

25 Székely Zoltán, *op. cit.*, în *SCIV*, 1966, 17, fig. 5/1—3; fig. 3/1—2.

26 I. Ordentlich, *Un depozit de vase de tip Otomani de la Valea lui Mihai*, în *Studii și comunicări arheologice — istorie*, Sibiu, 1967, planșa I/1; planșa II/6, 7; planșa III/5—7.

27 Săpături de salvare de la Tiream, efectuate de Muzeul orășenesc Carei.

28 T. Kemenczei, *Adatok Eszak-Magyarország későbronzkori történetéhez*, în *ArchÉrt*, 1963, 90, fig. 3/8—10.

29 N. Kalicz, *Későbronzkori urnatemető Igrici — község határában*, în *MOMÉvk.*, II, 1958, Miskolc, planșa II/9; planșa I/8.
30 *Szabolcs-Szatmári füzetek, a Nyírbátori Báthori István múzeum kiállitása*, 1955, fig. 3.
31 Material inedit în Muzeul orășenesc Carei.
32 Vlad Zirra, *op. cit.*, pag. 3.
33 Descoperiri fortuite, material inedit în Muzeul orășenesc Carei.
34 Cercetări de teren efectuate de Muzeul orășenesc Carei.
35 Roska Márton, *Stațiunea preistorică de la Valea lui Mihai*, în *AISC*, I, 1928—1932, Cluj, pag. 73—80.
36 Descoperiri fortuite, material inedit în Muzeul orășenesc Carei.
37 M. Roska, *op. cit.*, fig. 11, fig. 12, din pag. 73.
38 Székely Zoltán, *op. cit.*, în *SCIV*, 1966, 17, pag. 125—134.
39 Idem, în *SCIV*, 1955, 3—4, pag. 858.
40 Idem, în *SCIV* 1966, 17, pag. 129.
41 Kőszegi Frigyes, *A halomsiros kultura néhány magyarországi leletéről*, în *ArchÉrt*, 1964, vol. 91, pag. 1—14.
42 Idem, pag. 9.
43 Idem, pag. 10.
44. Kemenczei T, *A pilinyi kultura tagolása, în ArchÉrt*, 1965, 92, pag 23. (Tabel oronologic).
45 T. Kemenczei, în *ArchÉrt*, 1963, vol. 90, pag. 170.
46 Informații de la T. Bader, Material inedit în Muzeul județean Satu Mare.
47 N. Kalicz, op. cit., în *HoMÉvk.*, II, 1958, pag. 56.
48 Kovács Tibor, A halomsiros kultura leletei az Észak-Alföldön, în *ArchÉrt*, 1966, 90, p. 199.

GRABFUNDE DER BRONZEZEIT AUS DER UMGEBUNG DER STADT CAREI (KREIS SATU MARE)

(Zusammenfassung)

Während der, in der Umgebung der Stadt Carei geführte, Untersuchungen, werden zahlreiche Gräber aus der Bronzezeit entdeckt.

Die Gefässe der Urnengräber aus Sanislau (3), Foeni (1), Pişcolt (1), Ciumeşti (3) datieren diese Grabfunde in der Frühbronzezeit (Otomani I).

Die Keramiken der Urnen — und Skelettgräber aus Tiream (3), Ciumeşti (2) beweisen, dass die Grabfunde der Spätbronzezeit (Otomani III) gehören.

Die grebfunde der Urnen — und Skelettgräber ermöglichen uns das Studium der Bestattungsweise der Otomani — Kultur.

Es scheint, dass die Völker der Otomani — Kultur in der Frühbronzezeit die Leichen einäschern, dass die Körper in der Mittlerbronzezeit begraben wurden, und in der Spätbronzezeit beide Riten vorläufig waren.

DEPOZITUL DE BRONZURI DE LA DOMĂNEȘTI

Localitatea Domănești se află la o depărtare de aproximativ 5 km nord-vest de orașul Carei. Numele satului, în literatura arheologică este cunoscut încă de la sfîrștiul secolului trecut, cînd a fost descoperit aici primul depozit de bronzuri compus din 357 de obiecte.[1] La sfîrșitul anului 1962, în luna septembrie cu ocazia săpării unei gropi de siloz, lîngă crescătoria de porci nr. 1, la o adîncime de 0,60 m, cooperatorii Carol Nemeș și Ioan Demian au găsit un alt depozit de bronz. Descoperirea acestui depozit a fost adusă la cunoștința conducerii muzeului din Satu-Mare prin intermediul unui agent ADAS, după care imediat ne-am deplasat la fața locului, găsind obiectele la președintele CAP-lui din localitate. Astfel în anul 1962 prin donația CAP-lui din Domănești a intrat în posesia Muzeului de istorie din Satu-Mare un depozit de bronzuri prețios compus din 73 de obiecte. În timpul deplasărilor a mai fost achiziționat un topor de piatră de la Augustin Pișcoran care l-a găsit în anul 1930 cu ocazia săpării unei fîntăni în curtea casei. La sfîrșitul sec. al XIX-lea s-a mai descoperit în această localitate în albia rîului Crasna un fragment de fildeș de Elephas primigenius.[2]

Pentru a face cunoscut specialiștilor acest depozit considerăm utilă publicarea lui.

Descrierea obiectelor.

1. Topor de luptă cu disc și spin din bronz. Spinul este de formă conică, în prezent vîrful lui este rupt și lipit de discul rotund. Discul la margine este ușor îngroșat și tăiat oblic. Porțiunea dintre disc și manșon este hexagonală în secțiune. Manșonul de formă cilindrică, la cele două capete are o bordură îngroșată, unul din capetele manșonului este crăpat și lipsește o mică porțiune. La mijlocul celor două fețe ale manșonului găsim cîte o proeminență triunghiulară în relief: una mai mare și una mai mică, abia vizibilă. Corpul toporului este zvelt și subțire, îngroșat la margini, lărgindu-se treptat spre tăiș. Tăișul are știrbituri încă dinainte de ascunderea depozitului. Patina toporului este de culoare verde închisă și în cîteva locuri corpul este oxidat.

Toporul a fost inițial rău turnat. Pe marginea corpului și pe manșon se observă linia și ciotul de turnare. Dimensiuni: lungimea 27,5 cm, manșonul 6/2,3 cm, diametrul discului 5,7 cm, diam. gurii manșonului 1,7 cm, corpul 1,8/1,7 cm, tăișul 4,8/0,3 cm. Greutatea 510 gr. MISM nr. inv. 6117. (pl.XIX/1, XXVI/1).

2. Topor asemănător cu cel de mai sus. Are aceeași patină. Corpul rupt în două părți. Un capăt din manșon și tăișul lipsește, iar celelalte părți au fost rupte înaintea ascunderii depozitului. Dimensiuni: lungimea 27,9, diametrul discului 5,8 cm, manșonul 6/2,5 cm, diam. gurii manșonului 2 cm, corpul 1,7/1,8 cm. Greutatea: 460 gr. MISM nr. inv. 6120. (pl. XXVI/2).

3. Topor de luptă cu disc și spin din bronz. Făcînd corp comun cu discul, spinul de formă conică este puțin înclinat. Porțiunea dintre disc și manșon este hexagonală în secțiune. Manșonul de formă cilindrică are capetele puțin îngroșate. Corpul toporului este zvelt, subțire și se lărgește treptat spre tăiș. Tăișul are o formă ușor concavă. Una dintre fețele corpului este mai îngustă decît cealaltă, datorită faptului că o valvă de tipar a fost mai îngustă. Pe suprafața celor două fețe ale corpului la mijloc observăm o linie reliefată verticală. Pe manșon și pe porțiunea dintre disc și manșon se văd liniile de turnare. Patina este de culoare verde închisă. Dimensiuni: lungimea 22 cm, diametrul discului 5,5 cm, manșonul 6,2/2,3 cm, diam. gurii manșonului 1,7/1,4 cm, corpul 2,1/2,1 cm, tăișul 4,9/0,3 cm. Greutatea: 495 gr. MISM nr. inv. 6119 (pl. XX/1, XXVII/2).

4. Topor de luptă cu disc și spin. Spinul de forma conică rupt, este lipit de discul care este ornamentat cu o nervură proeminentă pe bordură. Fața interioară este de asemenea îngroșată. Porțiunea dintre disc și manșon are secțiunea ovală. Manșonul la capete are cîte o bordură reliefată. Pe cele două fețe ale manșonului la mijloc se văd două proeminențe triunghiulare din care pornesc două borduri spre marginea corpului. Corpul este zvelt și subțire, rupt în trei părți cu ocazia descoperirii depozitului, dintre care una s-a pierdut. Dimensiuni: lungimea?, diametrul discului 6,2 cm, manșonul 7,2/2,4 cm, diam. gurii manșonului 0,8 cm, corpul 1,9/1,6 cm. Greutatea 460 de gr. MISM nr. inv. 6118 (pl. XXVII/1).

5. Daltă de bronz, cu gaura de înmănușare longitudinală de formă ovală cu bordura găurii ușor îngroșată și fără toartă. Corpul este zvelt, apr. jumătate din el are secțiunea ovală iar restul secțiunea dreptunghiulară. Pe porțiunea ovală a corpului sînt redate benzi în relief în forma de triunghiuri suprapuse. Dimensiunile: lungimea 12,4 cm, diametrul gurii 1,9 cm. Greutatea 89 de gr. MISM, nr. inv. 6129 (pl. XX/2, XXVII/3).

6—23. Brățări de formă ovală lucrate dintr-o bară, cu capetele deschise și secțiunea rotundă subțiindu-se treptat spre vîrfuri. Urma liniilor de turnare nu s-a păstrat. Două brățări sînt ornamentate cu benzi alcătuite din triunghiuri hașurate. Patina lor este de culoare

verde-albăstruie. Dimensiunile: diametrele interioare 5,4—5,6×4,4—4,9 cm, diametrele barei la mijloc 0,7—0,9 cm, diametrele barei la capete 0,2—0,3 cm.

Greutatea: 48 52 59 59 45 56 67 48

MISM, nr. inv 6 064, 6 065, 6 066, 6 069, 6 070, 6 071, 6 072, 6 073,

planşa nr: XXIX/3, XXVIII/1, XXIX/8 XXVIII/11 XXVIII/4 XXVIII/2 XXVIII/10, XXVIII/7

39 51 43 39 56 43 48 39 39 57 de gr. ,

6 074, 6 075, 6 077, 6 079, 6 085, 6 084, 6 086, 6 087, 6 088, 6 082 ,

XXVIII/9, XXVIII/3, XXVIII/6, XXVIII/5, XXIX/1, XXVIII/12, XXIX/2 XXII/2, XXVIII/8

24—26. Brăţări de formă ovală, lucrate dintr-o singură bară şi secţiune uşor ovală cu capetele subţiate şi deschise. Ele sînt ornamentate cu benzi de linii verticale şi triunghiuri haşurate. Patina verde deschisă. Dimensiuni: diam. interioare 5,4—5,5×4,7—5,1 cm, diam. barei la mijloc 0,9—0,9×0,9—1 cm, diam. barei la capete 0,2 cm.

Greutatea: 59 57 55 de gr

MISM. nr. inv.: 6 068, 6 085, 6 090.

planşa nr.: XXIII/3 XXII/2 XXII/1

XXIX/5 XXIX/6 XXIX/4

27—30. Brăţări de formă ovală îngroşate la mijloc, cu secţiunea rotundă iar capetele sînt subţiate şi deschise. Una dintre ele e ornamentată cu benzi de linii verticale şi încrucişate. Patina verde închisă. Dimensiuni: diam. interioare 4,5—5,1×4,9—5,6 cm, diam. barei la mijloc 2,1—2,40 cm, diam. barei la capete 0,4—0,6 cm.

Greutatea: 119 167 107 101 de gr

MISM. nr. inv.: 6 062, 6 063 6 080 6 092

pl. XXIV/5 XXIX/10 XXIII/1 XXIX/11 XXIII/22 XIX/12 XXIX/9 XXIV/6.

31—34. Brăţări de formă circulară lucrate dintr-o bară cu secţiune rotundă iar capetele sînt subţiate şi apropiate. Două din aceste brăţări sînt ornamentate cu benzi de linii verticale şi oblice. Patina verde închisă. Dimensiuni: diam. interioare 5,2—5,4×5,5—5,9 cm, diam. barei la mijloc 0,7—0,9 cm, diam. barei la capete 0,2—0,3 cm.

Greutatea: 61 54 71 53 de gr

MISM. nr. inv.: 6 083, 6 089, 6 091 6 093,

planşa nr.: XXX/10 XXI/2 XXX/8 XXI/3, XXX/2 XXX/9

35—36. Brăţări de formă circulară neornamentate, cu secţiunea rotundă, spre capete uşor subţiate şi suprapuse. Patina verde închisă,

oxidată. Dimensiuni: diam. interioare 3,3—3,4×4,7—5 cm, diam. barei la mijloc 0,5—0,6 cm, diam. barei la capetele 0,3—0,4 cm.

Greutatea:	43	30
MISM. nr. inv.:	6 076,	6 094,
planșa nr.:	XXIV/2 XXX/1	XXIV/1 XXX/3

37—39. Brățări de formă circulară, cu secțiunea rotundă, ornamentată pe întreaga suprafață, cu linii ce redau caneluri mărunte. Două bucăți sînt fragmentate. Patina verde închisă. Dimensiuni: diam. interioare 5,3—5,8 cm, diam bării 0,5—0,6 cm.

Greutatea:	38	29	47 de gr
MISM. nr. inv.:	6 167,	6 168,	6 078.
planșa nr.:	XXX/7	XXIV/3	XXX/6; XXIV/4, XXX/5

40. Brățară cu bară de formă ovală și capetele subțiate. Înaintea ascunderii depozitului a fost îndreptată. Lungimea: 16 cm, secțiunea barei: 0,4 cm. Greutatea 16 gr. MISM Nr. inv. 6126 (pl. XXXIII/4).

41—43. Tutuli de formă conică, ornamentați cu două cercuri concentrice la margine, iar la vîrf terminîndu-se cu un spic conic. În partea interioară, la mijloc, se vede o tortiță, de formă semiovală. Culoarea verde-albăstruie. Dimensiuni:

diam. discului	9,9	10,1	9,4 cm.
Greutatea:	48,5	62,5	52 de gr
MISM. nr. inv.:	6 096,	6 097,	6 099.
planșa nr.:	XXXI/4	XXXI/3	XXV/5 XXXI/5

44—45. Falere mari din bronz în formă de disc cu corpul ușor convex. Toarta de fixare, semiovală, este așezată în interior la mijlocul falerei. Patina e verde închisă. Diametrul cercului: 8,7 cm.

Greutatea:	50,4	50,5 de gr
MISM. nr. inv.:	6 098,	6 100.
planșa nr.:	XXXI/2	XXV/4, XXXI/2

46—50. Falere mari de bronz de formă circulară, avînd la mijloc o gaură dreptunghiulară pentru fixare. Ele au diferite mărimi:

diametrul	6,7	6,4	6,9	6,9	8,4 cm
Greutatea:	29	30,8	29	32,1	50 de gr
MISM. nr. inv.:	6 130,	6 131,	6 132,	6 133,	6 134
	XXV/1 XXXII/5	XXXII/4	XXXII/7	XXXII/8	XXV/2 XXXII/6

51—55. Falere de mărime mijlocie cu toartă mică de fixare. O toartă din cauza turnării defecte nu este situată chiar la mijloc. În interior

se văd liniile de turnare. O faleră este strîmbă iar alta are ştirbituri încă din antichitate. Diametrul cercului: 5,3—5,5 cm.

Greutatea: 14,5 15,1 15 17,2 15,1 de gr
MISM. nr. inv.: 6 109, 6 119, 6 111, 6 112, 6 121
Planşa nr.: XXXII/1 XXXIII/1 XXXII/2 XXV/3 XXXII/3 XXXIII/2

56—59. Nasturi de forma semisferică cu torţi de fixare lungi, dintre care una ruptă. Aceşti nasturi au servit la încheiatul hainelor.

Diam. cercului: 2,3 2,3 2,3 2,9 cm.
Greutatea: 12,5 11,7 19,1 10,15 de gr
MISM. nr. inv.: 6 113, 6 114, 6 115, 6 116.
Lungimea torţilor: 2,4 cm.
Planşa nr.: XX/4 XXVII/7 XX/5 XXVII/8
XXVII/5 XXVII/6

60. Opritor-buton de la o zăbală folosită ca piesă de harnaşament care ţine locul unei psalii propriu-zise. Lungimea: 3 cm Greutatea: 4,6 de gr. MISM nr. inv. 1628. (pl. XX/3, XXVII/4).

61. Pandantiv, fragmentar de formă dreptunghiulară crestat, avînd la un capăt trei tije rupte, care probabil prezintă unul dintre capetele pandantivului. La mijloc are o gaură. Lungimea 5,8. Greutatea: 7,90 de gr. MISM. nr. inv. 6127. (pl. XX/6, XXXIII/3).

62—65. Verigi neornamentate de formă rotundă, una din feţe plată, iar cealaltă uşor bombată. Se vede ciotul de turnare, la punctul unde bara este mai subţire. O verigă este ştirbită şi rău turnată.

Diam. interioare: 1,3/1,5 1,3/1,5 1,4/1,3 1,4/1,5 cm
Diam. barei: 0,5 0,6 0,7 0,6 cm
Greutatea: 4,55 4 4 3,15 gr.
MISM. nr. inv.: 6 122 6 123 6 125 6 124.(pl. XXVI/3—6).
Planşa nr.: XIX/4 XIX/2

66—73. Aplici în formă de opturi, cu una din feţe bombată iar cealaltă plată. Părţile de la mjlocul opturilor sînt uşor îndepărtate. Diam. interioare: 3,8 cm. Greutatea: 6—6,50 de gr. MISM. nr. inv. 6101—6108.

pl. XIX/3,5; XXXIII/5—12.
Depozitul cîntăreşte în total 4,733 de kg.

Încadrarea tipologică şi cronologică.

Din descrierea obiectelor reiese că depozitul are o compoziţie unitară din punct de vedere tipologic şi cronologic. Podoabele şi piesele de harnaşament sînt cele mai multe, armele (4 topoare de luptă cu disc şi

spin) și uneltele (o daltă) sînt puține la număr. Pentru încadrarea cronologică și culturală a depozitului vom prezenta analogiile cele mai apropiate pe categorii de obiecte.

Topoare cu disc și spin de tipul celor găsite în al doilea depozit de la Domănești, după o statistică a lui Mircea Rusu s-au descoperit în 130 de localități dintre care peste 80 sînt repartizate pe teritoriul Transilvaniei, iar din aceasta mai bine de două treimi în bazinul Someșului și pe cursul superior al Tisei. Numărul mare de topoare cu disc și spin descoperit în Transilvania în regiuni bogate în zăcăminte de aramă arată că ele sînt produse locale.[3] Zăcămintele de aramă din depresiunea Băii-Mari, valvele găsite la Domănești și la Ciumești[4], turtele de bronz neprelucrate de la Prilog[5] indică că în județul Satu-Mare au fost centre importante de prelucrare a bronzului. Topoarele de luptă de la Domănești sînt produse locale. Analogiile topoarelor le găsim în mai multe depozite din Transilvania. Amintim aici doar cîteva care se pot data cu mai multă precizie: Rebrișioară,[6] Panticeu,[7] Uriu,[8] Domănești I,[9] Dragomirești,[10] Stîna de Sus,[11] Livada,[12] Căuași,[13] Batarci,[14] Prilog, Horoatul Cehului[15] — datate în Bronz D —; Popești,[16] Lozna Mare[17] Valea lui Mihai,[18] Șieu,[19] datate în Hallstatt A_1. Topoarele din depozitul de la Domănești după clasificarea lui I. Nestor fac parte din timpul B_3—B_4[20].

Dacă analizăm brățările, ținînd seama de secțiunea barei și forma capetelor, ori forma generală și decorul reiese că avem de-a face cu mai multe tipuri:

— brățări de formă ovală cu secțiunea rotundă, mai puțin sau mai mult îngroșată, cu capetele subțiate, unele ornamentate cu benzi de diferite forme,

— brățări de formă circulară cu secțiunea rotundă și capetele ușor subțiate și apropiate, unele ornamentate cu benzi de linii verticale și oblice,

— brățări de formă circulară cu secțiunea rotundă și capetele suprapuse,

— brățări de formă rotundă, crestate, cu secțiunea rotundă, dar capetele închise.

Aceste tipuri cuprind mai multe variante. Ținînd seamă de numeroasele descoperiri de brățări din țara noastră ar fi de dorit o clasificare corespunzătoare a tipurilor de brățări și a numeroaselor sale variante de la sfîrșitul epocii bronzului și din Hallstatt A—B.[21]

Dacă analizăm răspîndirea tipurilor în nord-vestul țării constatăm că cele cu secțiunea neîngroșată la mijloc, cu capetele ușor apropiate sînt mai numeroase, iar cele masive și cu capetele suprapuse, sau închise au o frecvență mai redusă.[22] Întrucît cele de-al doilea tip s-a găsit în mai multe localități transilvănene amintim numai cîteva analogii ce provin din următoarele depozite: Uriu de Sus,[23] Augustin[24] Hășmaș,[25] Leleiu,[26] Lozna Mare,[27] Bogata Română,[28] Tăutău,[29] Popești,[30] Panticeu.[31] Pentru tipul cu bară mai puțin sau mai mult masivă avem analogii în depo-

zitele de la Dragomireşti,[32] Domăneşti I, Şieu,[33] Spălnaca,[34] Mişca, Tăutău,[35] Bîrsana,[36] Guruslău.[37] Tipul cu capetele suprapuse are analogii în depozitele: Lozna Mare,[38] Panticeu,[40] iar tipul cu capetele închise şi crestate Dragomireşti, Hăşmaş, Şieu.[41]

Brăţările celui de al doilea depozit de la Domăneşti sînt specifice bronzului tîrziu (BD), dar ele continuau să fie folosite şi la începutul primei epocii a fierului (HA_1).

Dalta de bronz cu gaura în formă ovală cu secţiunea ovală şi dreptunghiulară are analogii în mai multe depozite de la sfîrşitul epocii bronzului şi începutul epocii fierului, ca Augustin,[42] Fodora,[43] Domăneşti[44] (şi o valvă de tipar), datate în BD —, Uioara de Sus,[45] Spălnaca,[46] (HA_1), din descoperiri izolate de la Bala,[47] Girolt[48]. Datorită faptului că o valvă de tipar este cunoscută din primul depozit de la Domăneşti datarea daltei noastre este cea mai probabilă tot la sfîrşitul epocii bronzului.

Falerele mari şi cele mijlocii sînt cele mai frecvente piese de harnaşament şi sînt folosite la împodobirea fruntarului ori a curelelor laterale ale căpeţelei, uneori însă sînt prinse şi pe pieptar, sau chiar la încrucişarea curelelor. Analogii găsim în depozitele de la Mişca, Aluniş,[50] Tăutău,[51] Belin,[52] Lozna Mare,[53] Uioara, Bicaciu etc.

Pentru tutulii de formă conică găsim analogii în mai multe depozite de la sfîrşitul epocii bronzului şi începutul epocii fierului ca Mişca,[54] Guruslău,[55] date în BD, Borşa,[56] Belin,[57] Zagon II,[58] HB_1 Cehăluţ.[59] Datarea lor în BD, este mai sigură, deoarece tutulii noştri sînt mai apropiaţi ca tip de cei din depozitul de la Mişca. Ei au aceiaşi destinaţie ca falerele dar uneori sînt folosiţi şi la împodobirea îmbrăcămintei omului.

Fragmentul de pandantiv are analogii în depozitul de la Mişca[60], Kemecse,[61] (com. Szabolcs-Szatmár, în RPU), Iara de Jos,[62] Guruslău,[63] Uioara[64], Opály,[65] (com. Szabolcs-Szatmár, în RPU). Lanţurile pandantive probabil au fost agăţate la locul unde se întîlneşte fruntarul cu cureaua laterală a căpeţelei calului, fiind întrebuinţate ca piese de harnaşament.[66]

Verigile au analogii în depozitele de la Gyermel/RPU/[67] şi Bocşa[68]. Pentru opritorile-butoni găsim analogii în depozitele de la Lozna Mare[69] şi Uioara.[70] După părerea lui Mircea Rusu aceşti opritori-butoni ţin locul psaliilor iar după încadrarea lui fac parte în timpul C al psaliilor.[71]

Din punct de vedere cronologic, depozitul de bronzuri prezentat, pe baza analogiilor amintite poate fi datat la sfîrşitul epocii bronzului, aparţinînd seriei de bronzuri Uriu-Domăneşti, din Bronz D (sec. XIII î.e.n)[72]

Încadrarea în mediul cultural şi istoric

Dacă facem o comparaţie cu primul depozit de la Domăneşti se observă o diferenţă între cele două depozite. Întrucît din primul depozit s-a publicat numai o parte nu putem să facem o comparaţie exactă ci

numai parţială. Ar fi de dorit dacă mai este posibilă publicarea acestuia în întregime. Ţinînd seama că obiectele cele mai importante şi tipice sînt cunoscute, încercăm să facem totuşi o comparaţie preliminară. Obiectele ce se găsesc în amîndouă depozitele sînt: topoarele de luptă (I:23, II:4), brăţările (I:16, II:37), dălţile (I:10—13. II:1). Topoarele de luptă cu două braţe, topoare de luptă cu ceafă prelungită, sabie, celturile, vîrfurile de lance, secerile cu mîner, etc., nu se găsesc în al doilea depozit, în schimb acesta are: tutuli, falere, aplici, opritori-buton de la o zăbală, care îmbogăţesc cunoştinţele noastre despre inventarul şi ocupaţia tribului care a folosit aceste două depozite de bronzuri.

După cantitatea mare de obiecte ce alcătuiesc aceste depozite se poate presupune că ele au aparţinut unei comunităţi. Al doilea depozit conţine atît piese destinate turnării cît şi obiecte încă în uz.

Avînd în vedere faptul că la Domăneşti există o aşezare de tip Otomani şi ceramica aflată în jurul locului descoperirii depozitului este tot de tip Otomani, ne sugerează încadrarea acestor depozite în mediul cultural Otomani III, după actuala cronologie internă a culturii[73].

Ascunderea depozitelor de la sfîrşitul epocii bronzului a fost cauzată fie din motive interne, fie din motive externe, datorită ciocnirilor dintre triburi aparţinînd culturilor Wietenberg, Otomani, Suciu de Sus, etc[74]. Se poate presupune că ascunderea celor două depozite de la Domăneşti ar fi cauzată, eventual de pătrunderea purtătorilor culturii Gáva, documentată în această zonă prin descoperirile de la Sanislău, Culciu-Mare, etc.

Pentru a cunoaşte mai bine situaţia istorică de la sfîrşitul epocii bronzului şi începutul Hallstattului la nord-vestul ţării, vor fi necesare cercetări arheologice mai ample, în lumina cărora s-ar putea rezolva unele probleme care azi nu sînt îndeajuns de bine cunoscute.

TIBERIU BADER
(Satu-Mare)

NB. *Comunicarea de faţă a fost ţinută la prima sesiune ştiinţifică a muzeelor din ţară de la Bucureşti, 1964. Considerăm încă utilă publicarea comunicării, fără completări şi modificări faţă de manuscrisul original.*

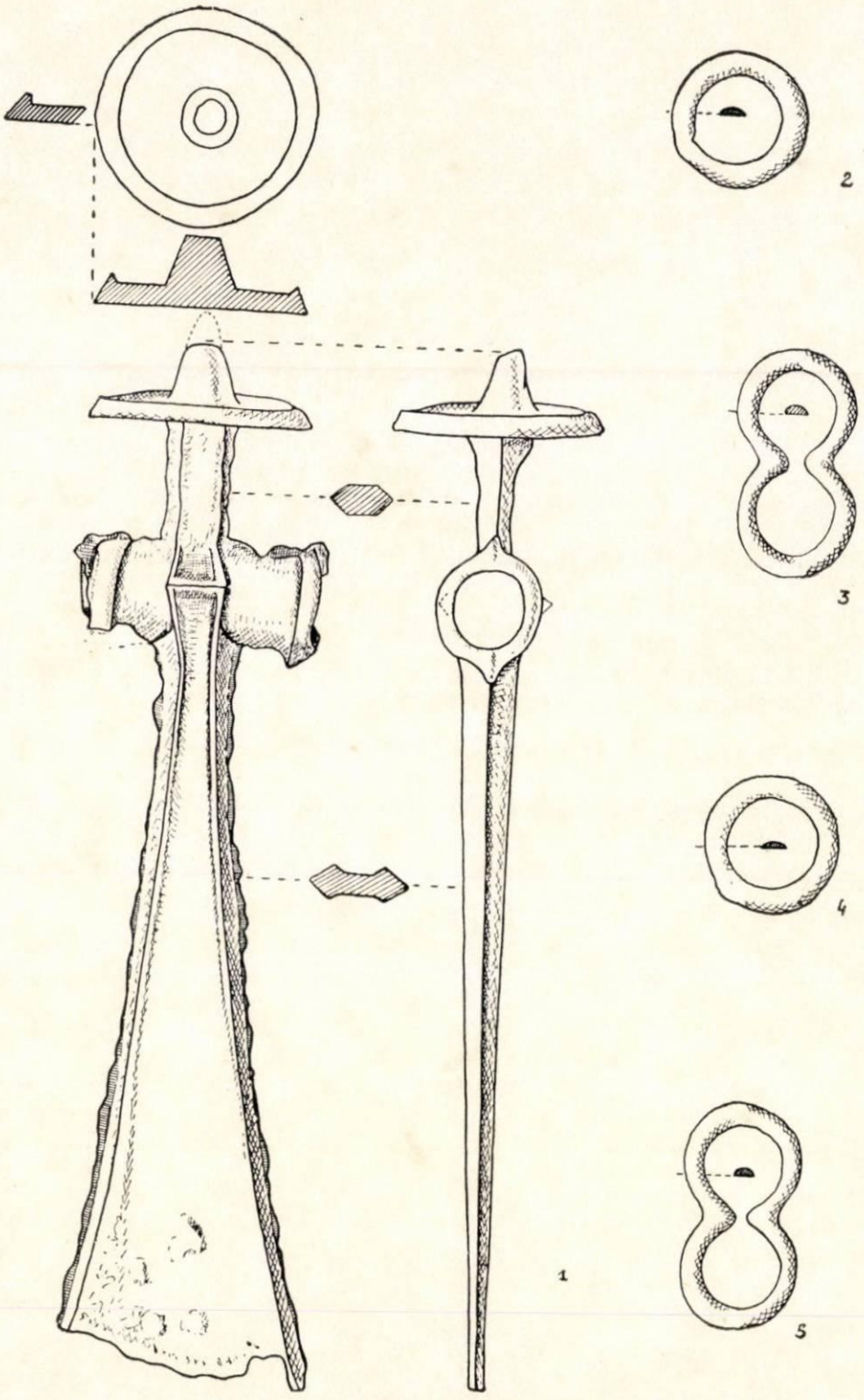

Planșa XIX.

1 topor de luptă; 2, 4 verigi; 3, 5 opturi. — Domănești.

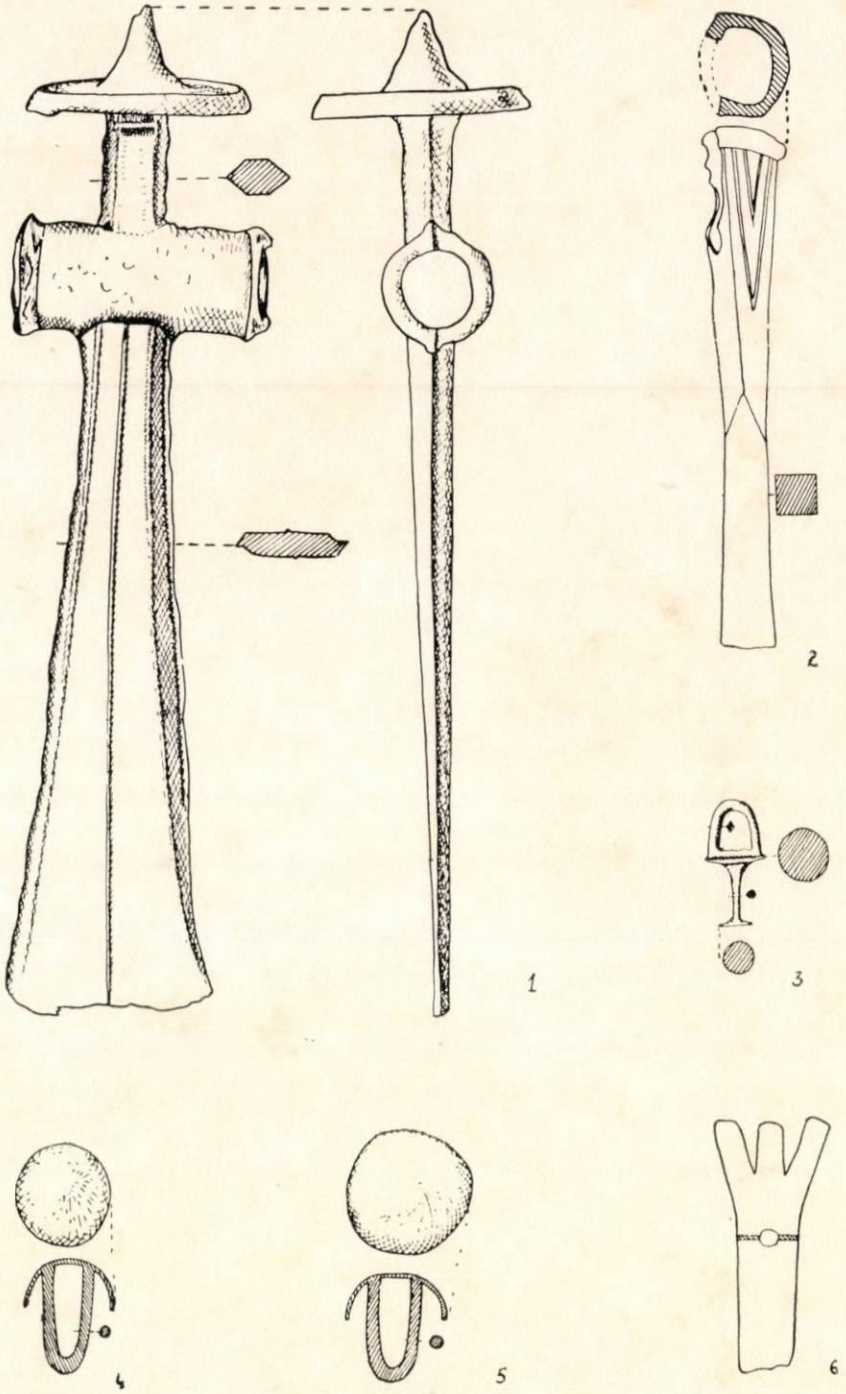

Planșa XX.

1 topor de luptă, 2 daltă, 3 opritor-buton, 4—5 nasturi, 6 fragment de pandantiv. — Domănești.

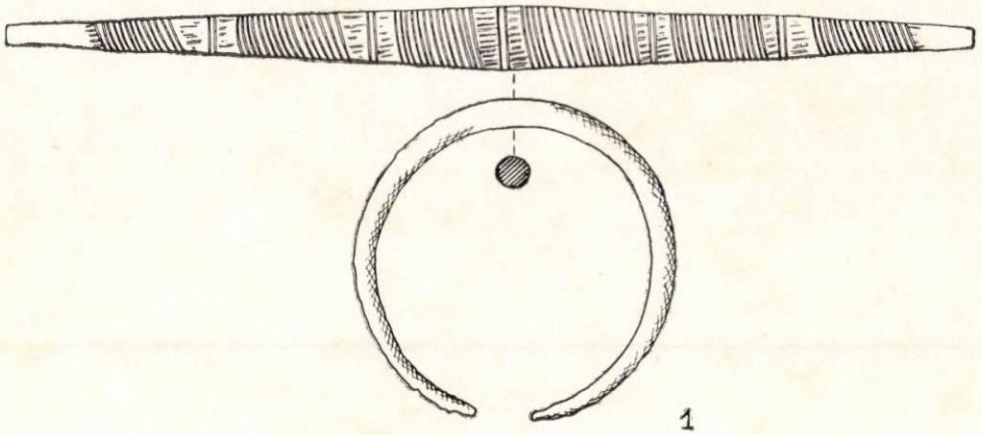

1

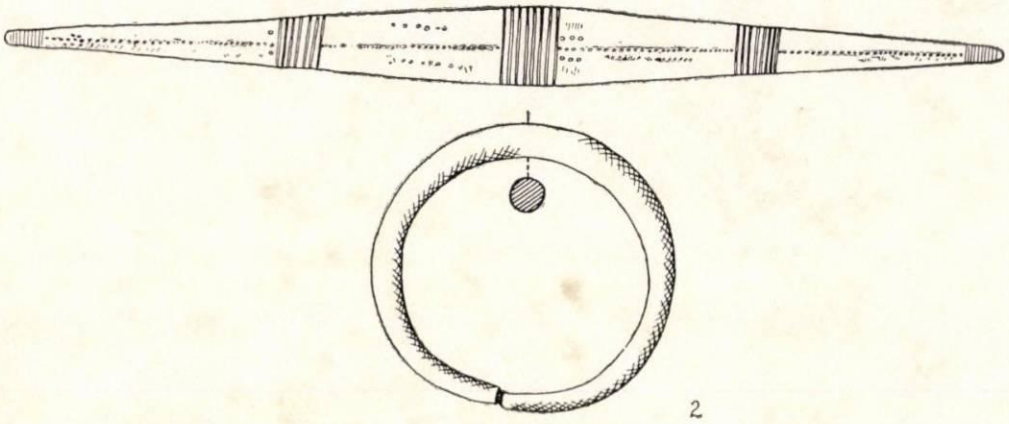

2

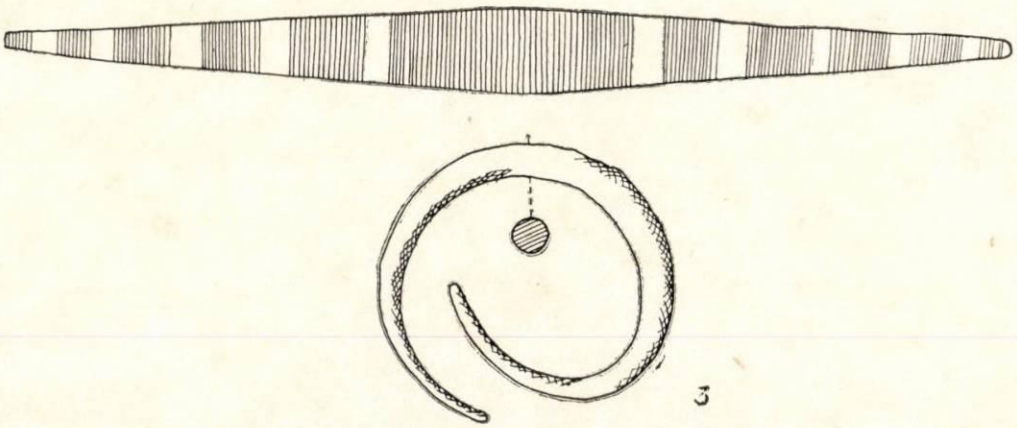

3

Planșa XXI.

1—3 brățări ornamentate. — Domănești.

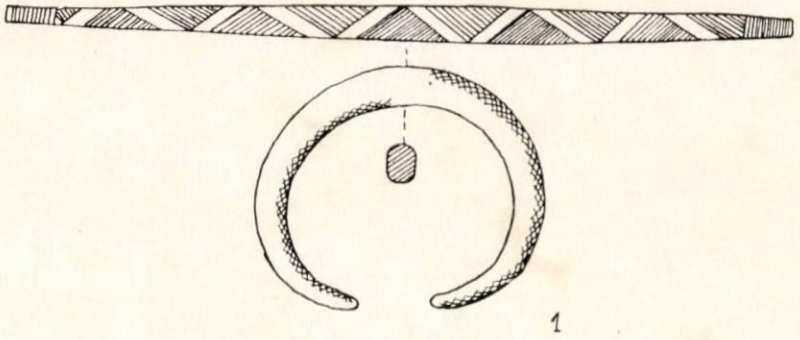

1

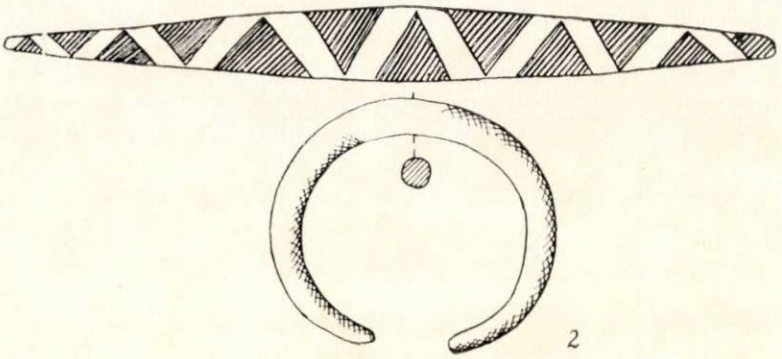

2

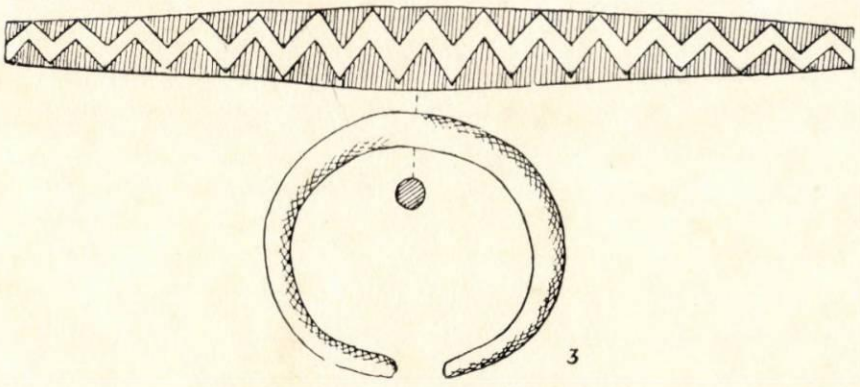

3

Planșa XXII.

1—3 brățări ornamentate. — Domănești.

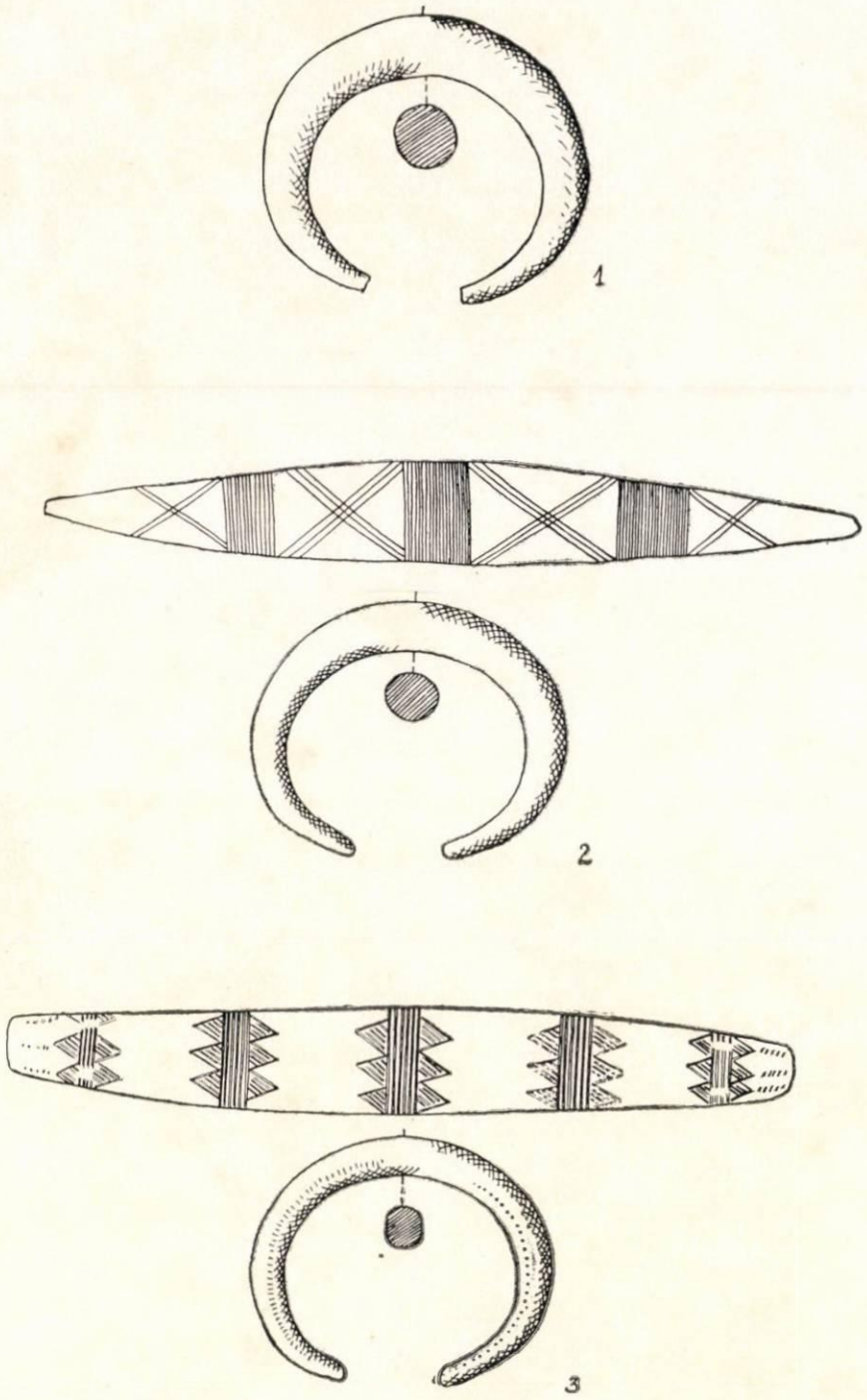

Planșa XXIII.

1—3 brățări — Domănești.

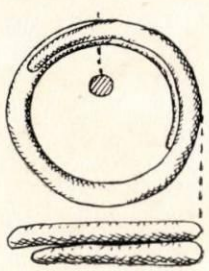

1

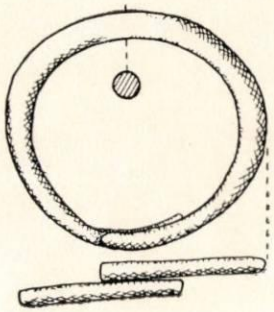

2

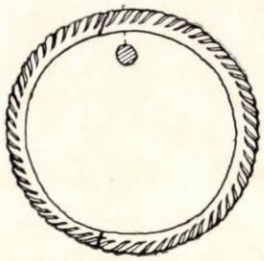

3

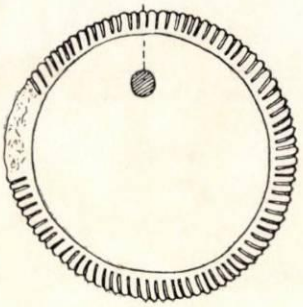

4

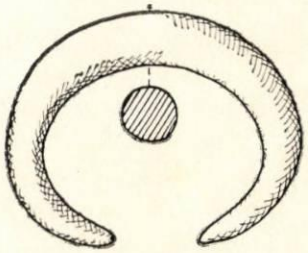

5

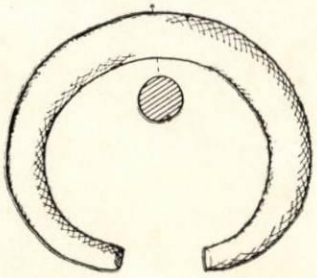

6

Planșa XXIV.

1—6 brățări — Domănești.

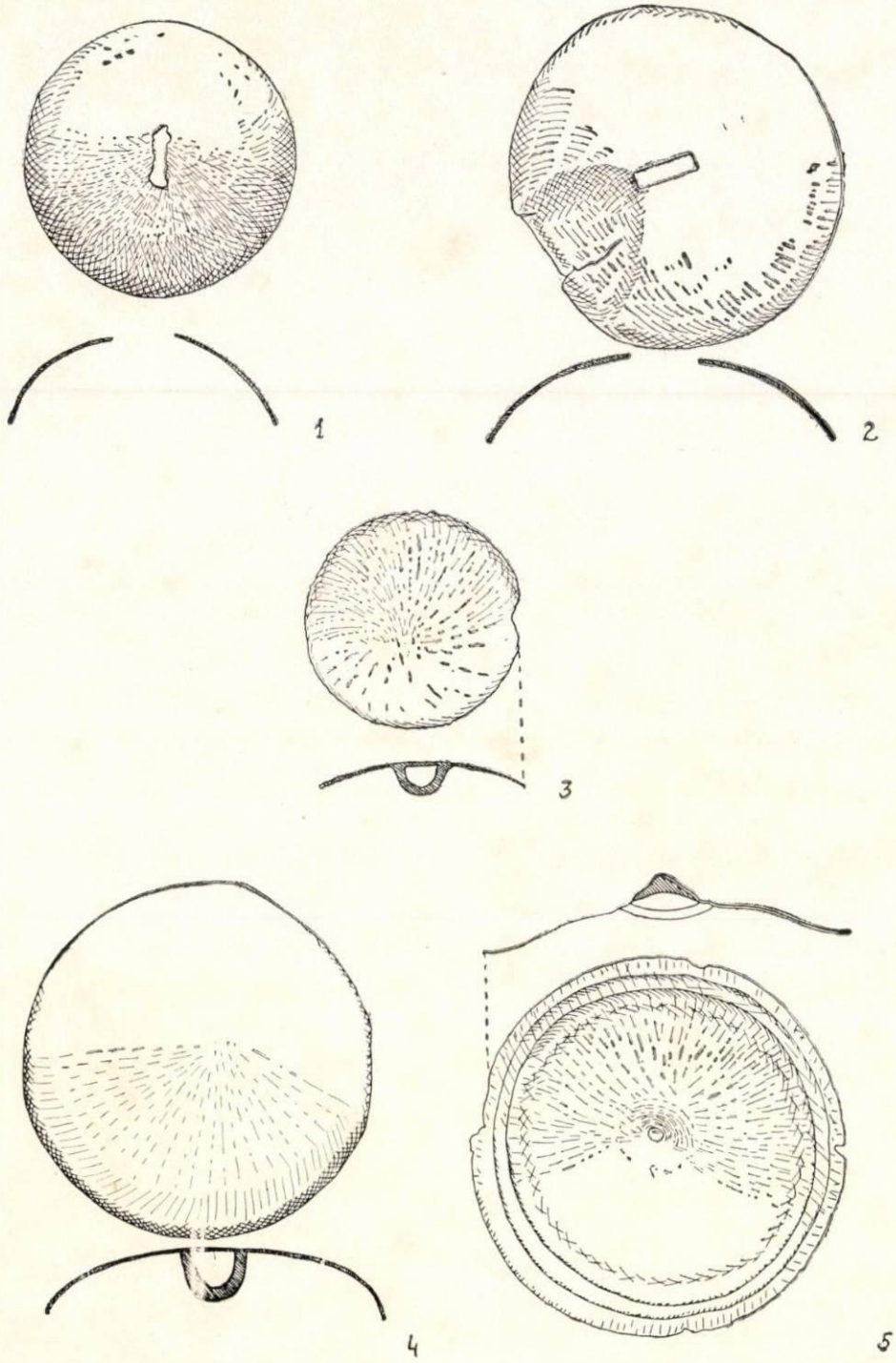

Planșa XXV.

1—5 falere — Domănești.

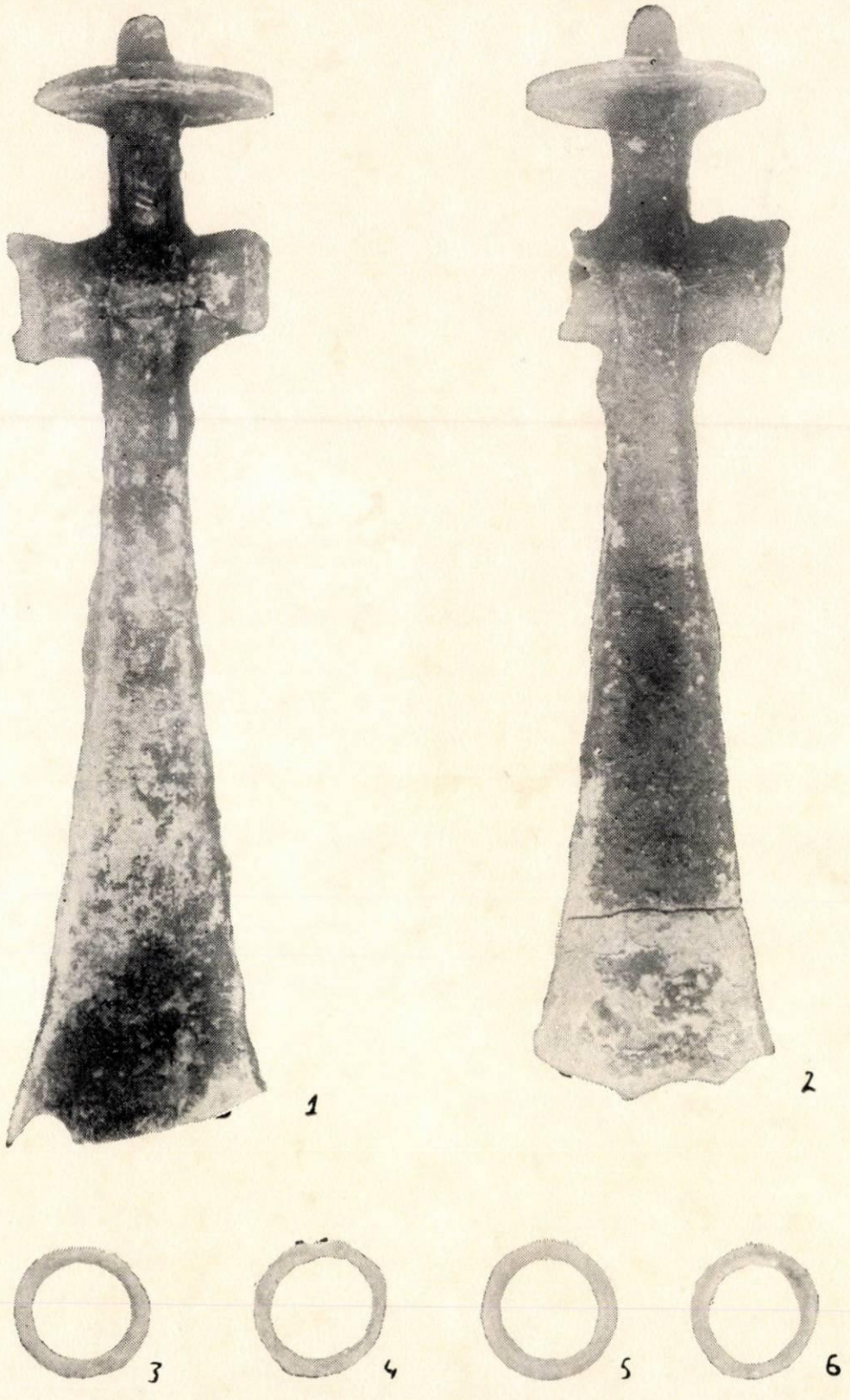

Planșa XXVI.

1—2 topoare de luptă, 3—6 verigi — Domănești.

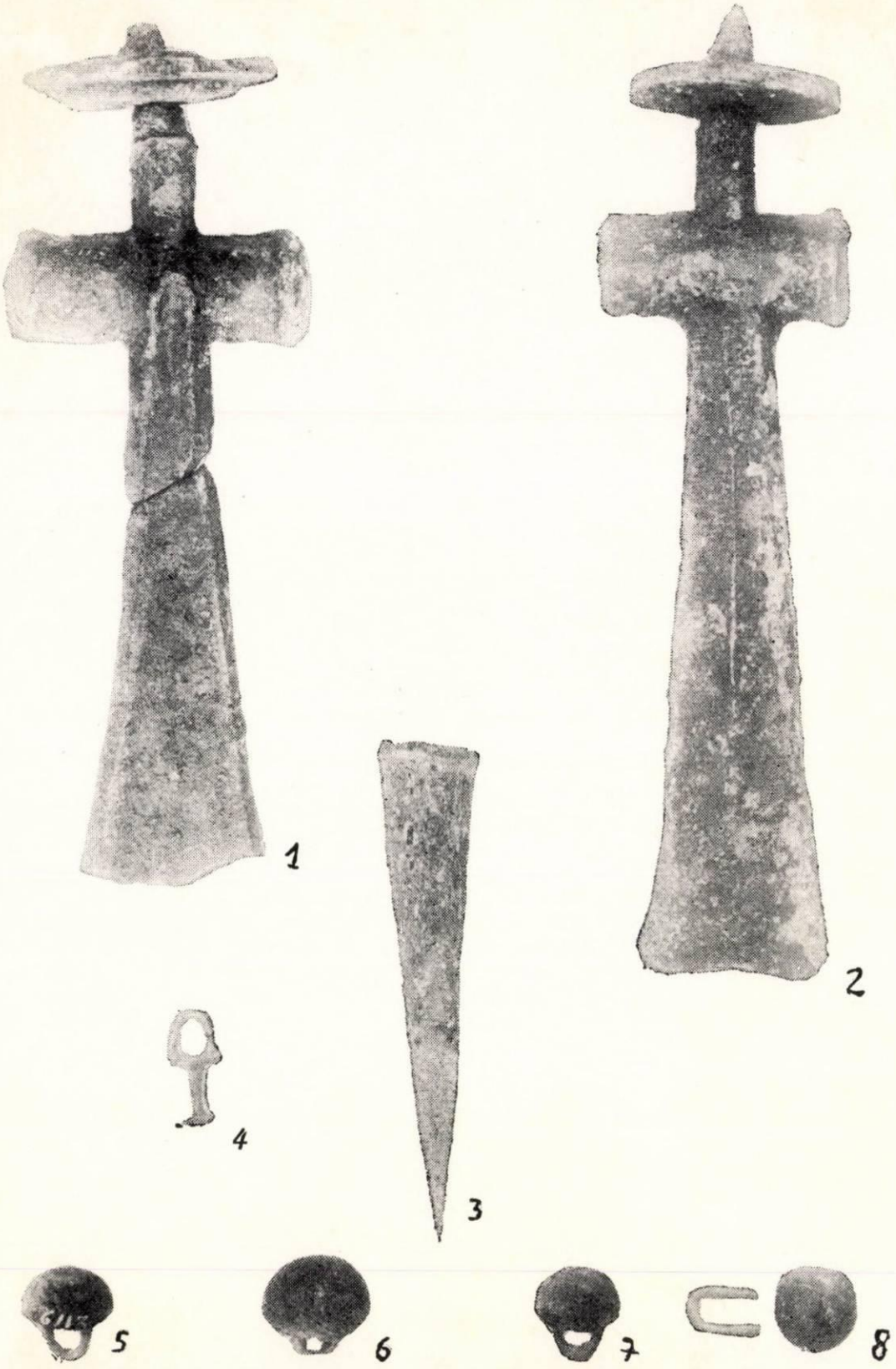

Planșa XXVII.

1—2 topoare de luptă, 3 daltă, 4 opritor-buton, 5—8 nasturi — Domănești.

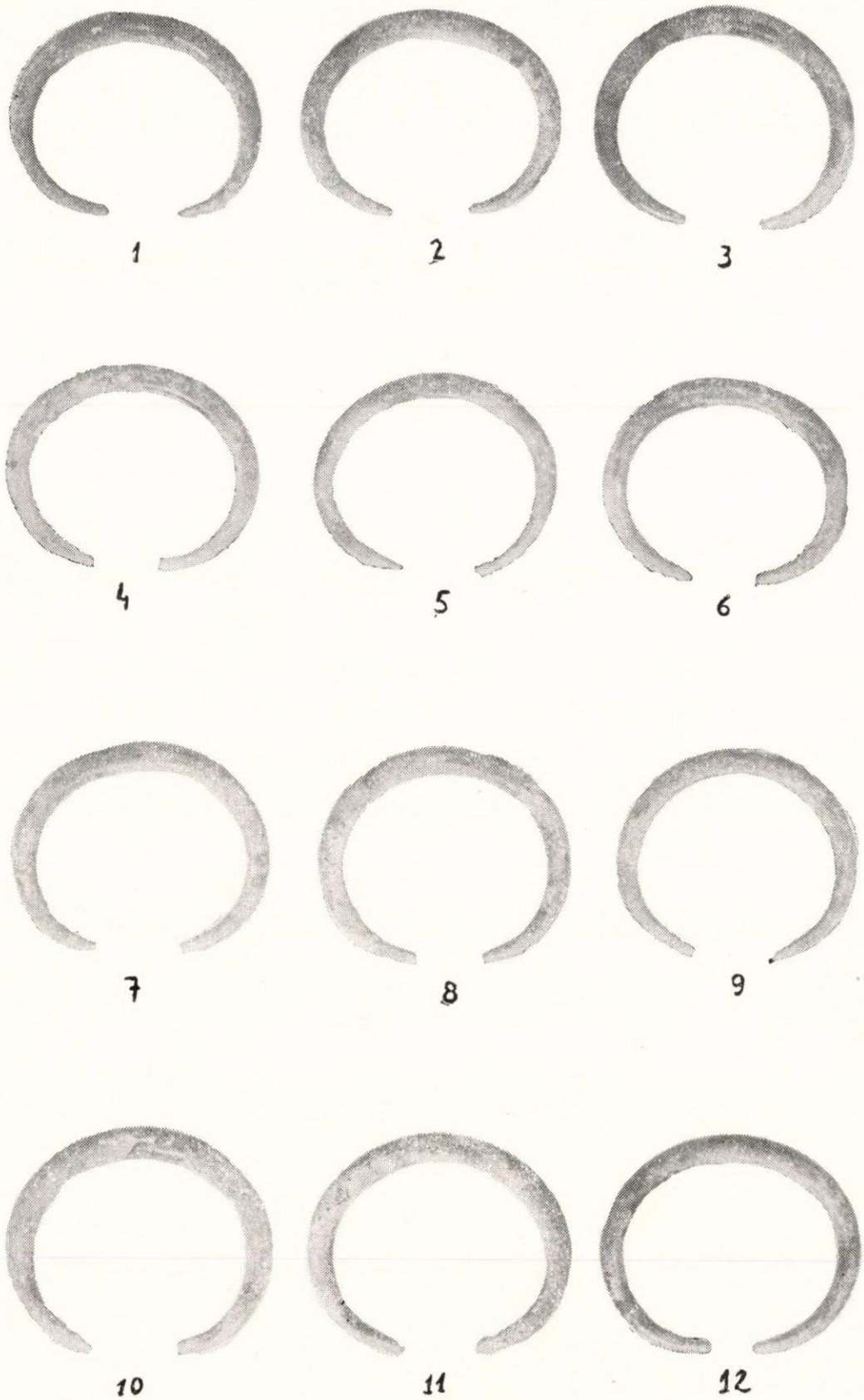

Planșa XXVIII.

1—12 brățări — Domănești.

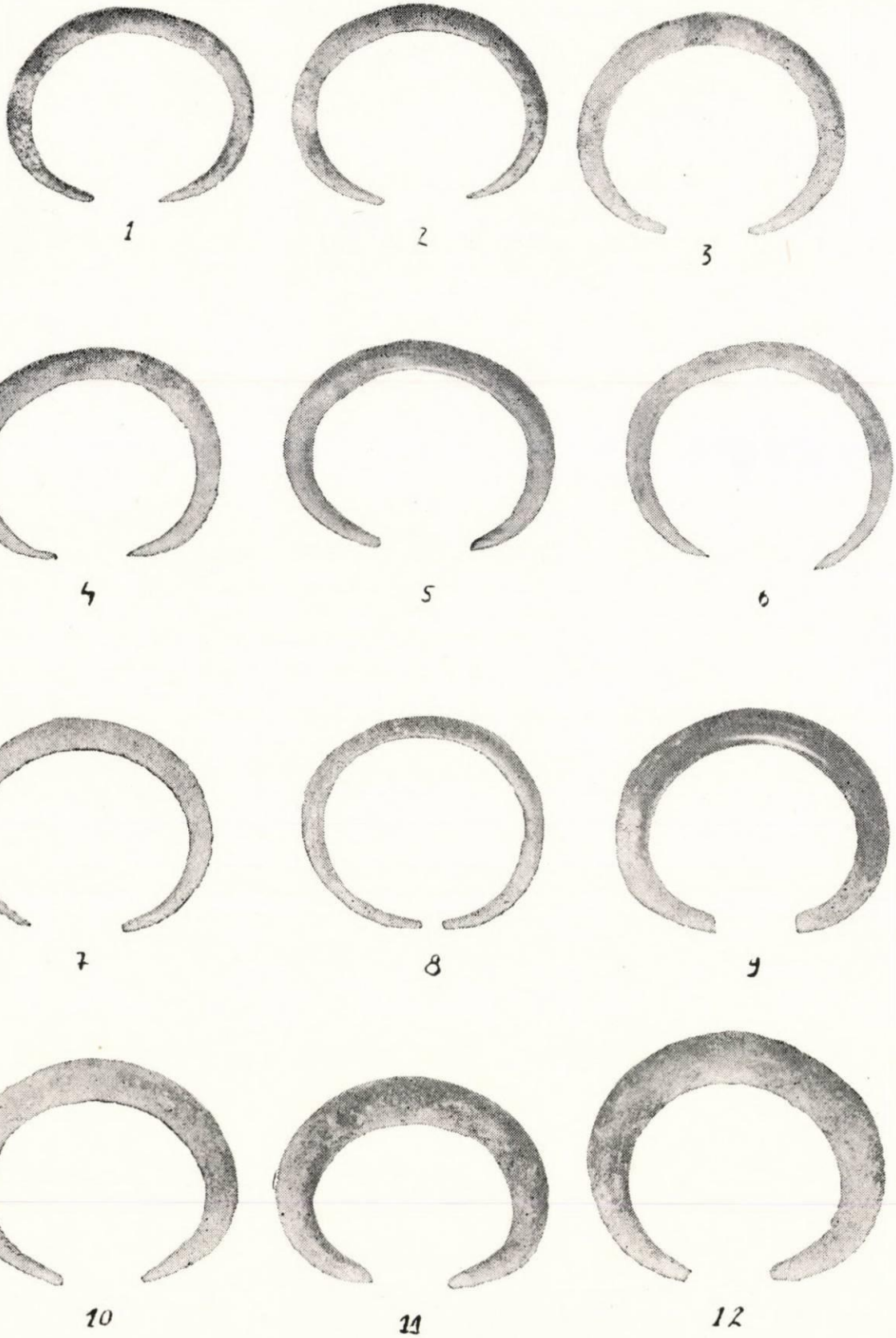

Planșa XXIX.

1—12 brățări — Domănești.

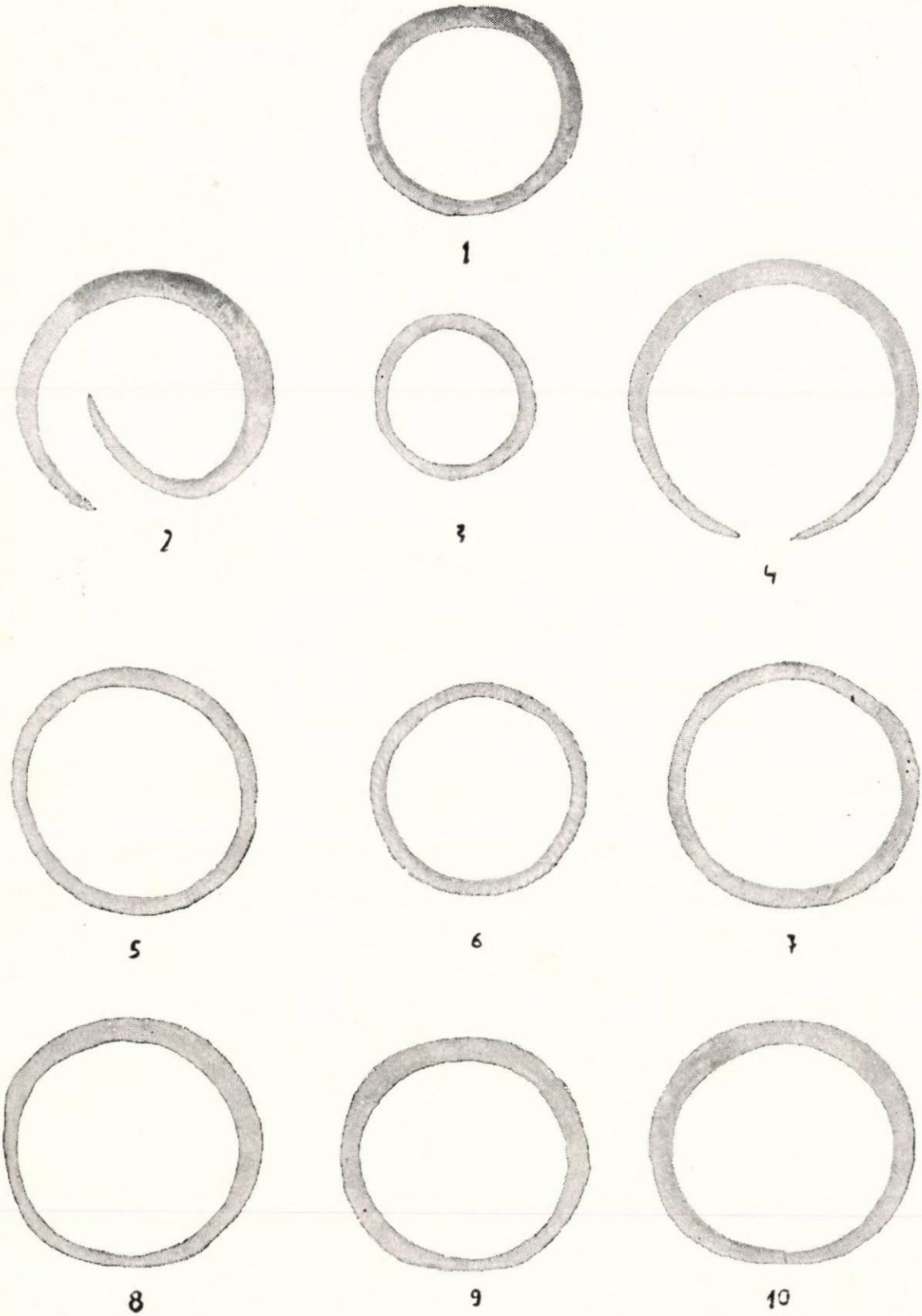

Planșa XXX.

1—10 brățări — Domănești.

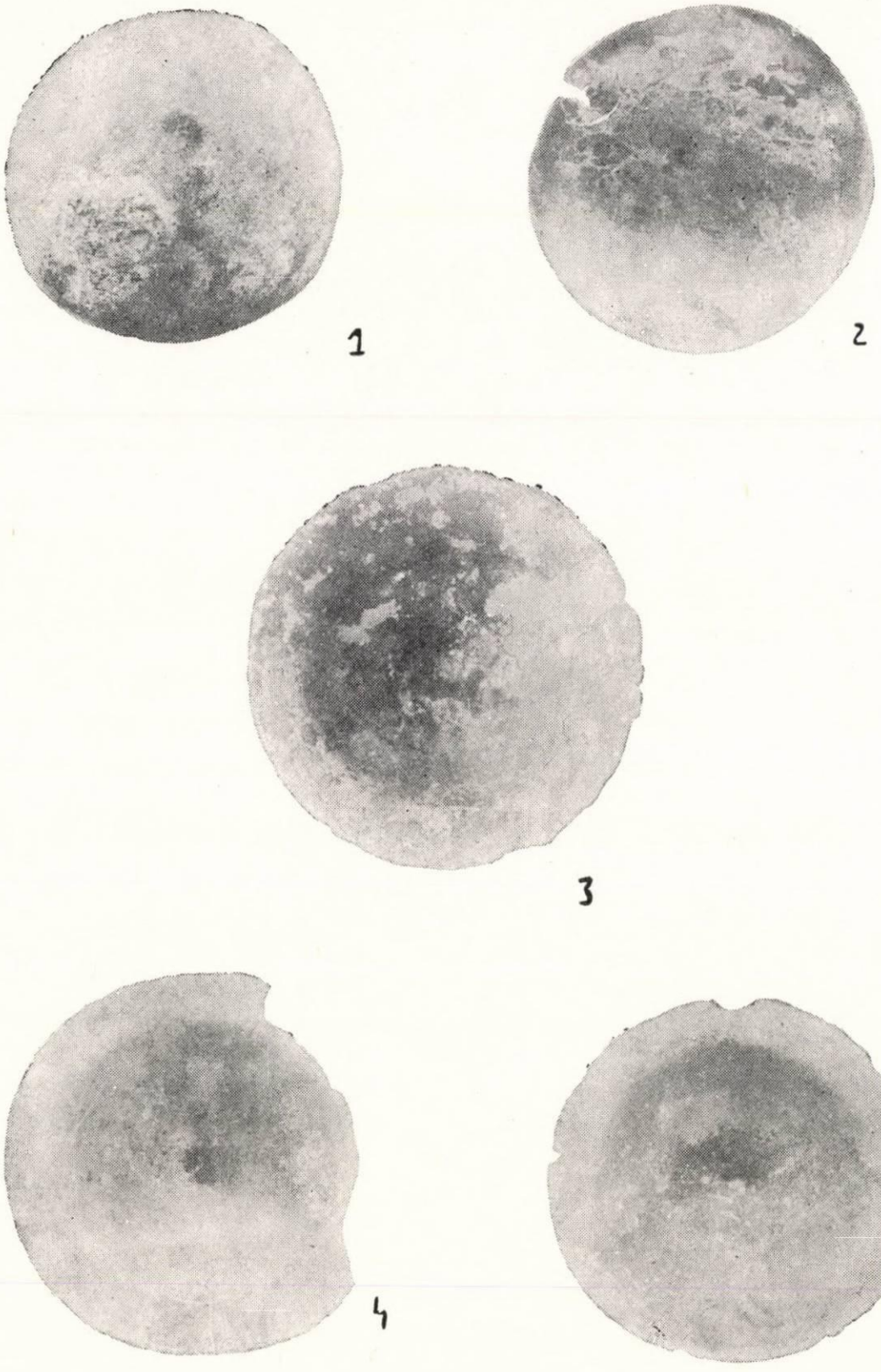

Planșa XXXI.

1—2 falere, 3—5 tutuli — Domănești.

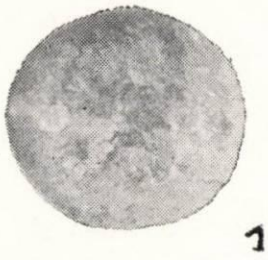

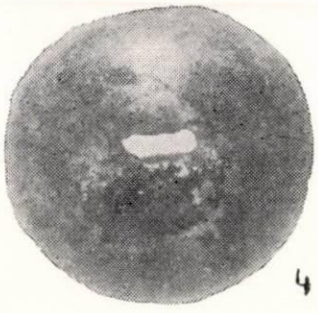

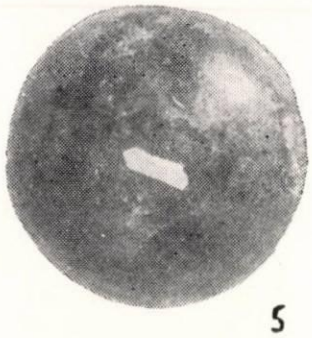

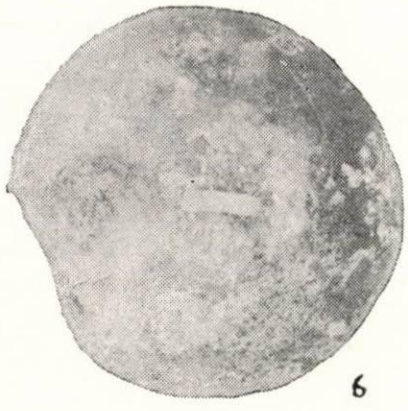

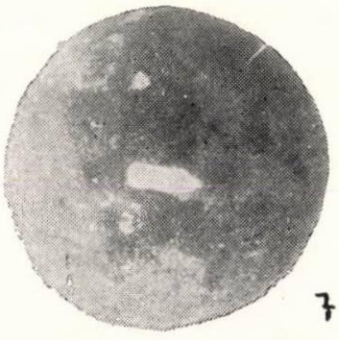

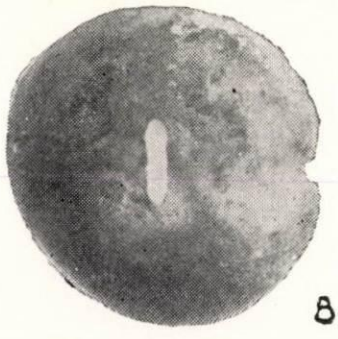

Planșa XXXII.

1—8 falere — Domănești.

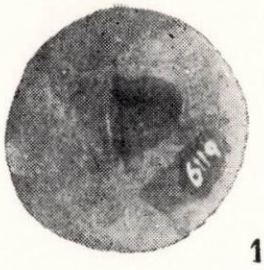

1

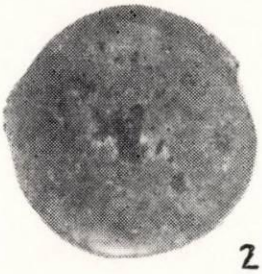

2

3

4

5

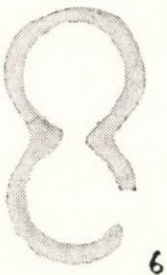

6

7

8

9

10

11

12

Planșa XXXIII.

1—2 falere, 8 fragment de pandantiv, 4 brățară, 5—12 opturi — Domănești.

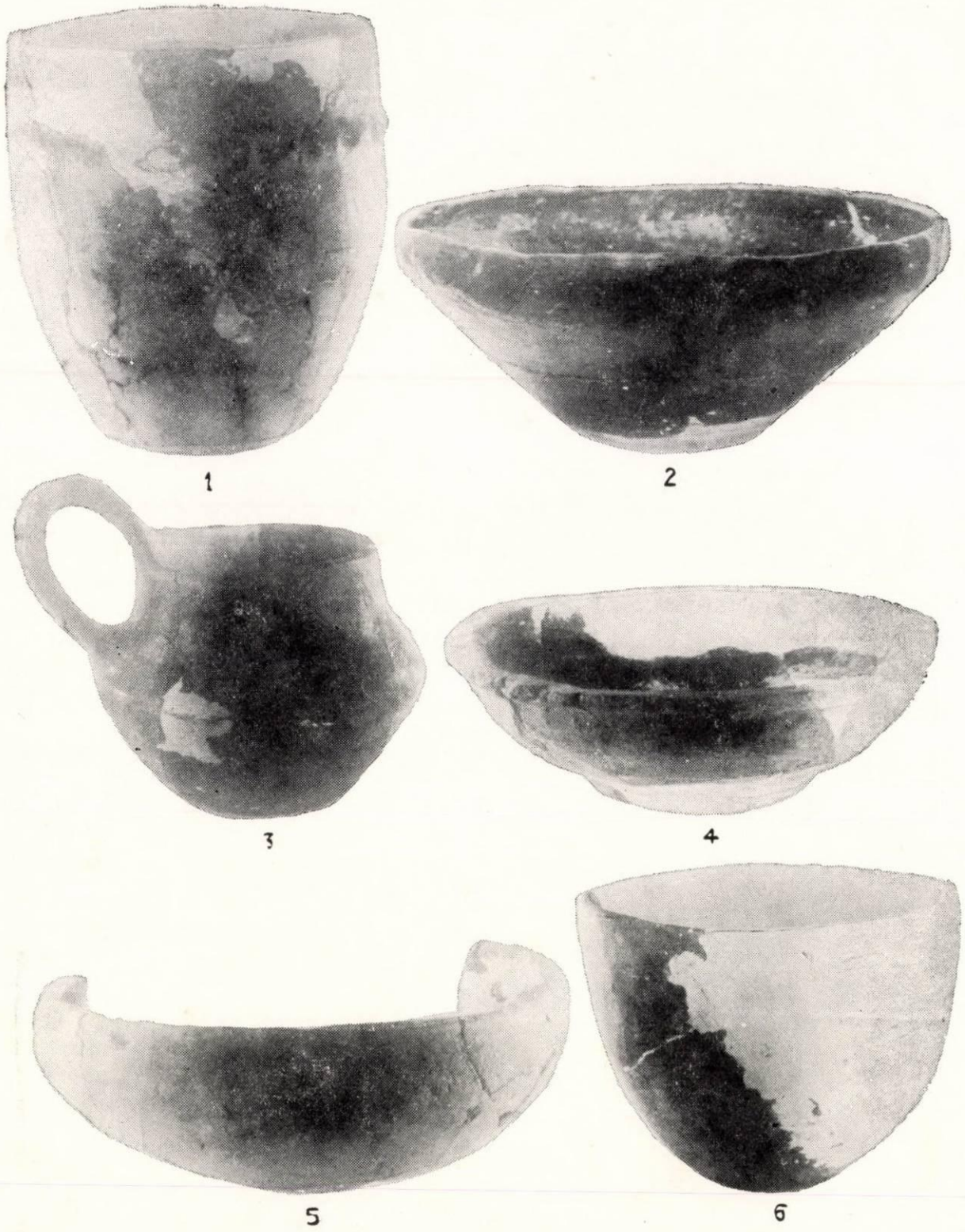

Planșa XXXIV.

1—6 Vase din morminte — Curtuișeni

NOTE

1 *ÁrchÉrt*, 1880, IV. p. 342.; F. Pulszky, *A rézkor Magyarországban (Epoca cuprului în Ungaria)*, p. 32—36, fig. 2, *UR.* 1884 IV. p. 321 și urm., J. Hampel: *A bronzkor emlékei Magyarhonban (Vestigiile epocii bronzului în Ungaria)* vol. II. 1892 pl. CXXII—CXXIV., p. 122—24.; J. Hampel: *Trouvailles de l'âge de bronz en Hongrie.* Bp. 1886 p. 43—44.; I. Nestor: *Der Stand der Vorgeschictsforschung in Rumänien*, în *Bericht der Römisch — Germanischen Kommision*, 1932, p. 131, not. 525, 530., *idem*, în *PZ* 1, 1935, p. 44.; Wilke Georg: Domahida=*ERV*. II. 1925 p. 438—39., M. Roska: *Repertoriu*, p. 69 n. 57., *IstRom.* vol. I p. 148. — Pe baza inventarului primului depozit de bronz de la Domănești I. Nestor a fixat și a introdus în literatura arheologică încă în 1938 pentru depozite de bronzuri de la sfîrșitul epocii bronzului: seria Uriu-Domănești.

2 Halaváts Gyula: *A domahidai és mérki őslénytani leletek.*, în *Földtani Közlöny*, 1898.; Muzeul de Istorie Satu-Mare, nr. inv. 35.

3 Mircea Rusu: *Depozitele de bronzuri de la Rebrișioara*, în ArchMold II—III. 1964 p. 243.

4 Muzeul județean Maramureș.

5 *ÁrchÉrt, 1870, II*, p. 132—133, J. Hampel, *Bronzkor*, II, p. 129—131., M. Roska, *Repertoriu* p. 239 n. 60.

6 Mircea Rusu, *op. cit.*, p. 239, fig. 1/7—11., p. 241 fig. 2/10, 11.

7 Hampel *Bronzkor*, II, 1892, pl. CXLII nr. 7, 8; *ÁrchÉrt* XXVI, 1906, p. 369.

8 M. Roska, *Repertoriu*, p. 86 fig. 106/7—8, 10—14, *idem*, *Depozitul de bronz de la Uriul de Sus* în *A C M I*, 1930—31, Cluj p. 75 și urm., fig. 1/7—14., I. Nestor, *Der Stand ...* nota nr. 525.

9 Hampel, *op. cit.* I, pl. XXIII nr. 12—21, CXXIV, 1—13; *ÁrchÉrt* 1880. IV. p. 342. — Propunem pentru prima descoperire denumire de Domănești I, iar pt. a doua Domănești II.

10 M. Roska, *Repertoriu*, p. 69 nr. 64, fig. 71/1.

11 Mircea Rusu, *op. cit.*, p. 243, nota 9.

12 D. Popescu, în *Dacia* VII—VIII, p. 145, nota 2-a, Muzeul de istorie Satu-Mare nr. inv. 129—130.

13 M. Roska, *Repertoriu*, p. 208, nr. 19; *ArchÉrt*, XVII, 1894. p. 357—8; J. Hampel *Bronzkor* II. p. 106; *idem*, *Trouv*, p. 88—89.

14 Muzeul Baia-Mare.

15 J. Hampel, Bronzkor, II, p. 106.

16 M. Roska, *Repertoriu* p. 199 n. 95.; E. Orosz *ÁrchÉrt*, XXVII 1907 p. 73 și urm.; F. Holste, *Hortfunde Südosteuropas*, Marburg-Lahn, 1951 p. 25, pl. 48.

17 M. Roska, *Repertoriu*, p. 195 n. 50.; *idem*, *Dacia*, III—IV, 1927—32, p. 356, fig. 217; *idem*, *Közlemények*, 1944, p. 49, fig. 8.

18 M. Roska, *Repertoriu*, p. 81 n. 14.; *Debreceni Múzeum 1910 évi jelentése*, p. 29; Nils Åberg *Bronzezeitliche und früheisenzeitliche, Chronologie*, vol. V. Stockholm, 1935, p. 41 fig. 65.; Z. Szöregy, *Vezető a debreceni Déri Múzeumban* (Ghidul muzeului Déri din Debrețin) 1939 p. 51.

19 Dorin Popescu, în *Dacia* VII—VIII, 1937—40, p. 146. — Pentru datarea acestor depozite în BD şi HA_1 cf. M. Rusu, în *Dacia* VII, 1963 p. 180 şi urm.

20 I. Nestor: *Die verzierten Streitäxte mit Nackenscheibe aus Westrumänien*, în *Marburger Studien*, 1938, p. 184, fig. 72.

21 M. Petrescu-Dîmboviţa: *Contribuţiuni la ultima epocă a bronzului din Transilvania* (teză de doctorat în mss); *idem, Depozitul de bronzuri de la Bîrsana*, în *AISC* vol. IV. 1944—48, p. 275.

22 M. Petrescu-Dîmboviţa, în *AISC*, vol. V. 1944—48, p. 276.

23. M. Roska, *Repertoriu*, p. 87 fig. 10—19; idem, în *ACMI*, 1930—31, p. 79 nr. 10—20.

24 M. Roska, *Repertoriu*, p. 29, fig. 23/3.

25 M. Roska, *Repertoriu*, p. 18, fig. 7/2.

26 M. Roska, *Repertoriu*, p. 146, fig. 170.; *idem, în Dacia*, III—IV, 1927—32.

27 M. Roska, *Repertoriu*, p. 196 fig. 236. nr. 10.; idem, în *Dacia*, III—IV, 1927—32, p. 357 fig. 1/2.

28 M. Roska, în *Közlemények*, IV. 1944 p. 43.; Hampel *op. cit.*, vol. II. p. 105.; vol. I. pl. I nr. 1; Stephan Foltiny, *Zur Chronologie der Bronzezeit des Karpatenbeckens*, Bonn, 1955, pl. 15/3.; A. Mozsolics, în *ActaArchBp*, III, 1953 p. 105 şi urm.

29 VI. Dumitrescu, *Le depôt de la fin de lâge du bronze decouvert à Tăuteni*, în *Dacia* V—VI, 1935—36, p. 230, fig. 5/5, 1/2.

30 F. Holste, *op. cit.* pl. 48/11, 13.

31 M. Roska, *Repertoriu*, p. 220 n. 18; Hampel *op. cit.*, II, pl. CXLIII nr. 20—23.; S. Foltiny, *op. cit.*, pl. 13. nr. 7.

32 M. Roska, *Repertoriu*, p. 69/64, fig. 71/3—4.

33 Dorin Popescu, *Bronzehort von Şieu (Maramureş)*, în *Dacia VII—VIII.* 1937—1940, p. 146 fig. 6.

34 Hortensia Dumitrescu, *Objets inédits du dépôt en bronze de Spălnaca*, în *Dacia*, V—VI, 1935—36, p. 215, fig 11/2.

35 M. Petrescu-Dîmboviţa, Depozitul de obiecte de bronz de la Tăutău, *ArchMold* I, 1961, p. 93 fig. 5/6, p. 84, fig. 1/15.

36 M. Petrescu-Dîmboviţa, în *AISC*, 1944—48, p. 266. fig. 1/4, fig. 2/4.

37 M. Moga, *Dépot de Guruslău*, în *Dacia* XI—XII., 1945—46 p. 259 fig. 2/3, 5

38 M. Roska,*Repertoriu*, p. 196, fig. 236. nr. 9.

39 Idem, *Repertoriu* p. 67, nr. 36.

40 S. Foltiny, *op. cit.* pl. 14. nr. 9.

41 D. Popescu, în Dacia VII—VIII, 1937—40, p. 146. fig. 4, 5.

42 M. Roska, în *Repertoriu*, p. 29, fig. 23, nr. 4.

43 M. Roska, în *Repertoriu*, p. 207, nr. 16.

44 M. Roska, *Repertoriu*, p. 69, nr. 57.; Hampel, *op.* cit. vol. II. pl. CXXII, 7—18

45 M. Roska, *Repertoriu*, p. 92. fig. 115/1—3.

46 Hampel, *op. cit.* pl. CXLV. nr. 23, 19.

47 M. Roska, *Repertoriu*, p. 272. fig. 326/2.

48 *ArchErt.* XVII, p. 434.

49 Mircea Rusu, în *Dacia*, 1960, p. 161 şi urm.

50 M. Moga, *Depozitul de bronz de la Săplac-Sălaj*, *AISC*. vol. IV 1941—44, pl. I, nr. 21—22.

51 Vl. Dumitrescu, *op. cit.* p. 226. fig. 1 nr. 9, 10., p. 231 fig. 6/5, 6.

52 M. Rusu, în *Dacia*, IV 1960 p. 161 şi urm.

53 M. Roska, în *Dacia*, III—IV. fig. 1/9, 10.

54 M. Roska, *Repertoriu* p. 181 fig. 219 nr. 19, 28.

55 M. Moga, în *Dacia*, XI—XII, 1945—46, p. 258 nr. 6, 8, 9.

56 Hampel, *Trouv.* p. 66.; *idem, op. cit.* vol. II. p. 18.; *AFGÖG* XXIV p. 351.

57 M. Roska, *Repertoriu*, p. 48, fig. 45. nr. 8.

58 M. Roska, *Repertoriu*, p. 311 fig. 374 nr. 6.; I. Nestor, *Der Stand* ... p. 134 fig. 27.

59 Hampel, *op. cit.* vol. I pl. LV nr. 4, St. Foltiny, *op. cit.* pl. 17. fig. 13.

60 M. Roska, *Repertoriu*, pl. 181. fig. 219. nr. 30.

61 *ArchErt.* 1895, vol. XV. p. 113; J. Hampel, *op. cit.* III. pl. CXVI. nr. 19; St. Foltiny, *op. cit.* p. 21/1.

62 St. Foltiny, *op. cit.*, pl. 2/8.

63 M. Moga, în *Dacia* XI—XII, 1945—46, p. 261, fig. 3.; M. Rusu, Dacia IV, 1960, fig. 3, nr. 9.

64 M. Rusu, în *Dacia*, IV, 1960, fig. 3/13.

65 A. Mozsolics, *Der Bronzefund von Opályi*, în *ActaArchBp* 1963, p. 65 și urm. pl V. nr. 1.

66 M. Rusu, în *Dacia* IV, 1960, p. 161 și urm.

67 Hampel, *op. cit.* pl. CLXIX nr. 28—29.

68 Hampel, *op. cit.* II. pl. CLXIV nr. 12, 13.

69 M. Roska, în *Dacia* III—IV, fig. 1 nr. 11.

70 M. Rusu, în *Dacia* IV, 1960, fig. 1 nr. 18.

71 M. Rusu, *op. cit.* p. 161 și urm.

72 *IstRom.*, vol. I. p. 148.; I Nestor, în *Marburger Studien* 1938 p. 192.; *idem*, *Ein Bronzdepot aus Moigrad* (Rumänien) în *PZ* XXVII, 1935.; M. Petrescu-Dîmbovița, *Sfîrșitul epocii bronzului și începutul epocii fierului în Moldova*, în *SCIV* 1953 nr. 3—4 p. 477; *idem*, *Dacia*, NS, IV 1960, p. 139 și urm.; H. Müller-Karpe, *Beiträge zur Chronologie der Urnenfelderzeit nördlich und südlich der Alpen*, în Römisch — germanische Forschungen, Berlin, 1959, p. 144—151, p. 66.; M. Rusu, *Die Verbreitung der Bronzehorte in Transilvanien vom Ende der Bronzezeit bis in die Mittlere Hallstattzeit*, în *Dacia*, VII, 1963, p. 179, 180—184, 205.

73 M. Rusu, în *ArchMold*, II—III, p. 248.

74 T. Bader, *Fibula cu scut dintr-un singur fir*, în *SCIV*, 2 1970. Săpăturile inedite din 1968 de la Culciu-Mare.

DER BRONZEDEPOTFUND VON DOMĂNEȘTI

(Zusammenfassung)

Der Name des Dorfes Domăneşti (Kreis Sathmar) wurde in der archeologischen Fachliteratur am Ende des vergangenen Jahrhunderts bekannt, als hier der erste Bronzdepotfund mit 357 Gegenständen entdeckt wurde. Am Ende des Jahres 1962 bei der Aushebung einer Silogrube wurde zufällig ein neuer Bronzedepotfund endeckt. Er umfasst 73 Gegenstände, davon 4 Äxte mit Nackenscheibe, 1 Meissel, 35 Armbänder, 3 grosse Bronzescheiben (Tutul), 12 Phaleren, 4 Bronzeknöpfe, 1 Rasenstiefe, 1 Anhänger, 4 Bronzeringe, 8 achterförmiger Ringe.

Die Analogien zu datierten Verwahrfunden (Uriu, Domăneşti I, Dragomireşti, Batarci), stellen unseren Bronzedepotfund an das Ende der Bronzezeit, Bronz D nach H. Müller-Karpe.

Der Depotfund an das Ende der Otomanikultur gehören, da einige Scherben Otomani III- Typ unweit des Fundortes gefunden wurden. Beide Bronzefunde von Domăneşti wurden vielleicht versteckt, als Träger der Gáva-Kultur im dieses Gebiet eindrangen.

MORMINTE HALLSTATTIENE TÎRZII DE LA CURTUIȘENI

În literatura de specialitate localitatea Curtuișeni este cunoscută datorită numeroaselor descoperiri arheologice întîmplătoare[1]. Acest fapt a determinat inițierea unor cercetări sistematice de către muzeul din Oradea, care au început în vara anului 1968[2]. Cercetările s-au axat în prima campanie în punctele numite Livada și Dealul Cărămidăriei, pentru depistarea unei necropole celtice[3].

În apropierea necropolei celtice de pe Dealul Cărămidăriei, între vie și drumul gării cu ocazia exploatării nisipului au fost descoperite și cîteva morminte hallstattiene[4]. Materialele astfel descoperite au întrat în patrimoniul muzeului din Săcueni. În urma unei deplăsări la fața locului s-a constatat că materialele aparțin inventarului unor morminte de incinerație.

Mormintul nr. 1; avea ca inventar următoarele piese:

1. Urnă (Pl. XXXIV/1), lucrată cu mîna dintr-o pastă conținînd drept degresant cioburi pisate. Arsă slab, de culoare roșcată. Fundul plat, corpul ușor bombat, buza dreaptă. Sub buză drept ornament un brîu în relief format din alveole.

Dimensiuni: înălțimea: 190 mm; diametrul fundului: 110 mm; diametrul gurii: 165 mm; grosimea peretelui: 7 mm.

2. Strachină (pl. XXXIV/2), lucrată cu mîna dintr-o pasta asemănătoare cu cea a urnei, în schimb bine arsă, culoarea cafeniu negricios, exteriorul lustruit. Fundul plat, bine conturat, buza trasă spre interior. A fost folosit drept capac urnei mai sus amintite.

Dimensiuni: înălțimea: 115 mm; diametrul fundului: 110 mm; diametrul gurii: 270 mm; grosimea peretelui: 7 mm.

3. Ceașcă (Pl. XXXIV/3), lucrată cu mîna, dintr-o pastă bună, arsă uniform, culoarea cafeniu deschis, exteriorul acoperit cu slip. Fundul plat, corpul bitronconic, gîtul scurt, toarta supraînălțată.

Dimensiuni: înălțimea: 80 mm; diametrul fundului: 55 mm; diametrul gurii: 75 mm; grosimea peretelui: 5 mm.

Mormintul nr. 2; avînd un inventar adiacent mult asemănător cu cel din M. 1.

1. Strachină, identică ca tip cu strachina din M.1.

2. Fragmentele de urnă, identice ca tip cu urna din M.1.

3. Strachină (Pl. XXXIV/4) lucrată cu mîna dintr-o pastă conţinînd şi cioburi pisate, din cauza arderii incomplete slab conservată. Spre deosebire de strachinile descrise anterior are buza răsfrîntă în exterior.

Dimensiuni: înălţimea: 60 mm; diametrul fundului: 90 mm; diametrul gurii: 185 mm; grosimea peretelui: 12 mm.

4. Strachină (Pl. XXXIV/5), lucrată cu mîna dintr-o pastă poroasă, culoarea cafeniu roşcat, fără fund individualizat, peretele arcuit şi buza trasă în interior.

Dimensiuni: înălţimea: 130 mm; diametrul gurii: 270 mm: grosimea peretelui: 12 mm.

5. Castron (Pl. XXXIV/6), lucrată cu mîna, dintr-o pastă relativ fină, culoarea cărămiziu deschis, peretii arcuiţi, fundul plat.

Dimensiuni: înălţimea: 100 mm; diametrul fundului: 55 mm; diametrul gurii: 133 mm; grosimea peretelui: 6 mm.

Pe acelaşi lot de pămînt s-a descoperit şi un al treilea mormint, cu un inventar mult diferenţiat de cele două descrise anterior.

1. Verigă din bronz (Fig. 1/1), avînd secţiunea romboidală, urme de patină verde inchisă.

Dimensiuni: diametrul exterior: 50 mm; grosimea: 6 mm.

2. Inel de tîmplă (Fig. 1/2), din bronz, confecţionat dintr-o sîrmă, avînd cele două capete îngroşate.

Dimensiuni: circumferinţa: 52 mm; grosimea: 4 mm.

3. Fragment sîrmă de bronz (Fig. 1/3)

4. Ac din bronz (Fig. 1/4), avînd ambele vîrfuri ascuţite. Spre una din capete este amplasată urechea mult alungită. Acul avînd formă uşor incovoiată.

Dimensiuni: lungimea: 70 mm; diametrul maxim: 1,5 mm.

Materialul descris pune o serie de probleme complexe în ceea ce priveşte cultura materială hallstattiană tîrzie şi latènul dacic timpuriu în nord-vestul României[5].

Pentru încadrarea cronologică a mormintelor de la Curtuişeni, un rol primordial joacă ceramica. Ne referim în mod special la străchinile lucrate cu mîna şi cu buza trasă în interior, caracteristice populaţiei autohtone locale din sec. VI—IV. î.e.n.[6]

Tipul de urnă mai sus amintit, cunoaste o largă răspîndire în lumea geto-dacică. Spre deosebire de exemplarele noastre, urnele funerare

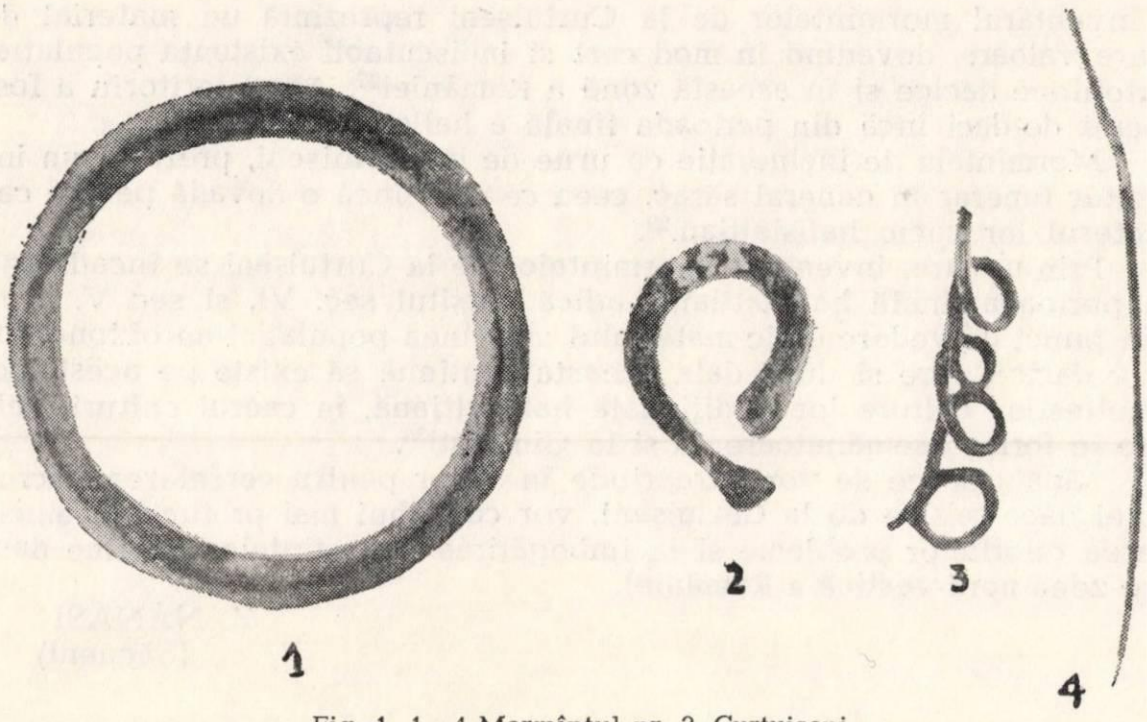

Fig. 1. 1—4 Mormîntul nr. 3. Curtuişeni.

dace din sec. V—IV î.e.n. au proeminenţele amplasate în apropiere brîului în relief, sau pe pîntecele corpului. Varianta noastră are analogii la Bîrseşti[7], Slobozia[8], Teliţa[9], Zimnicea[10] şi Ciumeşti[11].

Străchinile au mai multe variante, cele cu buza trasă spre interior au analogii la Slobozia[12], Balta Verde[13], mormîntul 6 de la Teliţa[14] şi Cepari[15]. O altă variantă este tipul fără fund individualizat şi fără slip. Analogii în necropola Movila II. de la Balta Verde[16].

Din inventarul primului mormint de la Curtuişeni face parte şi o ceaşcă cu toarta supraînălţată. Tipurile de vase cu una, sau două torţi supraînălţate în Transilvania, sînt de traditie din epoca bronzului şi răspîndite ulterior în cultura materială scitică[17]. Analogii pentru ceaşca noastră în formă de căniţă se cunosc la Balta-Verde[18].

Materiale din al treilea mormint de la Curtuişeni păstrează forme hallstattiene mai timpurii. O datare mai precisă ne permite inelul de tîmplă prin analogii din necropola de la Chotina din Slovacia[19].

Majoritatea analogiilor materialelor de la Curtuişeni ca cele de la Slobozia[20], Gogoşul-Balta Verde[21], Satu-Nou[22], aparţin sfîrşitului sec. V. şi sec. IV. î.e.n., dar materialele ceramice ca cele de la Zimnicea[23], Teliţa[24], se datează în sec. IV—III. î.e.n., ca şi cea de la Cepari, care după I. H. Crişan aparţineau populaţiei autohtone dacice în perioada preceltică[25]. Materialul din al treilea mormint de la Curtuişeni, pe baza analogiilor şi în special pe baza analogiei cu necropola de la Chotina[26] se datează la sfîrşitul sec. VI şi în sec. V î.e.n., aparţinînd populaţiei autohtone.

Inventarul mormintelor de la Curtuișeni reprezintă un material de mare valoare, dovedind în mod cert și indiscutabil existența populației autohtone dacice și în această zonă a României[27]. Acest teritoriu a fost locuit de daci încă din perioada finală a hallstattului[28].

Mormîntele de incinerație cu urne de la Curtuișeni, prezintă un inventar funerar în general sărac, ceea ce este încă o dovadă pentru caracterul lor dacic hallstattian.[29].

Prin urmare, inventarul mormintelor de la Curtuișeni se încadrează în perioada finală hallstattiană, adică sfîrșitul sec. VI. și sec V. î.e.n. Din punct de vedere etnic materialul aparținea populației autohtone, locale dacice, care și după data aceasta continuă să existe pe acest loc, manifestînd cultura lor tradițională hallstattiană, în cadrul culturii celtice în forma asemănătoare ca și la Ciumești[30].

Săpăturile ce se vor intreprinde în viitor pentru cercetarea necropolei daco-celtice de la Curtuișeni, vor contribui mai profund la elucidarea diferitelor probleme și la îmbogățirea cunoștințelor istorice despre zona nord-vestică a României.

Z. NÁNÁSI
(Săcueni)

NOTE

1. M. Roska, *Repertoriu*, p. 80; D. Berciu, *Zorile istoriei în Carpaţi şi la Dunăre*, 1966, p. 293; Vl. Zirra, *Un cimitir celtic în nord-vestul României*, Baia-Mare, 1968, p. 108.

2. Raportul muzeului judeţean din Oradea asupra săpăturilor efectuate în vara anului 1968 de un colectiv format din: N. Chidioşan şi Z. Nánási.

3. Inventarele muzeului de la Oradea şi muzeului de la Săcueni provenite din necropola celtică de la Curtuişeni.

4. Materialul a fost salvat de Bodogai Alexandru profesor din localitate.

5. I. H. Crişan, în lucrarea sa *Materiale dacice din necropola şi aşezarea de la Ciumeşti*, Baia-Mare, 1968, elucidează problemele latenului dacic în nord-vestul României ,la care am vrea să aducem o contribuţie prin comunicarea de faţă.

6. I. H. Crişan, *op. cit.*, p. 17.

7. H. Daicovici, *Dacii*, 1968, fig. 1/2.

8. C. Buzdugan, *Necropola getică de la Slobozia, Carpica*, 1968, fig. 4/3, 4/2.

9. G. Simion — Gh. I. Cantacuzino ,*Cercetările arheologice de la Telița*, *Materiale*, VIII, 1962, fig. 3/9.

10. *Istoria României*, Bucureşti, I, 1960, fig. 51/5.

11. I. H. Crişan, *op. cit.*, fig. 10/12, 13/4, 13/12.

12. C. Buzdugan, *op. cit.*, fig. 3/5.

13. D. Berciu — E. Comşa, *Cercetările de la Gogoşu-Balta Verde, Materiale, II*, fig. 178/2.

14. G. Simion — Gh. I. Cantacuzino, *op. cit.*, fig. 3/4, 7.

15. I. H. Crişan, *op. cit.*, fig. 25/10, 25/11.

16. D. Berciu — E. Comşa, *op. cit.*, fig. 52.

17. H. Daicovici, *op. cit.*, p. 45.

18. D. Berciu — E. Comşa, *op. cit.*, fig. 150/3.

19. J. Paulík — M. Novotná — B. Benadík, *Život a umenie doby železnej na Slovensku*, 1962, fig. 45.

20. C. Buzdugan, *op. cit.*, p. 86.

21. D. Berciu — E. Comşa, *op. cit.*, p. 487.

22. B. Mitrea—C. Preda—N. Anghelescu, *Necropola din Satu-Nou, Materiale*, VIII, p. 371.

23. *IstRom.* I, 1960, Bucureşti, p. 222.

24. G. Simion — Gh. I. Cantacuzino, *op. cit.*, p. 381.

25. I. H. Crişan, *op. cit.*, p. 63.

26. J. Paulik — M. Novotná — B. Benadik, *op. cit.*, p. 233.

27. Acad. Constantin Daicovici în *Ist. Rom.*, I, 1960, p. 264.

28. M. Dušek în *AR.*, 14, 1962, p. 624. (Praha)

29. I. H. Crişan, *op. cit.*, p. 7.

30. În inventarul unui mormînt celtic există un opaiţ de culoare cărămizie, modelat cu mîna, care se găseşte la muzeul din Săcuieni; asemenea materiale între cele celtice existau şi în materialele din mormîntele săpate de colectivul muzeului judeţean din Oradea în 1968.

TOMBEAUX HALLSTATTIENNE TARD DE CURTUIŞENI

(Résumé)

L'an 1968, tout prés de la cimitière celtique la Colline Cărămidărie du village Curtuişeni (Jud. Bihor), avec l'occasion de l'exploitation du sable, on a découvert 3 tombeaux avec l'incinération hallstattinne tard contenent des chéramiques travallaient avec la main. En générale brulés, du couleur rougier, cu bien caffé-noir et quelques objets de bronses.

Sur la base des analogie faitent, on a trouvé que les tombeaux dates du VI.—V. siècle a.n.t. Au point de vue de l'origine étnique, apartenaient à la population dace originelle autochtone du localité.

L'inventaire de ces tombeaux montre, l'existence de la population autohtone, dace, aussi dans cette zône de la Roumanie.

CU PRIVIRE LA APĂRAREA HOTARULUI DE NORD AL PROVINCIEI DACIA

Considerații arheologice, geografice și istorice

Bazinul Transilvaniei, înglobat aproape integral în Imperiul roman, constituind cu aproximație jumătatea nordică a provinciei *Dacia*, este înconjurat cu o cunună de munți *(corona montium* — cum o numește *Iordanes)*. Trecerea de la munte la podiș se face brusc dinspre vest, est și sud cu variații de altitudine, atingînd valori cuprinse între 500 și 2 000 de metri. Uneori acestea sînt atenuate de prezența unor fîșii piemontane sau de glacis. Numai în sud-vest, culoarul Mureșului reprezintă o „poartă" largă de peste 15 km la nivelul terasei superioare și de peste 45 km la nivelul echivalent dealurilor celor mai înalte ale Podișului Transilvănean. Tot astfel spre nord-vest și nord, „Poarta Sălajului", situată la nivelul dealurilor transilvănene este de circa 115 km. Aici există contraste între fundul văilor Agrij-Someș și culmea Meseș-Prîsnel-Breaza, de circa 200—400 m, iar în dreptul șeilor, mai mici.

Spre nord-vest Bazinul Transilvaniei este despărțit de marea Cîmpie a Tisei doar prin subținutul geografic al munților insulari ai Someșului (adică prin grupa nordică a Munților Apuseni) situat între valea Crișului Repede (Depresiunea Vadului) în sud, cîmpiile piemontane ale Vîrfului Codrului (Făgetul), Crasnei și Oradiei în vest. Depresiunile Baia Mare, Copalnic-Lăpuș separă acest subținut de Carpații Orientali; în est și sud-est, el se învecinează cu districtul deluros al Piemontului Someșan. Această unitate de relief este formată din munți insulari, constituiți în special din șisturi cristaline, cu înălțimi care variază între 500 și 1 000 m. Cu excepția Culmii Brezei, ceilalți munți sînt vechi. Ei au la bază soclul unui lanț hercinic cutat, peneplenizat, acoperit cu ape marine în paleogen și reîntinerit în neogen. Tot în neogen, același lanț muntos a fost fragmentat prin creearea de numeroase depresiuni tectonice și horsturi (munți insulari). Crasna, Someșul și Lăpușul au străpuns cuverturile sedimentare care acopereau horsturile cristaline și au creat defilee epirogenetice pitorești: pe Crasna la Șimleul Silvaniei, pe Someș la Țicău și pe Lăpuș între Răzoare și Remetea Chioarului.

În cuprinsul acestor munți insulari geografii separă, în general, patru distincte geomorfologice[1];

Districtul munţilor insulari de vest (Muntele Seş-Vîrful Codrului) este alcătuit dintr-o serie de culmi cristaline cu suprafeţe larg ondulate şi măguri izolate (horsturi înălţate) cum sînt Măgura Şimleului şi Măgura Vulturului. Înălţimile lor variază între 500 şi 900 m (881 m în Muntele Şes sau Plopiş, 597 în Măgura Şimleului, 579 în Vîrful Codrului sau Făget şi 420 în Măgura Vulturului). Energia fragmentării (300—400 m), înclinarea mare a pantelor cît şi structura reliefului, strîns legată de tectonică, încadrează aceşti munţi în categoria celor pitici.

Districtul munţilor insulari din est (Meseş-Preluca) este format dintr-o serie de culmi largi şi măguri (munţi-horst), cu marginile abrupte şi cu văi adînci şi strîmte. Înălţimile variază între 500 şi 1 000 m (997 în Meseş, 663 în Prîsnel şi 811 în Preluca). Toţi munţii sînt formaţi din şisturi cristaline, excepţie făcînd Prîsnelul care este alcătuit, în schimb, din roci dure sedimentare paleogene. În partea centrală, străbătută de rîul Someş, între culmile şi măgurile munţilor insulari se schiţează zona depresionară Jibou-Fericea-Chioar-Buteasa, formată prin eroziune selectivă în rocile mai moi.

Districtul Muscelelor Brezei este alcătuit din înălţimi de 600—1 000 m (Măgura Vimei 785 m, Vîrful Breaza 975 m), în cea mai mare parte neogene, însă pe fundament de fliş paleogen cutat. În partea de vest-sud-vest a Muscelelor Brezei, pe calcarele paleogene, sînt dezvoltate forme de relief carstic: doline şi chei (Purcăreţ—Boiul Mare—Jugăstreni—Baba), care ocupă zona de tranziţie dintre districtul de muscele şi Piemontul structural al Someşului.

Districtul Depresiunii centrale a Silvaniei, localizat între munţii insulari de vest, cei din est şi Carpaţi Orientali, s-a format prin scufundarea tectonică în neogen, pe fundament de cristalin şi sedimentar cutat, la care s-a adăugat şi eroziunea văilor Berătăului, Crasnei, Someşului şi Lăpuşului. Fundul depresiunilor este ocupat de văi largi cu terase, conuri de dejecţie şi glacisuri submontane aluvio-proluviale. Pe margini, fragmentarea este mai adîncă (100—150 m), relieful domină. În cadrul acestei depresiuni centrale se pot separa mai multe subdistricte-depresiuni locale: Şimleu, Baia Mare, Copalnic şi Lăpuş.

Spre nord de subţinutul munţilor insulari ai Someşului, şi între Cîmpia joasă a Tisei se interpune o cîmpie piemontană (în apropierea Cîmpiei Tisei înălţimea ei medie atinge 200 m), puternic fragmentată în culmi deluroase de către văile care coboară din munţii învecinaţi[2]. Lăţimea piemontului variază în jur de 30 km.

În unele părţi aceste piemonturi pericarpatice se leagă cu cele intracarpatice prin intermediul unor mari „golfuri" tectonice care fragmentează puternic Carpaţii Orientali (Ţara Oaşului, Depresiunea Baia Mare).

Formarea acestei unităţi de relief este strîns legată atît de tectonica părţii sudice a Munţilor Apuseni, precum şi a Carpaţilor Răsăriteni — care în neogen au fost supuşi unor mari fracturări şi scufundări

tectonice — cît și de evoluția lacului „panonic". Într-adevăr, peste depozitele lacustre pliocene, îngrămădite sub munte și în „golfurile" tectonice, a urmat în cuaternar o puternică acumulare de aluviuni, cu grosimi mari, aduse de rîuri din sud și est. După retragerea lacului pliocen din Cîmpia Tisei — provocată de mișcările de ridicare ale scoarței — mai accentuate în apropierea munților, văile rîurilor s-au adîncit în cîmpia lacustră, transformînd-o treptat într-o cîmpie piemontană colinară.

Văi largi cu 5—7 terase și depresiuni-golfuri, care pătrund adînc în interiorul munților, separă Piemonturile vestice și nordice în cel puțin două districte morfologice: Vîrful Codrului (Făget) și Crasna. În unele locuri, mai ales la contactul cu muntele, eroziunea a contribuit la formarea unor cueste și chiar depresiuni subsecvente cum ar fi Piemontul Crasnei. Majoritatea rețelei de văi are însă un caracter consecvent și radiar — în mare parte antecedent, prin păstrarea vechilor trasee — și uneori și epigenetic, prin dezgolirea de praguri cristaline sau vulcanice (Țara Oașului, Piemontul Crasnei).

Din marea Cîmpie a Tisei numai o foarte mică parte intră în teritoriul asupra căruia vom face o scurtă privire de ordin arheologico-istorico-geografic. Limita acestei zone de cîmpie către nord-est, est, și sud este foarte sinuoasă. Numeroase „golfuri" pătrund înspre munte, alternînd cu promontorii deluroase și muncei care coboară treptat spre nord în interiorul cîmpiei. Limita dintre Cîmpia Tisei și Piemonturile vestice este pusă în evidență printr-o denivelare de 40—60 m. Într-un loc unde ea vine în contact direct cu munții, și anume: la contactul cu Munții vulcanici ai Oașului, aceasta diferență poate ajunge la 100—300 m.

Cîmpia Tisei este o cîmpie de subsidență fluvio-lacustră, care s-a format prin colmatarea treptată a lacului pliocen-cuaternar. De-abia în partea a doua a pleistocenului, cîmpia a ieșit de sub apele lacului „panonic", transformîndu-se în uscat. Ea are cea mai mică energie de relief și cele mai întinse zone de divagare a rețelei hidrografice din întreaga țară. Subținutul cîmpiei de divagare constituie treapta cea mai joasă a Cîmpiei Tisei (80—115 m), fiind continuarea spre est a Alföldului. Din acest subținut face parte — între altele — și districtul Cîmpiei Someșului. Rîurile care drenează aceste districte sînt lipsite de terase, însă au albii meandrate nestabile și puțin adînci (2—4 m), cu lunci largi, mlăștinoase. Populareа acestor cîmpii a devenit posibilă numai după efectuarea unor lucrări speciale de drenare și de secare a mlaștinilor, de rectificare a albiilor și îndiguire a rîurilor.

Tot acest teritoriu este flancat dinspre est de partea nordică a Munților Vulcanici, situați pe latura internă a Carpaților Orientali, la contactul acestora cu marile Depresiuni tectonice ale Transilvaniei și „Panoniei"[3], formați prin erupții mio-pliocene. Relieful de acumulare vulcanică se suprapune, în cea mai mare parte, peste o zonă muntoasă de fliș („flișul transcarpatic").

Districtul vulcanic al lanţului vulcanic: Oaş—Gutîi—Văratec cuprinde munţi vulcanici cu cea mai mică înălţime şi cu forme rotunde de stoguri. În Ţara Oaşului şi în apropiere de Baia Mare aceşti munţi se ridică pînă la 400—800 m, în alte locuri ei au forma unor conuri nivelate, erodate (Ignişul, Pietroasa 1 000—1 300 m), precum şi a unor neckuri (Murgăul, Dealul Minei). Cel mai impozant con vulcanic este Gutîiul (1 445 m), al cărui crater este distrus în cea mai mare parte.

Districtul Ţibleş (-Bîrgău) are caracter de munţi cu înălţimi mijlocii şi mici, particularitate determinată de prezenţa structurii cutate a flişului paleogen care constituie acest district, străpuns şi acoperit parţial de roci vulcanice. În procesul fragmentării ulterioare, prin eroziune şi denudaţie, relieful primar a fost supus unei puternice transformări, căpătînd un caracter larg vălurit, cu forme structurale monoclinale şi martori vulcanici care, prin silueta lor domină întreg peisajul geomorfologic (neckuri, dyckuri, silluri). În totalitatea lui, acesta este un relief tipic de munţi pitici, ale căror vîrfuri sînt separate între ele prin largi înşeuări, care au luat naştere prin eroziune selectivă în rocile mai moi ale flişului ce apar la suprafaţă acolo unde lipsesc învelişurile şi intruziunile vulcanice care au fost erodate. Martorii de aici se ridică deasupra unei suprafeţe de eroziune înalte, formate din rocile flişului şi cu înălţimi medii de 800—900 m. Dintre neckurile şi dykurile cele mai caracteristice, care apar în relief sub formă de vîrfuri izolate amintim vîrful zimţat, caracteristic al Ţibleşului (1 840 m).

Tot în această ordine de idei trebuie să pomenim grupa depresiunilor tectono-vulcanice care cuprinde depresiuni cunoscute în literatura geografică şi sub numele de depresiuni de baraj vulcanic. Acestea s-au format tot în neogen, ca rezultat al scufundărilor tectonice şi aparţin reliefului de acumulare vulcanică, ce a creat o bară de relief înalt între Bazinul Transilvaniei, respectiv Cîmpia Tisei şi Carpaţii Orientali. Ele formează un şirag aproape continuu de depresiuni, care însoţesc lanţul vulcanic pe toată întinderea lui de la nord la sud, cum sînt, bunăoară, depresiunile Oaşului şi a Maramureşului. Unele dintre ele, atît din relief cît şi după caracterul depozitelor care le umple, au aspectul de cîmpii aluvio-proluviale, cu văi largi, terase de acumulare, meandre şi turbării (Oaş); altele, dimpotrivă au un relief foarte fragmentat sub formă de dealuri şi muncei, iar văile sînt însoţite de terase de eroziune şi acumulare (Maramureş).

Această r e g i u n e este, deci, f o a r t e f r a g m e n t a t ă din punct de vedere geomorfologic, cu diferitele ei depresiuni mai mari sau mai mici, cu „golfurile" subţinutului cîmpiei piemontane, a glacisurilor subcolinare, înconjurate cu munţi pitici, insulari, toţi aceştia fiind împăduriţi pe vremuri cu codrii deschişi de gorun şi stejar (teritoriile mai joase) şi de fag [teritoriile mai ridicate, cum ar fi, de pildă, Vîrful Codrului (Făgetul)], iar mai spre nord-vest, pe teritoriul judeţului Satu

Mare, se întinde districtul Cîmpiei Carei—Valea lui Mihai, parte componentă a subţinutului Cîmpiei Nirului[4], acoperită actualmente, în parte, de dune, care este o zonă mai înaltă (150—160 m), însă cu o energie de relief redusă (10—20 m), alcătuită din nisipuri fluvio-lacustre, parţial spulberate de vînturi şi dunificate. Pe lîngă acest district sînt şi alte grinduri mai mult sau mai puţin întinse, locuibile, înconjurate de mlaştinile Erului, ale Crasnei, ale Someşului şi Turului.

*

Toată această complexitate de mici unităţi geografice constituia în vremea stăpînirii romane zona din faţa sistemului de apărare din nordul *Daciei*. Acest ţinut variat ca forme de relief este aproape complet necercetat în privinţa influenţelor şi contactelor mai mult sau mai puţin paşnice care au existat între romani, pe de o parte, şi între populaţiile limitrofe pe de altă parte.

După biruinţa asupra dacilor, obţinută cu mari eforturi şi grele sacrificii, se impunea de urgenţă organizarea teritoriilor cucerite, atît din punct de vedere militar cît şi administrativ. Pentru supravegherea acestor acţiuni, se pare că împăratul Traian rămîne încă cîteva luni în *Dacia*, poate pînă în primăvara anului 107[5].

În vederea consolidării victoriei, a pacificării provinciei şi a organizării noului front al Imperiului se instalează în nord, în regiunea *Porolissum* legiunea *III Gallica* (?), despre care se presupune că a luat parte şi la războaiele dacice[6]. O mulţime de trupe auxiliare dintre cele care au participat la campanii sînt aşezate în tabere întărite, la graniţă, dar şi în interiorul teritoriului cucerit.

Părţi însemnate din *Dacia* independentă vor rămîne în afara graniţelor romane. Unele dintre ele vor rămîne chiar sub o supraveghere mai mult sau mai puţin eficace şi nu vor putea iniţia mişcări de proporţii mai mari împotriva noilor stăpînitori. Cu atît mai puţin pot ţine romanii în frîu masele dacilor liberi din regiunile nordice (tocmai despre care este vorba aici) şi nord-estice (Moldova). Acţiunile lor, alături de ale altor populaţii libere, vor pricinui multe greutăţi Imperiului pînă la sfîrşitul dominaţiei romane pe teritoriul intracarpatic al *Daciei*.

În concepţia împăratului Traian despre politica romană la Dunăre, *Daciei* i se rezerva un rol deosebit. De aceea ea trebuia să fie cît mai repede şi mai deplin pacificată în interior, prin prevenirea oricărei încercări de revoltă din partea populaţiei autohtone dacice, şi cît mai bine apărată în afară. Trupele rămase în *Dacia* au fost considerate în măsură a face faţă oricărei situaţii. O ameninţare din afară putea veni în acest timp numai dinspre v e s t, de la sarmaţii-iazygi, prin „Porţile de Fier" ale Transilvaniei, respectiv prin „poarta Mureşului" (pe la *Micia)* şi dinspre n o r d-v e s t şi n o r d, prin „poarta largă a Sălajului", unde locuiau triburi dacice libere[7]. De aceea, cel puţin la început, întreg

dispozitivul de apărare a *Daciei* intracarpatice este orientat spre vest și spre nord-vest, respectiv nord. Motivele care îl vor fi determinat pe împăratul Hadrian (117—138) să reorganizeze *Dacia* în două și apoi în trei provincii nu ne sînt prea bine cunoscute, dar pare să fi avut în vedere, în primul rînd, organizarea unei mai bune apărări a teritoriului de nord al *Daciei*[8]. Apărarea era îndreptată, în special, împotriva triburilor de daci liberi așezate la nord de provincie, care nu vor întîrzia să atace provincia romană în vremea lui Antoninus Pius (138—161), precum și sub domnia lui Marcus Aurelius și Lucius Verus (161—169). Cea de a treia provincie, *Dacia Porolissensis* avea armata sa proprie: *Exercitus Daciae Porolissensis*, atestată epigrafic de cărămizi stampilate descoperite la Cluj[9].

Constituirea provinciei *Dacia* a trebuit să se facă prin aceea *lex provinciae*[10], promulgată de împăratul Traian probabil în timp ce se găsea în noua provincie. Pe noi ne interesează aici faptul că ea, între altele, fixa verosimil, întinderea și granițele provinciei, precum și trupele care urmau să asigure apărarea ei.

Organizarea militară și administrativă pe care *Dacia* a primit-o în primii ani după cucerire a fost menținută pînă la sfîrșitul domniei împăratului Traian (a. 117). Potrivit legii de constituire a provinciei, *Dacia* a fost organizată — după cum este bine știut — ca provincie imperială, alcătuind — deocamdată — o singură unitate administrativă, condusă de un împuternicit al împăratului, de un *legatus augusti pro praetore* de rang consular. El avea atribuții administrative, militare și judecătorești, pe care le exercita în numele împăratului. Primul guvernator a fost *D. Terentius Scaurianus*. Cele două diplome militare din anul 110[11], prin care soldații din 27 trupe auxiliare sînt lăsați la vatră, dovedesc, în afara numărului mare de trupe rămase în *Dacia* și necesare pentru apărarea granițelor, și că la această dată provincia era considerată pacificată și organizată.

Se pune întrebarea: care erau granițele de nord ale provinciei *Dacia*? Întrebarea s-a pus mai de mult, însă răspunsul satisfăcător poate fi dat abia acum.

Pe baza ultimelor cercetări efectuate pe teren în cursul anilor 1965 și 1966 pare să confirme părerea mai veche[12] că, de la *Micia* spre nord, hotarul *Daciei* urma culmea principală a Munților Apuseni, începînd cu Muntele Găina (1 486 m) mai apoi marcat de Cucurbăta Mare (1 848 m) și de Vlădeasa (1 836 m), fără să-l putem preciza mai exact. În orice caz granița provinciei ocola pe la vest regiunea auriferă de la Baia de Criș—Brad, coborînd apoi la 3—4 km spre vest de castrul roman de la Bologa *(Resculum)* situat în Valea Crișului Repede. Mai departe frontiera urma — și acest lucru este aproape cert — culmea prelungă a Munților Meseș, pînă la *Porolissum*.

Ideea plasării liniei de apărare pe coama Munților Meseșului se poate lega, după părerea noastră, fără îndoială de numele împăratului Traian[13] care, cunoscînd îndeaproape topografia teritoriului în discuție,

și avînd o bogată experiență a folosit cît mai rațional posibilitățile geografice în vederea organizării apărării provinciei. Bazele sistemului defensiv în nordul *Daciei*, ca de altfel ale întregii provincii, au fost puse de „*Optimus Princeps*". Trebuie să subliniem acest lucru, deoarece unii cercetători[14] au susținut ocuparea treptată a *Daciei* de către romani. Foarte probabil, tot împăratul cuceritor a fost acela care, dîndu-și seama de avantajele excepționale oferite de coama Munților Meseșului, a plasat, într-un mod foarte ingenios și castrele de la *Porolissum* în fața „porții Meseșului", pentru asigurarea și închiderea unui drum important, folosit în decursul mileniilor cu mult înainte de cucerirea romană[15].

După cucerirea Bazinului Transilvaniei, împăratul Traian a procedat la organizarea multilaterală a noii provincii. Una dintre cele mai importante măsuri a fost trasarea liniei de graniță avîndu-se în vedere, înainte de toate, interesele militare și strategice. În legătură cu aceasta un rol important l-a jucat, fără îndoială, strădania de a economisi cît mai multă forță de muncă și materiale. În nord-vestul *Daciei* — după cum am mai amintit — pentru fixarea liniei de frontieră sau, cu alte cuvinte, a liniei de apărare, exista posibilitatea excelentă folosirii coamei Munților Meseșului. Deoarece această formează un obstacol natural, alcătuind o barieră în special dinspre depresiunea Silvaniei, cu diferențe de nivel, în general, de 300—350 m, ea a fost aleasă drept linie de graniță. Jumătatea de vest a „jugului intracarpatic"[16] de legătură între masivul Biharia și Carpații Orientali a fost inclus în cadrul sistemului de apărare din nord-vestul provinciei. Se pune problema: oare împăratul Traian, avînd informații precise asupra teritoriului așa de fragmentat din punct de vedere geomorfologic, descris mai pe larg în prima parte a acestei lucrări, cu locuri minunate pentru ascunzișuri, cum ar fi, bunăoară, districtul sculptural al Suplaiului care — după părerea noastră — se extinde mult spre vest, pînă la Glodul pe Someș și Ileanda, cuprinzînd teritoriul marcat, deci, și de valea Țibleșului ce se varsă în Someșul Mare la Ilișua, Valea Mare care se întîlnește cu Someșul Mare la Reteag, Sălătrucul și Valea Poienii, aceștia vîrsîndu-se în Someș la Cășei, respectiv la Gîlgău (exclusiv grupul munceilor Ciceu, orientați nord-sud, de origine vulcanică), apoi Depresiunea (Țara) Lăpușului și golful-depresiune din împrejurimile orașului Baia Mare; le-ar fi lăsat pe toate acestea în mîna unor dușmani mai mult sau mai puțin organizați? Cu greu am putea crede acest lucru. Trebuie să recunoaștem că în momentul de față pe linia Someșului, (de la Dej în sus, pe valea Someșului Mare), mai precis între castrele de la Tihău — Cășei — Ilișua cunoștințele noastre referitoare la aripa de est a sistemului de apărare (care după părerea noastră a existat fără îndoială) sînt extrem de lacunare[17]. Sînt totuși anumite indicii pe baza cărora putem să marcăm o linie a turnurilor de apărare, analoagă celor de pe Meseș, puțin mai spre nord față de valea Someșului.

Valea Someșului, pe distanță de 75 km, între Dej și Jibou, își schimbă brusc direcția chiar de cinci ori, conformîndu-se liniilor unei

rețele de falii tectonice[18]. Trebuie să menționăm că nu este vorba doar de meandrele pe care le prezintă cursul Someșului, ci de schimbarea văii în totalitatea ei, lucru ușor de observat pe o hartă detaliată. Acest duct întrerupt al văii Someșului a făcut-o nepotrivită pentru a trasa aici, pe această vale șerpuitoare, prima linie a apărării și deci a graniței ca atare. Tocmai din această cauză ni se pare inacceptabilă afirmația referitoare la traseul frontierei în această extremitate nordică a provinciei, formulată ultima dată de M. Macrea. După părerea autorului, de la *Porolissum* „... hotarul coteşte spre NE, atingînd la Tihău cursul Someșului, pe care îl urmează apoi, în susul apei, spre est, pînă la castrul de la Ilișua"[19] ...

Întortochiata vale a Someșului nu oferă posibilitatea cuprinderii și a controlului relativ ușor și eficace, pe distanță de 63 km. [Trebuie menționat că este vorba de o distanță dublă față de cea obișnuită între două castre vecine. La aceasta se adaugă și îngustimea văii față de volumul de apă (între Cășei și Tihău Someșul are un debit mediu anual de 76—77 m^3/sec![20])] Existența pe unele porțiuni (de ex. la Căpîlnea, la Glod, între Ileanda și Letca) a unor culoare a îngreunat și mai mult organizarea sistemului de apărare roman pe această porțiune.

Gîndindu-ne apoi la faptul că orice coamă principală sau chiar secundară împădurită a Piemontului sculptural al Suplaiului ce se ramifică din Culmea Brezei (cu alte denumiri folosite încă: Munții Lăpușului sau ai Ilișuei) spre sud-vest sau sud oferea posibilitatea înaintării dinspre Depresiunea Baia Mare, respectiv dinspre Țara Lăpușului a inamicului. Aceștia, ajungînd la marginea coamelor-platforme, situate deasupra văii, aveau, fără îndoială, o poziție strategică, ba chiar tactică mult superioare față de slabele forțe militare romane, dispersate pe distanța de 63 km[21]. Faptul că la Cășei staționa puternica unitate de *Cohors I Britannica (=Britannorum) milliaria civium Romanorum equitata*[22] nu schimbă situația.

După cum reiese, din cele arătate, din punct de vedere strategic și tactic porțiunea văii Someșului dintre Cășei și Tihău a fost total necorespunzătoare pentru a organiza în această vale prima linie a apărării. Ea a fost, în schimb, prielnică pentru ducerea drumului principal militar (construit, de obicei, la o distanță mai mică sau mai mare în spatele primei linii de apărare) de-a lungul rîului[23]. Noi nici măcar în faza actuală a cercetărilor, referitoare la porțiunea de nord, nu credem că Traian să se fi mulțumit cu o astfel de situație nu numai dezavantajoasă, dar chiar precară a acestei porțiuni de frontieră. Așa ceva ni se pare cu totul de neînchipuit.

Dată fiind această situație, se pune întrebarea: unde a fost fixată totuși prima linie de apărare sau, cu alte cuvinte: unde a fost granița Imperiului pe porțiunea dintre Cășei, respectiv Ilișua și Tihău?

Privind atent condițiile geomorfologice a regiunii la nord de linia Ilișua — Dej, pe de o parte și celei dintre Dej și Tihău, pe de altă parte,

constatăm că acest district al dealurilor înalte ale Lăpușului și Suplaiului cu toate că este foarte complex ca structură și relief, a oferit posibilități bune — să nu zicem excelente — de apărare pe această porțiune a graniței. Situația este similară jumătății de vest a acelui „jug intracarpatic" (și anume Culmea Meseșului) care face legătura între Biharia, pe de o parte și Carpații Răsăriteni, pe de alta. Aripa de răsărit a acestui „jug întracarpatic" se întinde peste un teritoriu, în care temelia de sisturi cristaline este păstrată în cîteva mici masive (Preluca-Țicău-Prisaca). Ea este acoperită de formațiuni cretacice[24](descoperite de eroziune în Depresiunea Lăpușului), oligocene (calcare, gresii, șisturi marnoase, cu formele de relief foarte accentuate) pe cea mai mare parte a teritorului, și miocene în Culmea Brezei și în Piemontul sculptural al Suplaiului. Varietății structurale îi corespunde varietatea reliefului: depresiune deschisă spre vest (!) a Lăpușului, numită de unii geografi și Țara Lăpușului; culmea masivă a Prelucăi (veche suprafață de eroziune, parțial fosilizată de depozite eocene); Culmea zimțată a Brezei (975 m), continuată spre vest prin Măgura Vimei (785 m), apoi podișul calcaros în legătură cu Prîsnelul (663 m) și mica Măgura cristalină a Țicăului (Dealul Mare 637 m, Prisaca); în sfîrșit platforma fragmentată concordant de văi adînci orientate nord-sud, a Suplaiului.

Pe baza studierii terenului despre care este vorba și pe baza cunoștințelor de topografie arheologică, noi înclinăm să presupunem următoarele:

Continuarea spre răsărit a liniei de apărare de pe Culmea Meseșului, respectiv de pe înălțimile Dealul Mare (444 m) și Dumbrava (558 m), încadrate în sistemul de apărare de pe Meseș[25], trebuie căutată NU pe cursul Someșului, ci în districtul geografic susamintit. Traseul liniei de apărare din nordul *Daciei* mai verosimil trecea, înainte de toate, pe podișul calcaros (!) de legătură cu Prîsnelul și mica Măgură cristalină a Țicăului. El continua apoi pe ramificația principală care se întinde spre vest-sud-vest, pînă la Rona, respectiv pînă la gura văii Agrijului, fiind față în față cu înălțimea Dumbrava, de la capătul răsăritean al liniei Meseșului. Această porțiune de dealuri, în formă de cueste, este numită de unii geologi lanțul de coline „La stuga". Ea este înclinată, în general, spre sud-sud-est, deci cu abruptul spre nord-nord-vest sau nord, o împrejurare care a fost folosită din plin de către romani. Linia continua spre est pe Măgura Vimei, iar după aceea pe Culmea zimțată a Brezei (cu punctul culminant de 975 m). Culmea Brezei se întrerupe, dînd loc șeii joase dintre Tîrlișua și Rohia, respectiv Tîrlișua și Suciu de Sus. Astfel se face posibilă o trecere ușoară între valea Someșului Mare, pe de o parte și între Țara Lăpușului pe de alta, iar după aceea urmează masivul vulcanic zimțat, caracteristic, al Țibleșului.

În concluzie putem spune că — după părerea noastră — „jugul intracarpatic", descris mai pe larg în prima parte a acestei lucrări, a fost

Castru roman
Burg roman
Linia de apărare romană de pe Meseș
Linia de apărare presupusă din nordul Daciei
Turnuri sau întărituri mici romane existente la nord de Someș
Castru roman folosit temporar
U. R. S. S.
R. P. U.
Tisa
Tur
Depresiunea Baia Mare
Mții Rodnei
Culmea Prezei
Depresiunea Silvaniei
Someșul
Tihău
Porolissum
Romita
Romînaș
Bucium
Sutoru
Căşei
Someșu Mare
Livezile
Orheiul
Gherla
Bologa
Gilău
Someșul Mic
Brîncovenești
Mții Bihariei
Cîmpia Transilvaniei

încadrat în întregime în sistemul de apărare din nordul provinciei *Dacia*. Romanii au folosit din plin condițiile naturale cu scopul de a bara porțiunea, poate, cea mai vulnerabilă de graniță, afară de valea Mureșului, a întregii *Dacii* intracarpatice.

Ipoteza schițată mai sus nu se bazează pe imaginație[26], ci este impusă de situația și condițiile orografice existente. Pentru unii, poate, argumentarea noastră de ordin pur geografic nu pare a fi destul de convingătoare. Ne grăbim însă să afirmăm că pe lîngă dovezile înșirate mai sus, de ordin geografic, strategic și „logic", dispunem și de probe grăitoare, de caracter istoric și arheologic. Să vedem acum care sînt aceste dovezi.

1) A. Radnóti a sesizat că fortificația de la CĂȘEI este așezată pe malul drept al Someșului[27]; deci Someșul nu putea constitui granița. (Numerele din text corespund celor de pe schița-hartă.)

2) Exact același lucru se poate preciza și în legătură cu castrul de la ILIȘUA ce se află la nord de Someșul Mare, pe o terasă pleistocenă situată între rîul amintit și între Pîrîul Țibleșului[28].

3) *Specula* de la NEGRILEȘTI, cunoscută mai de mult[29], este înaintată cu vreo 5—6 km spre nord de valea Someșului Mare. — Iată cîteva dovezi, fără echivoc, cunoscute și mai în urmă că prima linie de apărare trebuie căutată într-adevăr mai spre nord, probabil pe Culmea Brezei.

Continuînd a urmări linia dintre Cășei și Tihău, constatăm următoarele:

4) GÎLGĂU. La întîlnirea hotarelor localităților Glod, Bîrsăul Mare și Gîlgău s-au găsit substrucțiile unei „cetăți" romane, sau din epoca barbară[30]. Punctul respectiv trebuie să fie la nord-est de Someș.

5) CORMENIȘ (Cudmeniș). Pe vîrful numit „Dealul secăturii", unde se întîlnește hotarul satului cu hotarul Negrenilor s-a găsit un post de veghe roman, care putea să aibă legătură cu cel de pe vîrful dealului de la Mesteacăn, acest ultim situat pe malul drept, cel nordic al Someșului[31].

6) PERII VADULUI (Curtuiușel). Pe teritoriul satului, în dreapta șoselei naționale, în 1882 au fost încă vizibile substrucțiile unui turn roman[32]. Punctul respectiv trebuie să fie la nord de Someș.

7) MESTEACĂN. Pe dealul de la Mesteacăn s-a descoperit un post de veghe roman[33]. [Turnul trebuie să fie pe cumpăna apelor formată de podișul calcaros de legătură dintre Măgura Vimei și Prîsnelul, adică dintre valea Someșului, pe de o parte și bazinul hidrografic al Bîrsăului care curge pe la Șomcuța Mare, Satulung și se varsă în Someș la Mogoșeni, pe de altă parte. Turnul de la Mesteacăn deci este situat la nord de Someș.]

8) LOZNA MARE. Pe teritoriul localității s-au descoperit urmele unui turn roman[34].

9) ŞOIMUŞENI. Pe platoul Dealului „Cărămidă" se pot aduna multe cărămizi şi fragmente ceramice groase. Cu ocazia arăturilor plugul scoate la iveală deseori astfel de urme. Se spune că aici cîndva a fost o cetate[35]. În toamna anului 1958 elevii din Şoimuşeni au adus la micul muzeu din localitatea Inău două monede romane, împreună cu ţigle şi cărămizi aflate în hotarul satului[36].

Iată cîteva date, deocamdată dispersate, a căror existenţă pledează pentru o linie de apărare romană mai la nord, respectiv nord-est faţă de albia Someşului care este considerată pînă acum drept linie de frontieră a Imperiului. Chiar dacă nu sînt numeroase, ele formează o linie continuă, constituind un punct de plecare în lămurirea sistemului presupus pe diferitele înălţimi, începînd de la Jibou şi pînă undeva pe versantul de sud-est sau de sud al Munţilor Ţibleşului.

În concluzie putem afirma următoarele: sîntem de părere că linia de graniţă a Imperiului dintre Jibou şi masivul Ţibleşului a fost trasată, încă de Traian, pe lanţul de dealuri care se începe de la Rona, respectiv Turbuţa spre est, pînă la înălţimea dominantă Prîsnel, după aceea pe platoul calcaros, de legătură, spre Măgura Vimei, iar şi mai spre est pe Culmea Brezei care, din punct de vedere orografic se ataşează Munţilor Ţibleşului. În spatele acestei linii trebuia să existe elemente de legătură (turnuri şi eventuale alte întăriturî) baza de apărare fiind formată de valea Someşului Mare (pînă la Dej) şi a Someşului (între Dej şi Jibou) cu cele trei castre care ne sînt cunoscute astăzi: de la Ilişua, Căşei şi Tihău. Ele aveau menirea de a păzi diferitele sectoare ale liniei. În faţa primei linii, analog cumva situaţiei de pe Meseş (în faţa acestui ultim cu piemontul deluros al Silvaniei), există Depresiunea Lăpuşului şi masivul Preluca care, deşi formează un teren prielnic, la prima vedere, pentru înaintarea uşoară a unor duşmani, totuşi se desparte de platoul carstic, pe care erau situate elementele primei linii de apărare romană. Singura problemă mai dificilă pare a fi fost bararea în măsură eficace a părţii superioară a văii Bîrsăului.

Relaţiile dintre romani şi triburile de daci liberi (probabil acei μεγάλοι Δάκοι şi Δάκοι προσόροι [37]) şi mai tîrziu de alte neamuri (sarmato-iazygi şi vandali), înainte de toate erau bazate pe forţa militară Imperiul avuse tot interesul ca să-i ţină departe de teritoriile ce-i erau necesare datorită fertilităţii pămîntului, dar mai ales marilor bogăţii ale pămîntului. Nu este cu totul exclus că împăratul Traian, care avuse suficiente informaţii geografice, economice, politice şi de altă natură asupra teritoriului Silvaniei şi asupra împrejurimilor oraşelor actuale Baia Mare (o regiune bogată în zăcăminte de aur şi de alte metale neferoase) şi Satu Mare, să fi intenţionat, la un moment dat, să ocupe[38] şi aceste teritorii, ce se întindeau într-o parte pînă la imensele mlaştini, legate între ele, ale Berătăului, Erului, Crasnei şi a Someşului de jos, iar în cealaltă pînă la coama Munţilor Oaşului şi Gutîiului. Astfel ar fi asigurat o apărare eficace a acestui spaţiu, ce urma, eventual, să fie cucerit. Totuşi, înainte de toate, poate pentru a face

economii de forţe sau pentru alte motive necunoscute nouă, frontiera provinciei a fost fixată pînă la urmă mult mai la sud, acolo unde — se pare — a rămas pînă la părăsirea *Daciei* de către autorităţi şi armată.

Presupunînd că teritoriile ce se întind la nord-vest şi nord de Culmea Meseşului-Prîsnel-Măgura Vimei-Culmea Brezei într-adevăr au fost ocupate de către trupele romane, atunci această ocupaţie vremelnică putea să fie condiţionată numai de motive de ordin strategic, pentru a pune capăt oricărei încercări de organizare a rezistenţei din partea dacilor şi a costobocilor din nord. Dacă realmente s-ar fi întîmplat aşa ceva, cu atît mai puţin am putea — deocamdată — aprecia care a fost limita nordică a acestui teritoriu cucerit. Dacă a fost cumva stăpînire romană asupra teritoriilor din faţa liniei conturate înainte ea, în orice caz, n-a putut fi de lungă durată. Pînă acuma nu avem nici cea mai mică dovadă că comandamentul suprem roman ar fi avut intenţia de a se stabili în „vorlandul" *limes*ului de nord.

Avînd în vedere fragmentarea foarte accentuată a terenului prezentată în partea întroductivă a acestei lucrări, totodată şi faptul că lipsesc cercetări sistematice, acestea ar putea să ne aducă anumite surprize şi în privinţa problemelor discutate aici.

Este necesar deci, ca în viitor să se facă investigaţii de teren, de mare amploare, sistematice, cît mai exhaustive, folosind metodele cele mai moderne inclusiv recunoaşteri din avion. Trebuie cercetate toate vîrfurile dominante a tuturor munceilor insulari cum ar fi Măgura Şimleului (576), Măgura Vulturului (420 m), Vîrful Codrului (Făget, 579 m), Dealul Mare (637 m), Prisaca etc. care puteau servi, în timpul stăpînirii romane, pentru amplasarea unor posturi avansate. Acestea (dacă existau într-adevăr) aveau menirea de a da alarmă unităţilor din prima linie. Nu trebuie uitate nici acele două porţiuni de valuri, deocamdată necercetate, care sînt semnalate între Şişterea şi Sălard (jud. Bihor), apoi Chedea şi Zalnoc (jud. Satu Mare şi Sălaj)[39] ce nu au fost luate în considerare nici în ultimele lucrări[40] care se ocupă cu problema valurilor în ansamblul lor din estul Alföldului.

În încheiere ne permitem să repetăm că rezolvarea tuturor problemelor ridicate în lucrarea de faţă necesită o muncă asiduă, perseverentă, sistematică de teren, fără executarea căreia nu se poate înainta în dezvelirea adevărului istoric referitor la problemele apărării de nord a provinciei.

ŞT. FERENCZI
(Cluj)

NOTE

1 P. Coteț, C. Martiniuc, *Geomorfologia*, în *Monografia geografică a Republicii Populare Române*, I, *Geografia fizică*, (București), 1960, (în cele ce urmează MonGeogr-RPR, I) p. 223—228.

2 Idem, *ibidem*, p, 206—209, 232—234.

3 Idem, *ibidem*, p. 206—210.

4 Idem, *ibidem*, p. 234.

5 C. Daicoviciu, *Istoria politică a geto-dacilor în sec. I î.e.n. și I e.n.*, în *IstRom*, vol. I, București, 1960, p. 314. Cf. și M. Macrea, *Întinderea și organizarea administrativă*, în *IstRom*, vol. I, p. 348—349; idem, *Organizarea provinciei Dacia*, în *ActaMN*, III, 1966, p. 124; idem, *L'organisation de la province de Dacie*, în *Dacia*, N.S., XI, 1967 p. 123.

6 Cf. C. Daicoviciu, *Porolissum*, în *RE*, vol. XXII/1, col. 267; idem, în *IstRom*, vol. I, p. 315.

7 În privința populației libere de pe teritoriile în chestiune, vezi următoarea bibliografie mai importantă: L. Schmidt, *Geschichte der deutschen Stämme bis zum Ausgang der Völkerwanderung. Die Ostgermanen*, ed. II, München, 1934, p. 198—209; L. Barkóczi, *Dák tolmács Brigetioban*, în *ArchErt*, ser. III, V—VI, 1944—1945, p. 180; idem, *Die Grundzüge der Geschichte von Intercisa* [*Intercisa II. (Dunapentele). Geschichte der Stadt in der Römerzeit*], în *ArchHung*, S.N., XXXVI, Budapest, 1957, p. 506—530; D. Tudor, *Răscoale și atacuri „barbare" în Dacia romană (secolele II—III e.n.)*, București, 1957, p. 73, 74—75 (cu toată bibliografia citată); N. Gostar, *Ramura nordică a dacilor: costobocii*, în *Buletinul Universităților „V. Babeș" și „Bolyai"*, Cluj, seria științelor sociale, I/1—2, p. 183—198; I. I. Russu, *Les Costoboces*, în *Dacia*, N.S., III, 1959, (1960), p. 343—344; idem *Limba traco-dacilor*, ed. II, București, 1961, p. 99, 178; L. Balla, *Dacia II. századi hadtörténetének kérdéseihez (106—167)*, în *ArchErt*, 92/2, 1965, p. 143; idem, *To the Questions of the military History of Dacia in the Second Century*, în *ActaClassDebr*, II, 1965, p. 41; H. Daicoviciu, *Dacii*, București, 1968, p. 276—278; G. Barta, *Bemerkungen zur Kriegsgeschichte Daziens im II. Jahrhundert (167—171)*, în *ActaClassDebr*, II, 1966, p. 81; S. Dumitrașcu, T. Bâder, *Așezarea dacică de la Mediești Aurit*, în *ActaMN*, IV, 1967, p. 124—125; idem, *Așezarea dacilor liberi de la Mediești Aurit*, (I), Muzeul de istorie Satu Mare, 1967, p. 51—52.

8. A. Radnóti *Dácia meghaditása és szervezete. La conquête et l'organisation de la Dacie*, în *Antiquitas Hungarica*, I, 1947, p. 39; I. Ferenczi, *A római Dacia kiterjedésének, védelmének és felosztásának kérdéséhez. Le problème de l'étendue, de la défense et de la division de la Dacie romaine*, în *A Kolozsvári „Victor Babeș" és „Bolyai" Egyetemek Közleményei*, társadalomtudományi sorozat, I/1—2, 1956, p. 165—167; M. Macrea, în *IstRom*, vol. I, p. 353—355. Împotriva acestei concepții, vezi: C. Daicoviciu, D. Protase, *Un nouveau diplôme militaire de Dacia Porolissensis*, în *JRS*, LI, 1961, p. 67, nota 39; idem, *O diplomă militară din Dacia Porolissensis*, în *ActaMN*, I, 1964, p. 171, nota 91.

9 *CIL, III*, p. 1375, nr. 8063. Cf și M. Marcea, *Exercitus Daciae Porolissensis et quelques considérations sur l'organisation de la Dacie Romaine*, în *Dacia*, N. S., VIII, 1964, p. 145—160.

10 Vezi L. Strack, *Untersuchungen zur römischen Reichsprägung des zweiten Jahrhunderts. I. Die Reichsprägung zur Zeit der Traian*, Stuttgart, 1931, p. 120—121, 208, nota 892; A. Stein, *Die Reichsbeamten von Dazien*, în *DissPann*, ser. I, nr. 12, Budapest, 1944, p. 9, nota 1; C. Daicoviciu, în *IstRom*, vol. I, p. 314.

11 *CIL*, XVI, nr. 57, 163.

12 [J. Ornstein], *Die Westgrenze Daziens*, în *JÖAI*, III, 1900, p. 219; Á. Buday, în *DolgSzeged*, III, 1927, p. 127; C. Daicoviciu, *Dacica. În jurul unor probleme din Dacia romană*, în *AISC*, II, 1933—1935, p. 256, 304; idem, *La Transylvanie dans l'Antiquité*, Bucarest, 1945, p. 95—96, nota 1; limita fixată de J. Szilágyi pentru *Dacia* de vest (cf. *Dácia nyugati határának első védelmi vonala és helyőrségei. Die erste Verteidigungslinie an der Westgrenze Daciens und ihre Garnisonen*, în *KözlCluj*, III/1, 1943, p. 88—98; idem, *A dáciai erődrendszer helyőrségei és a katonai téglabélyegek. Die Besatzungen des Verteidigungssystems von Dazien und ihre Ziegelstempel*, în *DissPann*, ser. II, nr. 21, Budapest, 1946, p. 4, 9—10, 36) este trasată cu totul arbitrar și într-un mod imposibil. În caz că s-ar admite această linie, o bună parte a regiunii aurifere ar cădea „*extra fines provinciae*". Respingerea liniei lui J. Szilágyi, vezi la: C. Daicoviciu, *Asupra unor lucrări în legătură cu Dacia romană*, în *AISC*, IV, 1941—1943, p. 319. În legătură cu această chestiune, vezi încă: R. Syme, *Carl Patsch, Der Kampf um den Donauraum unter Domitian und Traian. Beiträge zur Völkerkunde von Südosteuropa, V/2, Wien, 1937*, (recenzie), în *Germania*, 22, 1938, p. 199.

13 Cf. și I. Paulovics, *Dacia keleti határvonala és az úgynevezett „dák" — ezüstkincsek kérdése*, [Cluj], 1944, p. 101—102; C. Daicoviciu, în *RE*, vol. XXII/1, col. 267; idem, în *IstRom*, vol. I, p. 315—316.

14 Vezi: K. Torma, *Az alsó-ilosvai római állótábor s műemlékei*, în *EME Évk*, III, 1864—1865, p. 65—66; idem, *A Limes Dacicus felső része*, în *ÉTTK*, X/4, Budapest, 1880, p. 113; Á. Buday, (ultima dată) *Probleme de arheologie romană în România*, în *Cultura*, 1/2, 1924, p. 149—150 și idem, *Vitás kérdések. I. Limesproblémák. Streitfragen. I. Limesproblemen*, în *DolgSzeged*, II, 1927, p. 127—128; 138—139. Împotriva acestei concepții absurde, cf. C. Daicoviciu, (ultima dată) în *TransAnt*, p. 89—90; idem, *Dacia capta*, în *Klio*, 38, 1960, p. 179—180. În legătură cu o înaintare presupusă, ulterioară a romanilor dinspre *Napoca* spre *Porolissum*, vezi, mai nou: R. Syme, *The First Garrison of Trajan's Dacia*, în *DissPann*, ser. II, nr. 10, Budapest, 1938, p. 286. Cf. și A. Stein, *Die Legaten von Moesien*, în *DissPann*, ser. I, nr. 11, Budapest, 1940, p. 19, nota 2.

15 I. Ferenczi, *Régészeti megfigyelések a limes Dacicus északnyugati szakaszán*, în *ErdMúz*, XLVI, 1941, p. 210—211.

16 *Platforma Someșană*, în *BSRG*, LIII, 1934, p. 363, 369; idem, *Observări morfologice în NW-ul Transilvaniei*, în *Volum omagial „Gr. Antipa"*, București, 1938, p. 362, în special nota 2.

17 Ultima, cea mai completă schiță-hartă a descoperirilor romane din nordul *Daciei*, vezi la I. I. Russu, *Note epigrafice*, în *Acta MN*, V, 1968, p. 452, fig. 1.

18 Cf. K. Hofmann, *Jelentés az 1878 nyarán Szilágy megye keleti részében tett földtani részletes felvételekről. Bericht über die im östlichen Theile des Szilágyer Comitates während der Sommercampagne 1878 vollführten geologischen Specialaufnahmen*, în *Földtani Közlöny*, IX, 1879, p. 172; E. Balogh, *Szolnok-Doboka földje*, în *Az EME... XVII. vándorgyűlésének emlékkönyve*, [Cluj], 1943, p. 103.

19 Cf. în *IstRom*, vol. I, p. 351. Vezi și contraargumentarea acestei concepții la I. Ferenczi, *A tihói római táborról*, în *Kelemen Emlékkönyv*, [Cluj], 1957, p. 291—292 cu bibliografia citată.

20 C. Diaconu, Sor. Dumitrescu, Val. Dumitrescu, P. Gîșteanu, Dum. Lăzărescu, I. Panait, J. Újvári, *Hidrografia*, în *MonGeogrRPR*, I. p. 455—457, tab. 42—45.

21 Această trasare ar fi în contrast cu acea regulă, bine cunoscută, a armatei romane, păstrată la Fl. Vegetius Renatus (I, 22), care se referă la așezarea castrelor: „... *Cauendum etiam, ne mons sit vicinus aut collis altior, qui ab aduersariis captus possit officere...*" Credem *că mutatis mutandis*, același principiu a fost aplicat în linii mari nu numai în privința plasării diferitelor elemente ale liniei

de apărare, dar și în ansamblul ei. Poate, pentru unii, referirea noastră la opera lui Vegetius s-ar părea anacronă, deoarece, după cît se știe, acest autor scria compendiul său după anul 435, ba cărțile III și IV chiar după a. 441, ambele acestea fiind dedicate tînărului împărat Valentinian. Este adevărat însă că o bună parte a materialului cuprins în cărțile I și II reflectă și realitățile militare, precum și concepțiile strategice din secolele II și III e.n. Cf. L. Várady, *Késörómai hadügyek és társadalmi alapjaik*, (Budapest), 1961, p. 279—282.

22 Cf. Á. Buday, *Felirattan*, [Cluj], 1914, p. 276; W. Wagner, *Die Dislokation der römischen Auxiliarformationen in den Provinzen Noricum, Pannonien, Moesien und Dakien von Augustus bis Gallienus*, Berlin, 1938, p. 105, notele 184—185; J. Szilágyi, în *DissPann*, ser. II, nr. 21, p. 14—15, 65, pl. XVI, nr. 245, 247, pl. XVII, nr. 251, pl. XVIII, nr. 267; C. Daicoviciu, D. Protase, în *JRS*, LI, 1961, p. 65, 66; idem, în *ActaMN*, I, 1964, p. 168—169, 170.

23 Notăm aici că, pentru scurtarea drumului, respectiv pentru a tăia cotul mare al Someșului dintre Rus-Ileanda-Cliț, încă și recent toți acei care veneau cu vitele de la tîrgurile din Jibou, nu se duceau de la Cormeniș-Rogna-Buzași către Fodora-Vad-Dej, ci se urcau pe înălțimile dintre localitățile Surduc-Iapa-Rus. Deocamdată nu se cunoaște nimic în acest sens, dar nu este cu totul exclus că și romanii avuseseră astfel de scurtături de drum.

24 I. A. Demidovici, M. Iancu, T. Morariu, I. N. Oleinikov, Al. Savu, I. Sîrcu, *Raionarea fizico-geografică*, în *MonGeorgrRPR*, I, p. 651.

25 Cf. St. Ferenczi, *Die Erforschung des römischen Limes auf den Höhen des Meseșgebirges*, în *Dacia*, N. S., XI, 1967, p. 146, 156.

26 Această părere a fost exprimată prima dată de A. Radnóti *(A dáciai limes a Meszesen. Il limes di Dacia sulla montagna Meszes*, în *ArchÉrt*, ser. III, V—VI, 1944—1945, p. 139—140, cu notele 17—22; p. 154—155, notele 17—22; cf. și J. Szilágyi, în *DissPann*, ser. II, nr. 21, p. 75, addenda la nota 66/a).

27 Idem, *ibidem*, p. 139, 154.

28 Vezi K. Torma, în *EME Évk*, III, 1864—1865, p. 11—12.

29 K. Torma, în *ÉTTK*, X/4, p. 31—41, a se vedea și schița-harta de la capătul volumului; [Á. Buday], în *Szolnok-Doboka vármegye monographiája*, vol. I, [Dej], 1901, p. 57, 201—202, 218; J. Kádár, *ibidem*, vol. V, p. 222; C. Daicoviciu, *Neue Mitteilungen aus Dazien*, în *Dacia*. VII—VIII, 1937—1940, p. 322; idem, *Severus Alexander și provincia Dacia*, în *ActaMN*, III, 1966, p. 169. Menționăm că de pe teritoriul localității Negrilești se cunoaște și un monument epigrafic, un altar dedicat *Dianei* și lui *Silvanus*, ajuns în muzeul fostei Asociațiuni „Astra" din Sibiu, cu locul de proveniență neprecizat însă. Cf. G. Finály, *Két római felirat Dáciából, în ArchÉrt*, XXXI, 1911, p. 433.

30. J. Kádár *Szolnok-Doboka vármegye monographiája*, vol. III, [Dej], 1902, p. 512... „1882-ben Torma Károly a Szamosvölgyén kutatva, e község határán, hol a sósmezei, borszói és galgói határrészek találkoznak, ... magas hegytetőn, honnan Désre (és Alsókosályra) is jól lehet látni, állítólag római vagy barbárkori várnak alapfalait találta meg"...

31 Idem, *ibidem*, vol. IV, p. 474... „A »Dealu săcăturii« hegytetőn, hol e község és a konkolyfalvi határ összeér,... Torma Károly kutatván,... a rómaiak épitette őrhelyre bukkant, amely... a Szamos jobbpartján, a kisnyíresi hegytetőn ugyancsak tőle felfedezett őrhellyel lehetett összeköttetésben"...

32 Idem, *ibidem*, vol. V, p. 559 ...„Határán az állami út mellett jobbra ...kerek római őrtorony alapfalai 1882-ben, midőn... Torma Károly e tájon kutatott, még láthatók voltak"...

33 Idem, *ibidem*, vol. IV, p. 474.

34 Idem, *ibidem*, vol. V, p. 81 ...„Cetățea, erdős kőszikla, melynek tetején 1882-ben Torma Károly... római őrtorony nyomait fedezte fel"...

35 Idem, *ibidem*, vol. VI, p. 90...„A Cărămida hegyen sok tégla és vastag cserép-maradvány látható, szántáskor az eke gyakran fordít ki ilyeneket. Erről azt tartják, hogy egykor itt vár vagy valami másféle erőd és lakott hely volt"...

36 N. Vlassa, *Descoperiri monetare postaureliene în Transilvania*, în *SCIV*, XV/1, 1964, p. 141. O monedă este a lui Diocleţian (284—305), alta a lui Theodosius I (379—395).

37 *Oracula Sybillina*, XII, 180—181; Dio Cassius, Ρωμαιτή ἱστορία, LXXII, 3; cf. şi C. Daicoviciu, *Dacia şi poporul geto-dac*, în *IstRom*, vol I, p. 266. După părerea D-Sale: „dacii mari" locuiau în părţile nordice ale vetrei dacice. În privinţa acestei chestiuni trimitem încă la următoarea bibliografie: J. Jung, *Fasten der Provinz Dacien*, Innsbruck, 1894, p. 24 şi urm.; C. Brandis, *Dacia*, în *RE*, vol. IV, 2, col. 1975; C. Diculescu, *Die Wandalen und die Goten in Ungarn und Rumänien*, Leipzig, 1922, p. 7 cu nota 6; (Diculescu menţionează aici şi pe asdingi, deşi Dio Cassius nu-i aminteşte); J. Klose, *Roms Klientel-Randstaaten am Rhein und an der Donau. Beiträge zu ihrer Geschichte und rechtlichen Stellung im 1. und 2. Jahrhundert n. Chr.*, Breslau 1934, p. 90—91; C. C. Giurescu, *Istoria românilor*, vol. I, Bucureşti, 1935, p. 158; V. Christescu, *Istoria militară a Daciei romane*, Bucureşti, 1937, p. 81; A. Stein, *Die Reichsbeamten von Dazien*, în *DissPann*, ser. II, nr. 12, Budapest, 1944, p. 50; D. Berciu, *Lupta băştinaşilor din Dacia împotriva cotropitorilor romani*, în *SCIV*, II/2, 1951, p. 85; D. Tudor, *Răscoale şi atacuri „barbare" în Dacia romană*, Bucureşti, 1957, p. 41—42, 73.

38 După cum se ştie, recenta descoperire a unui *castellum* roman de pămînt în apropierea cetăţii dacice cu ziduri de piatră de la Bîtca Doamnei (de lîngă Piatra Neamţ), dacă se va confirma cert datarea lui în vremea celui de-al doilea război dacic, este menită să arunce o lumină nouă asupra întinderii acelei *universa Dacia devicta* (după expresia cunoscută prin descoperirea inscripţiei de la Corinth) pe care va trebui să o împingem pînă adînc în Moldova de astăzi, chiar dacă în cazul amintit nu poate fi vorba decît de o acţiune mai îndepărtată şi secundară a trupelor romane la sfîrşitul celui de-al doilea război dacic şi de o staţionare cu totul efemeră a lor în teritoriul dintre Carpaţi şi Siret. (Cf. N. Gostar, *Cetăţile dacice din Moldova şi cucerirea romană la nordul Dunării de Jos*, în *Apulum*, V, 1965, p. 144—147. Credem că aici este cazul să atragem atenţia asupra unui fapt important din punctul nostru de vedere. M. Párducz, întocmind corpusul descoperirilor din epoca romană (*A Nagy Magyar Alföld rómaikori leletei. Römerzeitliche Funde des Grossen Ungarischen Alföld*, în *Dolg · Szeged*, VII, 1931, p. 185), aflate pe teritoriul Cîmpiei Tisei, a făcut şi o hartă de răspîndire a acestora. Oricine se uită la această schiţă-hartă, poate constata cu surpriză că punctele cele mai răsăritene formează o linie neîntreruptă, începînd din sud de la Dunăre pînă în jurul localităţii Hajdúsámson (R. P. Ungară). Această linie regulată, uşor concavă spre est, marchează, *grosso modo*, după cunoştinţele actuale, limita de răsărit a teritoriului ocupat de sarmaţii-iazygi, amestecaţi, în parte — mai ales în estul teritoriului — cu seminţiile dacilor liberi. Dacă o completăm această linie cu punctele extreme (socotit spre răsărit) ale descoperirilor monetare izolate sau în formă de tezuare, atribuite dacilor liberi (vezi D. Protase, T. Báder, *Tezaurul de denari romani imperiali de la Ghirişa*, în *Tezaure monetare din judeţul Satu Mare*, (Oradea), 1968, fig. 1 şi rezultatele lucrării lui Gh. Lazin, cuprinsă în acest volum, atunci pare să se schiţeze o fîşie largă de 50—60 km, între linia presupusă de graniţă a provinciei *Dacia*, precum şi între linia formată de locurile de descoperire cele mai răsăritene care aparţin populaţiilor libere. Se pune întrebarea: Oare această fîşie lată nelocuită, aproape regulată, nu este cumva identică cu acea fîşie neutră, controlată de romani (în această fîşie fiind înglobate şi ramificaţiile de vest, nord-vest ale Munţilor Apuseni, cum sînt: Munţii Zărandului, Munţii Codru-Moma, Dealurile Holodului, Munţii Pădurea Craiului, Muntele Şes, Dealurile Oradiei, Dealurile Silvaniei, Munţii Făgetului, Culmea Prîsnel, Culmea Prelucăi), fapt care a dus, probabil, şi la părăsirea forţată a mai multor aşezări dacice existente tocmai pe aceste meleaguri, între care se numără şi cea de pe „Şanţul Mare" de la Pecica (cf. E. Dörner, *Urme ale culturii materiale dacice pe teritoriul arădan*, în Publ. Muzeului Judeţean Arad, [Timişoara], 1968, p. 16). Această fîşie lată nu trebuie însă în nici un caz confundată cu acea fîşie, mult mai îngustă, despre care Dio Cassius (LXXII, 3) afirmă că, în urma păcii acordată de către împăratul Commodus burilor, li se impune acestora şi altor „barbari" de la graniţele *Da-*

ciei, de a jura „că nu vor locui niciodată şi nu vor paşte vitele pe un teritoriu de 40 stadii (=7,5 km) din ţara lor şi în vecinătatea graniţelor Daciei". Natural, numai rezultatele cercetărilor viitoare pot infirma sau confirma problema ridicată aici, în momentul de faţă încă sîntem departe de rezolvarea ei.

În cursul lucrărilor de editare ale prezentului studiu ni-a atras atenţia Géza Ferenczi, directorul Muzeului din Odorheiul Secuiesc asupra unor rezultate importante, publicate, deocamdată, cu titlul provizoriu, obţinute de un colectiv format din cercetători maghiari şi iugoslavi, după care, imensul sistem de valuri dublate, pe unele porţiuni triplate sau chiar cvadriplate, a căror lungime atinge peste 1500 km, înconjurînd un teritoriu de cca. 60 000 km² întindere, sînt construite *sigur după mijlocul secolului al III-lea e. n.*, foarte probabil, *de către sarmaţii-iazygi aşezaţi în Cîmpia Tisei* (cf. P. Patay, *A Csörsz árka. The Dike of Csörsz*, în *Természettudományi Közlöny (Természet Világa)*, 100, 9, 1969, p. 410—411). Constatările acesteia, obţinute *pe cale arheologică*, prin descoperirea fericită a unor porţiuni ale valului unde cu ocazia construirii acestuia nimiciseră cimitire sau aşezări mai vechi de perioada amintită, par a coincide cu cele pomenite mai sus, întrucît descoperirile iazygo-sarmatice într-adevăr nu trec peste această linie de valuri!

39 Cf. K. Torma, *Adalék észak-nyugati Dacia föld- és helyiratához*, în *A Magyar Tudományos Akadémia Évkönyvei*, vol. XVI/II, 1864, p. 37, nota 67; idem, în *ÉTTK*, X/4, 1880, p. 5, 103—104, 106.

40 Vezi: S. Réső Ensel, *Csörszárka*, Nyíregyháza, 1875; F.F. Romer, *Résultats généraux du mouvement archéologique en Hongrie, avant la VIII⁰ session du Congrès international d'anthropologie et d'archéologie préhistoriques à Budapest 1876*, III. *Les fossés du diable en Hongrie*, în *Congrès international d'anthropologie et d'archéologie préhistoriques, Compte-rendu de la huitième session à Budapest 1876*, vol. II/1, Budapest, 1878, p. 39—58, 64—72; Gy. Bartalos, *Hunavar gátak, csörszárkok és gyűrűvárak*, în *Eger*, 1890; G. Téglás, *A Csörsz-árok*, în *Pesti Hirlap*, 1907, 5 mai; V. Christescu, *Istoria militară a Daciei romane*, Bucureşti, 1937, p. 160, precum şi „Harta Daciei romane şi ţinuturilor vecine", de la capătul volumului; S. Molnár, *Adatok az Alföld sáncainak kérdéséhez. Angaben zur Frage der Schanzen des Alfölds*, în *DolgSzeged*, XIV, 1938, p. 205—209; Şt. Pascu, *Istoria Transilvaniei*, Blaj, 1944, harta dintre pp. 32—33; V. Balás, *Die Erdwälle der Ungarischen Tiefebene*, în *ActaArchBp*, XV, 1963, p. 310—316; K. Horedt, *Cu privire la problema valurilor de pămînt din Banat şi din Crişana*, în *SCIV*, 16, 4, 1965, p. 725—726; idem, *Unele probleme privind răspîndirea culturii Sîntana de Mureş-Cerneahov în România*, în *SCIV*, 18, 4, 1967, p. 589—592; M. Marjai, *Ördögárok a debreceni Nagyerdőn*, în *A Debreceni Déri-Múzeum Évkönyve (1962—1964)*, Debrecen, 1965, p. 87—92; P. Patay, în *Természettudományi Közlöny (Természet Világa)*, 100, 9, 1969, p. 409—411.

ÜBER DIE VERTEIDIGUNG DER NORDGRENZE DER PROVINZ DAZIEN

(Zusammenfassung)

Das Becken Siebenbürgens, das ungefähr die nördliche Hälfte der Provinz Dazien umfasst, ist von einem Kranz von Gebirgen umgeben. Nur im Südwesten bildet das Tal des Mureș eine in der Höhe seiner obersten Terasse mehr als 15 Km breite Eingangspforte. Auf ähnliche Weise erschliesst im Nordwesten und Norden die Berglandschaft der sogenannte „Pforte von Sălaj", die etwa die Höhe des innersiebenbürgischen Hochlandes hat und in der Luftlinie 115 Km breit ist, einen Zugang in das Innere Siebenbürgens. Man pflegt die „Pforte von Sălaj" auch „Zwischenkarpatisches Joch" zu nennen, weil ihre Höhenzüge (das Meseșgebirge und die Höhen des Prisnel und der Breaza) die Verbindung zwischen dem Biharia-Massiv einerseits und den Ostkarpaten andersseits herstellen. Die Niveauunterschiede zwischen den Höhen des „Zwischenkarpatischen Joches" und dem Someștal und des in ihn mündenden Agrij-Baches liegen zwischen 200 und 400 Metern. Bei Bergsätteln sind die Niveauunterschiede noch geringer.

Anfangs wird das innerkarpatische Dazien vorwiegend gegen Westen, Nordwesten und Norden verteidigt. Wir kennen die Beweggründe Hadrians Dazien zu reorganisieren und es erst in zwei und dann in drei Provinzen einzuteilen, nicht sonderlich gut, aber er scheint beabsichtigt zu haben, vor allem bessere Verteidigungsmöglichkeiten für den Norden Daziens zu schaffen. Die Verteidigungsanlagen Daziens waren jetzt in erster Reihe gegen die Stämme der freien Dazier, die nördlich von der Provinz sassen, gerichtet, die das Gebiet der römischen Provinz unter Antoninus Pius und während der Regierung des Marcus Aurelius und des Lucius Verus immer wieder angriffen.

Im Nordwesten Daziens bot sich für die Festlegung der Grenze und damit auch für die Schaffung der äussersten, ersten Verteidigungslinie als ausgezeichnete Möglichkeit der Kamm des Meseșgebirges dar, denn dieser bildet ein natürliches Hindernis und auf diese Weise ein, vor allem gegen die Senke von Silvanien gerichtete vorzügliches Barriere.

Die Beschaffenheit des Gebietes, das im Norden vom „Zwischenkarpatischen Joch", jener von uns schon erwähnten verhältnismässig

niedrigen Höhenkette, zwischen dem Biharia-Massiv und den Ostkarpaten gelegen ist, veranlasst den Autor folgendes anzunehmen: die östliche Fortsetzung der äussersten römischen Verteidigungslinie auf dem Meseşgebirge ist nicht talauf, entlang des Someş zu suchen (wie bisher, mit Ausnahme von A. Radnóti, dessen Auffassung sich der des Verfassers stark nähert, allgemein behauptet wurde), sondern irgendwo auf der Wasserscheide zwischen dem Someş einerseits und dem Bîrsău- und dem Lăpuş-Bach anderseits. Diese Wasserscheide hat als Mittelstück jene Kalkhochfläche, die sich nach Westen bis zu den Prisnel-Bergen hinzieht und sich dann auf dem wichtigsten Höhenzweig nach Westsüdwesten bis zum Someş beziehungsweise bis zum östlichen Ende des Meseşgebirges fortsetzt. Die östliche Fortsetzung des Mittelstücks der Wasserscheide bildet die Măgura Vimei und hierauf der zackige Gipfel der Breaza, beide zusammen auch Ilişua-Gebirge oder Lăpuş-Gebirge genannt. Jenseits des Breaza-Gipfels senkt sich das Gelände zum niederen Sätteln zwischen Tîrlişua-Rohia und Tîrlişua-Suciu de Sus und steigt dann zum charakteristischen, zackigen, vulkanischen Massiv des Ţibleş-Gebirges von 1840 Metern Höhe auf, das schon zu den Ostkarpaten gehört.

Die hier skizzierte Hypothese drängt sich uns durch die geomorphologischen Bedingungen dieses Gebietes auf. Ausser den hier vorgebrachten geographischen, strategischen und logischen Erwägungen begründet der Autor seine Annahmen durch archäologische Beweise. A. Radnóti hat schon darauf hingewiesen, dass das Militärlager von Căşei auf dem rechten Ufer des Someş liegt. Das gleiche gilt auch für das Lager von Ilişua. Der schon seit längerem bekannte Wachtturm von Negrileşti ist vom Someştal 5—6 Km gegen Norden vorgeschoben. Zwischen Căşei und Tihău, und zwar auf dem Gebiet der Ortschaften Gîlgău, Mesteacăn, Perii Vadului und Şoimuşeni, die alle nördlich des Someş liegen, sind schon im Jahr 1882 vier Verteidigungstürme oder kleinere Befestigungen festgestellt worden. Sie werden in einer Monographie aus den Jahren 1901—1902 erwähnt, sind den Fachgelehrten aber trotzdem bisher unbekannt geblieben.

Das sind einige Daten, die für das Vorhandensein einer vom Someş weiter gegen Norden beziehungsweise Nordosten vorgeschobenen Verteidigungslinie sprechen, während man bisher dieses Tal selbst für die Grenzlinie des Imperiums gehalten hat.

CIRCULAȚIA MONETARĂ IN NORD-VESTUL ROMÂNIEI

(sec. II—IV)

Monedele antice, fie tezaure, fie luate ca descoperiri izolate, constituie, pe lîngă valoarea lor pur muzeală și un izvor direct de mare însemnătate interpretativă, reușind să furnizeze date importante referitoare la aspectele vieții economice și comerciale ale unei regiuni sau populații într-o epocă dată.

Îndeplinindu-și acest rol, monedele, instrumente de schimb, completează cunoștințele noastre asupra dezvoltării vieții economice în antichitate, aspecte care nu întotdeauna sînt relevate de izvoarele antice. Rolul monedei, ca izvor istoric, de multe ori depășește însă stadiul acesta al informației cu caracter economic, putînd fi valorificată cu succes și în lămurirea unor probleme de ordin etnic[1].

În cele ce urmează, vom prezenta în ordine alfabetică, localitățile din nord — vestul României, unde s-au descoperit tezaure sau monede izolate, care, se încadrează din punct de vedere cronologic în secolele II — IV, perioadă, care constituie subiectul prezentei lucrări.

1. *Bercu* (jud. Satu Mare).

În 1966 la punctul „Liget-alja", s-a găsit o monedă de argint, emisă sub împăratul Hadrian[2].

2. *Berea* (jud. Satu Mare).

Monedă de argint de la Lucius Verus, emisă în anul 163, păstrată în colecțiile Muzeului din Carei[3], inv. 113 (Coh.[2], 156), (pl. XXXV/5).

3. *Carei* (jud. Satu Mare).

Folis al lui Constantius II, emis în monetăria de la Sirmium, probabil, în anul 353 (Coh.[2], 342), (pl. XXXV/7).

4. *Cherechiu* (jud. Bihor).

În 1902 s-a găsit un tezaur de denari romani imperiali, din cuprinsul căruia (în bună parte înstrăinat, fără urmă, şi, deci, susceptibil a fi valorificat ştiinţific), se cunosc şi au fost determinate, numai 25 de piese, care se repartizează astfel: Nero (1), Vespasian (4), Domiţian (4), Traian (13), Hadrian (1), Faustina iunior (1), Lucilla Veri (1)[4].

5. *Dindeşti* (jud. Satu Mare).

Denar de la Hadrian, emis între 119—123; se află la Muzeul din Carei, inv. 111 (Coh.[2], 324; cf. Strack, II, 195). (pl. XXXV/3).

6. *Galoşpetreu* (jud. Bihor).

În 1938, pe locul „Gát-telep", s-au găsit patru monede de argint de la Augustus, Faustina senior, Marcus Aurelius, Commodus şi una de bronz, de la Valens[5].

7. *Ghenci* (jud. Satu Mare).

Dupontius de la Vespasian, emis în anul 74. Se află în Muzeul din Carei, inv. 108 (Coh.[2], 153, (pl. XXXV/1).

8. *Ghirişa* (jud. Satu Mare).

În luna iunie 1964, în nordul comunei, s-a descoperit un tezaur monetar imperial, apreciat la 200 piese. Din el s-au recuperat 151 de monede, emisiuni ale împăraţilor şi ai unor membrii ai familiilor acestora: Vespasian (1), Traian (8), Hadrian (6), Antoninus Pius (26), Antoninus Pius şi Marcus Aurelius (1), Faustina senior (12), Marcus Aurelius (34), Faustina iunior (17), Lucius Verus (7), Lucilla Veri (5), Commodus (27), Crispina (3), Clodius Albinus (2), Septimius Severus (2)[6].

9. *Giuleşti* (jud Maramureş).

Monedă de argint, de Commodus (COS V?), emisă între 186—189[7].

10. *Homorodul de Sus* (jud. Satu Mare).

Un denar roman de argint, emis în timpul lui Antoninus Pius[8].

11. *Ieud* (jud. Maramureş).

Monedă de argint de la Traian (COS V ?), emisă între 103 — 112[9].

12. *Maramureş* (fostul judeţ).

Nu se precizează exact locurile de descoperire, se menţionează doar teritoriul fostului judeţ Maramureş, precum şi faptul, că de aici provin peste 200 de monede romane de argint, găsite izolat. Marea majoritate sînt imperiale. Sub raportul datării ultimele monede se încadrează la începutul sec. III[10].

13. *Petrova* (jud. Maramureş).

Monedă de bronz de la Traian, găsită în 1890, („VIA TRAIANA"?)[11].

14.*Pir* (jud. Satu Mare).

Ca descoperiri izolate, de pe teritoriul localităţii provin doi denari, unul aparţinînd lui Antoninus Pius (pl. XXXV/4), emis în 148 (Coh.², 283; cf. Strack, pl. II, 173, p. 136), iar celălalt, emisiune a împăratului Marcus Aurelius (Coh.², 412), din anul 169. Ambele piese se află în Muzeul din Carei inv. 109 — 110, (pl. XXXV/6).

15. *Sanislău* (jud. Satu Mare).

Monedă de argint de la Vespasian[12].

16. *Satu Mare* (jud. Satu Mare).

În 1880 s-a găsit un tezaur format din 159 de piese, din care, 158 sînt republicane, iar una imperială, emisă în timpul lui Alexander Severus[13].

Tot de pe teritoriul acestei localităţi, provine o monedă de argint, găsită în anul 1960, aparţinînd împăratului Traian[14].

17. *Sighet — Tean* (jud. Maramureş).

„În 1878, la capătul podului peste Tisa, la Tean în Maramureş, s-au găsit şase monede de argint, din timpul împăratului Marcus Aurelius"[15]

18. *Teceu* (jud. Maramureş).

În luna august 1874 „într-un vas gros de lut" s-au găsit peste1100 denari romani imperiali, ce se înşiră cronologic de la Vitellius la Septimius Severus. Dintre aceştia 720 au ajuns la Muzeul Naţional din Budapesta[16].

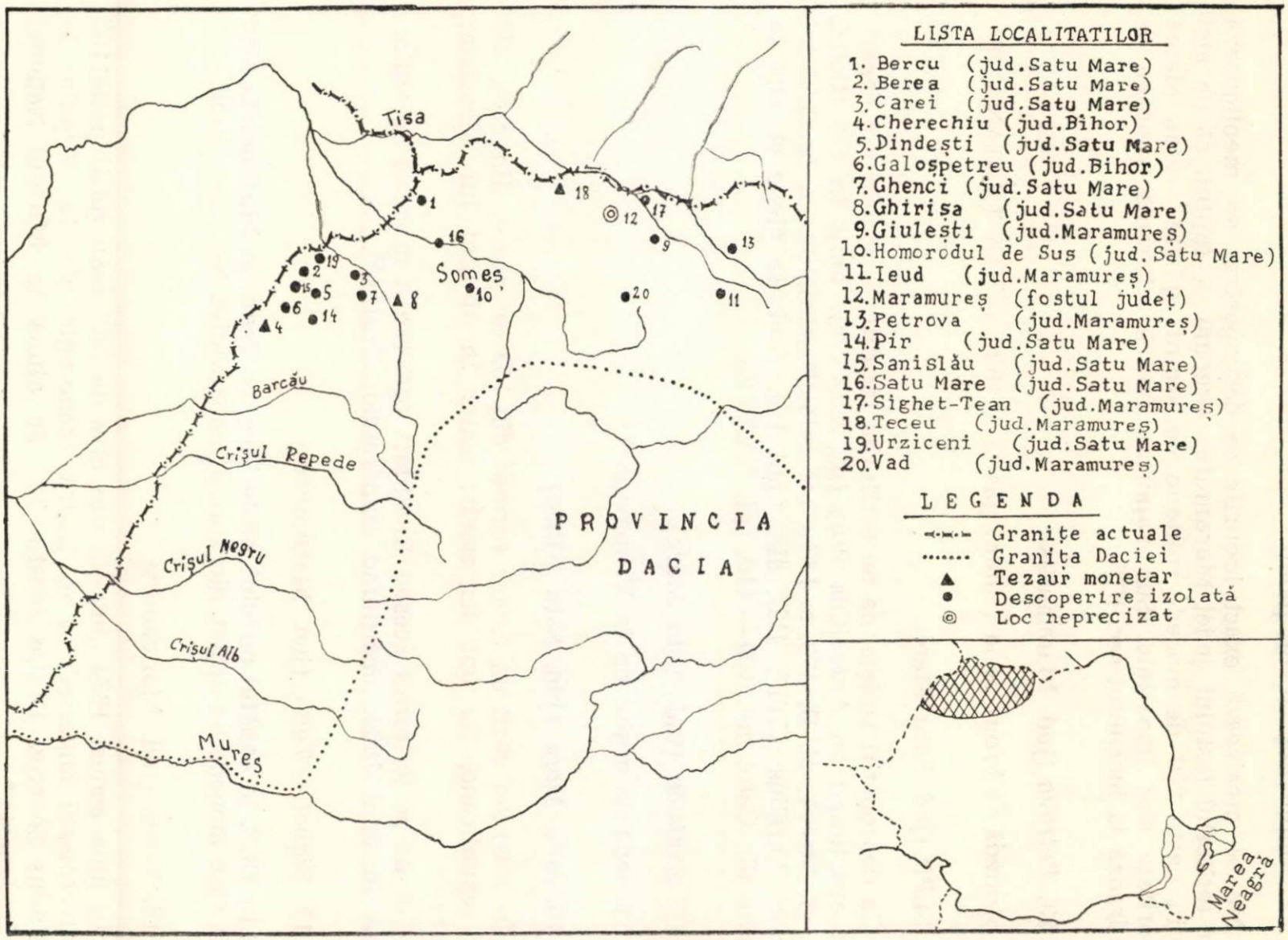

Fig. 1. Aria de răspîndire a monedelor în nord-vestul României (sec. II—IV).

19. *Urziceni* (jud. Satu Mare).

O monedă, suberată, de la Traian, emisă între 103 — 111; se află în colecţiile Muzeului din Carei, inv. 112 (Coh.², 64; cf. Strack, I.p. 116 — 119), (pl.XXXV./2).

20. *Vad* (com. Copalnic Mănăştur, jud. Maramureş).

La Muzeul din Oradea, inv. 1/1896 sînt înregistrate 3 monede, provenite din această localitate, emise în timpul împăratului Gordian III[17].

*
* *

După cum reiese din catalogul descoperirilor menţionate mai sus, şi din tabelul anexat (fig. 2), în spaţiul nord — vestic al României — rămas în afara provinciei Dacia — avem un număr de trei tezaure (de la: Cherechiu, Ghirişa şi Teceu)[18] şi un număr de 229 monede, formînd obiectul unor descoperiri izolate, găsite în 17 localităţi (vezi harta, fig. 1).

Moneda în circulaţie în acest teritoriu, în perioada respectivă, este cea romană[19], cu precădere din argint, mai ales, pînă la sfîrşitul secolului II. De altfel, pînă la finele acestui secol constatăm o circulaţie monetară relativ intensă, fapt explicat, prin legăturile destul de strînse pe care le are populaţia de aici cu lumea romană.

În secolele III — IV, nu cunoaştem, pînă în prezent, ca provenind din zona în discuţie, decît cîteva piese izolate. Absenţa tezaurelor şi chiar a descoperirilor mai frecvente de monede izolate aparţinînd acestor două secole, ar putea fi explicate prin practicarea, pe lîngă folosirea monedei, şi a schimbului în natură.

Dintre piesele, descoperite, pînă în prezent, pentru perioda de timp a secolelor III — IV, avem doar şase monede: două de bronz, din care, una aparţine lui Constontius II, găsită la Carei, iar alta emisă în timpul lui Valens, provenind de la Galoşpetreu; o monedă de argint de la Alexander Severus, găsită la Satu Mare şi trei exemplare de la Gordian al III-lea, aflate la Vad, fără ca bibliografia respectivă, privitoare la aceste trei piese să precizeze metalul folosit la baterea lor.

Moneda în sine, detaşată de mediul arheologic, nu poate arăta etnicul comunităţii care a folosit-o. Frecvenţa, însă a tezaurelor monetare, sau a descoperirilor izolate, într-o regiune sau zonă oarecare, unde este prezentă o anumită populaţie, în cazul de faţă dacii liberi, pregnant dovedită arheologic[20], ne permite să considerăm monedele respective ca instrumente de schimb, folosite de această societate pe piaţa locală, apoi în legăturile ei cu vecinii, şi, în primul rînd, cu lumea romană.

Nr. de corespondență din catalogul descoperirilor și de pe hartă		1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20
LOCALITATEA		Bercu	Berea	Carei	Cherechiu	Dindești	Galoșpetreu	Ghenci	Ghirișa	Giulești	Homorodul de Sus	Ieud	Maramureș (fostul județ)	Petrova	Pir	Sanislău	Satu Mare	Sighet-Tean	Teceu	Urziceni	Vad
Nr. crt.	IMPARATUL	●	●	●	▲	●	●	●	▲	●	●	●	●	●	●	●	●	●	▲	●	●
1	Augustus 27 îen- 14 en						1						200 monede, majoritatea imperiale								
2	Nero 54- 68				1																
3	Vitellius 68- 69																				
4	Vespasian 69- 79				4			1	1							1					
5	Domițian 81- 96				4																
6	Traian 98- 117				13				8			1		1			1			1	
7	Hadrian 117- 138	1			1	1			6												
8	Ant.Pius 138- 161								26		1				1						
9	Ant.Pius și M.Aurelius								1												
10	Faustina senior						1		12												
11	M.Aurelius 161- 181						1		34						1			6			
12	Faustina iunior				1				17												
13	Lucius Verus 161- 169		1						7												
14	Lucilla Veri				1		1		5												
15	Commodus 176- 192								27	1											
16	Crispina								3												
17	Cl.Albinus 193- 197								2												
18	Sept.Severus 192- 211								2												
19	Al.Severus 222- 235																1				
20	Gordian III 238- 244																				[3]
21	Constantius II 323- 361			[1]																	
22	Valens 364- 378						[1]														

Fig. 2. Descoperirile monetare din nord-vestul României (sec. II—IV).
● *Descoperire izolată;* ▲ *Tezaur monetar; Cifre semn-argint;* □ *Bronz;* [ ] *Metal neprecizat;* | ——↓ *Monedele se opresc la.*

Afirmația este cu atît mai concludentă, cu cît, unele dintre monede s-au găsit chiar în mediul dacic, cum este cazul la: Berea, Carei, Dindești, puncte arheologice, în care, pe lîngă monede, au fost scoase la iveală și alte obiecte de factură romană[21].

Fenomenul prezenței în același mediu geografic și arheologic, a unor produse romane alături de cele dacice, este deosebit de semnificativ în ce privește legăturile dintre dacii liberi și Imperiul Roman.

De altfel, tezaurele monetare din zona nord — vestică a României, (vezi fig. 1 și 2) au fost atribuite deja dacilor liberi de specialiști, formulînd unele ipoteze asupra cauzelor, care au determinat îngroparea lor[22].

La includerea pieselor izolate, emise în a doua jumătate a secolului întîi era noastră, în această lucrare, am ținut seama de împrejurarea că aceste piese au continuat să rămînă în circulație pentru o perioadă mai lungă, și desigur, într-un ritm mai scăzut. În tot cazul, cel puțin, la începutul secolului al doilea, ele erau încă în uz, în zona care ne preocupă.

Ca încheiere, la cele relatate mai sus, am dori să menționăm că, numărul relativ mic al descoperirilor monetare, aparținătoare secolelor II—IV, în zona geografică, care formează subiectul acestei lucrări, nu trebuie să ne pară neconcludente, pentru stabilirea unor concluzii valabile. Dacă avem însă în vedere, circulația monetară din aceeași perioadă, pe un spațiu geografic mai larg — fapt care formează subiectul unei lucrări mai ample, deja, pregătite — numărul descoperirilor, respectiv al monedelor romane care au circulat în afara hotarelor provinciei Dacia, este cu mult mai mare; în tot cazul, suficiente pentru formularea unor concluzii convingătoare. De altfel în relatarea concluziilor la care am ajuns în ce privește circulația monetară în zona nord-vestică a României, am avut în vedere descoperirile monetare de pe o arie teritorială mai vastă, mai precis, de la nord de Mureș, pînă pe cursul superior al Tisei, spațiu în care este bine cunoscută și documentată populația dacică liberă, rămasă în afara Provinciei.

GHEORGHE LAZIN
(Deva)

NOTE

Fig. 1. Aria de răspîndire a monedelor în nord-vestul României (sec. II—IV).
Fig. 2. Descoperirile monetare din nord-vestul României (sec. II—IV).

1. Vezi, D. Protase, *Problema continuității în Dacia în lumina arheologiei și numismaticii*, Buc., 1966, p. 158—159 și nota 395.

2. T. Bader, *Descoperiri monetare în cîmpia someșană*, Baia Mare, 1967, p. 5, nr. 1; B. Mitrea, *Descoperirii recente și mai vechi de monede antice și bizantine* în *R. S. România*, în *SCIV*, XX, 1, 1969, p. 167, nr. 34.

3. Moneda găsită la *Berea*, precum și cele de la *Carei, Dindești, Ghenci, Pir, Urziceni* sînt inedite, mulțumim și pe această cale prof. I. Németi, directorul Muzeului din Carei pentru permisiunea de-a le publica, la fel și cercetătorului principal E. Chirilă de la Institutul de Istorie, Cluj, pentru sprijinul acordat la determinare.

4. I. Tömörkény, P. Harsány, în *NumKözl*, XI, 1912, p. 11 *(sub Kerek)*; D. Protase și T. Bader, *Tezaurul de denari romani imperiali de la Ghirișa*, în *Tezaure monetare din județul Satu Mare*, Ed. Mz. Satu Mare, 1968, p. 49, vezi și nota 11; E. Dörner, *Urme ale culturii materiale dacice pe teritoriul arădan*, Ed. Mz. Arad, 1968, p. 18.

5. Z. Székely, *Stiri cu privire la unele descoperiri monetare din Transilvania*, în *SCN*, I. 1957, p. 472—473.

6. T. Bader, *Descoperiri* ..., p. 5—6, nr. 2; D. Protase și T. Bader, *op. cit.*; p. 37, *tab. nr. 1*

7. I. Mihály de Apșa, *Diplome maramureșene din sec. XIV și XV*, Maramureș-Sighet, 1900, p. 618—619, nota 2.

8. Cf. T. Bader, *Descoperiri*..., p. 9, nr. 3; *SCIV*, XX, 1, 1969, p. 168, Nr. 42.

9. I. Mihály de Apșa, *Diplome* ..., loc, cit.

10. Cf. *ArchÉrt*, X, 1876, p. 294—295.

11. I. Mihaly de Apșa, *Diplome* ..., p. 31—32, nota 1

12. I. Winkler, *Contribuții numismatice la Istoria Daciei*, în *SCS, Cluj*, seria III, științe sociale, an. VI, nr. 1—2, tabel XI, p. 146—147, nr. 150.

13. *ArchÉrt*, XIV, 1880, p. 232; T. Bader, *Descoperiri*..., p. 10, nr. 5; I. Winkler, *Schatzfunde römischer Silbermünzen in Dakien bis zum Beginn der Dakerkriege*, în, *Jahrbuch für Numismatik und Geldgeschichte*, 17, Jahrgang, 1967, p. 152, nr. 131; idem, *Tezaurul de denari romani de la Satu Mare*, în *Tezaure monetare din județul Satu Mare*, Ed. Mz. Satu Mare, 1968, p. 19—31.

14. T. Bader, *Descoperiri*..., p. 10, nr. 5/b;, *SCIV*, XX, 1, 1969, p. 169, nr. 56.

15. I. Naghiu, *O colecție numismatică Diecesană, în Cronică Numismatică și arheologică*, an XIX, 1945, nr. 133—134, p. 3—4.

16. I. Mihály de Apșa, *op. cit.*, p. 618—619, nota 2; C. Daicoviciu, și M. Constantinescu, *Brève histoire de la Transylvanie*, Buc., 1965, harta nr. 3.

17. *Dacia, NS*, XI, 1967, p. 388, nr. 68; *SCIV*, XVIII, 1, 1967, p. 200, nr. 68.

18. Numărul mic de monede cu data emiterii foarte mare în timp, între monedele, descoperite la Galoşpetreu, ne determină să le includem, fără certitudine însă, în categoria descoperirilor izolate. Z. Székely, *op. cit.*, le consideră ca făcînd parte dintr-un tezaur, îngropat după 370.

18 a). În acelaşi categorie, a descoperirilor izolate, am încadrat piesa lui Alexander Severus, din tezaurul de denari romani republicani de la Satu Mare. Asupra acestui tezaur, vezi I. Winkler, *Tezaurul de denari romani de la Satu Mare*, în *Tezaure Monetare, din judeţul* Satu Mare, Ed. Mz. Satu Mare, 1968, p. 19—31.

19. D. Protase, *Problema continuităţii în Dacia în lumina arheologiei şi numismaticii*, Buc., 1966, p. 196.

20. Dacii liberi sînt bine atestaţi arheologic în spaţiul de nord-vest al României. Pînă în prezent cunoaştem următoarele descoperiri din zona respectivă aparţinînd acestei populaţii:

Berea (jud. Satu Mare). Urme dacice din sec. III—IV (M. Rusu, *Contribuţii arheologice la istoricul cetăţii Biharea*, în *AIIC*, III, 1960, p. 22, nota 37; *SCIV*, XVII, 4, 1966, p. 714, nr. 41; Vl. Zirra, *Un cimitir celtic în nord-vestul României*, Ed. Mz. Baia Mare, 1967, p. 1—3, nota 2, XIII; S. Dumitraşcu, *Aşezări şi descoperiri dacice din vestul şi nord — vestul României în sec. II—IV e.n.*, în *Lucrări Ştiinţifice*, Institutul Pedagogic Oradea, 1968, p. 251).

Carei — Bobald (jud. Satu Mare). Urme dacice din sec II—III (informaţii, I. Németi, Carei).

Ciumeşti (jud. Satu Mare). Punctul „Grajduri — C.A.P." s-a descoperit o aşezare dacică din sec. III. (VI. Zirra, *loc. cit.*; S. Dumitraşcu, *loc. cit.*; informaţii I. Németi Carei).

Culciu Mare (jud. Satu Mare). Aşezare dacică, datînd din sec. III—IV (*SCIV*, XVIII, 3, 1967, p. 531, nr. 71; S. Dumitraşcu *op. cit.*, informaţii I. Glodariu Cluj).

Dindeşti (jud. Satu Mare). Fragmente ceramice, databile în sec. III (informaţii I. Németi Carei).

Medieşul-Aurit (jud. Satu Mare). Complex arheologic, aparţinînd, ca etnic dacilor liberi, format din aşezare, necropolă, cuptoare de ars ceramică. Complexul este datat în sec. II—IV (Sever Dumitraşcu — T. Bader, *Aşezarea dacilor liberi de la Medieşul-Aurit I*, Ed. Mz. Satu Mare, 1967).

21. În aşezările dacice în sec. II—III, dar mai ales în cele de sec. III—IV, este prezentă ceramica de factură romană (cf, Sever Dumitraşcu, *Aşezări* ... p. 252).

22. Pentru aceasta problemă, vezi D. Protase. T. Bader, *Tezaurul de denari romai imperiali de la Ghirişa, în Tezaure* ... p. 49 şi notele 10—13.

DER MÜNZUMLAUF IM NORDWESTEN RUMÄNIENS

(Zusammenfassung)

Antike Münzen, ob aus Hort-oder Einzelfunden, liefern uns wertvolle Hinweise für Wirschaft und Handel eines Gebietes oder Volksstammes zu einem gegebenen Zeitpunkt.

Im Nordwesten Rumäniens haben wir für das 2.-4. Jh. drei Horte und 229 Münzen aus Einzelfunden. Die gangbare Münze im genannten Zeitraum war die römische, meist aus Silber, seltener aus Bronze. Bronzemüzen sind spezifischer für das 3. — 4. Jh.

Aus ihrem Fundzusammenhang gerissen bietet die Münze als solche keinen Hinweis auf die ethnische Zugehörigkeit der menschlichen Gemeinschaft, die sie verwendete. Doch berechtigt uns die Häufigkeit von Münzfunden, einerlei ob einzeln oder in Horten, in einem bestimmten Gebiet oder Umkreis, wo eine gewisse Bevölkerung — in unserem Fall die freien Daker — archäologisch nachgewiesen ist, zu dem Schluss, die genannten Münzen seien von dieser Bevölkerung als Zahlungsmittel benützt worden.

Auf den ersten Blick scheint die für den betreffenden Umkreis verhältnismässig geringe Fundzahl nicht überzeugend genug für Schlussfolgerungen zu sein. Doch zogen wir für den Münzumlauf jener Zeit ein grösseres Gebiet in Betracht. Es erstreckte sich vom Norden des Mureș bis zum Oberlauf der Theiss und war von der freien dakischen Bevölkerung, die ausserhalb der Provinz geblieben war, bewohnt.

UN MORMÎNT DIN SECOLUL V DESCOPERIT LA SATUL GHENCI, COMUNA CĂUȘ.

În toamna anului 1968, în punctul numit „Movila spînzurătorii" (Akasztódomb) cu ocazia exploatării nisipului a fost descoperit un mormînt de înhumaţie. Inventarul mormîntului a putut fi recuperat aproape în întregime. Scheletul zăcea pe spate în nisip, la o adîncime de cca. 1,50 m faţă de nivelul actual. Pe baza informaţiilor culese şi cercetărilor efectuate ulterior am putut constata că scheletul a fost găsit într-o stare de conservare relativ bună. Scheletul a fost orientat în direcţia est-vest, adică la est picioarele şi vest capul, cu faţa spre est. În urma examinării fragmentelor recuperate din craniu am constatat în jurul tîmplelor pete de culoare verde, fapt care întăreşte relatările descoperitorului, referitoare la inventarul funerar. În regiunea celor două tîmple s-au găsit doi cercei din bronz, în zona vertebrelor cervicale se aflau mai multe mărgele de sticlă de culoare albastră şi o mărgea mare din chihlimbar. Pe piept s-a găsit o fibulă de argint.

Piesa cea mai importantă a inventarului funerar este fibula de argint. Capul fibulei păstrate întreagă, de formă discoidală are fixat pe vîrful ei un mic buton. Arcul fibulei este frumos curbat, iar piciorul turnat împreună cu arcul se termină la fel într-un mic buton. Portagrafa era făcută dintr-o placă de argint încovoiată, fixată la piciorul fibulei. Mecanismul resortului, format cu toate probabilităţile dintr-un arc de fier şi acul, nu s-au păstrat. Lungimea totală a fibulei este de 5,1 cm, lăţimea maximă a discului de 1,6 cm şi lungimea piciorului de 1,8 cm.

Cei doi cercei au aceeaşi formă inelară, puţin deformată. Sînt executaţi dintr-o sîrmă de bronz, cu secţiunea rotundă şi cu capetele desfăcute. Primul are fixat la capăt 2 plăcuţe romboidale din bronz, avînd distanţă între ele de 1 cm. Al doilea are aceeşi formă ca şi primul, numai placa romboidală de la capăt este formată din două plăcuţe lipite.

Mărgea mare de chihlimbar ruptă în două bucăţi are o culoare roşie şi este perforată în mijloc.

Mărgelele mărunte sînt executate din sticlă de culoare albastră (pl. XXXVI).

Mormîntul descoperit la Ghenci, pe baza inventarului funerar se pare că aparţine unei femei înhumate. Fibula din punct de vedere

tipologic are analogii apropiate la Vinarice[1], Praha-Michle[2], Erdő-Kövesd[3], Izenave[4] și Praha-Podbaba[5]. Acest tip de fibulă derivă din tipul fibulelor romane provinciale și este datat de obicei în sec. al V-lea. Exemplarul de la Erdő-Kövesd este datat în prima jumătate al sec. al V-lea. Datarea fibulei de la Izenave este coborîtă de I. Werner eventual pînă la mijlocul sec. al V-lea.[6]

Acest tip de cercel este rar întîlnit în mormintele similare și nu se găsește de loc în inventarul complexelor încadrate de I. Werner în tipul mormintelor Kosino. Analogii perfecte pentru această piesă nu cunosc. O piesă similară a fost descoperită de Bodrogh-Monostorszeg, într-un mormînt de înhumație aparținînd unei femei, datat în epoca migrației.[7]

Mărgele de chihlimbar de diferite mărimi au fost descoperite în mormintele din sec. al V-lea. Asemenea mărgele s-au găsit la Kosino[8] și la Valea lui Mihai[9], unde o piesă identică cu cea de la Ghenci era fixată la mînerul unei săbii. Mărgele mari de chihlimbar sînt rare în morminte de bărbați, în schimb sînt foarte frecvente în mormintele de femei. Mărgele mărunte executate din sticlă sau dintr-o pastă moale, colorată sînt obișnuite în mormintele din sec. al V-lea.

Ținînd seamă că la Ghenci, în acest punct, a mai fost descoperit un mormînt de înhumație[10] datat în a II-a jumătate a sec. al V-lea, pe baza inventarului funerar, al doilea mormînt trebuie la fel datat, tot în a II-a jumătate a sec. al V-lea.

În zona Careiului au fost semnalate următoarele puncte cu descoperiri funerare din sec. al V-lea.:

1. Dindești[11] — un mormînt de înhumație aparținînd unei femei avînd inventar funerar format din 2 fibule de argint, oglindă de metal, cataramă de argint, mărgele mărunte, un auriscalpium? și un vas lucrat la roată.

2. Ghenci[12] — mormîntul 1 de înhumație aparținea unui luptător cu inventarul funerar format dintr-un pahar de sticlă și un scramasax.

3. Valea lui Mihai[13] — mormînt de luptător cu inventarul funerar format dintr-o sabie de fier cu două tăișuri, cuțit lung de fier tip scramasax, vîrf de teacă de argint, placă turnată din argint pentru acoperirea marginei de sus a tecii, nasture de chihlimbar, 2 catarame de argint și o imitație barbară a unui solidus de la Theodosius II. (408 — 450). Aceste descoperiri pe lîngă faptul că au inventar funerar similar prezintă și o serie de elemente comune în ceea ce privește ritul de înmormîntare:

— toate mormintele sînt de înhumație;

— scheletele sînt întinse pe spate și orientate est-vest;

— în general sînt morminte izolate sau necropole cu puține morminte, cum ar fi două morminte la Ghenci și patru la Valea lui Mihai[14].

Aceste morminte pot fi datate, pe baza inventarului funerar și a imitației barbare a solidusului de la Theodosius II (408—450), în a doua jumătate a sec. al V-lea. Mormintele din punct de vedere etnic pot fi atribuite unei populații germane, probabil ostrogoților, și aparțin unei perioade, care se incadrează înainte de plecare a ostrogoților în Italia (deci între 450—489). Datorită faptului că în aceste trei puncte au fost descoperite atît morminte de femei, cît și de luptători, trebuie să presupunem o ședere temporară a acestei populații în zona Careiului, ținut care cu mlaștinile și pășunile sale întinse putea asigura condiții optime pentru o asemenea populație.

IOAN NÉMETI
(Carei)

NOTE

1 Bedřich Svoboda, *Čechy v. Době Stěnovani Narodu*, Praha, 1965, fig. XIV/8
2 Bedřich Svoboda, *op. cit.* fig. XIX/1,3.
3. I. Werner, *Studien zu Grabfunden des V. Iahrhundert aus der Slovakei und der Karpathenukraine, în SlovArch*, VII, 1959, fig. III/1,3.
4 Bedřich Svoboda, *op. cit.*, fig. 29 de la pag. 85.
5 Bedřich Svoboda, *op. cit.*, fig. XIX/4,6.
6 Idem, *op. cit.* pag. 319.
7 Gubitza Kálmán, *A Bodrogh — Monostorszegi leletekről*, în ÁrchÉrt, XIX 1899, p. 264—268.
8 Lehoczky Tivadar, *A mezőkászonyi gót sir*, în ÁrchÉrt, XVII, 1897, fig. 6, 7.
9 Roska Márton, *Mormînt german de la Valea lui Mihai*, în AISC, I, 1828—1832, Cluj, fig. 7 p. 70.
10 I. Németi, *Descoperiri funerare din sec. V. e.n. lîngă Carei*, în ActaMN, IV, 1967, p. 499—506.
11 Idem, fig. 2/1—7.
12 Idem, fig. 4/1—2.
13 Roska Márton, *op. cit.*, în AISC, I., 1928—1932, Cluj, pag. 70, fig. 1—8.
14 M. Roska indică prezența încă 3 morminte distruse, însă din inventarul lor nu a putut recupera nici-o piesă.

GRABFUND DES 5. JHS. U. Z. AUS GHENCI,

(Zusammenfassung)

Im Herbst 1968 wurde in Ghenci ein Frauengrab mit dem folgenden Inventar entdeckt: eine Silberblechfibel, zwei Bronzeohrenringe, zwei blaue Glasperlen und eine Bernsteinperle.

Der Grabfund datiert aus der zweiten Hälfte des 5. Jhs.

DESPRE CETATEA DE TIP ITALIAN DIN SATU MARE

Astăzi doar spicuiri din legende, denumiri mai vechi de străzi și cîteva stampe din muzee mai amintesc de cetatea durată cu veacuri în urmă la Satu Mare. A fost martora multor fapte de arme și a adăpostit mari comandanți cu oștile lor. Din nefericire n-au ajuns pînă la noi nici ruinele cetății și nici date suficiente ori amănunte referitoare la ea, motiv pentru care s-a scris puțin despre istoricul acesteia[1].

O cotitură importantă în studierea cetății din Satu Mare a constituit-o apariția lucrărilor autorilor Vidor Pataki (1931), Andrea Leone Maggiorotti (1932—1936) și Ladislau Gerö (1951—1958).

Din lucrările autorilor amintiți reiese specificul sistemului de fortificație italian și faptul că acest sistem a fost folosit la construirea cetății din Satu Mare în veacurile al XVI-lea și al XVII-lea. Pornind de la aceste indicații, pe baza documentației ce ne-a stat la îndemînă despre cetate, sau despre evenimentele legate de ea, ca și pe baza concluziilor rezultate din cercetările pe teren, studiul ce urmează încearcă un aport la cunoașterea istoriei cetății din Satu Mare.

Istoricul cetății

Cetatea trebuie să fi existat aici din cele mai vechi timpuri și, probabil, încă din comuna primitivă.

Prima mențiune despre cetate o găsim în cronica lui Anonymus. După acest cronicar, cetatea din Satu Mare aparținea voievodului Menumorut și pe la 900 a fost ocupată, după un asediu de trei zile, de către maghiari[2]. De la Anonymus știm că fortăreața din Satu Mare a fost o cetate de pămînt, deci a fost asemănătoare cu altă cetate a lui Menumorut de la Biharea. După A. L. Maggiorotti[3], O. Velescu[4], K. Horedt[5] acest tip de cetate a fost foarte răspîndit în țara noastră.

Cetatea de pămînt care a existat mai tîrziu aici a devenit centrul administrativ al comitatului Satu Mare, avînd o organizare asemănătoare cu a celorlalte cetăți medievale. Probabil, în timpul năvălirii tătarilor (1241), atît orașul cît și această cetate au fost ocupate și distruse.

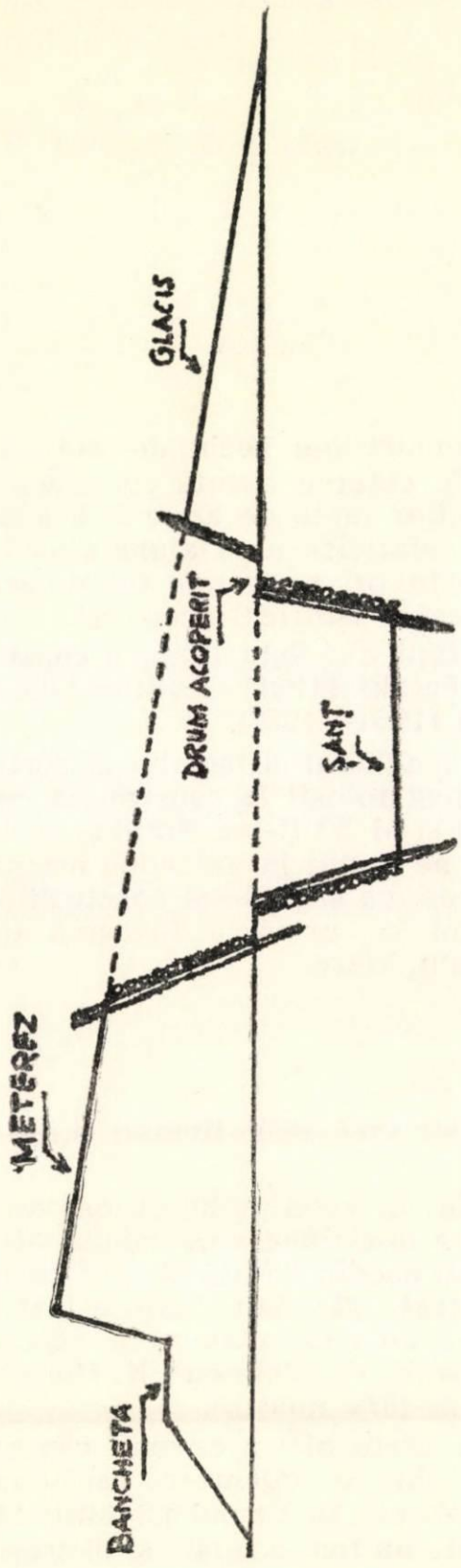

Fig. 1. Secțiune prin zidul cetății.

Este îndoielnic faptul că cetatea a existat și între anii 1242—1460. Unii dintre cercetători, ca Mihai Sarkadi-Nagy arhivar, apoi primar al orașului în secolul trecut, susțin că nu exista, căci nu s-a pomenit nimic despre ea[6]. Alții, ca Bartolomeu Bagossy deduc existența cetății din faptul că au fost amintiți în documente niște oameni ai cetății numiți castrenses[7]. Se poate presupune că după retragerea tătarilor cetatea de pămînt a fost reconstruită, dar mai tărziu nefiind ingrijită, s-a distrus.

La 1460 documentele amintesc grațierea de către regele Matei Corvin a lui Egidiu din Charnavoda, condamnat pentru abuzurile săvîrșite cu ocazia construirii castelului din Satu Mare[8].

L. A. Maggiorotti în lucrarea sa vorbește despre cetatea veche din Satu Mare existentă înainte de 1500, scriind că „cetatea medievală din Satu Mare era patrulaterală și la fiecare colț avea cîte un turn mic. Castelul a fost înconjurat de o linie de fortificații simple, care înconjura și orașul"[9]. Din aceste date trebuie să deducem faptul că aici a existat în secolul al XV-lea cel puțin un castel și o localitate întărită. Dar este foarte probabil că orașul și mai înainte a fost înconjurat de o palisadă. Perioada de înflorire a cetății începe în secolul al XVI-lea și ține pînă în prima jumătate a secolului al XVIII-lea (pînă la 1705, sau 1723).

În secolul al XVI-lea pericolul turcesc devine iminent după pătrunderea lor în bazinul panonic (după lupta de la Mohács, 1526). Acum apare în centrul Europei o putere care, după cucerirea unei

părți din bazinul panonic, amenință intregul continent. Habsburgii fiind cei mai amenințați, depun toate eforturile de a opri puhoiul turcesc. Mijlocul cel mai eficace de a stăvili înaintarea turcilor era construirea unei linii de fortificație care pentru acele vremuri devenise una din cele mai moderne din Europa[10].

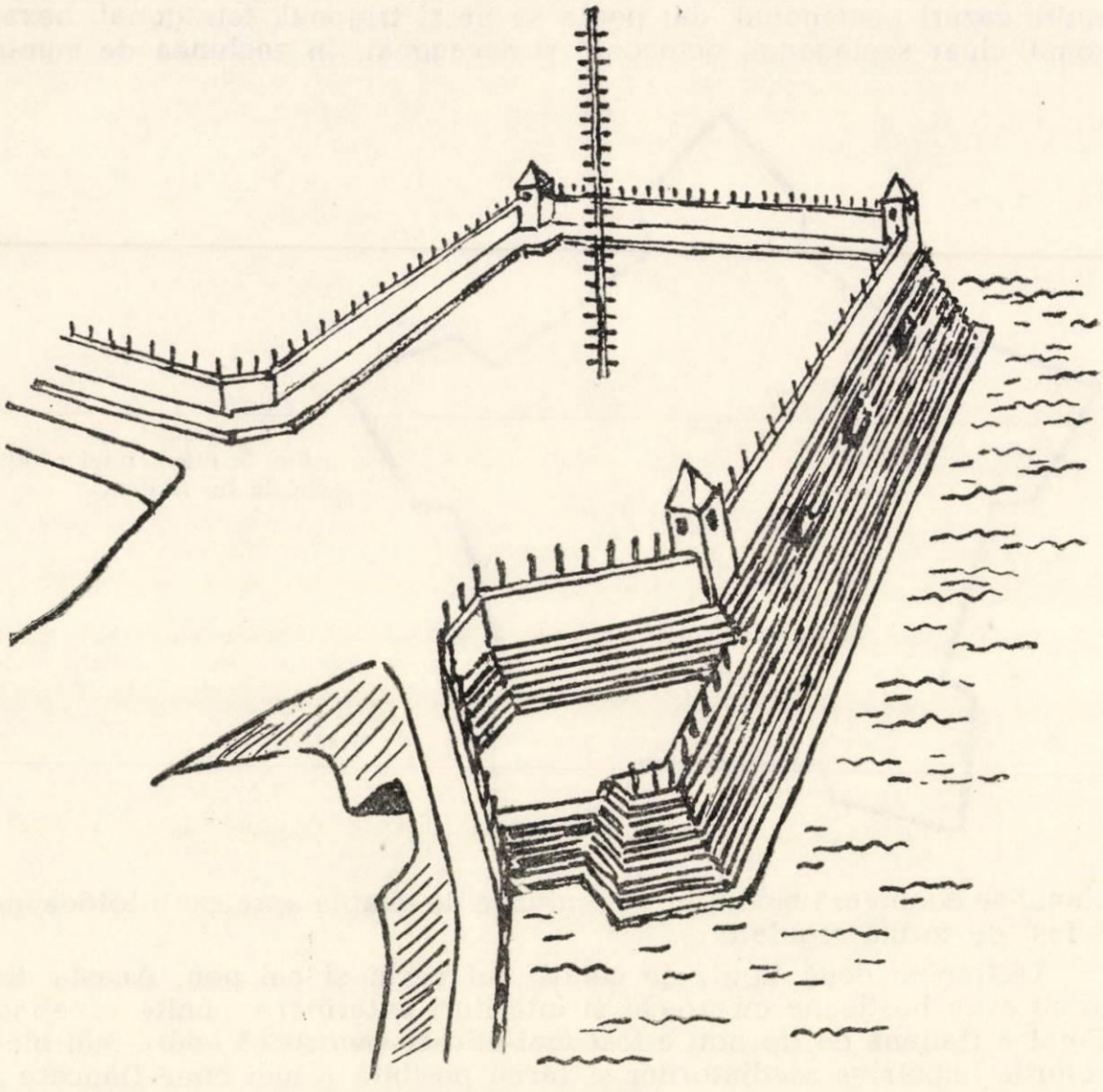

Fig. 2. Planul unui bastion.

Folosirea armelor de foc și mai ales a tunurilor provoacă o adevărată revoluție în construirea fortificațiilor și împotriva acestei arme apare cetatea de tip italian. Acest sistem apare, după cum arată și denumirea lui în Italia, pe la mijlocul secolului al XV-lea. Acum dispar zidurile înalte și subțiri, în locul lor apare zidul gros și mai scund, iar în locul turnurilor apar bastioanele. Zidul gros întărit în spate cu un

dig de pămînt apără cetatea împotriva proiectilelor de artilerie, iar bastioanele fac posibilă instalarea aici a cît mai multor tunuri, care pe de o parte atacă inamicul, iar pe de altă parte apără zidurile cetății prin posibilitatea tragerii în flancuri.

Cetatea de tip italian are un plan de poligon regulat în cele mai multe cazuri pentagonal, dar poate să fie și trigonal, tetragonal, hexagonal, chiar septagonal, octogonal și decagonal. În regiunea de munte

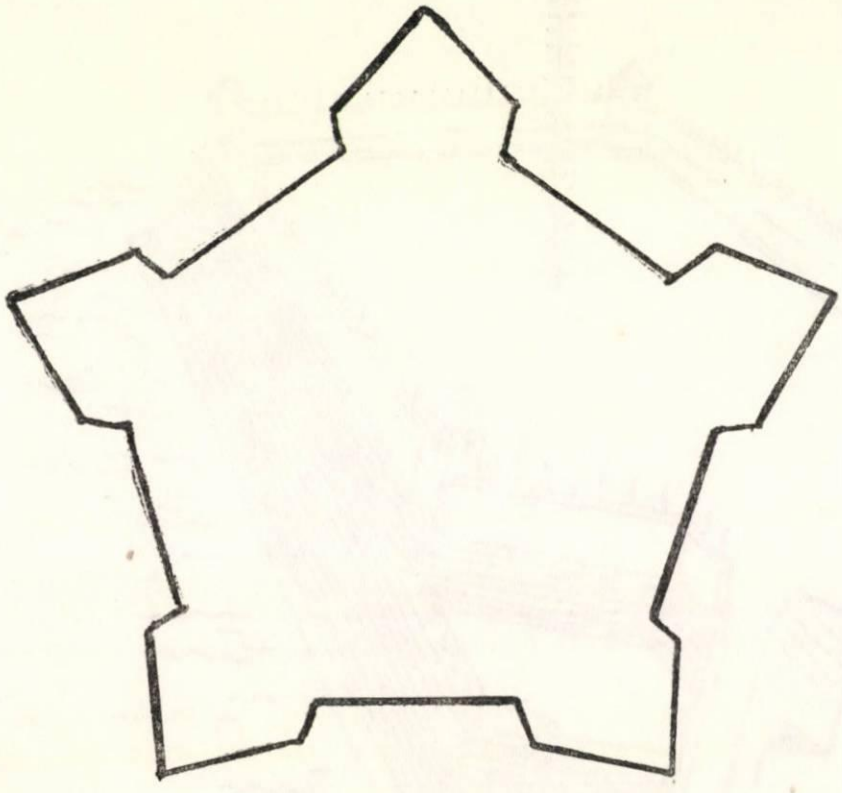

Fig. 3. Planul unei cetăți de tip italian.

planul se adaptează mediului, în regiunea de cîmpie aproape întotdeauna a fost de formă regulată.

Distingem două tipuri de cetăți: cel vechi și cel nou. Acesta din urmă avea bastioane cu urechi și întărituri exterioare numite raveline. Cetatea italiană de tip nou a fost mai eficace pentru că apăra mai bine zidurile împotriva asediatorilor și făcea posibilă o mai bună flancare a acestora dacă urmăreau să escaladeze zidurile. Pentru ilustrarea celor spuse dăm schița simplificată a cetății de tip italian vechi, după L. Gerő. (fig. 3). Pentru ilustrarea cetății de tip italian nou vezi schița cetății din Satu Mare (pl. XL/1).

După cum am arătat, în secolul al XVI-lea, Habsburgii, văzînd că pe teren deschis nu pot să respingă atacul turcilor, iar cetățile feudalilor nu sînt bine construite și întărite, deci nu prezintă o rezistență eficace, după 1556 preiau cetățile din mîinile feudalilor și încep să con-

struiască cetăți moderne, capabile să reziste atacurilor turcești. Aceste cetăți vor fi cele de tip italian, puternice, greu de cucerit și de ocupat.

Etapa construcției cetăților de tip italian din secolul al XVI-lea se împarte în trei perioade:[11]

1) Perioada cetăților construite la repezeală, deci improvizate (1541—1556).

2) Perioada cetăților de tip italian vechi (1556—1570).

3) Perioada cetăților de tip italian nou (1570—1600).

După cum arată și denumirea lor, la început cetățile au fost construite la repezeală și improvizate din cauza pericolului iminent. Metoda lor de construire a fost mult influențată de metodele vechi, pentru că și în trecut au fost construite cetăți din pămînt și lemn. Diferența față de trecut constă nu în metoda construirii, ci în forma lor. Cetățile de pămînt au fost foarte răspîndite la început acestea fiind mai multe decît cele de piatră, mai ales în regiunea de șes și de deal unde nu exista piatră.

O dată importantă în istoria militară a imperiului, constituie anul 1556 cînd ia ființă Consiliul de Război (Consilium bellicum, Hofkriegsrat) din Viena sub conducerea lui Ehrenreich Königsberg. Atunci sînt aduși o mulțime de arhitecți militari din Italia, mai ales din Milano, care fac planurile cetăților după sistemul cel mai înaintat, așa zis italian. Acum, majoritatea cetăților sînt construite din pămînt și din lemn, prin munca iobagilor. Mai tîrziu însă, în locurile expuse atacurilor prea dese ale turcilor, cetățile vor fi refăcute din materiale mai rezistente, piatră și cărămidă. Totuși aceste lucrări sînt făcute foarte încet, din cauza lipsei cronice de bani, fapt caracteristic finanțelor habsburgilor. Un aport îl constituie în acest sens ajutorul bănesc și de oameni dat de țările din Imperiul German numit în documente Römerzug, beharrliche Hilfe, Türken Hilfe. Spre deosebire de celelalte cetăți a căror întreținere era suportată de imperiu, veniturile cetății din Satu Mare erau așa de mari încît camera din Sepes are un venit anual de 9 900 florini din încasările domeniului cetății Satu Mare. Mai tîrziu însă o parte din aceste domenii aparțin Transilvaniei, iar o altă parte a fost donată, vîndută zălogită, etc., așa că de acum contribuția camerei pentru intreținerea cetății este necesară.

Cetatea din Satu Mare în acele timpuri a fost cea mai estică posesiune a Habsburgilor și trecea deseori în stăpînirea principilor Transilvaniei (sub Ștefan Bocskai 1604—1606; Gavril Bethlen 1622—1633; Gheorghe Rákóczi I 1645—1648 și Gheorghe Rákóczi II 1648—1660).

În luptele duse între Ferdinand de Habsburg și Ioan Zápolya pe la mijlocul secolului al XVI-lea, orașul își schimbă de multe ori stăpînul, odată este în posesia lui Ferdinand, odată în posesia familiei Zápolya. În 1526 orașul este donat de către Ferdinand lui Ștefan și Bartolomeu

Báthory. În 1530 este în proprietatea lui Ioan Zápolya, iar în 1536 îl ocupă un comandant al lui Ferdinand, anume Balthazar Bánffy de Tallocz[12]. Împotriva lui, I. Zápolya trimite o armată sub conducerea lui Gothard Kun. Oamenii lui Ferdinand, conduși de Matei Horvát întăresc biserica din Satu Mare și o înconjoară cu un val și un șanț. Cu toate acestea, biserica este ocupată, iar apărătorii ei măcelăriți de armata voievodului[13]. Mai tîrziu orașul ajunge din nou în mîinile habsburgilor. În 1543 Ferdinand I dăruiește orașul fraților Bathory (Andrei, Cristofor — viitorul principe al Transilvaniei și Ștefan — viitorul principe al Transilvaniei și rege al Poloniei[14]). Ei încep fortificarea orașului și construirea cetății. Ca să fie apărată și mai bine, schimbă cursul Someșului, care pînă acum trecea prin centrul orașului, sau, mai bine zis, între cele două orașe Satu Mare și Mintiu, care unindu-se (în 1712), vor forma orașul Satu Mare de mai tîrziu. De atunci Someșul înconjoară atît cetatea cea nou construită de către familia Báthory, cît și orașul vechi, formînd o adevărată insulă[15].

Pentru oraș și cetate urmează lupte noi între Habsburgi și Ioan Sigismund[16]. În vremea acestor lupte, cetatea este asediată în 1562 și de oștile pașei Ibrahim din Buda și ale lui Malcoci din Timișoara, dar fără rezultat[17]. În anul 1565 vine împotriva cetății generalul lui Matei de Habsburg, Lazăr Schwendi.Armata transilvăneană incendiază cetatea și o părăsește. După ce ocupă cetatea, Schwendi ordonă ca toți iobagii din imprejurimi să contribuie prin munca lor la reconstruirea cetății. Unii cred că ar fi luat parte chiar 100 000 de iobagi[18].

Planul cetății a fost făcut de către vestitul arhitect italian Ottavio Baldigara, care o concepe după sistemul italian nou. Construirea cetății continuă și sub conducerea comandanților cetății Erasm Mager (1565—1567) și Iacob Raminger (1570) cam pînă la sfîrșitul secolului[19]. Cetatea a existat pînă la 1705 cînd a fost ocupată de curuți. Atunci Francisc Rákoczi II ordonă demolarea cetății care lucrare durează pînă în 1723, fiind continuată și de austrieci.[20] De la această dată, cetatea din Satu Mare nu mai există. În anul 1786 Korabinszky scria că numai șanțul mai indică locul fostei cetăți[21].

În virtutea celor afirmate mai sus, construirea cetății a fost începută de frați Báthory. Ei au făcut ca cetatea și orașul să fie înconjurate de apa Someșului. Cronicarii Verancsics și Szamosközy amintesc că trunchiuri uriașe de copaci și împletituri de nuiele țineau valul, iar bastioanele erau umplute cu pămînt. Și orașul a fost înconjurat cu o palisadă în exterior lipită cu pămînt ca să fie greu de incendiat. Tot așa afirmă și istoricul Istvánfy spunînd „propre Sackmar Samus in duo cornua dividitur inter quae aedificata est arx ex materia et argila." Deci cetatea se găsea pe o insulă și era construită din lemn și pămînt[22]. Din cauza asediilor și incendiilor, cetatea a suferit mai multe modificări. În sfîrșit, cetatea modernă de tip italian a fost construită după anul 1565.

L.A. Maggiorotti scrie că pe la 1565 Ottavio Baldigara și Giulio Baldigara au fost conducătorii construcțiilor. Corespunzător modului italian ei au planificat pe partea de est și vest niște bastioane, iar pentru apărarea porților, construcții de apărare în formă neregulată[23].

În secolul al XVII-lea, pe malul stîng al Someșului a fost ridicată o redută pentru apărarea podului ce ducea la castelul vechi. Într-o altă lucrare a sa, L. A. Maggiorotti amintește ca și constructori ai cetății, pe Giulio Baldigara și pe vărul său Cezare Baldigara. Ridicarea cetății a fost terminată pe la 1573 de către Giovanni Paolo Cattaneo[24]. După Urbaria et Conscriptiones, în socotelile cetății din anii 1569—1570 găsim numele lui Giulio Baldigara care a primit pentru perioada dintre 16 aug. 1569 și 1 mai 1570 suma de 70 florini. În aceste socoteli mai figurează și numele zidarului italian Dominic Renger în anii 1569—1570, dar și mai tîrziu, în 1571—1572[25].

Cetatea din Satu Mare are forma pentagonală regulată cu cinci bastioane și prezintă mare asemănare cu cetatea din Oradea al cărei plan a fost făcut tot de Ottavio Baldigara.

Cetatea din Satu Mare este de tip citadelă, pentru că este separată de oraș. Pe cînd celelalte cetăți au fost inițial sau mai tîrziu construite din materiale mai rezistente (piatră sau cărămidă) cetatea din Satu Mare a fost construită din pămînt și lemn de la inceput și așa a rămas în tot timpul existenței sale. Pentru construcție a fost ales un loc potrivit și anume un teren înconjurat din trei părți de meandrele rîului Someș. Pentru ziduri, au fost înfipți în pămînt niște trunchiuri și pari în două sau în trei rînduri obținîndu-se două-trei rînduri de gard. Locul dintre aceste garduri a fost umplut cu pămînt amestecat cu apă, care uscîndu-se se întărea foarte bine. În partea exterioară a fost construit un gard de protecție tot din grinzi sau pari. În fața lor s-au pus țăruși ascuțiți înfipți în pămînt ca să formeze un obstacol pentru atacanți, apoi a urmat șanțul umplut cu apă. Pereții șanțului ca să nu se surpe, au fost întăriți cu pari și impletituri de nuiele. Adîncimea apei intrecea înălțimea unui om (circa 2—3 m.) Înaintea șanțului se aflau alți țăruși ascuțiți și capcane, apoi un drum ascuns de vederea inamicului, după care era o parte umplută numită glacis avînd menirea să împiedice tragerea directă în zidurile cetății.

Bastioanele au fost construite și mai solid. S-au folosit trunchiuri mai groase care au fost legate cu împletutură de nuiele, dar și cu legături de fier și cuie. Bastionul avea în ambele părți — la urechi — o parte mai joasă accesibilă printr-o deschizătură făcută în zidurile cetății. În zid au fost prevăzute deschizături pentru tunuri, iar deasupra lor era o platformă superioară pe care erau așezate tot arme de foc[26]. Mai jos dăm planul și secțiunea unui bastion și perspectiva în profil a bastionului (fig. 2, 4 și 5).

Fiindcă materialul lemnos putrezea și se distrugea ușor, a fost înlocuit în intervale variabile de timp, de obicei din zece în zece ani.

SATU MARE BIBLIOTECA

La executarea acestor lucrări au participat iobagii din zona cetății. Legislația timpului preciza care părți au obligația de a executa lucrările de reparație[27].

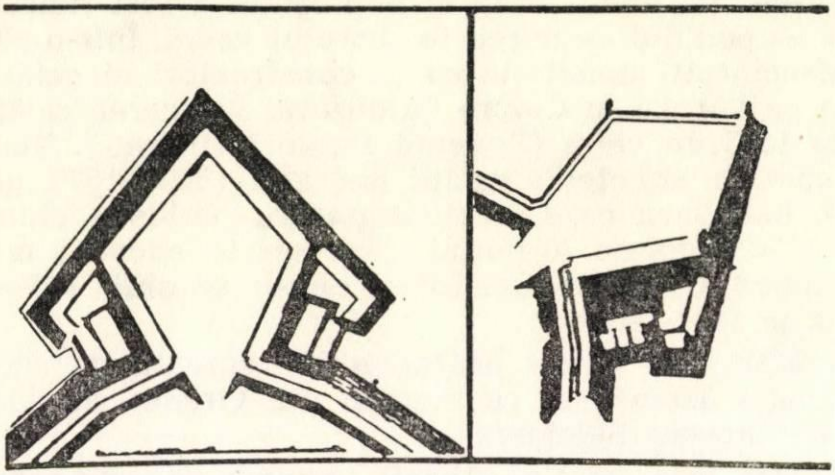

Fig. 4. Secțiunea unui bastion.

Așa, art 17 din 1567 preciza această obligație iobagilor din comitatul Solnocul de Mijloc, pentru trei plăși din comitatul Satu Mare, fiind 12 zile anual.
art. 19 din 1569,la fel și pentru comitatul Ugocea.
art. 27 din 1578, și iobagii din comitatul Ugocea și pentru trei plăși din comitatul Satu Mare, de 12 zile cu animale și 12 zile de robotă.
art. 24 din 1602 tot așa.
art. 8 din 1604, pentru iobagii din comitatul Satu Mare, Ugocea și Bereg.
art. 13 din 1608, la fel.
art. 8. din 1613 pentru comitatul Ugocea și Satu-Mare.
art. 49 din 1618, la fel.
art. 36 din 1622, la fel.
art. 92 din 1635, pentru iobagii din comitatul Satu Mare.
art. 153 din 1644, pentru iobagii din comitatul Satu Mare cu excepția unei plăși care aparținea cetății Eced.
art. 86 din 1649, tot așa.
art 116 din 1655, tot așa.
art. 130 din 1659, pentru iobagii din comitatul Satu Mare, comitatul avînd obligația să țină un arhitect.

Garnizoana cetății

Garnizoana cetății a fost formată din soldați pedestrași străini (germani, italieni, spanioli, valoni, etc.), din călăreți grei (germani, italieni), călăreți pămînteni sau husari și din pedestrași pămînteni (numiți darabonți, mai tîrziu haiduci)[28]. Pedestrașii străini au fost numiți

knechti. Soldaţii knechti primeau o soldă de 6 florini lunar. În cetatea din Satu Mare în secolul al XVI-lea, niciodată nu era o garnizoană de un regiment de knechti, ci mai puţin, cum vom vedea din tabelul anexat despre numărul soldaţilor. Călăreţii grei erau numiţi şi panţeraţii. Pe la sfîrşitul secolului al XVI-lea aici au staţionat panţeraţii italieni. Solda lor a fost de cca. 8 florini lunar plus întreţinere pentru ei şi caii lor. Călăreţii pămînteni au fost la început în număr foarte mare. Solda lor era de circa 3,5 florini lunar, asigurîndu-li-se întreţinerea pentru ei şi caii lor. Pedestraşii, la început, au fost în număr foarte mic, dar mai tîrziu numărul lor creşte mereu. Ei au fost mai slab plătiţi, primind lunar 2 florini fără întreţinere. Numărul soldaţilor din garnizoană varia, fiind mai mare sub habsburgi, iar în timpul dominaţiei transilvănene, mai mic. Knechţii locuiau în cetate, unde aveau căzărmi. Mercenarii nu întotdeauna aveau familie, şi de aceea erau însoţiţi de femei stricate. Ofiţerii locuiau tot în interiorul cetăţii. Cei cu familie locuiau în diferite case din cetate. În a doua jumătate a secolului al XVII-lea, cînd numărul soldaţilor era foarte mare, ei erau încartiruiţi şi la cetăţenii oraşului, cîteodată în număr de 40—50 de soldaţi la o familie, din care cauză cetăţenii înaintau plîngeri dietei. Călăreţii stăteau în cetatea exterioară, iar mai tîrziu în raveline unde aveau grajdurile şi magaziile de alimente.

Soldaţii erau plătiţi pe an, pe sfert de an, şi pe lună. Cei plătiţi pe an se numeau iargaloşi, cuvîntul derivă de la Jahrgeld. Cei plătiţi pe sfert de an erau cantorii (după cuvîntul latin quator). Darabonţii iargaloşi stăteau pe strada numită a Soldaţilor (acum strada Gh. Coşbuc), iar cantorii în strada Cantor (acum strada Margaretelor). Aceste locuri se aflau între cele două oraşe (Satu Mare şi Mintiu) în zona luncii rîului expusă inundaţiilor dese.

Viaţa soldaţilor a fost grea, iar a pedestraşilor pămînteni chiar foarte grea. Numai pedestraşii pămînteni făceau serviciu în interiorul cetăţii, asigurîndu-i paza. În nopţile de vară, toţi pedestraşii dormeau lîngă zidul cetăţii, iar iarna numai jumătatea lor, cealaltă jumătate căuta un adăpost în apropiere. Ziua munceau, săpau şanţul, lucrau la ziduri, iar noaptea vegheau. Pe fiecare bastion era de serviciu un pluton format din zece oameni, în frunte cu un caporal. Doi soldaţi din pluton făceau cu schimbul de sentinelă şi aveau obligaţia de a striga la intervale fixate anumite parole. Un pluton în frunte cu un caporal, patrula şi făcea controlul sentinelelor. Ofiţerii aveau şi ei obligaţia de a controla soldaţii. Zi şi noapte stăteau cîte doi străjeri de veghe în turnuri şi la fiecare poartă. Cei din turn dădeau semnale din corn. Un lucru interesant este că pe fiecare bastion şi lîngă fiecare poartă a fost un post de observaţie înalt, făcut dintr-un trunchi cu scări. Pentru a da semnalul de alarmă în garnizoană se foloseau tobele. Era o tobă mare de aramă în Dîmbul Toboşarilor şi mai multe tobe de lemn. Toba mare de aramă a fost folosită regulat de trei ori pe zi, la deşteptare, la masa de amiază şi la stingere. Aceleaşi tobe erau folosite şi pentru alarmarea garnizoanei. La semnalul de alarmă fiecare soldat fugea la lo-

cul său stabilit, în prealabil şi aştepta ordinele în continuare. Străjerii de la poartă aveau obligaţia de a opri şi de a interoga pe fiecare străin de unde vine, unde pleacă, cum îl cheamă. Dacă erau negligenţi, erau şi ciomăgiţi. La semnalul de alarmă străjerii controlau poarta şi aprindeau felinare. La început străjerii au fost recrutaţi dintre iobagi. Dintre străjeri s-a recrutat mai tîrziu pedestrimea. La început ei au fost în număr foarte mic, iar călăreţii în număr foarte mare. Mai tîrziu numărul pedestraşilor a crescut foarte mult. Pedestraşii primeau o soldă mică care abia le ajungea pentru întreţinere. Erau veşnic zdrenţăroşi şi înfometaţi. De multe ori pentru perioada de iarnă erau concediaţi. Dacă nu primeau serviciu într-o cetate, cutreerînd pentru a nu muri de foame, adesea furau sau jefuiau. Locuinţele lor au fost nişte colibe mizere, expuse inundaţiilor. Mai mult însă, erau exploataţi şi de conducerea oraşului. Avem o plîngere a pedestraşilor din Satu Mare din 1631 adresată palatinului.[29] Ei se plîng că sînt obligaţi de către oraş să plătească chiar 4 sau 5 florini, dacă nu plăteau erau ameninţaţi cu confiscarea averii, bătuţi, excluşi de la serviciul divin, de la sursele de apă, de foc, Mai întotdeauna soldaţii se plîngeau că nu primesc regulat solda, sau primesc în mărfuri, mai ales în postav, dar că şi atunci sînt înşelaţi. În timp ce solda soldaţilor a fost mică, salariile conducătorilor erau mari. Comandanţii şi administratorii economici înşelau pe oamenii cetăţii. De aceea, în timp ce soldaţii abia aveau ce mînca, conducătorii s-au îmbogăţit. De semnalat este faptul că în anul 1571 împăratul Maximilian se interesa, dacă nu s-ar putea reduce salariul provizorului din Satu Mare, care încasa anual 3 000 de florini[30].

Descrieri şi reprezentări contemporane ale cetăţii

Despre înfăţişarea cetăţii avem mai multe descrieri şi reprezentări contemporane, mai ales de la sfîrşitul veacului al XVII.

În 1577 s-a ţinut o consfătuire a Consiliului de Război din Viena, sub preşedinţia prinţului Ernest, la care a luat parte şi generalul Schwendi şi între alţii căpitanul superior din Koşice, Ioan Rueber şi căpitanul cetăţii din Satu Mare, Cristofor Teuffenbach. Despre cetatea din Satu Mare, Consiliul constată că „este cetatea cea mai bine întărită din partea de est a Imperiului Habsburgic. Este construită din pălănci umplute cu pămînt şi avînd dimensiuni corespunzătoare. Numai în partea inferioară a zidurilor ar fi necesară întărirea cu piatră pentru evitarea surpării. În continuare cazamatele de sub bastioane ar trebui să fie mărite şi zidite în interior cu piatră. Pentru aceste lucrări ar fi necesare anual 4 000 de florini, adică în timp de 6 ani, 24 000 de florini. Pe lîngă acestea, trebuie terminată construcţia magaziei de armament cu contribuţia iobagilor, fapt care trebuie să fie ordonat de către camera din Sepeş"[31].

În 1585, călătorind la Constantinopol și trecînd prin orașul Satu Mare, diplomatul francez J. Bongars scrie: „în ziua de 6 mai am luat masa în orașul Satu Mare. În cetatea bină întărită cu cinci bastioane, sînt 35 de tunuri. Cetatea este pe o insulă formată de rîul Someș. Garnizoana cetății este formată din 700 de soldați germani, 300 de călăreți și numeroși pedestrași liberi. Cetatea a fost construită de generalul Schwendi în 1565. În 1562, cetatea a fost asediată de 24 000 de turci și apărată de 4 000 de oameni. Atunci abia se ridica din pămînt. În 1566 iarăși a suferit un asediu serios"[32].

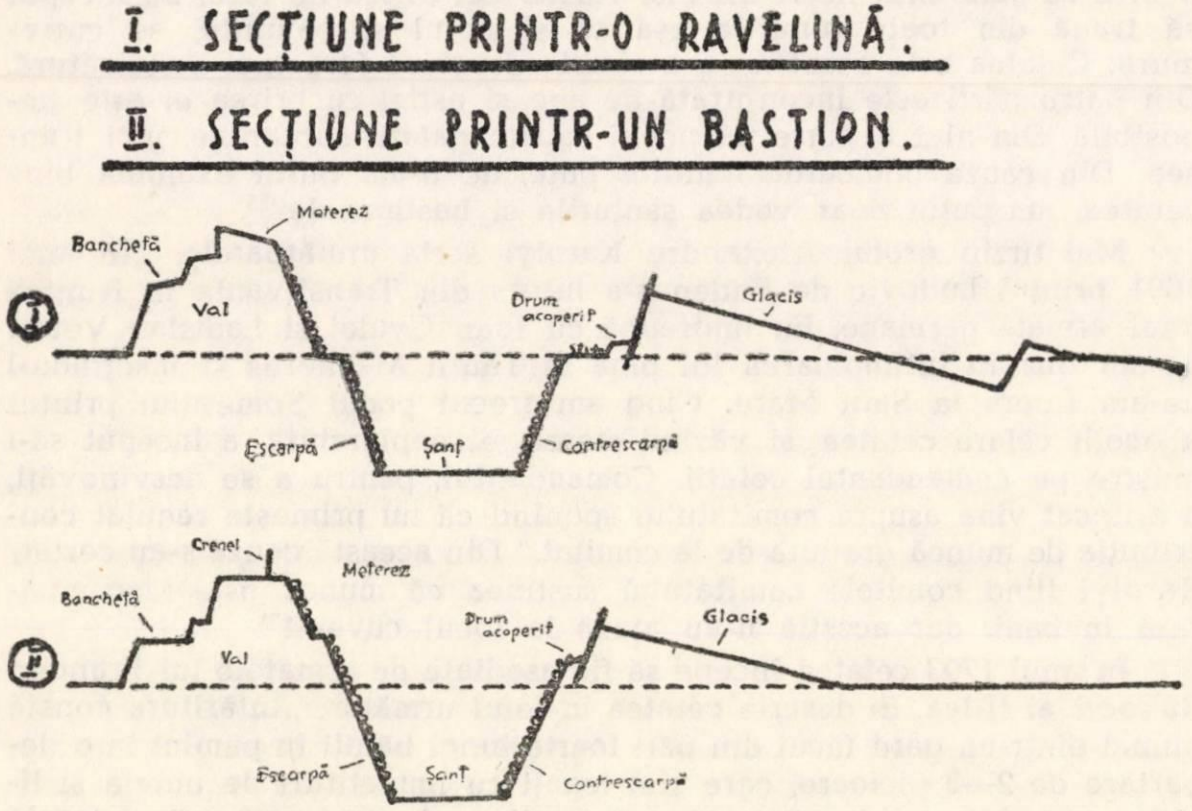

Fig. 5. Secțiunea unei raveline și a unui bastion.

În 1604 cetatea din Satu Mare a fost asediată de către armata lui Ștefan Bocskay. Istoricul Szamosközy descrie aceste lupte și amintește faptul că asedianții au trecut șanțul cu ajutorul scărilor de care aveau nevoie pentru că deși a fost iarnă, ghiața era spartă incontinuu de către apărători. O parte din asediatori au săpat niște găuri în partea opusă a șanțului (în contrascarpă) de unde trăgeau spre ziduri. Cealalată parte au urcat pe ziduri folosind ca scară împletiturile de nuiele care încă n-au fost lipite cu pămînt. Mai spune că fiecare bastion avea 5—6 tunuri, în plus săcăluse, vase incendiante, bombe și pietre. Alături de soldații germani și valoni au luptat și femeile lor[33].

În 1645 cetatea a fost asediată din porunca lui Gheorghe Rákoczi I și luptele au fost descrise de cronicarul Ioan Szalárdi. El amintește că bastioanele dinspre nord și vest au fost cele mai bine întărite, pentru că aveau cîte o cazemată, iar cetatea a fost înconjurată de un val puternic de pămînt și de o palancă lipită cu pămînt[34].

Din 1660 avem o descriere a cetății făcută de renumitul călător turc Evlia Celebi. El ajunge sub zidurile cetății împreună cu o armată de 20 000 de turci venind dinspre Oradea, după ocuparea ei de către aceștia. Evlia Celebi scrie că turcii nici nu au încercat atacul cetății pentră că „afurisiții necredincioși văzînd cei 20 000 de turci au început să tragă din toate tunurile așa că și cerul și pămîntul se cutremura. Cetatea este așezată pe o cîmpie deschisă fără nici o ridicătură. Din patru părți este înconjurată de ape și astfel cucerirea ei este imposibilă. Din nici o parte nu pot fi săpate galerii subterane, nici tranșee. Din cauza bombardamentului puternic n-am putut examina bine cetatea, am putut doar vedea șanțurile și bastioanele"[35].

Mai tîrziu groful Alexandru Károlyi scria următoarele: „În anul 1691 prințul Ludovic de Baden s-a intors din Transilvania în fruntea unei armate germane. Eu împreună cu Ioan Gyulai și Ladislau Vetesi ne-am dus în întîmpinarea lui pînă la Tăuții Măgheruș și însoțindu-l ne-am întors la Satu Mare. Cînd am trecut podul Someșului prințul a ocolit călare cetatea și văzînd starea ei deplorabilă a început să-l mustre pe comandantul cetății. Comandantul, pentru a se desvinovăți, a aruncat vina asupra comitatului spunînd că nu primește regulat contribuția de muncă gratuită de la comitat." Din această cauză s-au certat; Károlyi fiind comitele comitatului susținea că munca este răscumpărată în bani, dar aceștia n-au ajuns la locul cuvenit[36].

În anul 1703 cetatea începe să fie asediată de armatele lui Francisc Rákoczi al II-lea. El descrie cetatea în felul următor: „Întăritura constă numai dintr-un gard făcut din pari foarte lungi bătuți în pămînt la o depărtare de 2—3 picioare, care sînt legați cu împletituri de nuiele și lipiți cu pămînt amestecat cu pleavă. Bastioanele de formă patrulaterală sînt din grinzi legate unele de altele. Totodată orașul este înconjurat cu o palisadă din lemn și pămînt"[37].

Stampe contemporane despre cetate

Despre înfățisarea cetății din secolul al XVI-lea avem puține reprezentări. Cele mai multe se găsesc în Biblioteca Națională din Viena și în Arhiva de Stat din Viena, pe care pînă acum nu le-am putut consulta. Mai multe stampe avem din secolul al XVII-lea. O parte se păstrează în Arhiva din Karlsruhe, unde au ajuns din colecția prințului Ludovic de Baden.

O reprezentare veche a cetății a apărut în lucrarea lui Samuel Dilbaum[38]. (Pl. XXXVII—1).

Aici se găsesc circa 58 de gravuri, care reprezintă orașe și cetăți din partea de est a Imperiului Habsburgic. Aceste reprezentări nu sînt fidele, dar ne înfățișează scene din viața oamenilor din aceste părți. Hainele, armele și tipurile de oameni sînt foarte reale.

Stampa despre cetatea din Satu Mare reprezintă o întîmplare ciudată. În iarna anului 1603 oamenii din cetate, în număr de 500, au văzut doi călăreți îmbrăcați în haine roșii, cu coroană pe cap. Ei trăgeau pe pămînt niște steaguri cu cruce. Au trecut Someșul ca și cum ar fi fost înghețat, apoi au dispărut. Reprezentarea cetății nu corespunde adevărului. Se vede că a fost întocmită după descrieri orale, pentru că ne înfățișează cetatea situată pe o insulă dar în mod ireal.

Un plan original al cetății, aflat în Arhiva de la Kalsruhe reprezintă foarte fidel insula pe care se găsește orașul și cetatea (pl. XXXVII-2)[39]. Se vede foarte bine că cetatea este de tip italian nou. Se văd cele cinci bastioane, cele cinci raveline și șanțul înconjurător. Se disting și palisadele care înconjoară orașul. În unele locuri, anume în punctele strategice importante avem palancă, mai ales la cotiturile rîului și lîngă podul dinspre Mintiu. Se văd și fortărețele de la capul podului, în partea de sud una mai mare, în spre est una mai mică. Cu linie punctată este marcat terenul viran din jurul cetății. Este o reprezentare foarte bună, dar orientarea punctelor cardinale este greșită. Locul Mintiului (Németi) este bine indicat. Inscripția este în limba germană, iar scara în franceză.

Un plan al cetății din 1666 (pl. XXXVIII-1), reprezintă foarte bine insula pe care este orașul și cetatea, dar cetatea are o întindere prea mare față de oraș. Apare tot ca cetate de tip italian nou, fiind reprezentată cu cinci bastioane și cu cinci raveline. Se văd bine palanca și palisada care înconjoară orașul. Cea mai reușită parte este forma cetății cu întăriturile exterioare. Se vede foarte bine că ravelina în spre oraș este mai mare. Se disting și fortărețele de la capul podurilor[40].

O vedere a cetății Satu Mare, arată cetatea dinspre oraș (dinspre nord) (pl. XXXVIII-2)[41]. Pe vedere se observă bastioanele, turnul mare de la poartă și piața dinaintea cetății. Se vede și podul peste șanțul cetății. Este interesantă reprezentarea posturilor de observație făcute din trunchiuri înalte de copaci cu scări de pe care sentinelele vedeau pînă departe. Se vede că pe metereze erau înfipți țăruși la depărtări mici, formînd niște creneluri. În cetate nu se disting clădiri prea multe și turnuri de biserici cum vom vedea pe reprezentările de mai tîrziu, ci numai niște turnulețe mici la colțurile bastioanelor. În tot lungul zidurilor și bastioanelor se văd deschizăturile adăposturilor acoperite, prin care se trăgea cu tunuri sau puști. În față se văd și cîteva figuri.

O altă vedere ne reprezintă cetatea dinspre sud (pl. XXXIX-1)[42]. Se văd podul de peste Someș și trei bastioane. Și aici se observă metere-

zele cu țăruși înfipți și posturile de observație. Pe bastioane se disting clar turnulețele. În fața cetății, paralelă cu Someșul, vedem o palancă. Lîngă pod se vede o mică căsuță pentru straje. În față se văd doi călăreți. Este, în ansamblu, o reprezentare fidelă a cetății Satu Mare.

Planșa XXXIX-2 arată un plan al cetății apărut în opera lui Galeazzo Gualdo Priorato[43]. Orașul și cetatea sînt reprezentate foarte bine. Se recunosc străzile principale ale orașului. Se vede că autorul planului a fost în Satu Mare și a luat parte la munca de controlare și redesenare a cetăților din Imperiul Habsburgic, ordonată de generalul și inginerul militar Giovani Giacomo Tensini, chemat în țară de către împăratul Leopold I. Autorul releveului este probabil colonelul Holst. Gravura a fost executată de către gravorul vienez Johann Martin Lerch.

Cetatea are formă pentagonală. Se vede gardul de mărăciniș în jurul orașului Mintiu, cu porți de ieșire în spre vest (spre actuala stradă Aurel Vlaicu), în spre nord (spre actuala stradă a Poligonului), în spre est (spre actuala stradă a Fabricii).

Credem că clădirea patrulaterală mai mare din cetate reprezintă castelul care a fost folosit pentru cazarmă, iar clădirea mică lîngă Dîmbul Toboșarilor este aceea a cărei fundație s-a găsit recent cu ocazia lucrărilor din curtea liceului „M. Eminescu".

Un plan asemănător al cetății se găsește în Muzeul din Satu Mare[44]. (pl. XL-1). În această stampă sînt reprezentate și fortărețele de la capul podurilor. De altfel, este identică cu planșa XXXIX-2. Sînt clare principalele străzi ale orașului existente și azi, ca strada Mihai Viteazul, Piața Păcii cu biserica, strada Horea, strada Gheorghe Doja, strada Tudor Vladimirescu, strada Castanilor, strada Coșbuc, strada Crasnei, apoi, în spre vest, strada Rozelor, strada Petőfi, strada Retezatului, strada Martirilor Deportați, strada Tibleșului. Din Mintiu se disting străzile Pietroasa, Pionierilor, Ady Endre, Enescu, Conta, Eroilor, Mărășești, Aviatorilor și Bulevardul Unirii. Se vede și terenul berăriei, la vest de cetate.

Planșa XL-2 reprezintă cetatea din Satu Mare în anul 1665[45]. Este o vedere a cetății, dinspre nord (dispre oraș). Cu excepția peisajului foarte brăzdat desenul este destul de real. Se vede și turnul de lîngă poartă. Stampa prezintă o foarte mare asemănare cu vederea din arhiva de la Karlsruhe, pentru că înfățișarea bastioanelor și a clădirilor din cetate este identică. Autorul ei este necunoscut.

O interesantă vedere din profil a cetății din Satu Mare avem în cartea lui Anton Ernst Burchardt von Birckenstein (pl. XLI.-1—2)[46]. Este un manual de geometrie cu probleme. În prima pagină apare problema, iar pagina următoare înfățișează o cetate din Imperiul Habsburgic. Pe paginile 64—65 avem desenul cetății din Satu Mare. Cetatea este reprezentată destul de fidel, mai ales bastioanele și ravelinele. În interiorul cetății vedem foarte multe turnuri și clădiri foarte mari. Această reprezentare greșită este din vina desenatorului, care confunda turnulețele de la colțurile bastioanelor și turnurile mici de la cele patru colțuri ale

castelului cu turnuri de biserici. Reprezentarea are origine comună cu alte reprezentări din a doua jumătate a secolului al XVII-lea.

Planșa XLI-3 este o vedere a cetății din 1672[47]. Cetatea și orașul sînt reprezentate în legătură cu apariția unei comete. Se crede că este desenul inginerului militar Luca Gheorghe Schicha.

O altă reprezentare a cetății a apărut în lucrarea *Türchische und ungarische Chronica*[48]. (pl. XLII-1). Aici înfățișarea orașului și a cetății se aseamănă foarte mult cu gravura care reprezintă orașul cu cometa. Aceeiași stampă se găsește în cartea lui Ortelius.

Lucrarea în manuscris a arhivarului orașului M. Sarkadi Nagy conține o altă reprezentare a orașului[49] (pl. XLII-2). Nu se știe de unde a luat-o autorul. Prezintă o mare asemănare cu gravura din cartea lui A. E. Burckhardt von Birckenstein. Se văd prea multe turnuri cu clădiri inalte, care nu existau în cetate. Nici forma bastioanelor nu este corectă. Paralel cu Someșul și aici vedem o palancă. Tot în această lucrare se găsește stampa orașului (pl. XLIII-1). După inscripție reprezintă orașul Mintiu (Németi)[50]. Inscripția este greșită pentru că orașul Mintiu a fost înconjurat numai de un gard de mărăciniș cu trei porți de ieșire, cum ne arată și planul orașului făcut de colonelul Holst. Aceeași reprezentare figurează în Lexiconul Pallas volumul XV. pag. 463 la articolul „Satu Mare", cu mențiunea că stampa înfățișează orașul Satu Mare în secolul al XVII-lea.

Reprezentarea cea mai veche a cetății este intr-un manuscris numit Codex vindobonensis din Viena (Planșa XLIV-1). Este o hartă colorată care reprezintă insula pe care se găsesc cetatea și orașul Satu Mare. Vedem și alte insule ca Bercu Roșu și Sighet. Cetatea are forma pentagonală. Pe Someș avem trei poduri, unul spre sud (unde este și podul actual), unul spre vest (la capătul străzii Rozelor de azi). Lîngă acest pod este o redută. Unul spre Mintiu (pe strada Ștefan cel Mare de azi). În Satu Mare și în Mintiu este desenată și biserica. Este o hartă aproape exactă. Reprezintă orașul și imprejurimile pe la 1570[51].

O altă reprezentare ne înfățișează foarte exact planul cetății din Satu Mare pe la 1570. Se disting cele cinci bastioane cu urechi. Pe ziduri sînt desenați țărușii înfipți. Din cetate ies două poduri, unul spre sud, celălaltul spre nord (în spre oraș). În interiorul cetății sînt reprezentate și străzile[52]. (Planșa XLIV-2).

Denumirea bastioanelor și localizarea cetății

Am amintit că cetatea din Satu Mare avea cinci bastioane și cinci raveline. Despre numele lor avem date în actul de predare al cetății din decembrie a anului 1704, cînd cetatea a fost inventariată și preluată de la austrieci. prin generalul curuților Simion Forgách. Adjutantul său Iacob Grabarics scrie în inventarul cetății ce se găsește în Arhiva de Stat din Budapesta, că bastioanele aveau următoarele denumiri: Bastio-

nul de Alarmă (Lármabástya), Bastionul Pisicii (Macskabástya), Bastionul Nou (Újbástya), Bastionul Umplut (Töltöttbástya), și Bastionul Hoswanth.

Bastionul de Alarmă credem că este cel de lîngă Dealul Toboșarilor (spre vest). Celelalte nu le-am putut identitfica. Totuși cred că numele Bastionului Pisicii vine de la un turn de observație din mijlocul bastionului sau de pe lîngă bastion, pentru că aceste turnuri erau numite Katze în limba germană. Poate că a fost bastionul dinspre oraș, pentru că acolo se găsea un turn înalt. Poate că bastionul Hoswanth este cel de lîngă podul din sud care ducea în suburbia numită Hochstadt (Hostánc). De altfel cuvîntul Hochscwandt în limba germană înseamnă un loc înalt cu pantă lină.

În document mai sînt amintite, ravelina de lemn de pe lîngă pod, dar nu se știe care anume, pentru că pe Someș erau două poduri; ravelina de lîngă berărie, al cărei loc este identificat. Se știe că berăria a fost la vest de strada 25 Octombrie, iar ravelina, intre actualele străzi Decebal, 25 Octombrie și str. Digul Someșului de Jos. Urmele cetății se văd foarte slab. Locul în parte a fost indicat de profesorul Bagossy Bartolomeu în Monografia orașului Satu Mare. El descria șanțul numai în partea de nord și vest și aceasta foarte sumar. Despre existența ravelinelor nu știa.

Pe teren, indicații ne-au dat locurile mai ridicate sau mai adinci, Pe hartă am găsit ușor locul ravelinei de pe lîngă berărie, pentru că în grădinile dintre străzile Decebal și 25 Octombrie se vedeau un loc viran în formă de triunghi înconjurat de un șanț. Mai tîrziu am găsit și alte urme după care în linii mari s-a conturat forma cetății. Dar în multe locuri fiind construcții, sau din cauza rambleiării făcute în legătură cu construirea noului pod nu se văd bine. Totuși, urmele șanțurilor din grădini, limitele unor parcele au dat indicații prețioase. Așa am găsit urmele bastioanelor, fiind locuri mai înalte, în strada Cuza Vodă la nr. 16—18—20, în strada Cuza Vodă nr. 4—6, în strada Decebal la nr. 21—23, în strada Decebal la nr. 43—47—49, și în strada Turbinei la nr. 11—20—22.

Deci cetatea se găsea între străzile Baia Mare, Republicii, Arțarilor, Piața libertății, str. 25 Octombrie și Digul Someșului de Jos. Cetatea propriu zisă a fost între străzile Turbinei, A. Cuza, Decebal și strada Baia Mare (fig. 6).

Din clădirile fostei cetăți nu a rămas nimic. A existat o clădire foarte veche numită în trecut primăria mică, pe strada Kossuth Lajos. Probabil aceasta era locuința comandantului cetății. Dar această casă a fost distrusă de bombardament în anul 1944, fără să fi rămas vreo urmă.

În locul clădirii Liceului „Mihai Eminescu", a fost o clădire mai mare numită rezidența, care făcea parte din clădirile cetății. În 1636 a fost predată iezuiților și aici a funcționat o școală. A fost demolată în 1911, cu ocazia construirii clădirii moderne a liceului.

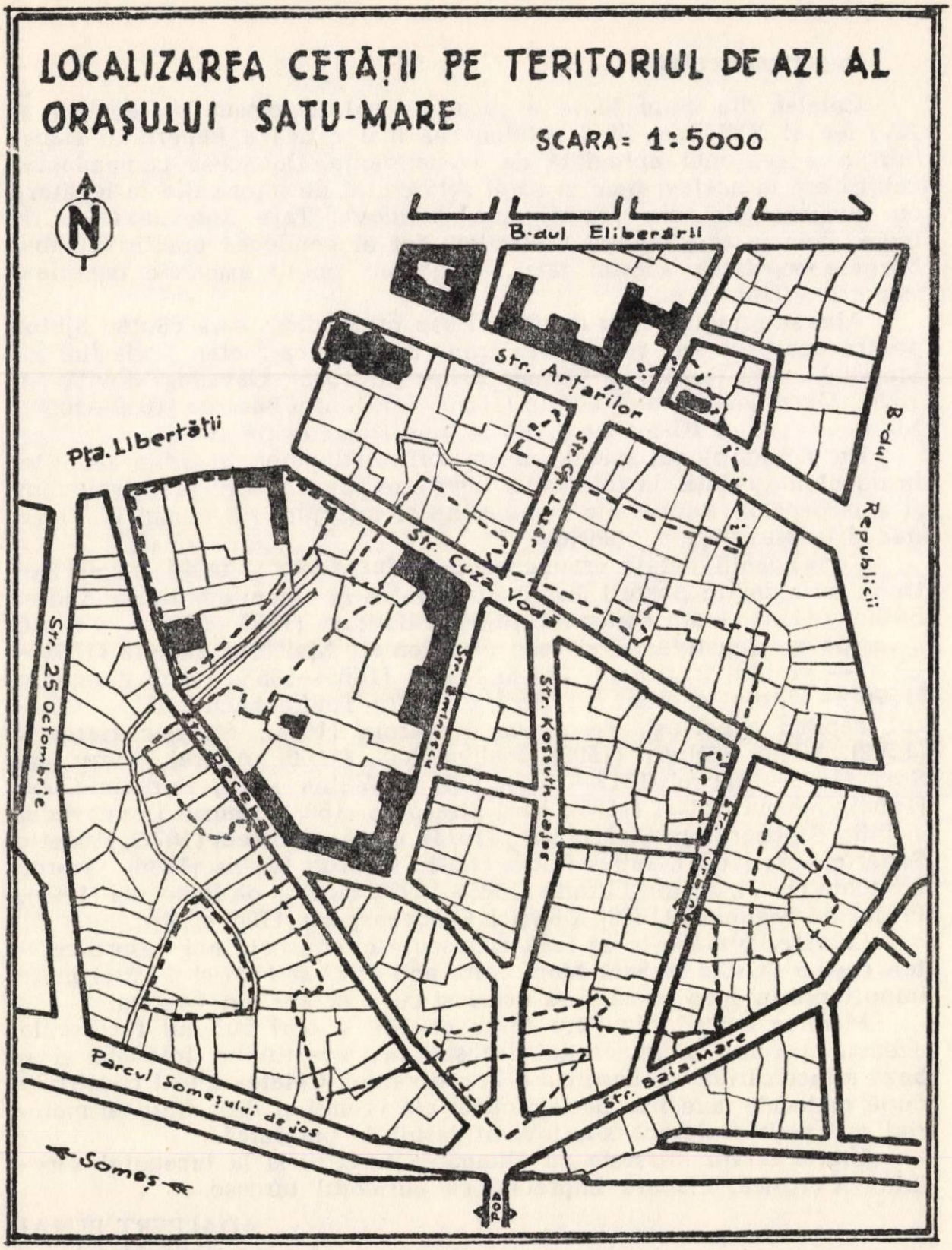

Fig. 6. Localizarea cetății pe teritoriul de azi al orașului Satu-Mare.

Importanța cetății

Cetatea din Satu Mare a jucat un rol important în secolele al XVI-lea și XVII-lea, fiind cetatea cea mai estică a Imperiului Habsburgic și cea mai apropiată de Transilvania. De aceea comandantul cetății era în același timp și șeful serviciului de informație în legătură cu evenimentele din Transilvania, Moldova, Țara Românească, Crimeia, Polonia și Pământul Cazacilor. Tot el conducea uneltirile habsburgice împotriva acestor țări. De aici au pornit armatele imperiale împotriva Transilvaniei.

Aici se refugiau acei domnitori sau pretendenți care căutau ajutor pentru ocuparea sau reocuparea tronurilor lor, ca Ștefan Vodă fiul lui Ștefan Lăcustă (la 1574), Gaspar Békés (în 1575), Gavrilaș Movilă (în 1620), Gheorghe Ștefan Vodă în (1658), Constantin Basarab (1659—1660), Mihnea Vodă al III-lea (în 1660) și Ioan Kemény (în 1661).

De aici au plecat spioni, informatori, instingatori în țările amintite. În socotelile cetății în totdeauna figurează sume pentru plata spionilor și a iscoadelor. Rapoartele comandanților au ajuns nu numai la Viena dar și la Bruxelles și Madrid.

Comandanții cetății erau oameni de încredere și mulți din ei, mai tîrziu au ajuns în posturi mai înalte. Dintre ei putem aminti pe Andrei Báthory (1543 — nu cardinalul), Ștefan Báthory (1555—1558 — viitorul principe al Transilvaniei și rege al Poloniei) Melchior Balassa (1561—1564 — vestitul intrigant), Erasm Mager (1565—1567), Iacob Raminger (1570 — viitorul căpitan superior), Cristofor Teuffenbach (1571 — viitorul căpitan superior), Ferdinand Nogarola (1584), Frideric Hardeck (1592), Mihai Székely (1596), Ioahim Beck (1600), Andrei Doczy sau Soci (1610—1611 și 1617—1618), Oliver Wallis 1662), Frideric Cobb (1664), Johann Rottal (1665), Karl Strasoldo (1668), Henric Dünnewaldt și Filip Saponara, un Stahrenberg (1673), un Herbenstein (1677), Frideric Scherfenberg (1681), Iulius Porto (1684), George Wallis (1686), George Houchin (1687), Anton Caraffa (1685—1693), George de Poucquel (1695), Frideric Löwenburg (1699), Dietrich Glöckensperg (1704) și alții.

Lucrarea urmărește să facă cunoscute cîteva date noi despre cetatea care a existat la Satu Mare între anii 1543 și 1705 și a cărei mare importanță în acea vreme era aceeiași cu a cetății din Oradea.

Menirea cetății din Satu Mare era de a opri puhoiul turcesc la această margine a Imperiului Habsburgic, constituind totodată și o bază a încercărilor de cucerire a Transilvaniei. Cetatea a fost construită după metodele cele mai perfecționate ale vremii și deși dintr-un material mai puțin rezistent, s-a dovedit destul de puternică.

Gloria cetății sfîrșește cu alungarea turcilor și la începutul secolului XVIII-lea, dispare împreună cu pericolul turcesc.

ADALBERT BURAI
(Satu-Mare)

NOTE

1 Bibliografia oraşului şi a cetăţii: Szirmay Antal, *Szatmár vármegye fekvése története és polgári ismerete* vol. I—II, Satu Mare 1809; Sarmaságh Géza: *Szatmár vármegye népességi stb. statisztikája*, Satu Mare 1881; Nagy Mihály, *Szatmár- Németi sz. k. város egyházi és polgári története*, 1818, 1848; Bartók Gábor, *Szatmár- Németi városok polgári és egyházi története*, Satu Mare, 1860, *Monografia judeţului şi oraşului Satu Mare* (în redacţia lui S. Borovszky), Budapesta, 1910; I. Tankóczy; *Monografia oraşului Satu Mare*, Satu Mare, 1936; A. Doboşi, *Din trecutul Sătmarului*, Satu Mare, 1937; St. Mărcuş, *Sătmarul* vol. I., Oradea, 1938; V. Bilţ-Ursu, *Domni şi voievozi români pe meleaguri sătmărene*, Satu Mare, 1969, Ferenczy János *művei*, vol. I.—V., Satu Mare, 1887—1910; D. Prodan, *Iobăgia în Transilvania în sec. XVI.* vol. I—II, Bucureşti, 1968.

2 Anonymus, *Gesta Hungarorum*, în *Izvoarele istoriei românilor*, ed. G. Popa-Lisseanu, vol. I. Bucureşti, 1934.

L. A. Maggiorotti, *A hadiépitészet Magyarország történetében*, în *Hadtörténelmi Közlemények 1935* Nr. I—II.

4 O. Velescu, *Cetăţi ţărăneşti din Transilvania*, în colecţia *Monumentele patriei noastre*, Bucureşti.

5 K. Horedt, *Contribuţii la istoria Transilvaniei sec. IV.—XII. Etapele de pătrundere a feudalismului maghiar în Transilvania*, Bucureşti, 1958.

6 Nagy Mihály, *op. cit.*

7 *Istoria judeţului Satu Mare şi istoria oraşului Satu Mare*, în Monografia judeţului şi oraşului Satu Mare; Fejér, *Codex diplomaticus*, anul 1279, p. 500 şi anul 1285 p. 280.

8 A. Szirmay, *op. cit.*

9 L. A. Maggiorotti, *Gli architetti militari italiani in Transilvania nei secoli XIV a XVII*, în *Bolletino dell' Instituto Storico e de Cultura dell' Arma del Genio*, 1935 nr. I.

10 L. Gerő, *Magyar várak*, Budapesta, 1968.

11 Pataky Vidor, *A XVI. századi várépités*, în *Bécsi magyar történeti Intézet Évkönyve*, vol. I 1931.

12 Forgách F. *De statu reipublicae Hungariae commentarii.* Complectate de Istvánffy vol. VII., p. 159.

Verancsics, *Összes munkái*, vol. II, p. 39.

14 Arhiva din Budapesta, N. R. A. fasc. 783.

15 Szamosközy, *Tört. maradványai* p. 319.

16 Dr. Lukinich Imre, *Az északkeleti várháboruk történetéhez.* 1561—1565 în *Hadtört. Közl.* 1913.

17 Forgách F. XII. p. 233—234; Istvánffy XXI. p. 258; nota lui Forgách Simion XII. p. 234—236.

18 Forgách F. XV .p. 288—289; Istvánffy XXII. p. 281—284; Verancsics, anul 1564—1565; W. Edlen von Janko, *Lazarus Freiherr von Schwendi*, Wien, 1871.

19 Forgách F. XV. p. 288—289; Istvánffy XXII. p. 278, 281—284; Verancsics, anul 1464—65.

20. Monografia orașului p. 164 și 229.
21. I. M. Korabinszky, *Producten-Lexikon* Pojon 1786.
22. Forgách, *op. cit.* p. 275.
23. L. A. Maggiorotti, *op. cit.*
24. L. A. Maggiorotti, *Architetti e architettura militari*, în *L'opera del genio italiano all' Estero*, Seria IV. vol. II. Roma, 1936.
25. În Arhiva de Stat din Budapesta.
26. Takács S. *Magyar várak*, în *Századok*, anul 1907, și Pataki V. op. cit.
27. *Codex iuris Hungaricae*, vol. II—III.
28. La acest capitol am folosit lucrările lui Takács S., *Rajzok a török világból* vol. I.—III.; Nagy M. op. cit.
29. *Plîngerile garnizoanei din Kálló și Satu Mare*, in *Hadtörténeti Közlemények*, anul 1894.
30. Demko K. *Magyarország hadiereje a XVI. században*, în *Hadtörténeti Közlemények*, 1916—1917.

Despre numărul soldaților din cetatea din Satu-Mare avem următoarele date:

În anul 1558, o situație din arhiva de la Graz arată că, în cetatea din Satu Mare sînt o mie de călăreți, adică un regiment. În 1576 pentru garnizoana din Satu Mare camera din Sepeș a cheltuit 2.922 florini și 16 denari ca soldă.

În 1577 aici sînt 500 khnechti, 100 de călăreți, 25 pedestrași și 32 artileriști.

În 1585 francezul Bongars scrie că aici se găsesc 700 de soldați germani, 300 călăreți și numeroși pedestrași liberi.

În 1611 în Satu Mare se găsesc 198 pedestrași, 80 călăreți și un număr de artileriști.

În 1612 căpitanul Doczy primește ca soldă 19.420,92 fl. și pentru cheltuieli extraordinare 2.751,60 fl.

În 1648 în Satu Mare era un colonel, un locotenent-colonel, doi căpitani și 150 călăreți.Solda lor lunară era de 1047,90 fl. În 1660 sînt 100 pedestrași germani cu carabină, 100 de călăreți, 100 de pedestrași pămînteni și 500 pedestrași germani.

În 1662 aici se găsesc 3 companii din regimentul de pedestrași Wallis și 5 companii din regimentul de călăreți Spork.

În 1672 aici sînt 200 de călăreți, 200 de pedestrași, 5 artileriști și alții 4. Solda lor lunară era de 1579,15 fl.

În 1672 aici sînt 3.000 de soldați germani. Solda lunară fiind de 7.779,40 fl. Se mai găsesc 100 de călăreți, 60 haiduci, 11 artileriști și alții 4.

1699 după reducerea ordonată de Leopold I în cetate se găsesc 2.000 de pedestrași germani și cîteva sute de dragonieri.

Despre regimentele care se găseau în Satu Mare, în opera lui Nagy Mihály am găsit următoarele date:

În 1660 aici se găsesc regimentele Heister, Colals, Ratschin, și Palatin, în 1670 aici era comandantul Dünnenwaldt cu 5 companii timp de un an și jumătate, în 1685—1693 regimentul Serényi, în 1687 regimentul Houchin cu comandantul lor G. Houchin, în 1692 regimentele Serényi, Amerzam, Auersperg, în 1694 regimentele Mansfeld, Metternich, Würtemberg, și Monpelgard, în 1697 regimentul Monpelgard, în 1699 regimentele Tyrkheim, Neuburg, Steinville, Montecuccoli și Rabutin.

Despre numărul tunurilor avem următoarele date:

Procesul verbal al ședinței Consiliului de Război din Viena din anul 1577 menționează existența în cetate a:

4 buc. tunuri Singern; 7 buc. Quartirschlange (tun lung și greu cu un calibru de 8 cm.), 2 buc. Falconi (tun de șase pfunți); 1 buc. Scharfetindl; 10 buc. Haubitz (obuze; 2 buc. Morse (mortiere); 14 buc. orge (tunuri cu mai multe țevi); 404 buc. puști grele; 130 buc. arme de mînă.

F. Bethlen scrie în *Historia Transilvaniae* că după lupta de la Goroslău din 1601, Basta a trimis la Satu Mare 45 sau 59 tunuri ca pradă de război.

În *Magyar Történeti Évkönyvek és naplók a XVI—XVIII. századból*, vol. II Gyulaffy Eustachiu amintește în 1603, că în cetatea Satu Mare se găsesc numai tunuri de mare calibru în număr de 47.

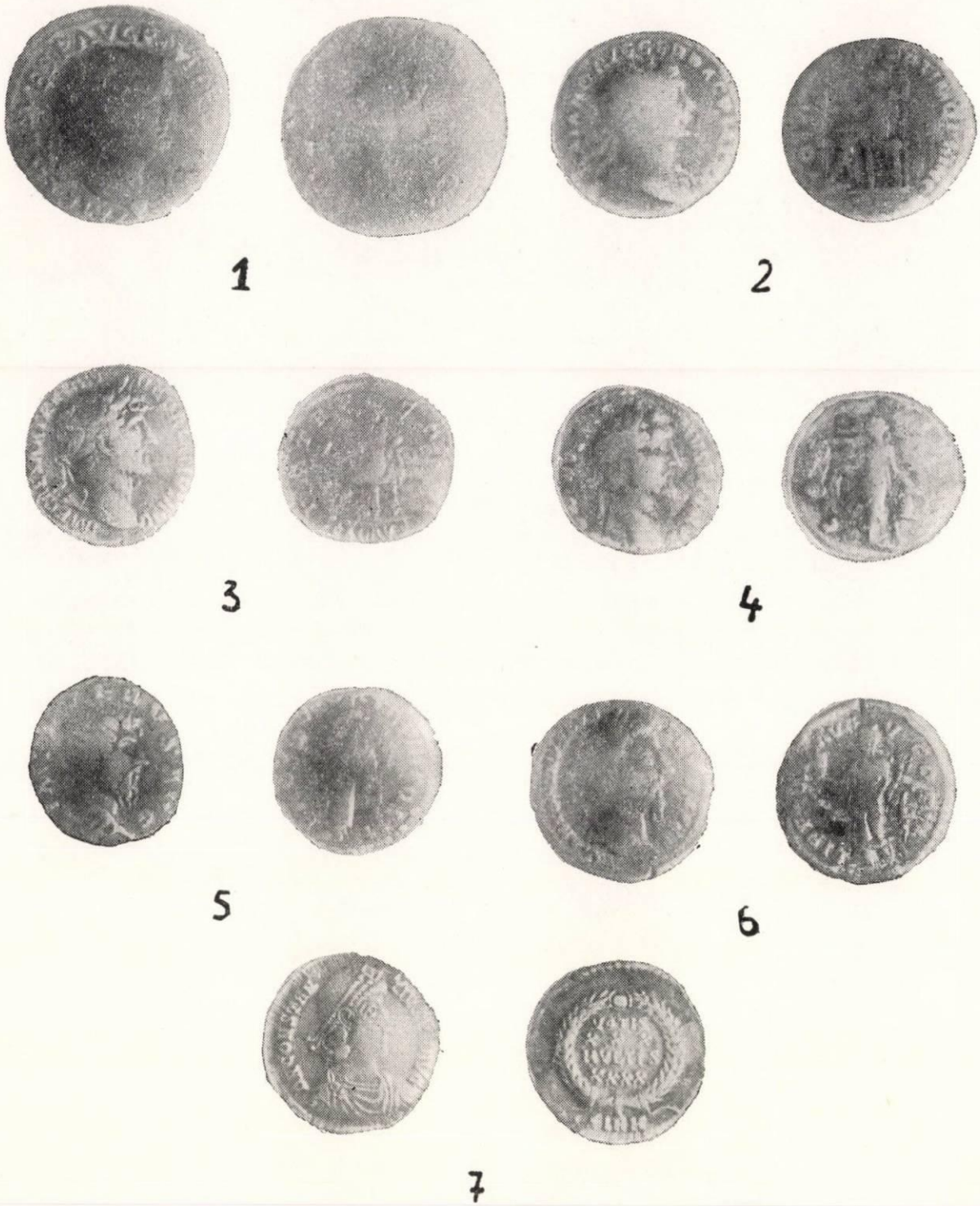

Planșa XXXV.

Monedele găsite la: Berea nr. 5; Carei nr. 7; Dindești nr. 3; Ghenci nr. 1; Pir nr. 4 și 6; Urziceni nr. 2.

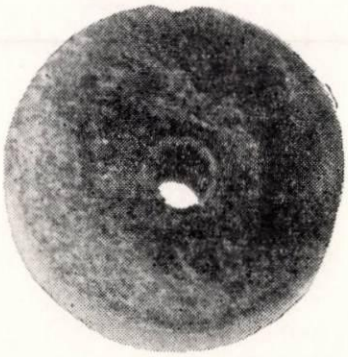

Planșa XXXVI.

Obiecte din mormîntul de la Ghenci.

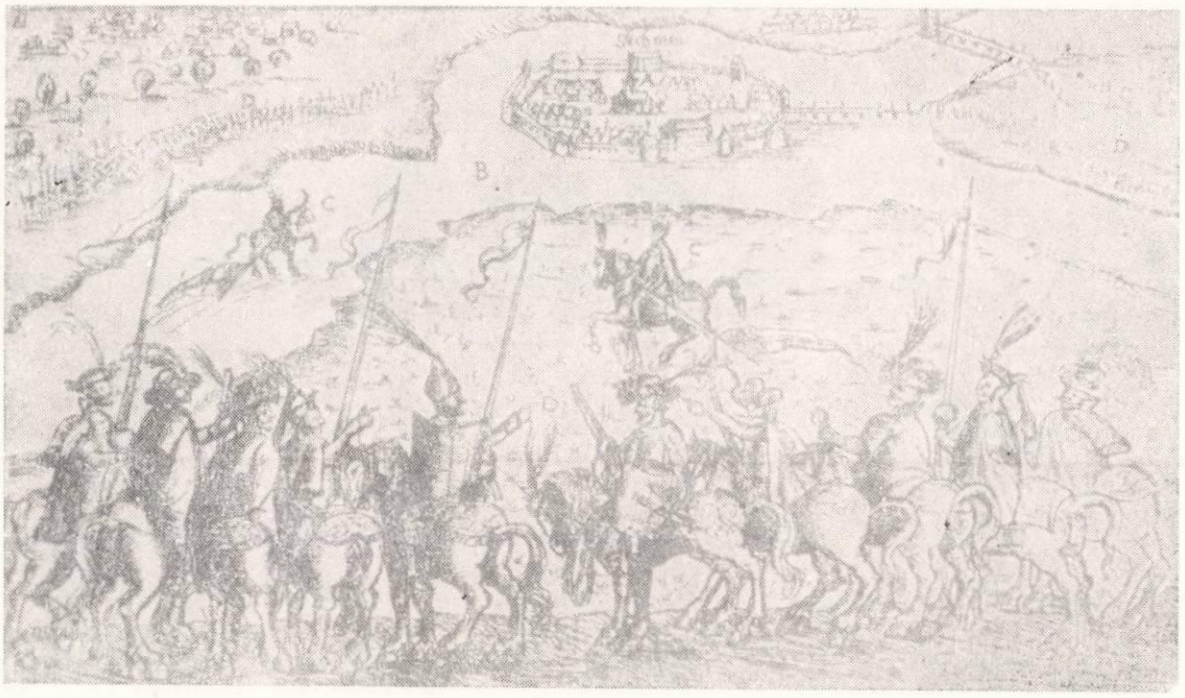

Planșa XXXVII.

Cetatea în anul 1603: 1. Planul cetății, în arhiva din Karlsruhe: 2

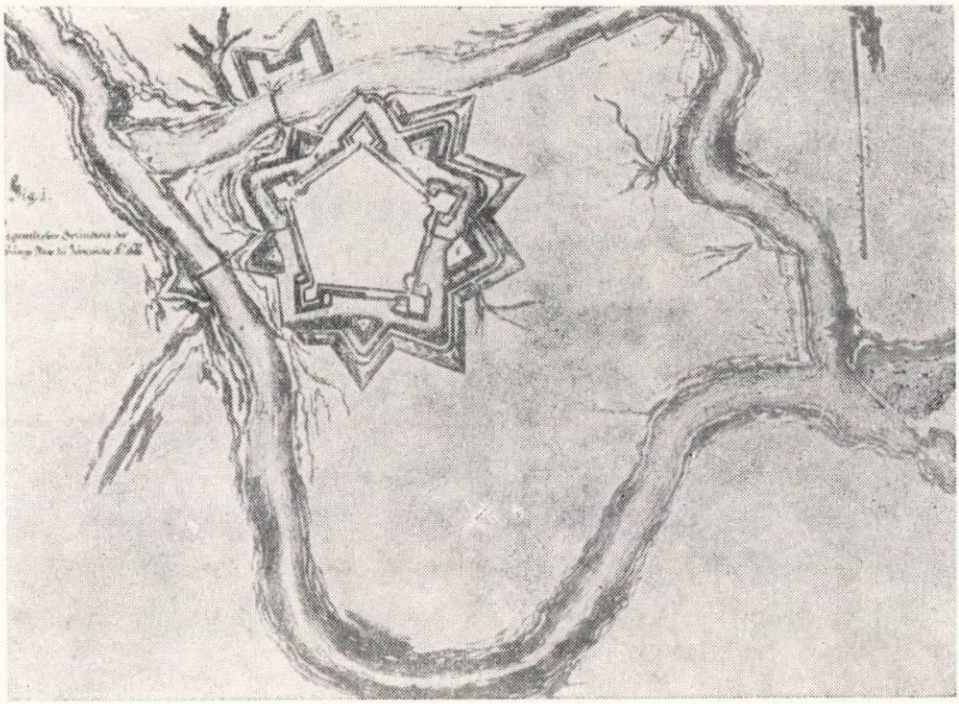

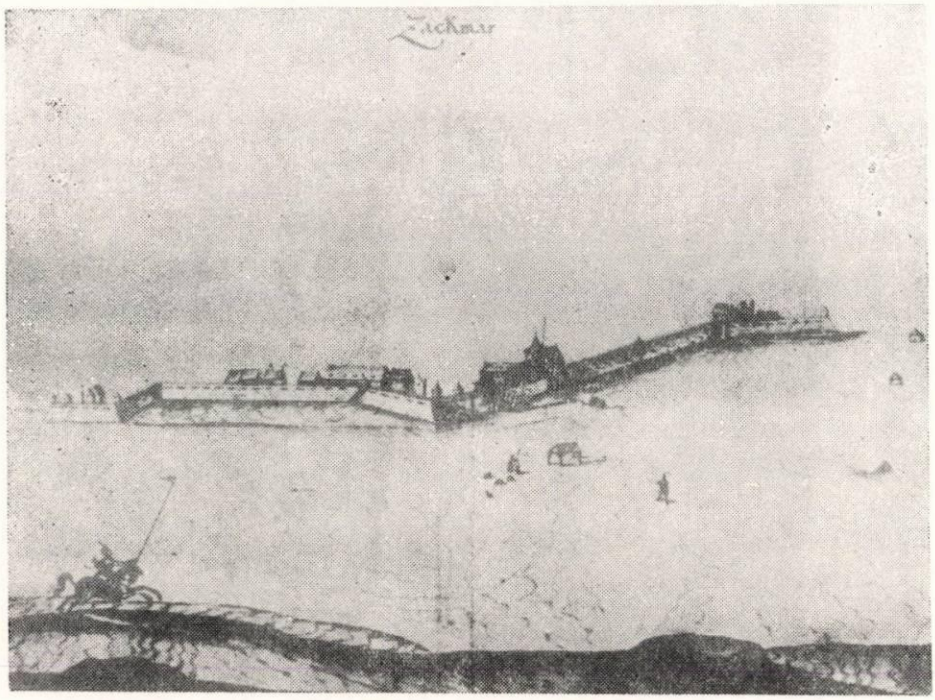

Planșa XXXVIII.

Planul cetății din arhiva din Karlsruhe: 1. Vederea cetății dinspre nord. 2.

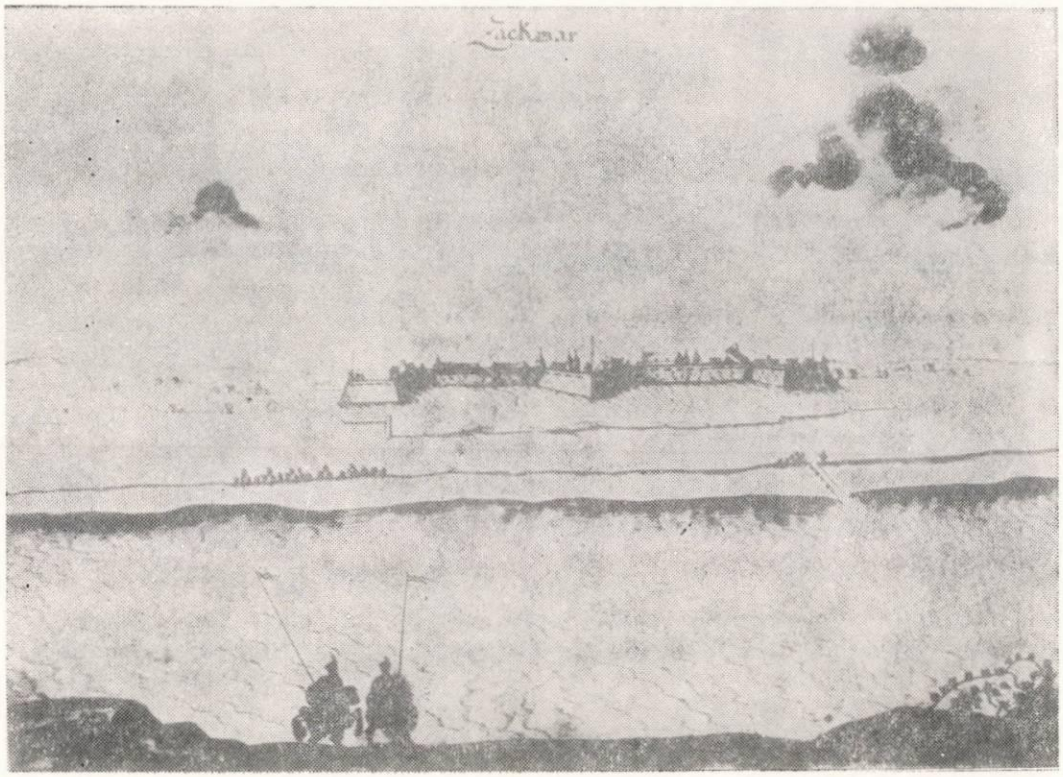

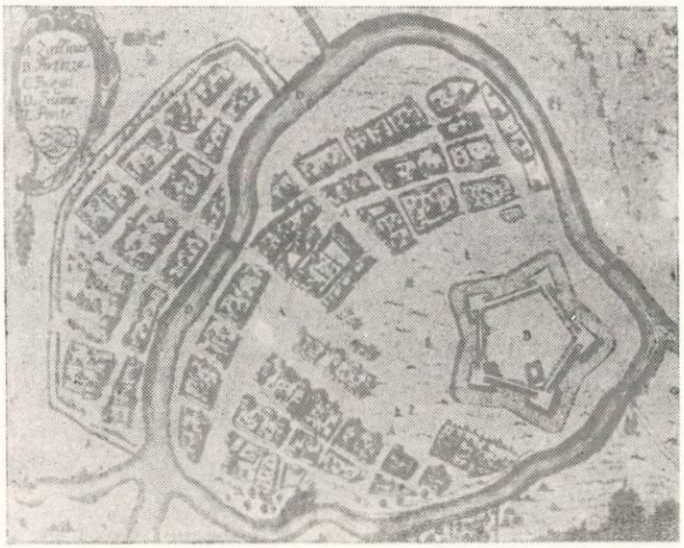

Planșa XXXIX.

Vederea cetății dinspre sud; 1. Planul cetății din opera lui G. Guralto Priarato: 2.

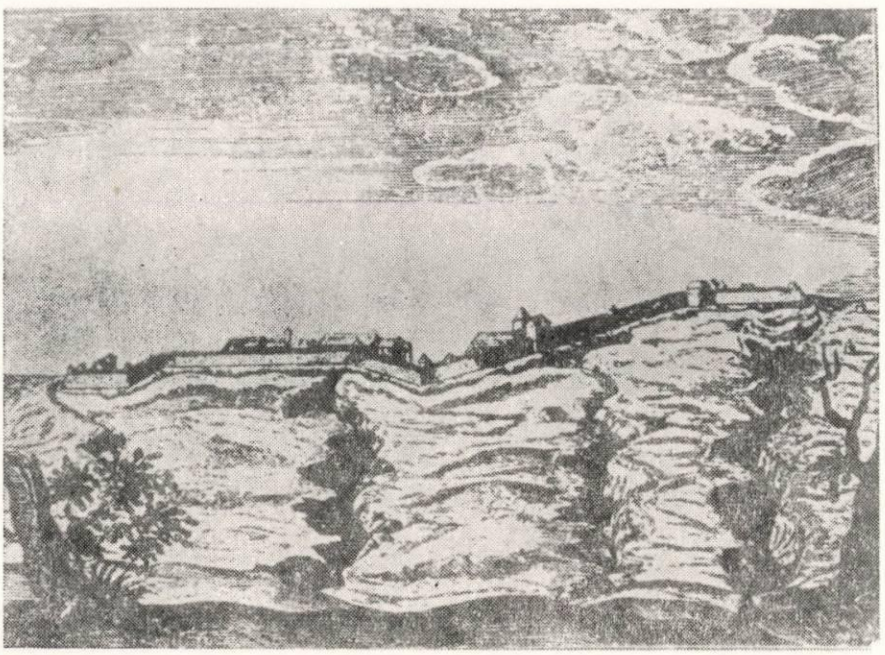

Planșa XL.

Stampă din colecția Muzeului din Satu-Mare: 1. Vederea cetății din anul 1665: 2.

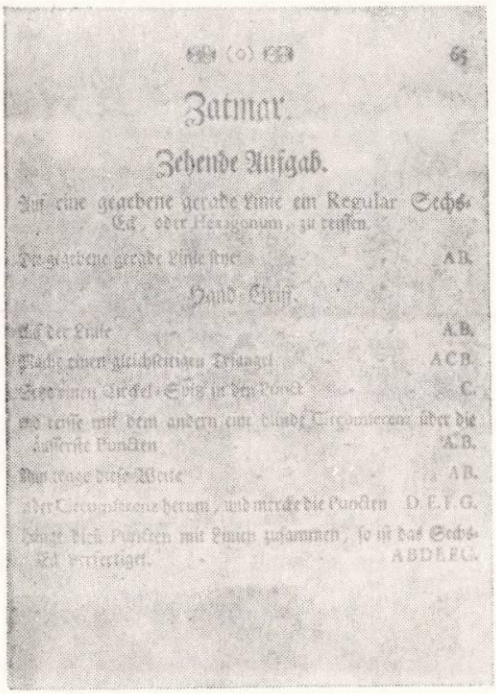

Zatmar.

Zehende Aufgab.

Auf eine gegebene gerade Linie ein Regular Sechs-Eck, oder Hexagonium, zu reiſſen.

Die gegebene gerade Linie ſey AB.

Hand-Griff.

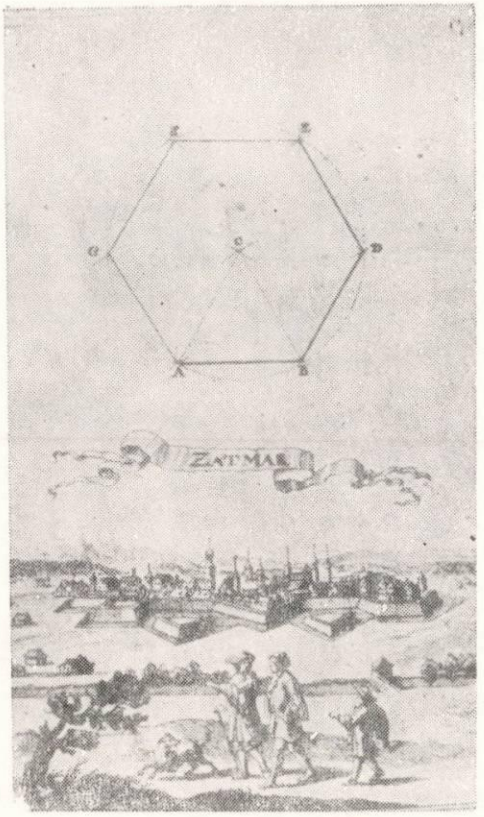

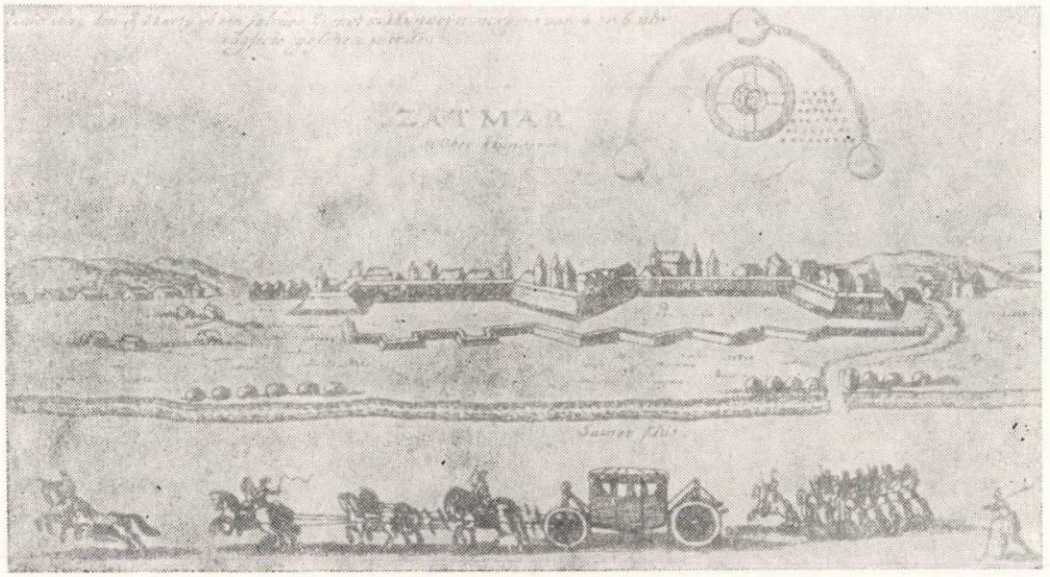

Planșa XLI.

Stampă din sec. XVII înfățișînd cetatea Satu Mare: 1, 2; Vedere a cetății din 1672: 3.

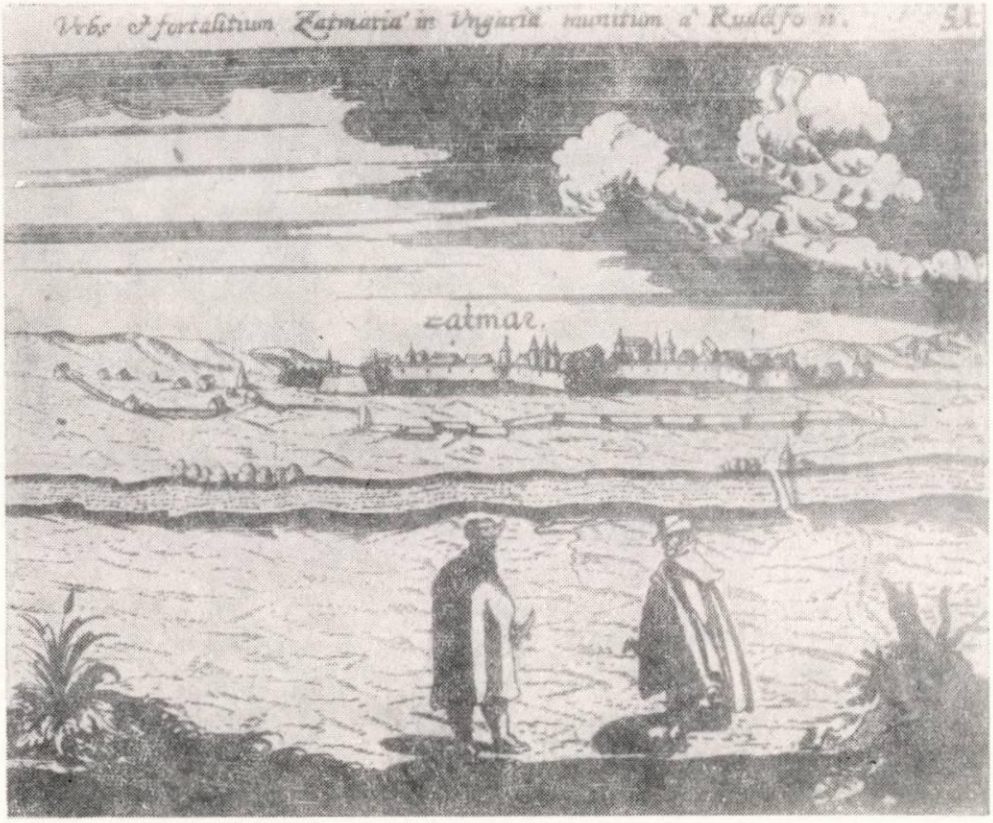

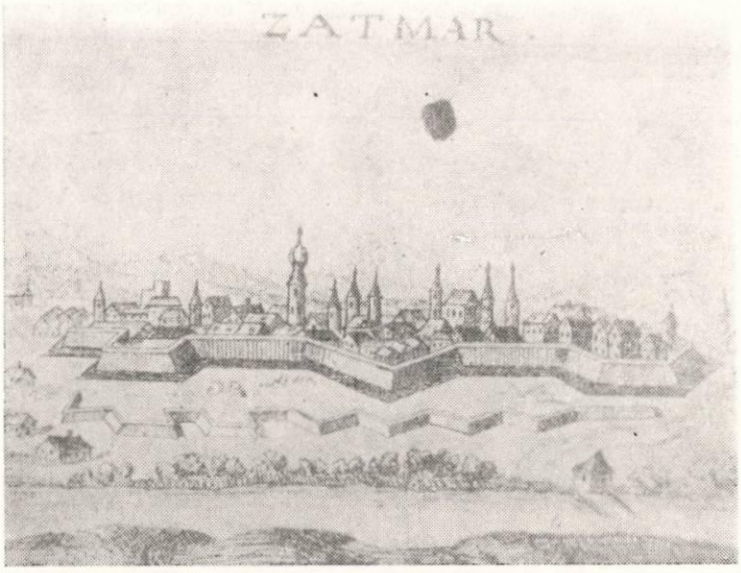

Planșa XLII.

Stampă reprezentînd cetatea la 1663: 1; Stampă fictivă despre cetate: 2.

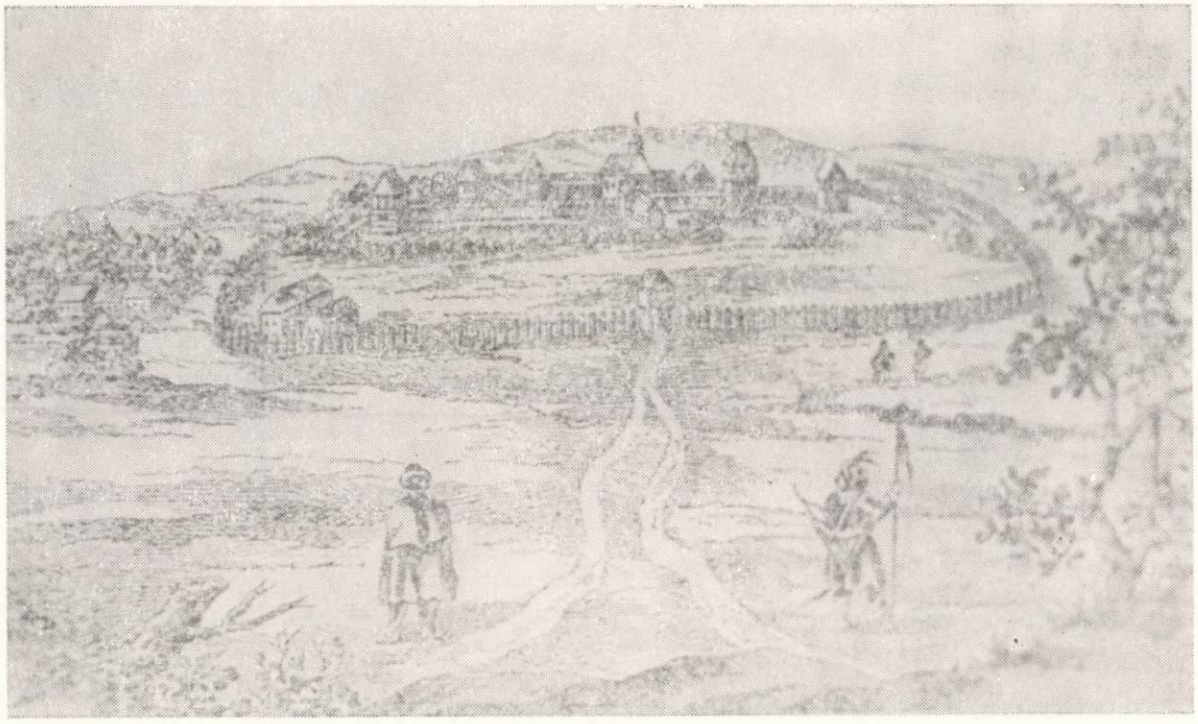

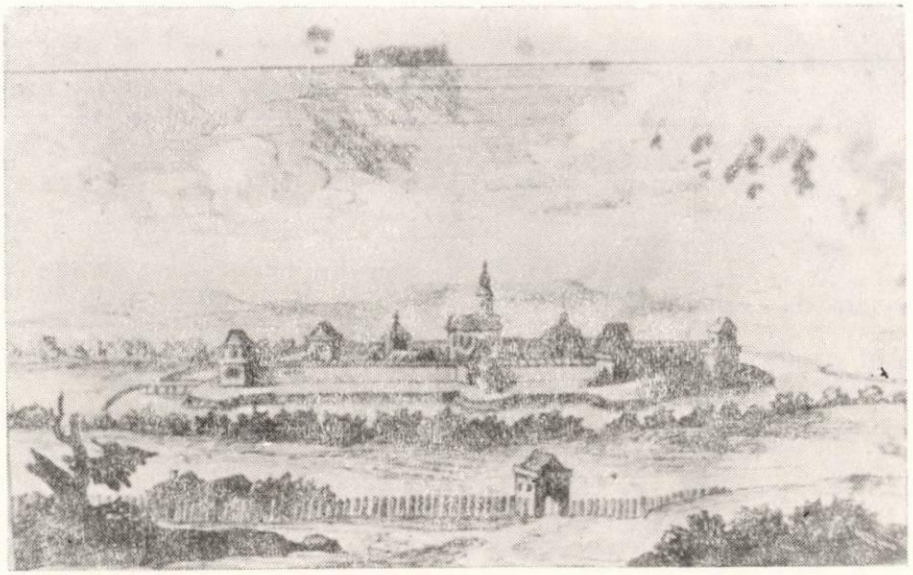

Planșa XLIII.

Stampe reprezentînd Mintiul: 1, 2.

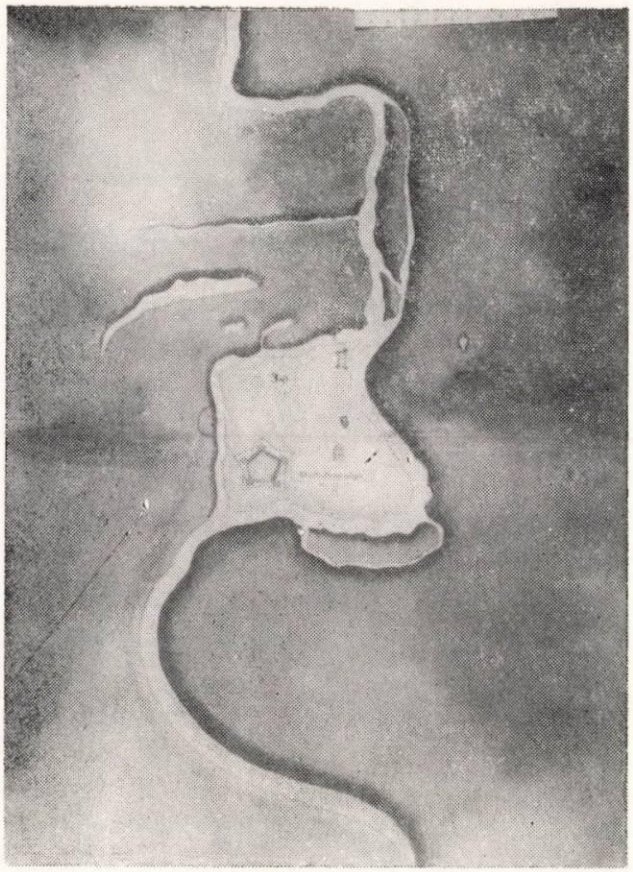

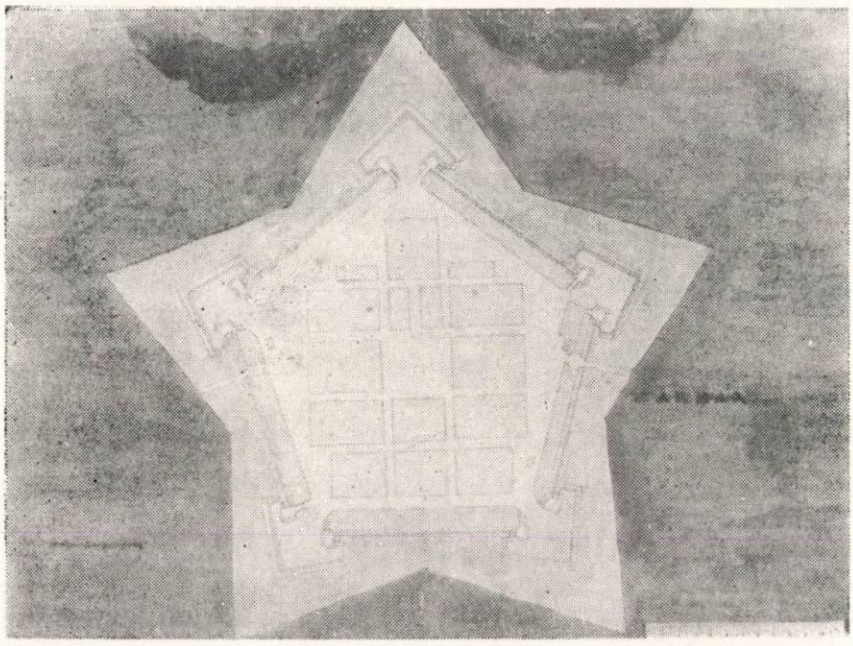

Planșa XLIV.

Cea mai veche reprezentare a cetății (1570): 1; Planul cetății din Satu Mare: 2.

După datele arhivei Eszterházy din Kismarton, în 1661 în cetatea Satu Mare se găsesc următoarele tunuri:

1 buc. cu glonte de 3 şi 1/4 pfunţi, 3 buc. de 2 pfunţi, 1 buc. de 2,5 pfunţi, 3 buc. de 4 pfunţi, 1 buc. de 5 pfunţi, 3 buc. de 7 pfunţi, 2 buc. de 14 pfunţi, 1 buc. de 16 pfunţi, 1 buc. de 18 pfunţi, 2 buc. de 25 pfunţi, 2 buc. de 27 pfunţi, 8 buc. de obuze, 1 buc. tun care aruncă bombe incendiante de 7 pfunţi şi 1 de 10, respectiv 26 pfunţi.

În 1704 cu ocazia capitulării cetăţii, curuţii au găsit aici 72 de tunuri dintre care cele mai importante sînt: 1 karthaun de 24 pfunţi, 2 buc. de 16 pfunţi, 1 tun de semnalizare de 11 pfunţi, 4 buc. de 12 pfunţi, 5 buc. de 10 pfunţi, 4 buc. de 9 pfunţi, 2 buc, de 7 pfunţi, 7 buc de calibru mic şi o mulţime de obuze şi mortiere.

În legătură cu tunurile trebuie să amintim că cetatea avea şi o moară de praf de puşcă. Mangalul a fost ars mai ales de fierarii din Beltiug, iar salpetrul se aduna de pe sărăturile din Nyirség.

31 Geöcze I. *Hadi tanácskozások az 1577 évben* în *Hadtörténeti közlemények*, anul 1894.

32 Hurmuzaki — Iorga, *Documentele* vol. XI p. 189—190.

33 Szamosközi, *Történelmi maradványai* vol. IV p. 15.

34 Szalárdi, *Siralmas krónika*, p. 149—155.

35 Karácsonyi J, *Evlia Cselebi 1660—1664.*

36 Gr. Károlyi S., *Önéletirása.* Budapesta 1865.

37 Thaly K., *II Rákoczi Ferenc emlékiratai.*

38 Planşa XXXVII — 1 Apărută în *Beschreibung-allerderen ungarischen Staett, Voestungen, Castellen und Heauser welche von anfang der Regierung Rudolphi desz andern Roemischen Keysers bisz auff das 1603 Jar mit gewalt oder auffgebung erobert, oder verloren worden...* auff diese form durch Vilhelm Petrum Zimmerwald Burgern zu Augsburg in Kupffer gradiert, und tag gegeben. Anno 1604. (Descrierea tuturor oraşelor, cetăţilor, castelelor şi caselor cvare au fost ocupate cu forţă sau prin predare, sau au fost pierdute de la începutul domniei lui Rudolf şi a altor impăraţi romani pînă în anul 1603.

Pe tablou apare inscripţia: Wunderzeichen in ober Hungern, da sich zween Blutrothe Hunger zu Rosz sehen lassen. (Semne ciudate în Ungaria superioară, unde au fost văzuţi doi călăreţi în haine roşii).

Pe tablou, lîngă insulă, este scris: Sackmar. A. reprezintă oraşul, B. reprezintă rîul Someş, C. cei doi călăreţi fantome, D. soldaţii spectatori.

39 Planşa XXXVII — 2. Planul este din colecţia Arhivei din Karlsruhe. Inscripţia este: Zatmar ist eine Festung in Ober Ungarn. In einer Insel gebaut auf diese arth wie Pier Inersessen. (Zatmar este o cetate în Ungaria superioară. Este construită pe o insulă tot aşa ca Pier Inersessen. Pe rîu este scris: Samosch Flus de două ori. În partea de nord este scris Nimet (Mintiu).

40 Planşa XXXVIII — 1. Stampa este originară din colecţia Bibliotecii din Karlsruhe. Inscripţia este: Fig. 1. Eigentlicher Grundris des Festungsplan zu Zattmar. Anno 1666. (Schiţa propriuzisă a planului cetăţii Satu Mare. 1666). Scara este în stîngeni mici — veriungte Klafter. Desenul este făcut de Graas, după cum susţine prof. L. Gerö, sau de Georg Luca Schichta, cum susţine C. Glaser.

41 Planşa XXXVIII — 2. Vederea este originară din colecţia Arhivei din Karlsruhe. Inscripţia este: Zackmar. Autorul gravurei este Graas după prof. L. Gerö, sau L. G. Schichta după C. Glaser.

42 Planşa XXXIX — 1. Şi această vedere provine din Arhiva de la Karlsruhe. Inscripţia este Zackmar.

Toate aceste reprezentări originare din Karlsruhe au fost primite cu ajutorul prof. universitar Ladislau Gerö din Budapesta.

43 Planşa XXXIX — 2. Cartea lui Galeazzo Gualdo Priorato are titlul: *Historia di Leopoldo Cesare.* Gravura a apărut în vol. I. p. 456—57. Cartea a apărut la Viena în 1670. Inscripţia este: A. Zathmar, B. Fortezza (cetatea), C. Borgo (suburbie — Mintiu). D. Fiume (rîul Someş), E. ponte (podul).

44 Planşa XL — 1 Stampa provine din arhiva oraşului Satu Mare şi acum se găseşte în Muzeul din Satu Mare. Un exemplar ni se pare original, dar se mai găseşte şi un duplicat.

45 Planşa XL — 2 Este din Galeria Istorică din Budapesta. Tot acest desen se găseşte în Muzeul Militar din Viena, numai că în faţă se găsesc nişte figuri de oameni. După informaţiile date de directorul muzeului din Viena, sînt dintr-o culegere de gravuri din secolul al XVII-lea. Unele desene sînt semnate de G. Bouttats.

46 XLI — 1 Cartea lui A. E. Burckhardt are titlul: *Ertz-Herzozogliche Handgriffe des Zirkels und Lineals oder auszerwelter Anfang zu dennen höchst-nützlichen Matematischen Wiessenschaften.* (Procedee pentru mînuirea liniarului şi compasului sau introducerea aleasă în cunoştinţele matematice cele mai folositoare, scrisă pentru prinţul moştenitor.) A apărut în trei ediţii. Prima în Viena în 1689, a doua în 1713 la Augsburg, a treia ediţie tot în Augsburg, în 1791.

Cartea este un manual de geometrie întocmită de locotenentul colonel şi inginerul militar. A. E. Burckhardt pentru fiul împăratului Leopold I, care mai tîrziu a domnit sub numele de Iosif I (1705—1711). În volum găsim 122 gravuri care reprezintă diferite oraşe şi cetăţi. În partea superioară sau inferioară a gravurii găsim în totdeauna o scenă din viaţă. Despre autorul gravurii avem puţine date. Pe o gravură semnează H. C. Etter del. Este necunoscut.

47 Planşa XLI — 2 Gravura este din colecţia Muzeului Naţional din Budapesta. Inscripţia gravurii: Anno 1672 den 9/19 martii ist ein solcher Comet in Hungern morgens von 4 bei 6 uhr täglich gesehen worden. Zatmar in Ober Hungern. (În anul 1672 la 9/19 martie o astfel de cometă a fost vizibilă zilnic dimineaţa în jurul orelor 4—6).

48 Planşa XLII — 1 Gravura a apărut în cartea *Türckische und Ungarische Chronica* editată în Nürnberg la 1663. Tot această gravură apare în cartea lui Ortelius intitulată: *Der ungarische Zugs oder krieg so im Jahr 1655—56.* Istoricul I Lukinich afirmă că este făcută de L. G. Schicha. Inscripţia este identică în ambele locuri: Urbs et fortalitium Zatmaria in Ungaria munitum a Rudolfo II Zatmar. (Oraşul şi cetatea Satu Mare din Ungaria întărite de Rudolf al II-lea Satu Mare).

49 Planşa XLII — 2 Nagy Mihály a fost arhivarul, mai tîrziu primarul oraşului în secolul trecut. El, pe baza cercetărilor sale în diferite arhive a scris *Istoria oraşului Satu Mare.* Lucrarea s-a păstrat în manuscris. Pe baza acestuia a apărut cartea lui Bartok Gábor *Istoria oraşului Satu Mare.*

50 Planşa XLIII — 1 Reproducerea este din cartea lui Kreckwitz Georg: *Totius regni Hungariae superioris et inferioris ... descriptio.* Frankfurt und Nürnberg, 1686, p. 402.

51 Planşa XLIV. — 1 Originară din Biblioteca Naţională din Viena, apărută în Codex vindobonensis. Titlul este: *Mappae geographicae regni Hungariae et terrarum adjacentium a maris Adriatico usque in Transilvaniam, adjectis ichonographie et delineationibus coloribus distinctis fortalitiorum, arcium etc, quae a Turciis varus temporibus aut obsessa, aut expugnata fuerunt.* Cca. din 1560—70. Un alt exemplar din acest manuscris se găseşte în arhiva din Karlsruhe. Ca autor este menţionat Nicolo Angelini.

52 Planşa XLIV. — 2 Reprezentarea cetăţii este tot din Codex vindobonensis. Inscripţia este Zakmar.

Nota redacţiei: Ultimele două planşe au fost predate după redactarea volumului.

DIE FESTUNG ITALIENISCHEN TYPUS VON SATU MARE.

(Zusammenfassung)

Die Arbeit beschäftigt sich mit der Festung italienischen Typus von Satu Mare, die zwischen 1543 und 1705 bestand. Es gab auch früher eine Festung auf dem Gebiete des heutigen Satu Mare, die zuerst von Anonymus erwähnt wird. Diese Festung gehörte zum Reich Menumoruts und sie wurde von den Ungarn um 900 nach einer Belagerung von drei Tagen erobert.

Die Festung wurde aus Erde und Holz erbaut, wie die Mehrzahl der damaligen Festungen.

Später kam die Festug in Verfall und wird selten erwähnt. Szirmay Anton erwähnt, dass hier in 1460 ein Burgkastell erbaut wurde.

Die Glanzperiode der Festung war zwischen 1543 und 1705. Damals liessen die Habsburger gegen die Türken eine Festung italienischen Typus errichten. Zuerst erbauen hier die Báthorys eine Festung aus Holz und Erde. Sie umnehmen die Stadt und die Festung mit dem Wasser von Someș. Die Festung wird von den vielen Stürmen und Feuerbrünsten vernichtet. Im Jahre 1565 wird sie von Lazarus Schwendi erobert und beaufträgt den berühmtesten militärischen Baukünstler Ottavio Baldigara mit der Planung der Festung. Giulio Baldigara und Cesare Baldigara setzen den Bau fort und er wird in 1573 von Giovanni Paolo Cattaneo beendet.

Die Festung wurde mehrmals von türkischen, tatarischen, siebenbürgischen, polnischen und anderen Heeren belagert und gehörte öfters zum Fürstentum Siebenbürgen. In 1703 wird sie von den Kurutzen belagert und sie erobern sie am 1. Januar 1705. Nacher verordnet Franz Rákóczi II, ihre Demolierung, die in 1723 von dem Österreichischern vollendet wurde.

Das machte der Existenz der Festung von Satu Mare ein Ende. Die Besatzung der Festung bestand aus deutschen Knechten, aus schweren Reitern, aus Husaren und aus örtlichen Infanteristen. Ihre Zahl war wechselnd. Am Ende des XVII Jahrhunderts lagerte hier eine deutsche Garnison von grosser Anzahl zum Bezwingen der Kurutz — Bewegungen.

Die Festung war fünfeckig mit fünf Basteien und fünf Ravelinen. Die Namen der Basteien waren: Alarm-bastei, Katze-bastei, Neue-bastei, Gefüllte-bastei und Hoswanth-bastei. Die Festung dehnte sich zwischen den Strassen 25 Octombrie, Digul Someşului de Jos, Baia Mare, Republicii, Arţarilor und Freiheitsplatz aus. Ihre Spuren sind jetzt in den Niederungen der Gärten und kleinere Erhöhungen an den Stellen der Basteien schwer zu sehen und zu entdecken.

Die Bedeutung der Festung bestand darin, dass neben dem Schutz gegen die Türken ein verbindenes Glied gegen Siebenbürgen war. Von hier brachen zur Eroberung Siebenbürgens die Habsburger Heeren oder ihre Schützlinge auf. Viele rumänischen Fürsten suchten hier Zuflucht und Unterstützung, zum Beispiel Ştefan Mîzgă, Gavrilaş Movilă, Gheorghe Ştefan, Constantin Basarab, Mihnea III.

Die Mauern der Festung sahen Alexandru Lăpuşneanu, Pătraşcu cel Bun, Mihai Viteazul, Radu Şerban, und viele Feldherren anderer Nationalität, wie zum Beispiel Ştefan Báthory, Lazarus Schwendi, Johann Kemény, Ioan Sobieschi, Raymund Montecuccoli, Ludovic von Baden u.s.w.

Nach dem Ablauf der Türken-Gefahl hörte die Festung auf zu existieren. Die anliegenden zeitgenössischen Darstellungen zeigen die Festung in verschiedenen Epochen.

LUPTA POPULAȚIEI DIN JUDEȚUL SATU-MARE PENTRU UNIRE*

(toamna anului 1918)

Toamna anului 1918 aduce prăbușirea unui jug care a răpit mai multor popoare dreptul la lumină și bucuria unei vieți naționale proprii. Datorită înfrîngerilor de pe fronturi și a descompunerii armatei austro-ungare, soldații siliți să lupte pentru scopuri străine și întorși în toamna anului 1918, aduc cu ei vestea unui trecut apus, siguranța și hotărîrea izbăvirii din truda pe moșiile grofilor și din lanțurile oprimării naționale.

Pe fondul revoluției burghezo-democratice deslănțuite în toamna anului 1918, în toate provinciile monarhiei s-au desfășurat puternice mișcări țărănești. Pretutindeni în satele transilvănene, soldații întorși din război deslănțuie o vie agitație, chemându-i pe țărani să-și răzbune umilințele, lipsurile și nedreptățile îndurate, să-i pedepsească pe cei vinovați. Ca și în întreaga Transilvanie, țăranii județului Satu Mare ridicați în octombrie și noiembrie 1918, urmăreau înlăturarea exploatării, a grofilor, înlăturarea asupririi exercitate de administrația austro-ungară, înlocuirea reprezentanților ei cu organe locale cu caracter democratic — consilii naționale, și lupta susținută pentru înfăptuirea unirii cu România. Lupta împotriva exploatării se împletea, pentru țăranii români din județ, cu lupta de eliberare națională.

Pretutindeni țăranii îi alungă pe grofi, sparg hambarele, împart cereale, alimente, vite, utilaje agricole și, în multe locuri, pămîntul. Țăranii din Chilioara și din satele din jurul Hododului în frunte cu Ion Bertean și cu alți soldați întorși de pe frontul italian de la Piave, în octombrie, au împărțit cerealele din magazia grofului Dégenfeld Sándor „mai întîi celor săraci din sat, apoi cu măsură egală tuturor familiilor"[1]. La cererea grofului sosesc în Chilioara 100 de soldați înarmați și un tun, începînd represaliile. Datorită solidarității sătenilor, a hotă-

* Un sprijin prețios, la reconstituirea pe teren a evenimentelor, l-am primit din partea profesorilor Gh. Șoncodi și V. Cristea.

Mulțumim celor ce ne-au înlesnit culegerea acestor date, celor ce ne-au împărtășit cu emoție și mîndrie evenimentele la care au participat, sau la care au fost martori.

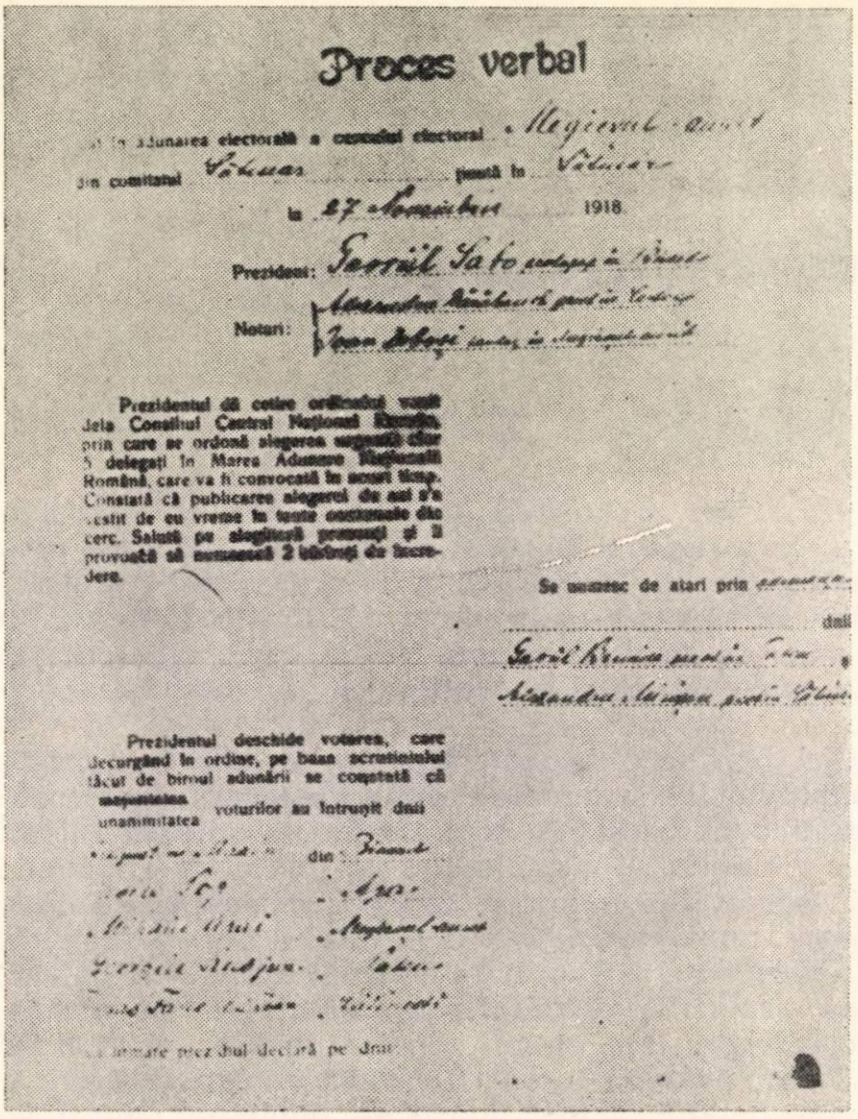

Proces verbal

... adunarea electorală a cercului electoral ...

din comitatul ... ţinută în ...

la ... 1918

Prezident: ...

Notari: ...

Prezidentul dă cetire ordinului venit dela Consiliul Central Naţional Român, prin care se ordonă alegerea urgentă cîte 5 delegaţi în Marea Adunare Naţională Română, care va fi convocată în scurt timp. Constată că publicarea alegerei de azi s'a vestit de cu vreme în toate comunele din cerc. Salută pe alegătorii prezenţi şi îi provoacă să numească 2 bărbaţi de încredere.

Se numesc de atari prin ... dnii ...

Prezidentul deschide votarea, care decurgând în ordine, pe baza scrutiniului făcut de biroul adunării se constată că majoritatea / unanimitatea voturilor au întrunit dnii ... din ...

... prezidiul declară pe dnii ...

Fig. 1. Proces verbal al cercului electoral Medieşu Aurit.

rîrii lor de-aşi apăra cauza, soldaţii au fost puşi pe fugă după ce li s-au capturat armele.

Lupta înteţită a ţăranilor, la sfîrşitul lunii octombrie şi la începutul lui noiembrie, se îndreaptă şi împotriva reprezentanţilor administraţiei habsburgice — notari, pretori, jandarmi, — vinovaţi de abuzuri de neînchipuit, mai cu seamă în perioada rechiziţiilor pentru front. În comuna Răteşti ţăranii români şi maghiari ridicaţi la luptă la sfîrşitul lui octombrie 1918, cer pămînt şi o seamă de înlesniri în ceea ce priveau obligaţiile faţă de stat şi biserică.[2] Notarii sînt alungaţi şi jandarmii dezarmaţi în satele plăşilor Carei şi Şomcuta Mare[3]. „Revoluţia creşte şi totul... ordinea este răsturnată"[4]. Acţiuni ţărăneşti la care participă români şi maghiari, bărbaţi şi femei, tineri şi bătrîni, sînt amintite, în toamna acelui clocotitor 1918 în Boghiş şi în aproape toate satele judeţului Satu Mare.

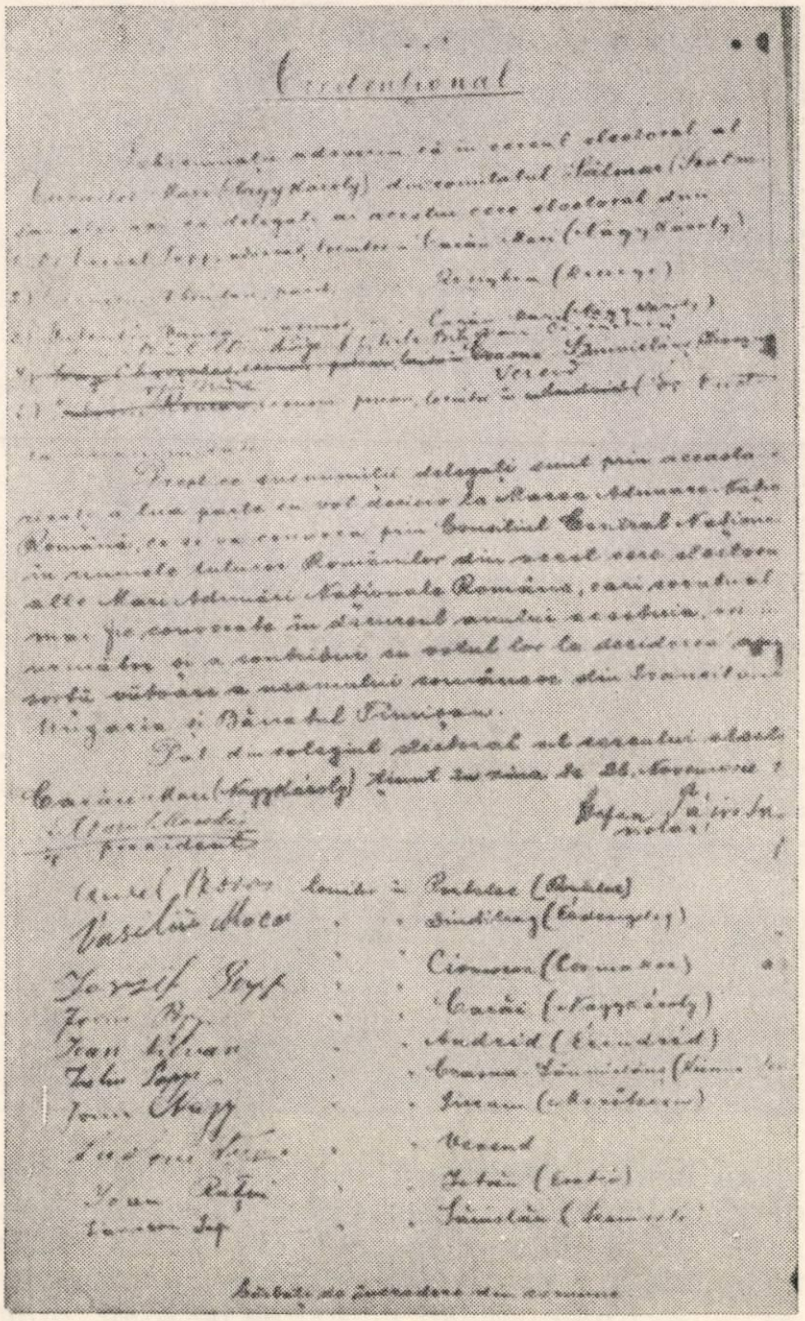

Fig. 2. Credenţional al delegaţilor cercului electoral Carei.

La chemarea Consiliului Naţional Român de la începutul lunii noiembrie 1918, se formează consilii naţionale şi gărzi naţionale comitatense şi comunale în toate judeţele Transilvaniei. Consiliile naţionale locale preiau conducerea administraţiei în fiecare comună, la nivelul plăşilor, şi a judeţului. Gărzile naţionale veghează la apărarea ordinei şi a disciplinei. Avem mărturii scrise sau verbale despre înfiinţarea şi activitatea consiliilor naţionale din aproape toate localităţile sătmărene[5]. După mărturia lui Mihai Vălcanu domiciliat în Carei, a lui Du-

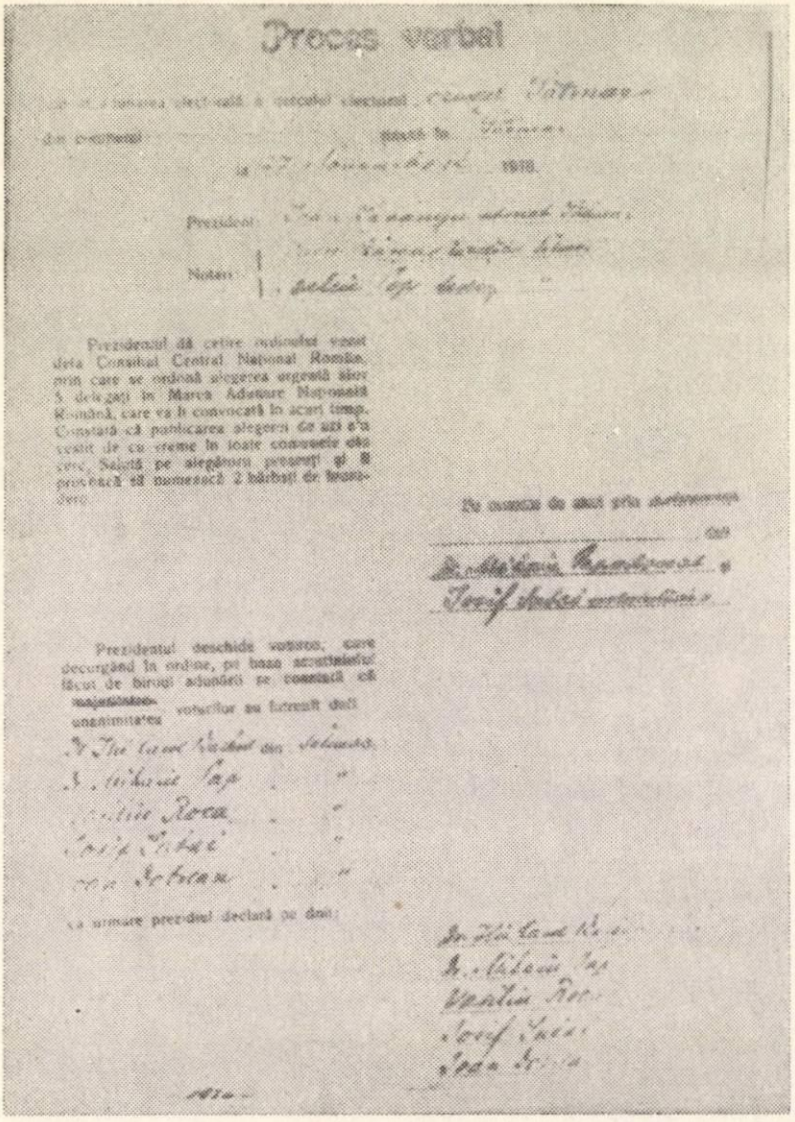

Proces verbal

Prezidentul dă cetire ordinului venit dela Consiliul Central Național Român, prin care se ordonă alegerea urgentă alor 5 delegați în Marea Adunare Națională Română, care va fi convocată în scurt timp. Constată că publicarea alegerii de azi s'a vestit de cu vreme în toate comunele din cerc. Salută pe alegătorii prezenți și îi provoacă să numească 2 bărbați de încredere.

Prezidentul deschide votarea, care decurgând în ordine, pe baza scrutinului făcut de biroul adunării se constată că majoritatea unanimitatea voturilor au întrunit doii

ca urmare prezidiul declară pe doii:

Fig. 3. Proces verbal al cercului electoral al orașului Satu Mare.

mitru Indre și Nicolae Chirilă domiciliați în Vezendiu, foști membri ai gărzii naționale din această comună, în fruntea consiliului național care „avea toată puterea în sat", era Vasile Văleanu. La începutul lunii noiembrie în comuna Vezendiu are loc o importantă acțiune țărănească. Avînd în frunte soldați întorși de pe front, printre care Sfîra Gheorghe domiciliat în Vezendiu, țăranii cer socoteală grofului Károlyi László și administratorului moșiei, împărțind toate bunurile acestora. Jandarmii, acești „ultimi piloni ai unui stat muribund, monarhia austro-ungară", care au împînzit satele, operează mai multe arestări, dar ridicați cu toții, sătenii îi alungă instaurînd autoritatea consiliului național comunal. Aceleași acțiuni au loc la Livada unde țăranii în frunte cu Kovacs Francisc luptă cu jandarmii aduși din Satu-Mare de baronul Vécsei László, după ce sătenii împărțiseră între ei cerealele și vitele acestuia. La Li-

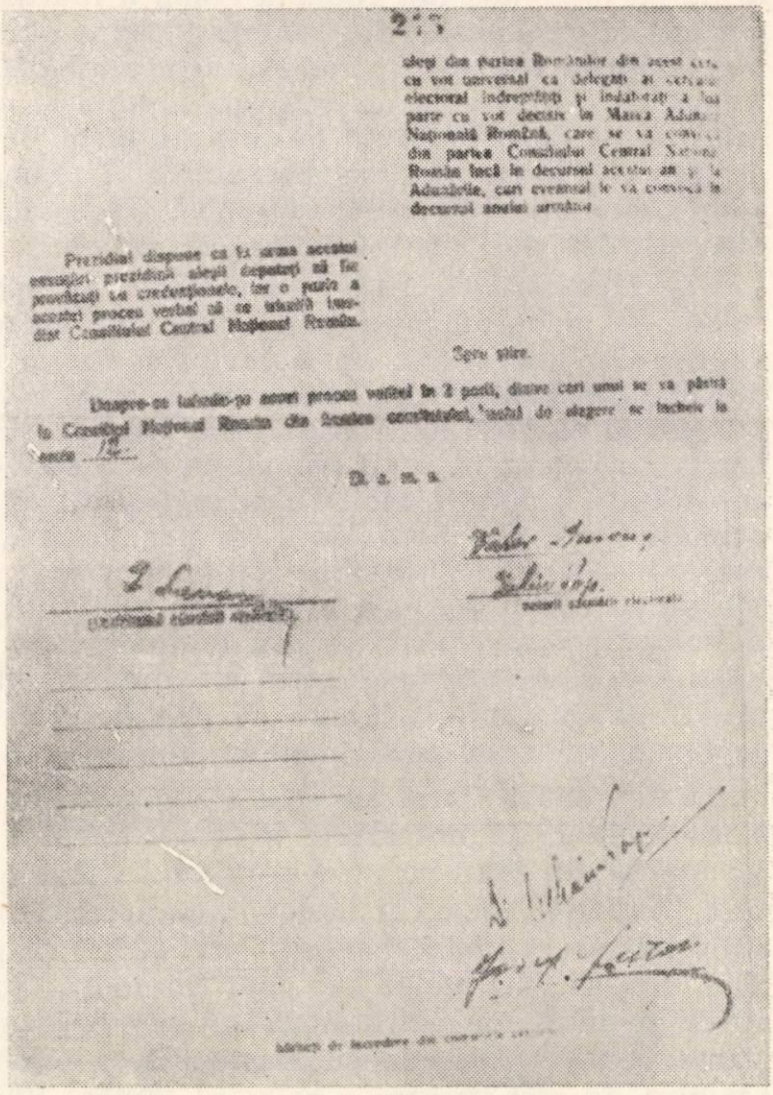

Fig. 4. Proces verbal al cercului electoral al oraşului Satu Mare (continuare).

vada ciocnirile se termină cu victime. În aceeaşi comună, în primele zile ale lunii noiembrie se formează consiliul naţional comunal şi garda naţională din români şi maghiari din sat[6].

La Bixad (Oaş), Gheorghe Bura de 72 de ani ne spune că aici „comitetul naţional era format din oamenii cei mai săraci din sat, dar şi cei mai aspri". În Moftinul Mic oamenii îşi amintesc că „sfatul naţional", format din români şi maghiari avea ca preşedinte pe Botoş Ludovic şi printre membrii pe Bontea Teodor, Seremi Augustin, Cosma Gheorghe. Consiliul a înlocuit pe primar şi pe notar preluînd atribuţiile acestora. În Răteşti consiliul naţional era format din ţărani români şi maghiari, iar garda naţională avea printre alţii pe Mihai Bunta, Baumgartner Ştefan, Ioan Andreica şi era comandată de învăţătorul din sat Lerm Ioan[7]. Învăţătorul pensionar Vasile Vida, domiciliat în comuna Apa, membru

al gărzii naţionale din comuna Pomi, a luat parte la înfiinţarea gărzilor naţionale româneşti din satele vecine Valea Vinului,, Crucişori, etc. Datorită evidenţei stricte a membrilor gărzilor naţionale, ni se păstrează numele a zeci de activişti, soldaţi şi ofiţeri din comunele judeţului Satu Mare: Supurul de Sus, Supurul de Jos, Homoroade, Bîrsăul de Sus şi Bîrsăul de Jos, Domăneşti, Tiream, Tăşnad. Gărzi naţionale s-au constituit şi în satele Oaşului. Presa judeţului aminteşte pe cele din Negreşti, Călineşti, Certeze, Bixad, etc.[8].

La 12 noiembrie 1918 se înfiinţează la Baia Mare Consiliul naţional român al judeţului Satu-Mare, avînd ca preşedinte pe Ioan Savaniu, avocat din Satu-Mare, om apreciat şi foarte popular în întregul judeţ, militant neobosit pentru cauza unirii Transilvaniei cu România. Ca vicepreşedinţi au fost aleşi Alexandru Breban şi Teofil Dragoş din Baia Mare. La începutul lunii noiembrie s-au convocat mai multe adunări şi consfătuiri la Satu-Mare[9]. La adunarea din 13 noiembrie ţinută în sala primăriei oraşului Satu Mare, cu participarea trimişilor satelor din judeţ, s-a constituit consiliul naţional român al oraşului Satu Mare. Mulţimea adunată „jură credinţă Consiliului Naţional Român Central şi declară că se uneşte pentru totdeauna de România patria mamă"[10]. Insufleţirea, entuziasmul care au domnit cîtă vreme s-a desfăşurat această memorabilă adunare ne sînt descrise de Romulus Buzilă, protopop în Mădăras, participant la adunarea de constituire.

Satele plăşii Carei au ţinut o adunare populară, cu largă participare a mulţimii, la 18 noiembrie în sala festivă a primăriei oraşului Carei. Adunarea s-a ţinut cu paza gărzilor naţionale din satele Resighea, Piscolt, Dindeşti, Andrid şi Tiream[11]. La această adunare s-a constituit consiliul naţional român al plăşii Carei avînd ca preşedinte pe Romul Marchiş. Atunci „s-a votat cea mai frumoasă acţiune, lăpădarea jugului străin şi unirea cu patria-mamă. A răsunat văzduhul Careiului de entuziaste imnuri naţionale şi „Deşteaptă-te române" slobozit din sute de piepturi de oţel în care a reînviat flacăra libertăţii"[12]. La aceeaşi adunare s-a hotărît desprinderea celor 46 de parohii româneşti trecute în 1912 la episcopia de Haidudorog[13]. Tot cu acest prilej mulţimea a protestat împotriva introducerii de către autorităţi a stării de asediu[14].

Consiliile naţionale româneşti şi gărzile naţionale locale au avut un rol important în lupta pentru înfăptuirea unirii Transilvaniei cu România, în pregătirea pe plan local a adunării reprezentanţilor naţiunii române din Transilvania, care avea să hotărească la 1 decembrie 1918 întregirea neamului românesc, desăvîrşirea unităţii de stat a României. La apelul C.N.R.C. din noiembrie 1918 consiliile naţionale judeţene şi comunale organizează adunări de alegeri pe cercuri electorale desemnînd deputaţi în Marea Adunare Naţională convocată ulterior pentru ziua de 1 decembrie 1918, la Alba Iulia. Consiliile naţionale româneşti din judeţ organizează entuziaste adunări în care mulţimea îşi exprimă

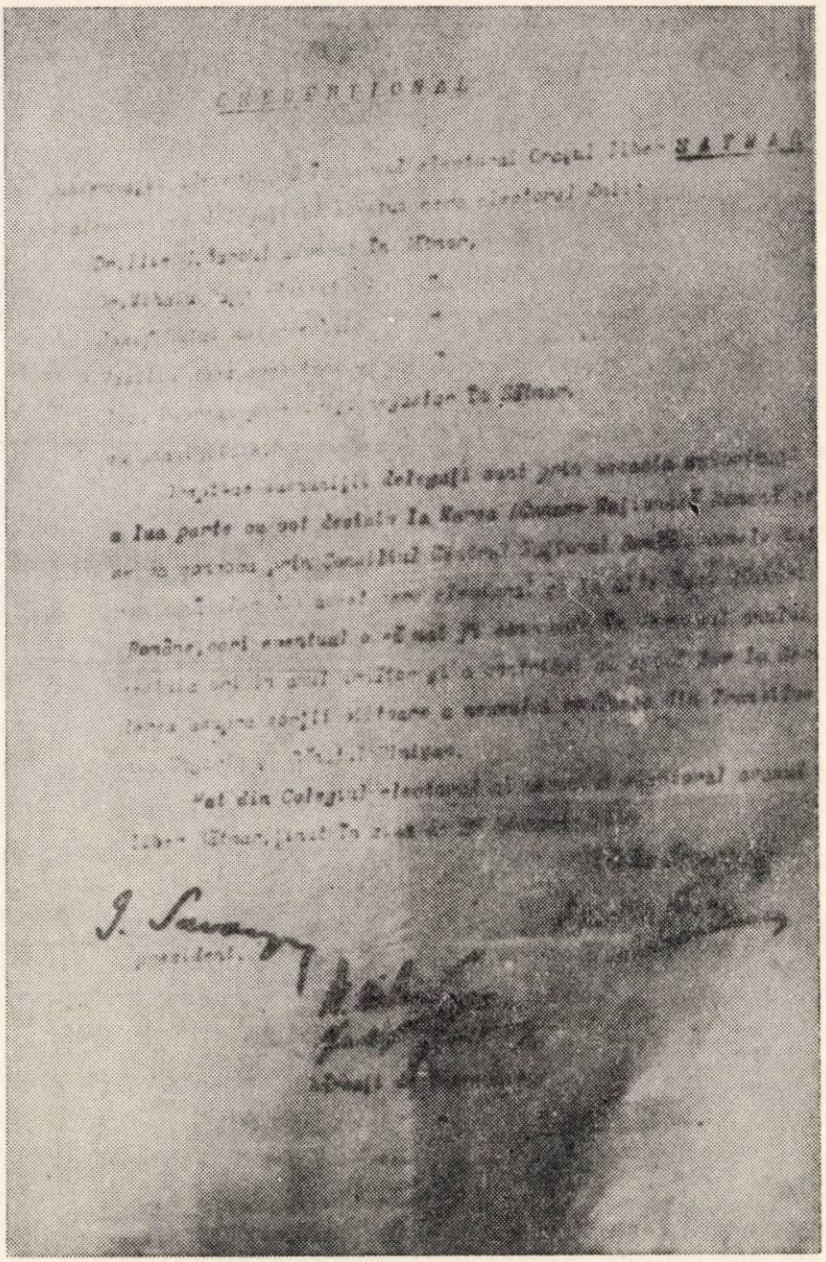

Fig. 5. Credenţional al delegaţiilor oraşului Satu Mare.

voinţa de unire cu România şi deleagă cîte 5 deputaţi, unele cercuri electorale şi 1—4 supleanţi. Aceşti soli aleşi vor duce cuvîntul satelor sătmărene în Marea Adunare Naţională de la Alba Iulia. Din cuprinsul judeţului au plecat: 5 delegaţi de drept în frunte cu vicarul Romul Marchiş, 5 deputaţi aleşi în adunarea cercului electoral Medieşu Aurit (fig. 1), din comunele Apa, Potău, Călineşti, Bixad şi Mihai Apan din Medieşu Aurit[15]. Din cercul electoral Cărăşeu au plecat deputaţi din satele Homorodu de Jos, Culciu Mare, Amaţi, Lipău, Solduba, şi un supleant din Valea Vinului. Satele aparţinînd cercului electoral Carei tri-

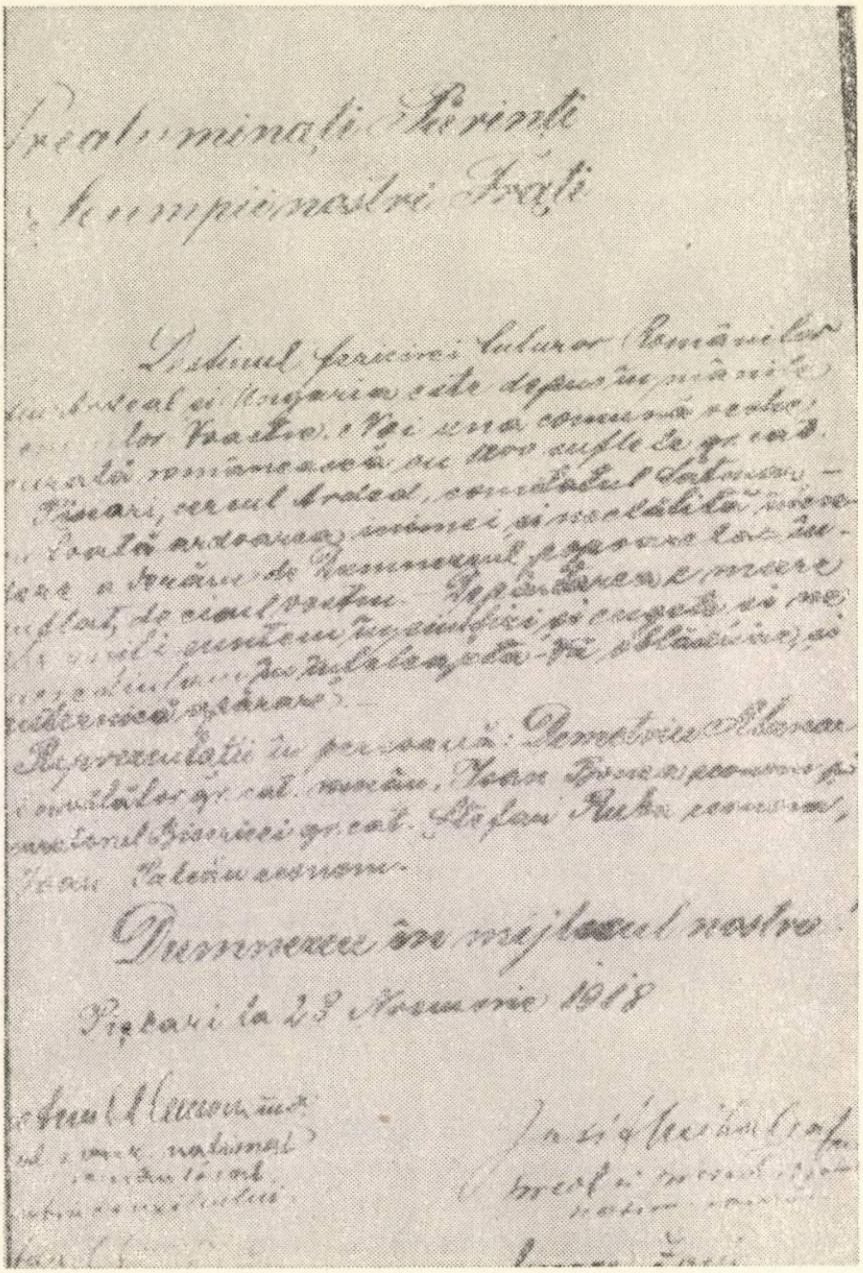

Fig. 6. Credenţional al delegaţilor satului Pişcari

mit printre alţii pe Valentin Vanca din Carei[16], George Indre din Vezendiu (fig. 2). Cercul Sătmar trimite 5 delegaţi în frunte cu preşedintele consiliului (fig. 3 şi 4). Din cercul Ardud pleacă deputaţi din Boghiş, Doba, Alexandru Mureşan din Sătmărel, Coriolan Cărbunar din Moftinu Mic. Supleanţii acestui cerc pleacă din Pişcari cu un frumos credenţional dat de sătenii de aici şi care începe astfel: „noi una veche comună românească cu 1 200 suflete, Pişcari, cercul Arded, comitatul Sătmar, cu toată ardoarea inimii şi neclintită încredere aderăm de Dumnezeul popoarelor (care a) insuflat decisul vostru[17]" (fig. 6).

Au fost desemnați 6 deputați ai cercului electoral Halmeu printre care V. Zbona și Iustin Pop din Gherța Mare, S. Pop și I. Pop din Turț, I. Doboș din Halmeu. Au plecat de asemenea două delegații ale Reuniunii Invățătorilor din comitatele Sătmar și Ugocea, și delegați ai gărzilor naționale din cele două comitate[18].

Printre cei 1228 de deputați din toate colțurile Transilvaniei care au votat unirea Transilvaniei cu România, în Casina militară (astăzi Sala Unirii) din Alba Iulia la 1 decembrie 1918, au fost și aproximativ 60 de deputați ai localităților județului Satu Mare. În afara celor plecați oficial, prevăzuți cu credenționale înmînate de alegătorii lor, la adunarea mulțimii de pe cîmpul lui Horea din Alba Iulia au fost prezenți și sute de oameni din Oaș, din jurul Careiului, a Satului Mare, din Tășnad, toți cuprinși de entuziasmul zilelor clocotitoare din preajma lui 1 decembrie.

Drumul spre Alba Iulia s-a făcut cu un tren special din Baia Mare în zorii zilei de 29 noiembrie. În gara și centrul orașului Baia Mare s-au întîlnit oșenii, cei din jurul Careiului și Satului Mare plecați de joi 28 noiembrie de acasă, cu maramureșenii, cu cei din Chioar și Sălaj. Străzile și gara orașului Baia Mare unde au poposit cu toții în noaptea de 28 spre 29 noiembrie fremăta de entuziasm și însuflețire, de cîntec și joc pornite din piepturi clocotind de nădejdi și bucurie. Drumul pînă la Cluj și de acolo pînă la Alba Iulia era o „însuflețire nespusă în care cîntecele naționale nu mai încetau, drapelele române se tot sporeau, căci e un lucru lipicios însuflețirea". Vagonul „Marmației" era situat între vagoanele „Țara Oașului" și „Sălajul"[19].

Voința de neclintit a poporului român s-a împlinit la Alba Iulia cînd masele au înfăptuit la 1 decembrie 1918 visul lor de veacuri, unirea Transilvaniei cu România, desăvîrșirea unității de stat a României. Delegații întorși de la adunare au desfășurat o activitate ideologică susținută pentru consolidarea unirii înfăptuite. S-au organizat adunări populare unde tribunii, foștii deputați, au explicat hotărîrile luate la Alba Iulia, cele 9 puncte ale rezoluției votate.

VIORICA BILȚ URSU
(Satu Mare)

NOTE

După mărturia ţăranului Ion Bertean şi a surorii sale, dimiciliaţi în comuna Oraşul Nou, judeţul Satu Mare.

2 Însemnările parohiei romano-catolice din Răteşti, oct., nov., 1918, arh. paroh., neinv.

3 V. Liveanu, *1918 Din istoria luptelor revoluţionare din România*, Buc., *1960*, p. 497.

4 Însemnările lui Romulus Buzilă, în *Istoria parohiei de Mădăras*, original, arh. paroh., neinv.

5 *Statutul gărzilor naţionale din Sălaj, original*, colecţia I. Ardeleanu — Senior, Supurul de Sus.

6 Aceleaşi evenimente se petrec şi în satele venice Botiz, Apa, Iojib, etc.

7 Însemnările parohiei r. cat. din Răteşti.

8 *Szatmármegyei Közlöny*, Carei, 28 dec., 1918.

9 Insemnările lui R. Buzilă.

10 Idem.

11 *Conştiinţa Română*, Satu Mare, 1 dec., 1938.

12 Idem.

13 *Szatmármegyei Közlöny*, Carei, 21 nov., 1918.

14 Idem.

15 Mihai Apan în vîrstă de 84 de ani este domiciliat actualmente în comuna Medieşu Aurit, jud. Satu Mare.

16 Valentin Vanca, pensionar, domiciliat în oraşul Satu Mare.

17 Muzeul Regional Alba Iulia, Doc. Unirii, vol. III, nr. 1179.

18 Lista parlamentarilor, în *Marea Unire de la 1 decembrie*, Buc., 1943.

19 Mărturia lui Constantin Barbu din comuna Pomi, jud. Satu Mare. Şi după descrierea lui Ion Bilţ Dăncuş în articolul *Drumul spre Alba Iulia*, în *Sfatul*, Sighet, 20 dec. 1918.

LA LUTTE DES MASSES POPULAIRES DU DISTRICT DE SATU-MARE POUR L'UNION (1918)

(Résumé)

En vertu des documents et des témoignages des participants aux événiments, la communication présente la contribution des masses populaires du district de Satu Mare à la lutte pour l'union de la Transilvanie à la Roumanie et le parachèvement de l'unification de l'Etat National Roumain. Y sont présentées les actions révolutionaires de la paysannerie des mois d'octobre et de novebre 1918, la création, et l'activité des conseils nationaux et des gardes nationales, la participation à la Grande Assemblée Nationale d'Alba Iulia du 1er décembre 1918.

DATE PRIVIND ISTORIA MIȘCĂRII MUNCITOREȘTI DIN SATU MARE (1923—1928)

În perioada stabilizării relative a capitalismului urmată anilor de puternică ofensivă revoluționară a clasei muncitoare, a maselor populare, orînduirea social-economică burgheză din România s-a dezvoltat în condițiile crizei generale a sistemului capitalist mondial.

După atingerea, în anul 1924, a nivelului antebelic în principalele ramuri de producție, a urmat în țara noastră o perioadă de dezvoltare a forțelor de producție. În același timp, s-a intensificat procesul de concentrare și centralizare a capitalului și s-a accentuat opoziția marii burghezii industrial-bancare autohtone față de monopolurile capitaliste internaționale care dețineau o pondere importantă în economia României[1].

Această situație a asigurat capitaliștilor autohtoni și străini profituri din cele mai ridicate[2].

Pe fondul contradicțiilor dintre burghezia grupată în partidul liberal, care, lansînd lozinca „prin noi înșine", promova o politică de rapidă dezvoltare a capitalului bancar-industrial român și burghezia grupată în jurul partidului național-țărănesc, care promova politica „porților deschise", adică milita pentru pătrunderea necondiționată a capitalului străin în țară, a avut loc întărirea puterii economice a marii burghezii române, întărindu-se totodată și dominația ei politică, ceea ce a accentuat caracterul reacționar al puterii de stat.

Întărirea puterii economice și politice a marelui capital, accentuarea caracterului capitalist al țării au fost însoțite de intensificarea exploatării maselor muncitoare și țărănești, de apăsarea fiscală care lovea și în importante categorii ale burgheziei mici și mijlocii.

În perioada stabilizării relative a capitalismului nivelul de trai al oamenilor muncii s-a menținut scăzut. Capitaliștii au folosit diferite metode pentru intensificarea exploatării maselor muncitoare. Deși România a semnat în 1920 convenția privind stabilirea zilei de lucru de 8 ore, încheiată la Conferința Internațională a Muncii de la Washington, practic ziua de muncă de 8 ore nu exista peste tot în țară. O statistică din 1928, cuprinzînd media zilei de muncă în cîteva industrii, întocmită „cu date culese la porțile fabricilor" arată că mărimea zilei de

muncă era în medie pentru bărbați de 10, pentru femei de 11 și pentru copii de 10 1/2 ore[3].

Salariile oamenilor muncii, micșorate prin felurite impozite și amenzi, au rămas mult în urma prețurilor mereu crescînde ale bunurilor de consum. Astfel, între anii 1923—1926, față de anul 1916 (=100) indicele de prețuri al bunurilor de consum s-a ridicat în medie la 5 884 (pentru alimente la 6 216, pentru îmbrăcăminte la 7 410 și pentru diverse articole la 4 026)[4]. „Scumpetea este arma cu care burghezia taie adînc în carnea voastră — se arăta într-unul din manifestele partidului comunist adresate maselor muncitoare —. Urcarea nebunească a prețurilor este mijlocul sigur prin care tot salariatul este silit să muncească din răsputeri, ba chiar mai mult decît înainte, primind în schimb mult mai puțin..."[5].

Pe baza indexului de scumpete, minimul de trai calculat pe o lună, pentru o familie de muncitori compusă din cinci persoane, era în 1916 de 166 lei, în 1923 de 6 215 lei, în 1925 de 6 990 lei și în decembrie 1926 de 9 300 lei[6]. Față de această situație, salariul, care la sfîrșitul anului 1926 varia între 2 200—4 640 lei lunar, nu putea să asigure muncitorului și familiei sale strictul necesar[7]. Ocupîndu-se de problema scăderii nivelului de trai al lucrătorilor, organul de presă central al P.C.R., *Socialismul*, din 22 aprilie 1923 arăta că nivelul de trai al muncitorimii a scăzut cu două treimi[8].

Cu ziua de muncă prelungită, cu salarii insuficiente pentru asigurarea minimului de trai, muncitorii lucrau în majoritatea cazurilor în condiții nesatisfăcătoare de lumină și aer, la mașini fără aparate de protecție. Dar și mai grea era situația acelora care lucrau cu program redus, sau care nu aveau muncă permanentă. În atare situație — cu toate că în această perioadă au intrat în funcțiune o serie de noi fabrici, șantiere etc. — se găsea o parte însemnată a muncitorimii. Șomerilor nu li se asigurau ajutoare, ba mai mult, autoritățile îngreunau acțiunea sindicatelor menită să ușureze măcar puțin situația șomerilor.

Pe măsură ce clasele exploatatoare și-au consolidat pozițiile, libertățile democratice prevăzute în prima Constituție a României după făurirea unității statale, elaborată de parlament în 1923, ca: votul universal, egalitatea tuturor cetățenilor în fața legii, libertatea organizării și întrunirilor, a presei etc., au fost sub diferite forme desconsiderate, restrînse uneori chiar pe calea legilor adoptate de parlament. Astfel, legea asupra persoanelor juridice din 1924, legea minelor din același an, legea despre securitatea statului, introducerea stării de asediu în urma căreia centrele și localitățile industriale mai mari erau supuse teroarei organelor militare și legilor excepționale, legea Mîrzescu din 19 decembrie 1924, prin care se interziceau și se pedepseau cu asprime organizațiile ce-și propuneau înlăturarea orînduirii capitaliste pe cale revoluționară și care erau afiliate unor foruri internaționale sau care își propuneau acest scop — aveau drept țel abaterea maselor muncitoare de la linia luptei de clasă.

În condițiile ascuțirii contradicțiilor regimului burghezo-moșieresc, Partidul Comunist Român, înfruntînd teroarea organelor represive, și-a regrupat forțele și a trecut la organizarea și conducerea luptei proletariatului[9]. După Congresul din mai 1921 al P.C.R., au fost create organizații de partid locale și regionale, alegîndu-se totodată organele lor conducătoare.

Desfășurînd o vie activitate în rîndul maselor, partidul comunist a acordat o atenție deosebită organizării mișcării sindicale în vederea desfășurării unor noi lupte revoluționare. Începînd cu septembrie 1921, P.C.R. a inițiat o susținută campanie de înscriere în sindicate, pentru reorganizarea lor pe principii revoluționare, pentru menținerea unității sindicale și pentru cucerirea dreptului ca acestea să-și desfășoare activitatea pe baze legale. Ca urmare a luptei hotărîte a comuniștilor, la Congresul Sindical de la Brașov, din 20—22 oct. 1921, s-a creat o centrală sindicală unică pe țară, iar la Congresul de la Sibiu, din 4—7 iunie 1922, s-a realizat unitatea organizatorică a mișcării sindicale din România. Congresul General al Sindicatelor a declarat unificată și centralizată mișcarea sindicală și a ales Consiliul General al Uniunilor Sindicale din România. După Congres activitatea sindicatelor s-a intensificat, iar numărul membrilor a crescut în ritm accelerat[10].

Partidul Comunist Român, întărindu-și influența în sindicate, mobiliza masele împotriva acțiunilor claselor exploatatoare și pentru apărarea drepturilor lor legitime. „La luptă pentru o viață mai omenească! — chemau comuniștii masele muncitoare —. Organizați și mergeți la întruniri și manifestații împotriva scumpetei și arătați burgheziei puterea voastră! Cuceriți salarii la înălțimea scumpetei! Jos impozitele pe salarii și cele indirecte!"[11].

Muncitorii organizați în sindicate au răspuns chemării partidului comunist prin numeroase acțiuni greviste la care, în multe cazuri, au participat și muncitorii neorganizați. Din șirul acestor bătălii de clasă din perioada stabilizării relative a capitalismului fac parte, printre altele, cele ale muncitorilor metalurgiști de la Reșița, Oradea, Titan-Nădrag-Călan, ale forestierilor din Valea Mureșului, Piatra Neamț, Nehoiul, Cîmpulung Moldovenesc, ale muncitorilor portuari din Galați, Brăila, Turnu Severin, ale muncitorilor textiliști de la Buhuși, Brașov, Iași, ale muncitorilor din industria chimică de la Zărnești, ale tipografilor din București etc. Numeroase acțiuni s-au remarcat prin durata lor (unele prelungindu-se luni de zile), prin spiritul de combativitate de care au dat dovadă muncitorii, prin caracterul lor de masă. Cea mai mare parte a acțiunilor clasei muncitoare s-a desfășurat pe bază de unitate de acțiune, în conducerea lor aflîndu-se comuniști, social-democrați, socialiști, muncitori din alte partide politice, sau fără partid. Marea majoritate a acestor lupte au avut un caracter economic, scopul lor fiind încheierea de noi contracte colective de muncă, mărirea salariilor în raport cu scumpetea, încetarea concedierilor, ziua de muncă de 8 ore, etc. În cursul acestor lupte revendicative muncitorii au formulat

și revendicări politice, ca dreptul de organizare, recunoașterea delegațiilor muncitorilor, desființarea terorii, a legilor antimuncitorești, amnistie generală. Între anii 1922—1928, potrivit datelor oficiale au fost declarate în România 3 329 conflicte colective de muncă la care au participat aproape 500 000 salariați, 365 din aceste conflicte fiind greve ce au cuprins peste 100 000 de muncitori. Marea majoritate a acestor greve s-a terminat prin cucerirea parțială sau totală a revendicărilor; în acești ani au fost încheiate 1 500 contracte colective de muncă, în multe din ele fiind recunoscut dreptul muncitorilor la concedii plătite, repaosul duminical, protecția muncii, asigurările sociale[12].

Printre aceste acțiuni ale maselor exploatate și asuprite din perioada stabilizării relative a capitalismului se numără și mișcările muncitorilor din Satu Mare, mișcări care prin combativitatea lor și prin rezultatele obținute de muncitori se înscriu în șirul luptelor eroice ale clasei muncitoare din țara noastră. „E evident... — scria *Socialismul*, cu referire la acțiunile muncitorilor sătmăreni — că nici un fel de teroare nu poate să împiedice pe muncitori de-a lupta pentru revendicările lor, cîtă vreme ei sînt conștienți"[13].

* * *

În perioada stabilizării relative a capitalismului dintre cei 50—60 mii de locuitori ai orașului Satu Mare circa 5 000 de persoane lucrau în fabricile și uzinele situate în raza orașului[14]. Printre cele mai importante întreprinderi se numărau: Fabrica de vagoane „Unio" S. A., Turnătoria de fier și fabrica de mașini „Frații Printz" S. A., Prima fabrică de giulgiuri și flori artificiale din Transilvania (unică în Transilvania), Fabrica de țesut panglici „Frații Weisz", Prima fabrică de țigle și cărămizi din Satu Mare, Moara „Elisabeta" proprietate a lui Dezideriu Printz, Moara „László" proprietate a lui Leiblinger și Erdélyi, Uzinele electrice municipale Satu Mare, Stația de triere a semințelor „Freund Samuil și Fiul" S.A., Fabrica de bomboane și ciocolată „Adalbert Reiter și Fiul" S.A., Fabrica de pălării de paie „David Grosz", Fabrica de dopuri de plută „Fiii lui A. Guth", Prima fabrică de mașini agricole din Satu Mare, Fabrica și depozitul de spirt „Fiii lui Elek Markovits" S.A., Joaghere ale S.A. Lomași și ale Întreprinderii gatere Oaș — Satu Mare etc.[15]

Dintre acestea, cele mai de seamă erau Turnătoria de fier și fabrica de mașini „Frații Printz" și Fabrica de vagoane „Unio". Producția Turnătoriei de fier și a fabricii de mașini „Frații Printz" avea ca obiective principale: reparația de vagoane și locomotive pentru C.F.R., fabricarea de instalații pentru morărit, de utilaje speciale pentru fabricile de ulei, mașini agricole și diferite piese pentru mașini-unelte. În anul 1928 fabrica, pe baza unui contract încheiat cu Firma Warchalovski, Eisse et Co. din Viena, a trecut la producția vaselor emailate de uz casnic. Producția ei de 60 vagoane vase anual a permis aproape în întregime satis-

facerea nevoilor interne ale țării. Fabrica Frații Printz, care deja în anul 1923 realizase un cîștig net de 177 551 lei, avînd în jur de 200 salariați, lucra în anii următori cu 600—800 muncitori[16].

Cea mai mare și cea mai însemnată întreprindere de pe raza orașului Satu Mare era Fabrica de vagoane „Unio" S.A. Această fabrică a cunoscut în perioada stabilizării relative a capitalismului o dezvoltare impetuoasă. Conform datelor din bilanțurile publicate, în perioada 1922—1927 fabrica Unio a realizat 14 milioane investiții în imobile și 26 milioane în mașini și diferite instalații[17]. Producția ei principală era determinată de contractul încheiat cu Direcția Generală a C.F.R. În anul 1923 fabrica Unio, în baza comenzii primite din partea C.F.R. în sumă de lei 33 600 000, se situa pe locul al treilea între cei 79 de furnizori ai căilor ferate, fiind întrecută în această privință numai de Uzinele Reșița și Astra — Arad, care aveau o comandă în valoare de lei 135 841 000, din totalul de 900 000 000 lei comenzi[18]. În anul 1927 fabrica Unio a încheiat cu Direcția Generală a C.F.R. un contract pe 20 de ani, în baza căruia întreprinderea, pe lîngă reparațiile parcului rulant efectuate pentru C.F.R., a început fabricarea unor noi tipuri de vagoane de marfă și vagoane de persoane (vagoane cu 4 osii — prima dată în țară, de tip „Pullmann", cu încălzire electrică etc.). În același an fabrica livrase deja C.F.R.-ului 20 de vagoane tip „Pullmann", iar pentru 1928 primise comandă pentru încă 12 asemenea vagoane, precum și pentru fabricarea altor 50 de vagoane marfă închise și 50 de vagoane deschise, cantitate care acoperea numai 60% din cota C.F.R. pe anul 1928. Pe lîngă aceasta fabrica Unio își menținea și volumul reparațiilor pentru C.F.R. Pentru satisfacerea nevoilor productive mereu crescînde, fabrica Unio a luat măsuri menite să asigure mărirea capacității ei de producție. Astfel, capitalul social al fabricii a fost mărit de la 20 milioane la 40 milioane lei, prin emiterea de noi acțiuni[19]; s-a construit un nou atelier de montaj și altul de prelucrare pe o suprafață de peste 5 000 m^2. În același timp au fost mărite și modernizate o serie de alte ateliere vechi. În anul 1927 a intrat în funcțiune noua stație electrică dotată cu un motor Diesel de 650 c.p. și cu un generator corespunzător. O deosebită atenție a fost acordată mecanizării fabricii, utilajele și aparatele uzate și demodate fiind în mare măsură înlocuite cu mijloace de producție moderne. Fabrica mai dispunea de o secție mare (pe o suprafață de 6 500 m^2) în care se produceau mașini-unelte și articole de uz casnic. În anul 1922 o modestă uzină de articole de tîmplărie, Fabrica de vagoane „Unio" se extindea în anul 1928 pe o suprafață de peste 14 000 m^2. Concomitent cu mărirea capacității de producție și extinderea întreprinderii, Unio a mărit considerabil numărul salariaților. Dacă la înființarea sa fabrica avea abia 100 de muncitori, în anul 1928 numărul salariaților săi se ridicase la aproape 1 400 persoane[20].

Societatea anonimă Unio era una din cele 80 de societăți anonime existente în industria metalurgică a țării, care prin exploatarea cruntă

a clasei muncitoare își mărise din an în an capitalul social, realizînd într-un singur an — 1925 — o rată medie a profitului de 33%, ceea ce asigura achitarea unei dividende de 14% acționarilor[21]. Profitul net al fabricii Unio s-a ridicat în anul 1926 la 6.018.183,97, iar în anul 1927 la 8.711.595,61 lei, ceea ce a permis achitarea unei dividende de 20%, adică 6.000.000 lei din venitul net realizat în 1927[22].

Cei cca. 5 000 de muncitori din orașul Satu Mare erau organizați în marea lor majoritate în sindicate[23]. În legătură cu spargerea unității mișcării sindicale de către elementele social-democrate de dreapta în septembrie 1923 la Congresul Sindicatelor din România, care a avut loc la Cluj, sindicatele din Satu Mare, întrunindu-se, au hotărît să lupte pentru împiedicarea spargerii și menținerea unității. „Adunarea a protestat cu energie împotriva celor petrecute la Cluj, hotărînd să nu se supună nici unei hotărîri a așa-zisului Congres sindical de acolo (Cluj n.n.), ci să rămînă credincioasă Consiliului General ales la Sibiu și care a început lupta pentru păstrarea unității"[24]. În acest sens adunarea sindicală a votat o moțiune. După inființarea Sindicatelor Unitare la București în 28—30 octombrie 1923, marea majoritate a sindicatelor din Satu Mare s-a afiliat la această organizație profesională[25]. Astfel, cu ocazia primei conferințe a Uniunii Unitare a Muncitorilor Chimiști, Metalurgiști și Petroliști din România, care s-a ținut în 29—31 decembrie 1923, la Sibiu, grupul din Satu Mare a trimis o telegramă „prin care declară că, neputînd trimite un delegat, este în totul de acord cu lucrările Conferinței, și că se vor afilia la Uniune[26]".

Activitatea sindicatelor muncitorești era îngreunată și în Satu Mare, ca de altfel în întreaga țară, de acțiunile organelor represive ale statului burghezo-moșieresc. Poliția din Satu Mare, consecventă menirii ei de sprijinitoare a claselor exploatatoare, a interzis funcționarea sindicatelor pe motiv că nu sînt recunoscute de lege. Numai după vii proteste — arată *Socialismul* — și după ce sindicatele au fost recunoscute ca persoană morală, poliția a admis deschiderea sindicatelor[27].

Muncitorii sătmăreni, organizați în Sindicatele Unitare, s-au împotrivit energic ofensivei patronale, ridicîndu-se la luptă pentru satisfacerea unor revendicări economice și pentru condiții omenești de muncă. „Lucrătorii din Sătmar — scria ziarul *Socialismul* la 1 aprilie 1923 — au de dus lupta nu numai împotriva șomajului, ci și împotriva tendințelor patronale de a le pune condiții de muncă mai grele. Luptele pentru salarii se urmează una după alta; abia se termină o luptă în cutare industrie că și începe o alta în altă industrie"[28].

Forma principală de luptă împotriva exploatării, folosită de către lucrătorii din Satu Mare în acea perioadă, a fost declararea de greve și conflicte latente de muncă.

Cu toate că în perioada stabilizării relative a capitalismului mișcarea revoluționară era în reflux, faptele arată că numărul acțiunilor de luptă ale clasei muncitoare s-a menținut destul de ridicat. Pe baza materialelor cercetate rezultă că în orașul Satu Mare numărul cel mai

mare de conflicte de muncă a fost înregistrat în anul 1923. Organul central de presă al partidului comunist, referindu-se la amploarea mișcării muncitorești în primăvara anului 1923, relata următoarele: „În diferite localități din Ardeal, de asemenea, sînt greve. În Oradea Mare, în Cluj au fost greve mari. Acum la Sătmar, ... sînt continue mișcări muncitorești ... De cîteva zile sînt acolo greve în industria îmbrăcămintei, metalurgică și în industria pielei ..."[29]. Greva lucrătorilor croitori și a pielarilor a pornit din cauza revendicărilor de salarizare. Muncitorii au cerut majorarea salariilor cu 50% corespunzător scumpirii traiului. Întreprinzătorii au respins însă această cerere a muncitorilor, ceea ce a determinat proclamarea grevei. Numărul greviștilor croitori și pielari era de 350[30]. Muncitorii metalurgiști, de asemenea, s-au ridicat la luptă pentru mărirea salariilor spre a fi în raport cu scumpetea. Ei au înaintat un memoriu, cerînd o sporire de salar de 75%. Patronii le-au oferit însă numai o majorare de 10%. Deoarece în cursul tratativelor între delegații muncitorimii și reprezentantul patronilor nu s-a ajuns la înțelegere, metalurgiștii de la fabrica „Frații Printz" la începutul lunii mai au declarat grevă. Cu această ocazie și organele represive din localitate s-au „amestecat" în conflict, arestînd doi muncitori și pe președintele sindicatelor din Satu Mare. În baza intervenției inspectorului muncii, la fabrică au fost trimiși polițiști, care aveau menirea „să vegheze asupra ordinei". Datorită protestului energic al muncitorilor metalurgiști, organele represive locale au fost nevoite să elibereze pe cei arestați și să retragă de urgență „echipa de ordine" din fabrică. La rîndul său, conducerea fabricii s-a văzut nevoită și ea să se așeze la masa tratativelor cu delegații muncitorilor metalurgiști[31]. La începutul lunii mai și muncitorii brutari au înaintat patronilor cererea de a le majora salariile cu 50%. La început, patronii erau de acord numai cu o majorare de 10%. Peste cîteva zile însă între delegații muncitorilor brutari și patroni a fost semnat contractul colectiv, pe baza căruia muncitorilor de cat. III-a li s-a majorat cu 100 lei salarul săptămînal de 400 lei, acelora de cat. II-a, de 450 lei, cu 120 lei, iar muncitorilor de cat. I-a, de lei 500 săptămînal, cu 130 de lei. Pe lîngă aceasta, în noul contract colectiv au rămas în vigoare toate celelalte prevederi din vechiul contract încheiat în august 1922[32].

La începutul perioadei stabilizării relative a capitalismului, dintre cei 5 000 de muncitori sătmăreni, în situația cea mai grea se găseau lucrătorii din industria construcțiilor. În această ramură industrială, lucrul înceta întotdeauna iarna, ceea ce îngreuna foarte mult situația acestor muncitori. În anul 1923 criza industriei construcțiilor n-a încetat nici în lunile de primăvară, de aceea lucrătorii constructori au avut de îndurat grele lipsuri în tot cursul anului. De asemenea, și lucrătorii fabricii de cărămizi erau fără lucru. Numărul lor se ridica în anul 1923 la 400. Dulgherii din oraș se găseau și ei fără posibilități de lucru; Cu ei numărul total al celor lipsiți de lucru în Satu Mare era de 700[33]. În luna mai muncitorii din construcții și-au încheiat contractul colec-

tiv cu întreprinzătorii. Noul contract prevedea ziua de muncă de 8 ore, din cele 6 zile ale săptămînii. Salariul tarifar orar se fixa la 17—22 lei, iar pentru muncitorii bătrîni și cei slăbiți 17—18 lei. Pentru orele suplimentare era prevăzut un spor de 25% pînă la orele 20, și 50% pentru orele prestate duminica și în zilele de sărbătoare. Pe șantierele din provincie muncitorii aveau dreptul la un spor de șantier de 30%, iar durata călătoriei se considera ca timp efectiv lucrat. Pe lîngă acestea se prevedea revizia salariilor din două în două săptămîni și majorarea acestora cu cîte 10% în raport cu scumpirea articolelor alimentare. Contractul colectiv încheiat interzicea angajarea muncitorilor care nu făceau parte din sindicatul local al muncitorilor constructori; pe de altă parte, muncitorii puteau să se angajeze numai la acei întreprinzători care recunoșteau noul contract colectiv.[34] Conflictul de muncă dintre muncitorii din construcție și întreprinzători nu s-a încheiat însă odată cu încheierea noului contract colectiv. În a doua jumătate a lunii octombrie zidarii au declarat grevă deoarece de la data de 1 mai salariile lor nu au fost revizuite după cum se prevăzuse în contractul colectiv. După cîteva zile de tratative între reprezentanții muncitorilor și întreprinzători, greva a luat sfîrșit, soldîndu-se cu victoria parțială a muncitorilor constructori[35].

La începutul anului 1924 burghezia și moșierimea au intensificat măsurile represive împotriva P.C.R. și a mișcării revoluționare. A fost introdusă starea de asediu în cele mai importante centre industriale, s-au suspendat ziarele centrale ale partidului comunist, s-au închis și sigilat toate localurile P.C.R. și ale uniunilor profesionale, au fost arestați unii conducători centrali și locali ai partidului comunist, activiști și participanți revoluționari ai mișcării muncitorești. Prin ordonanțele militare din iulie 1924 a fost interzisă activitatea P.C.R., a U.T.C., a Cercului Femenin Comunist, a organizației cultural-sportive muncitorești „Prietenii naturii". Odată cu aceasta, a fost îngreunată activitatea Sindicatelor Unitare[35/a]. La sfîrșitul anului 1924 s-a promulgat „Legea pentru reprimarea unor infracțiuni contra liniștei publice" (cunoscută sub numele de Legea Mîrzescu), care era îndreptată în mod deschis împotriva mișcării muncitorești[36]. În baza acestei legi, numai în decembrie 1924 au fost arestați peste 800 de activiști comuniști, între care și conducători ai Sindicatelor Unitare și U.T.C. Procesele împotriva militanților revoluționari se țineau lanț[37].

În luna februarie 1924, siguranța a „descoperit" și în orașul Satu Mare „un complot comunist". Făcînd percheziții la locuința mai multor muncitori și la sediul Sindicatului, organele represive au confiscat cărți conținînd idei comuniste, între care și o carte de curînd apărută: „Versuri proletare". Cu această ocazie s-au făcut mai multe arestări. Printre alții a fost arestat și Abrahàm Bernàdt secretarul regional (Tg. Mureș) al Uniunii Unitare a Muncitorilor Chimiști, Metalurgiști și Petroliști din România, care se afla la Satu Mare pentru probleme sindi-

cale ale muncitorilor metalurgiști din localitate[38]. În urma acestor evenimente siguranța a interzis orice adunare sau ședință sindicală. Muncitorii sătmăreni, protestînd cu hotărîre împotriva samavolniciei organelor represive, au trimis o delegație în capitală. Uniunea Sindicatelor Unitare, luînd apărarea muncitorilor sătmăreni, a trimis pe Gh. M. Petrescu, secretar central al Uniunii Muncitorilor Chimiști, Metalurgiști și Petroliști împreună cu delegația sătmărenilor la Ministerul de Interne, unde reprezentanții muncitorimii au protestat cu tărie împotriva fărădelegilor de la Satu Mare și au cerut ca „deoarece sindicatele lucrează după lege și autoritățile locale să fie obligate a respecta legea"[39].

Cu toate măsurile represive luate de guvernul liberal împotriva mișcării revoluționare, muncitorii sătmăreni, ca și frații lor de clasă din celelalte localități ale țării, au luptat și în anul 1924 împotriva intensificării exploatării și asupririi. Referindu-se la mișcările revendicative ale muncitorilor, ziarul local *Szamos* scria la 30 noiembrie 1924: „cresterea scumpetei în ultimele săptămîni a provocat mișcări revendicative de salarii în mai multe branșe ale muncitorimii locale. Majoritatea acestor mișcări a și obținut ridicarea salariilor, dar puține branșe au reușit să ajungă și la reglementări colective, întrucît fabricile și întreprinderile locale se eschivează de la încheierea contractelor colective și rezolvă mișcările revendicative de salarii mai curînd pe uzine și ateliere"[40]. În acest an la Satu Mare oficial au fost înregistrate următoarele conflicte de muncă: la 14 februarie, la ziarul *Szamos*, pentru mărirea salariilor, la 23 octombrie în Turnătoria de fier și fabrica de mașini „Frații Printz", pentru sporirea salariilor în raport cu prețurile pieții și la 17 noiembrie în Întreprinderile de tîmplărie din Satu Mare, pentru încheierea contractului colectiv. Fiecare din aceste mișcări revendicative și-a atins scopul urmărit, patronii s-au văzut nevoiți să satisfacă cererea muncitorilor din branșele respective[41].

În cele două mari întreprinderi metalurgice, Unio și Frații Printz, în cursul anului 1924 s-a procedat la reducerea numărului muncitorilor cu 10, respectiv 20% (în cea din urmă), din cauza lipsei de comenzi necesare din partea căilor ferate. La Fabrica de vagoane „Unio", pe lîngă concedierea unei părți a muncitorilor, direcțiunea a redus timpul de muncă de la 8 la 6 ore pe întreaga întreprindere, reducîndu-se astfel, desigur, și cîștigul muncitorilor.[42]

La sfîrșitul anului 1924, organele represive, continuîndu-și prigoana împotriva militanților mișcării muncitorești, au arestat și la Satu Mare o serie de persoane. Cei arestați fiind învinuiți cu răspîndirea și afișarea materialelor propagandistice ale P.C.R., au fost interogați la siguranța locală, după care majoritatea au fost transportați la Tribunalul militar din Arad.[43]

În anul următor, siguranța din Satu Mare și-a continuat persecuțiile împotriva muncitorilor înaintați. În luna noiembrie 1925, în urma percheziților efectuate în oraș, a fost confiscată o mare cantitate de material propagandistic litografiat în limba română și maghiară, printre care:

Tînărul leninist, Strategia şi tactica leninistă, Celula de fabrică şi altele. Persoanele asupra cărora s-au găsit astfel de materiale au fost arestate şi reţinute de organele locale represive.[44]

Prigoana împotriva organizaţiilor muncitoreşti, percheziţiile efectuate şi arestările operate de către organele statului burghezo-moşieresc nu au putut învinge voinţa de luptă a muncitorilor sătmăreni. Ei s-au organizat şi s-au împotrivit cu dîrzenie ofensivei patronale pentru intensificarea exploatării şi asupririi lor. În luna decembrie 1925, are loc la sediul Cercului Tineretului Comercial adunarea generală a muncitorilor din Satu Mare. În cuvîntarea sa, delegatul Sindicatelor Unitare din Oradea a arătat că: „toată muncitorimea din România urmăreşte cu o atenţie încordată mişcarea muncitorilor sătmăreni. Cu îngrijorare a văzut pînă acum decăderea organizării muncitorimii de aici... Dintre oraşele mai mari ale României, aceasta (Satu Mare n. n.) a fost singurul loc unde n-a luat încă fiinţă Sindicatul (organul orăşenesc n. n.)... lipsa de organizare este şi cauza situaţiei că muncitori calificaţi lucrează în acest oraş pentru 40—50 de lei cîştig pe zi. Dar s-a întîmplat şi faptul absurd că patronii au putut ataca cu reduceri de salarii pe muncitorii tipografi, cei mai organizaţi...". Dezbătînd problema organizării, adunarea a hotărît crearea organului orăşenesc sindical, în care din fiecare organizaţie profesională a ales cîte trei delegaţi[45].

În anul 1925 au fost semnalate la Satu Mare şi conflicte de muncă. Astfel, conform datelor oficiale publicate, la 8 mai a izbucnit conflictul dintre muncitorii brutari şi patronii brutăriilor oraşului din cauza cererii de sporire a salariilor şi de încheiere a unui nou contract colectiv de muncă. Cu această ocazie muncitorii brutari au repurtat o victorie, obţinînd sporirea salariilor cu 9% şi încheierea noului contract colectiv[46]. În luna decembrie muncitorii tipografi au întreprins o mişcare pentru ridicarea salariilor. Ziarul *Szamos*, anunţînd acordul dintre muncitori şi patroni, scria: „în cursul acestei mişcări am fost nevoiţi să îndeplinim toate revendicările muncitorimii"[47].

Ca urmare a întăririi organizatorice a Sindicatelor din Satu Mare, în anul 1926 mişcările revendicative ale muncitorilor se ţineau lanţ. Astfel, la 26 martie, din cauza concedierii fără preaviz legal a unui bărbat de încredere muncitorii Turnătoriei de fier şi fabricii de maşini „Fraţii Printz" în semn de solidaritate au abandonat lucrul. După 2 zile de grevă, direcţiunea fabricii a fost nevoită să acorde muncitorului concediat preavizul legal şi să-i plătească salariul pe acest timp.[48] În luna următoare, la 9 aprilie, din cauza întîrzierii plăţii salariaţilor a izbucnit un conflict de muncă la Fabrica de mobile Tilia, care s-a soldat cu victoria parţială a salariaţilor[49]. În ziua de 2 mai muncitorii Uzinei electrice a oraşului au declarat conflict, revendicînd sporirea salariilor şi încheierea unui contract colectiv. În baza înţelegerii realizate în cursul tratativelor s-a încheiat noul contract colectiv pe timp de un an, începînd de la 1 mai 1926. Conform contractului s-au stabilit 8 ore de lucru pe zi, plata orelor suplimentare cu spor de 50—100%,

salarii pe categorii, între 8—23 lei pe oră și concedii plătite de 3—15 zile anual[50]. O amploare mare a luat greva muncitorilor de încălțăminte din atelierele de pantofărie, care sub influența muncitorilor industriali organizați au cerut încheierea contractului colectiv. În contractul propus de ei se prevedea: recunoașterea sistemului bărbaților de încredere, durata de 48 ore a unei săptămîni de lucru, patronul să poată angaja numai muncitori organizați, 14 zile preaviz plătit, întreținerea curățeniei în ateliere, anularea muncii în afara atelierelor, angajarea unui ucenic la cîte 4 calfe, sporirea salariilor cu 30%. Patronii însă au refuzat să încheie contractul colectiv cu muncitorii. Drept răspuns la împotrivirea patronilor pantofari, la 8 mai 1926 muncitorii de la cele 120 de ateliere de pantofărie din Satu Mare au declarat grevă. Această grevă a durat pînă la 12 iunie, soldîndu-se cu încheierea contractelor colective între muncitori și patroni[51]. În luna iunie a aceluiași an, s-a încheiat noul contract colectiv la Fabrica de vagoane „Unio" și la Fabrica de mașini „Frații Printz". În contractul încheiat, valabil de la 1 iunie 1926 la 1 iunie 1927, se prevede: preaviz de 15 zile, spor de salarii cu 20%, spor de 50—100% pentru orele suplimentare, recunoașterea bărbaților de încredere, timpul de lucru de 8 ore pe zi, respectiv 48 ore pe săptămînă, concedii plătite de 3—7 zile pe an, salariu pe 3 luni urmașilor în caz de moarte survenită în urma unui accident[52]. La 28 iulie muncitorii din brutăriile orașului au declarat un conflict de muncă, cerînd revizuirea salariilor și încheierea noului contract colectiv. În cursul tratativelor cu patronii pretențiile muncitorilor au fost acceptate; s-a încheiat noul contract colectiv, valabil timp de 1 an, cu începere de la 1 august 1926 și s-au stabilit salariile în sumă de 1 170 lei pe săptămînă pentru muncitorii cl. I și 1 070 lei pentru muncitorii cl. II-a[53]. Peste două luni, în luna octombrie, au declarat grevă muncitorii croitori ai celor 22 ateliere din oraș, cerînd încheierea noului contract colectiv și suprimarea lucrului cu bucata. Greva, care a durat trei zile, a luat sfîrșit prin victoria muncitorilor. În contractul colectiv încheiat pe timp de 6 luni, cu începere de la 10 octombrie 1926, s-au stabilit: 48 ore de lucru pe săptămînă și recunoașterea sistemului bărbaților de încredere. Salariile se fixaseră astfel: pentru frac, smocking, sacou, palton etc. cl. I. 500—930 lei buc., cl. II. 300—800 lei bucata; pentru vestă cl. I. 100—350 lei bucata, cl. II. 90—300 lei buc.; pentru pantaloni, cl. I. 120—200 lei buc.; cl. II. 110—150 lei buc., iar pentru lucrătorii care nu lucrau cu bucata 500—1 200 lei săptămînal[54].

În legătură cu mișcările revendicative ale muncitorilor sătmăreni desfășurate în anul 1926, trebuie evidențiat faptul că ele în totalitatea lor au fost conduse de către Comisia Sindicală Locală, cu sediul în str. Regina Maria (fostă str. Széchenyi) nr. 12.

Siguranța locală a încercat și în acest an, în repetate rînduri să împiedice activitatea sindicatelor din Satu Mare. Astfel, pe lîngă permanentele persecuții întreprinse, în luna mai ea a lichidat Căminul

Muncitoresc, iar mai tîrziu a arestat aproape toată conducerea sindicală. Printre cei arestaţi se afla Iosif Kádár, secretarul Consiliului Sindical local, Coloman Devecske, Ladislau Paál şi Nándor Stuhl, membri ai Consiliului. Consiliul de război al Corpului VI Armată din Cluj, unde au fost transferaţi conducătorii muncitorimii sătmărene, după o anchetă efectuată, negăsind nici un fel de probe care să ateste vinovăţia lor, a dispus eliberarea necondiţionată a celor arestaţi[55].

În anul 1927 au fost semnalate în Satu Mare mai puţine conflicte de muncă, dar greva muncitorilor metalurgişti de la Fabrica de vagoane „Unio", începută pentru sporirea salariilor, a căpătat un caracter deosebit de semnificativ, evidenţiindu-se rolul şi prestigiul Sindicatelor Unitare din Satu Mare.

Evenimentele s-au petrecut în felul următor: contractul colectiv al muncitorilor de la fabrica Unio expirase la 1 iunie. Metalurgiştii, revendicînd încheierea noului contract colectiv, au cerut sporirea salariilor cu 15—30%. Tratativele între reprezentanţii muncitorilor şi delegatul întreprinderii, desfăşurate la Inspectoratul Muncii din Satu Mare, s-au întrerupt datorită faptului că direcţiunea a refuzat să încheie contractul cu Sindicatele Unitare, spunînd că la fabrica Unio lucrează muncitori care aparţin altor sindicate, sau nu fac parte din nici un fel de organizaţie. Metalurgiştii însă au acţionat organizat şi unitar. Zadarnic a încercat direcţiunea fabricii să atragă pe muncitori de partea ei, organizînd în acest scop repetate adunări urmate de votare. Toţi metalurgiştii au rămas ferm pe poziţia exprimată prin delegaţii lor. La un moment dat direcţiunea a recurs la intimidarea muncitorilor, atrăgîndu-le atenţia asupra faptului că, ascuţind conflictul, ei ar comite o mare greşeală tactică, deoarece fabrica şi-a realizat deja întreaga cotă anuală pentru C.F.R., iar despre începerea fabricării de noi vagoane, din cauza lipsei de materiale, ar putea fi vorba în cel mai bun caz numai peste două luni. În secţia articolelor de menaj — declara reprezentatul direcţiunii delegaţiei muncitorilor — s-a acumulat o asemenea cantitate de produse, încît în condiţiile pieţii de atunci fabrica ar fi putut să oprească producţia chiar şi pe mai multe luni. Ameninţările direcţiunii au rămas fără nici un rezultat; muncitorii metalurgişti nu s-au lăsat intimidaţi. Văzînd dîrzenia de luptă a muncitorilor, direcţiunea a recurs la măsuri extremiste, concediind imediat 100 de muncitori. Samavolnicia direcţiunii a stîrnit un violent protest din partea tuturor muncitorilor fabricii. Direcţiunea, voind să înfrîngă rezistenţa muncitorilor, a concediat pe toţi muncitorii fabricii. Dar nici această hotărîre „decisă" n-a adus direcţiunii rezultatul scontat. Muncitorii metalurgişti, organizaţi în Sindicatele Unitare, au dat dovadă de spirit combativ de luptă. După aproape 30 de zile, cît a durat conflictul de muncă, direcţiunea a fost nevoită să cedeze. A consimţit la încheierea noului contract colectiv, care prevedea şi majorarea salariilor cu 5—10—20%. În baza înţelegerii dintre direcţiune şi muncitorii fabricii

rolul de intermediar al Sindicatelor Unitare a rămas în vigoare, iar pentru participare la conflictul de muncă nimeni nu putea suferi nici un fel de represalii[56].

În cursul anului 1927, s-a mai înregistrat la Satu Mare conflictul de muncă al muncitorilor brutari. În luna august muncitorii din brutăriile orașului au cerut sporirea salariilor și încheierea unui nou contract colectiv. Acest conflict de muncă a fost aplanat prin arbitraj obligatoriu, încheindu-se noul contract colectiv[57].

Mișcarea muncitorească sătmăreană a simțit și în anul 1927 „grija deosebită" a organelor represive ale statului burghezo-moșieresc. În luna aprilie a avut loc la Consiliul de Război al Corpului VI Armată din Cluj procesul unor muncitori din Satu Mare, judecați pentru răspîndirea manifestelor și afișelor P.C.R. în luna decembrie 1924. Cei șase muncitori sătmăreni fiind acuzați de organizarea mișcării comuniste și de atițare împotriva orînduirii sociale din țară, au fost condamnați la 6 luni, respectiv 1 an închisoare[58].

Anul 1928 este consemnat în istoria mișcării muncitorești din Satu Mare ca un an de cumplite încercări și mizerie. Asupra muncitorimii sătmărene s-a abătut în acest an groaza șomajului. Întreprinderile și șantierele de muncă lucrau cu un efectiv mult redus. Cel mai mare era șomajul în acele ramuri de producție care aveau o strînsă legătură cu industria de construcții. „În branșele industriei de construcții și industriei metalurgice... — arată ziarul local *Szamos* — în Satu Mare și în județ cu 40% mai puțini muncitori au de lucru, decît în anii precedenți..."[59]. Șomajul a cuprins și pe micii meseriași, silindu-i să-și lichideze atelierele din cauza lipsei de piață și comenzi. Majoritatea micilor meseriași din Satu Mare s-a ruinat, îngroșînd rîndurile celor lipsiți complet de lucru. „Politica economică dezastruoasă și fără de cruțare a guvernului, lipsa completă a mijloacelor bănești precum și instabilitatea în domeniul transporturilor au blocat aici toată activitatea, toată industria"... — arăta același ziar[60]. Lipsiți de lucru, neavînd nici măcar cele mai modeste condiții de existență, muncitorii calificați sătmăreni părăseau cu sutele orașul, căutînd să se angajeze în Capitală și în orașele de pe litoral.

*

* *

Exploatarea și teroarea dezlănțuite de clasele dominante în anii stabilizării relative a capitalismului au determinat ridicarea la luptă, pe diferite căi, a maselor muncitoare, care sufereau consecințele ascuțirii contradicțiilor orînduirii burghezo-moșierești. În șirul acestor bătălii glorioase un loc de seamă îl ocupă lupta muncitorilor sătmăreni. Acțiunile organizate ale muncitorilor din Satu Mare, victoriile lor obținute în urma acestor acțiuni arată și ele că în perioada de care ne-am ocupat, clasa muncitoare din România nu numai că nu și-a încetat lupta revo-

luţionară, ci, ridicîndu-se chiar la lupte general-revendicative, a dus în acelaşi timp şi lupte politice împotriva opresiunii claselor stăpînitoare, împotriva legilor reacţionare elaborate de guvernele burghezo-moşiereşti.

Mişcarea revendicativă a muncitorilor în perioada stabilizării relative a capitalismului nu a cunoscut însă o linie ascendentă. Ea a fost mai puternică în anii 1923—1926 şi mai slabă în 1927, iar în anul 1928, odată cu apariţia primelor semne ale crizei economice ce avea să se declanşeze, patronii recurgeau la concedieri masive de muncitori.

Desfăşurarea luptelor muncitorilor sătmăreni, ca şi acţiunile fraţilor lor de clasă din alte localităţi ale ţării, în condiţiile intensificării teroarei împotriva organizaţiilor şi conducătorilor maselor muncitoare, demonstrează că Partidul Comunist Român a continuat, din adîncă ilegalitate, să conducă cu succes mişcarea muncitorească din întreaga ţară. Învingînd tendinţele scizioniste ale vîrfurilor reformiste şi manifestările sectare, stîngiste din propriile rînduri, P.C.R. în condiţiile grele ale ilegalităţii a ştiut să aplice o tactică elastică pentru îndeplinirea înaltelor îndatoriri de organizare şi mobilizare la luptă unită a celor ce muncesc. „Desfăşurîndu-şi activitatea în condiţiile ilegalităţii, partidul comunist — arată tovarăşul Nicolae Ceauşescu — a împletit munca ilegală cu cea legală, creînd o serie de organizaţii cum sînt: Sindicatele Unitare şi Blocul Muncitoresc-Ţărănesc, care au desfăşurat o largă activitate politică în rîndul muncitorilor şi ţăranilor. În acelaşi timp, partidul îşi îndrepta eforturile spre încheganea unităţii de acţiune a clasei muncitoare, spre crearea alianţei muncitoreşti-ţărăneşti"[61].

Acţiunile greviste ale muncitorilor din anii 1923—1928 au confirmat tot mai mult năzuinţele proletariatului spre făurirea unităţii de acţiune, ca unul din cele mai eficace mijloace pentru realizarea unităţii depline a clasei muncitoare din România. În focul acestor lupte, comuniştii şi social-democraţii, Sindicatele Unitare şi cele încadrate în Confederaţia Generală a Muncii (C.G.M. — creată în 1926), au găsit puncte comune orientate spre apărarea intereselor celor ce muncesc.

PETRU BUNTA
(Cluj)

NOTE

1 Numărul societăților anonime (industriale, bancare, de asigurări etc.) creștea incontinuu. Astfel, în anul 1928 numărul lor se ridica la 2.729 față de 1.650 în anul 1922. O puternică creștere a înregistrat și capitalul acestor societăți, care în aceeași perioadă s-a ridicat de la 12.162 milioane de lei la 42.975 milioane de lei.

2 Astfel, de exemplu în 1925 profitul declarat al societăților anonime a fost de 15 164 milioane lei, reprezentînd 55,01% din totalul capitalului lor social. Cu toate că din profitul realizat 42,5% au fost destinate cheltuielilor generale, acționarilor li s-a putut achita în medie un dividend de 16%. Profitul declarat al societăților anonime industriale era în același an de 6 084 milioane lei. Cu alte cuvinte, cu un capital de 19 miliarde lei aceste societăți au cîștigat 6 milioane lei. (*Vas és Fémmunkás* — Muncitorul fierar și metalurgist —, nr. 12, din 1 decembrie 1927, p. 1—2).

3 Ziarul *Deșteptarea*, din 8 ianuarie 1928, la pag. 4 publică următoarea situație statistică, privind media zilei de muncă pe cîteva industrii și în agricultură:

Nr. crt.	Industria	ORELE		
		Bărbați	Femei	Copii
1	Textilă	10	11	$11^1/_4$
2	Regie	10	11	11
3	Atelierele C.F.R.	10	—	$10^1/_2$
4	Metalurgică	9	—	$9_1/_2$
5	Tipografică-legătorie	9—10	10—11	$10^1/_2$—$11^1/_2$
6	Agricultura	13	14	14

4 Arhiva C.C. al P.C.R., fondul 96, dosar 873, fila 19. (Raportul C.G.S.U. la Congresul Sindicatelor Unitare, 1927).

5 Manifestul Partidului Comunist din România către muncitori, țărani, funcționari și populația nevoiașă!, în *Socialismul*, nr. 53, din 5 iulie 1923, p. 1.

6 Arhiva C.C. al. P.C.R., fondul 96, dosar 873, fila 19.

7 Ibidem.

8 *Socialismul*, nr. 32, din 22 aprilie 1923, p. 3.

9 Vezi *Din activitatea P.C.R. în anii 1921—1922. Congresul al II-lea al partidului*, de M. C. Stănescu, în „Analele Institutului de istorie a partidului de pe lîngă C.C. al P.M.R.", nr. 6 din 1963, p. 21—37.

10 *Idem*, p. 23.

11 Manifestul Partidului Comunist din România către muncitori, țărani, funcționari și populația nevoiașă, *în ziarul citat*, p. 1.

12 *Conflicte colective de muncă din 1929*, București, 1930.

13 *Socialismul*, nr. 26, din 1 aprilie 1923, p. 3.

14 *Ibidem; Szamos*, nr. 189, din 27 august 1927, p. 6.
15 *Szamos*, nr. 282, din 25 decembrie 1926, p. 20—21.
16 *Idem*, nr. 135, din 17 iunie 1928, p. 7 și nr. 202, din 6 septembrie 1928, p. 7, *Hétfői Friss Ujság*, nr. 8, din 25 februarie 1924, p. 4.
17 *Szamos*, nr. 65, din 20 martie 1928, p. 5.
18 *Idem*, nr. 120, din 1 iulie 1923, p. 5.
19 Ziarul local *Szamos*, în nr. 161, din 24 iulie 1927, la p. 8, publica următorul comunicat: „Unio" Fabrica de vagoane S.A. din Satu Mare în adunarea generală ținută la 29 iunie a hotărît majorarea capitalului social de la 20 milioane la 40 milioane lei. Ministerul de Industrie și Comerț, prin deciziunea no. 66636-1927 a aprobat această majorare de capital social. În baza acestora se emit 40 000 bucăți acțiuni nominative noi cu valoare nominală de 500 lei, cu seria de la 40 001—80 000. Acțiunile noi vor beneficia de devidendă din ziua de 1 iulie 1927. Consiliul de Administrație.
20 *Szamos*, nr. 40, din 19 februarie 1928, p. 9, și nr. 65, din 20 martie 1928, p. 5.
21 *Vas és Fémmunkás*, nr. 12, din 1 decembrie 1927, p. 1—2.
22 *Szamos*, nr. 57, din 13 martie 1927, p. 10, nr. 40, din 19 februarie 1928, p. 9 și nr. 65, din 20 martie 1928, p. 5.
23 În anul 1922, la Satu Mare numai Sindicatul muncitorilor metalurgiști număra peste 400 de membri (Vas és Fémmunkás, nr. 3, din 1 martie 1923, p. 6).
24 *Socialismul*, nr. 81, din 17 octombrie 1923, p. 2.
25 Reprezentanții sindicatelor excluse de la Congresul sindicatelor ținut la Cluj au creat în conferința din 28—30 octombrie 1923 la București Sindicatele Unitare, alegînd Consiliul General al Sindicatelor Unitare (C.G.S.U.). În urma sciziunii, organizarea muncitorimii privind cele mai importante profesii, în anul 1927 se prezenta astfel: Total muncitori: 620 000, din care organizați în a) Sindicatele Unitare 17 377, b) Sindicatele afiliate la Amsterdam 18 500, total organizați: 35 877. (Din Raportul C.G.S.U. 1927, în Arhiva C.C. al P.C.R., fond 96, dosar 873, fila 24).
26 *Socialismul*, nr. 2, din 6 ianuarie 1924, p. 2.
27 *Idem*, nr. 96, din 2 decembrie 1923, p. 2.
28 *Idem*, nr. 26, din 1 aprilie 1923, p. 3.
29 *Idem*, p. 4.
30 *Idem*, p. 3.
31 *ibidem*, și *Szamos*, nr. 76, din 4 mai 1923, p. 3.
32 *Szamos*, din 4 mai 1923, p. 3.
33 *Socialismul*, nr. 26, din 1 aprilie 1923, p. 5.
34 *Szamos*, nr. 80, din 9 mai 1923, p. 5.
35 *Idem*, nr. 213, din 20 octombrie 1923, p. 4. și nr. 216, din 24 octombrie 1923, p. 4.
35a *Neamul Românesc*, nr. 168 din iulie 1924, *Lumea*, nr. 1764, din 30 iulie 1924.
36 *Monitorul Oficial*, nr. 279, din 19 decembrie 1924.
37 *Tineretul leninist*, anul I, nr. 4, din 15 mai 1925.
38 *Socialismul*, nr. 21, din 24 februarie 1924, p. 6.
39 *Idem*, nr. 25, din 5 martie 1924, p. 2.
40 *Szamos*, nr. 272, din 30 noiembrie 1924, p. 9.
41 *Conflicte colective de muncă din 1924*, București, 1925, p. 58—59, 80—81 și 94—95.
42 *Szamos*, nr. 152, din 10 iulie 1924, p. 3.
43 *Idem*, nr. 295, din 31 decembrie 1924, p. 3.
44 *Idem*, nr. 257, din 12 noiembrie 1925, p. 2.
45 *Idem*, nr. 290, din 22 decembrie 1925, p. 3.
46 *Conflicte colective de muncă din 1925*, București 1926, p. 98—99.
47. *Szamos*, nr. 291, din 23 decembrie 1925, p. 4.
48. *Idem*, nr. 71, din 28 martie 1926, p. 6 și *Conflicte colective de muncă din 1926*, București, 1927, p. 48—49.
49 *Idem: Conflicte* ... p. 74—75.
50 *Idem*, p. 134—135.

51 *Idem*, p. 64—65 și *Szamos*, nr. 105, din 12 mai 1926, p. 4.
52 *Idem*; *Conflicte*... p. 94—95.
53 *Idem*, p. 106—107.
54 *Idem*, p. 54—55; *Szamos*, nr. 217, din 25 septembrie 1926, p. 6, nr. 230, din 10 octombrie 1926, p. 7 și nr. 232, din 13 octombrie 1926.
55 *Hétfői Friss Újság*, nr. 7, din 22 martie 1926, p. 4, și nr. 24, din 9 august 1926, p. 1.
56 *Szamos* nr. 132, din 19 iunie 1927, p. 4, nr. 135, din 23 iunie 1927, p. 3 și *Conflicte colective de muncă din 1927*, București, 1928, p. 18—19.
57 *Idem*: *Conflicte*..., p. 34—35.
58 *Szamos*, nr. 83, din 14 aprilie 1927, p. 4.
59 *Idem*, nr. 37, din 16 februarie 1928, p. 8.
60 *Ibidem*,
61 Nicolae Ceaușescu, *Partidul Comunist Român — continuator al luptei revoluționare și democratice a poporului român, al tradițiilor mișcării muncitorești și socialiste din România*, în „Lupta de clasă", nr. 5, din mai 1966, p. 15.

ZUR ARBEITERBEWEGUNG IN SATU MARE (1923—1928)

(Zusammenfassung)

In der Zeitspanne der relativen Festigung des Kapitalismus waren die Stärkung der wirtschaftlichen und politischen Macht des Grosskapitals und die Betonung des kapitalistischen Charakters des Landes von einer Verstärkung der Ausbeutung der Arbeitermassen in Stadt und Land begleitet.

In dem Masse, als die Klasse der Ausbeuter ihre Machtstellung festigte, wurden die demokratischen Freiheiten eingeschränkt und missachtet.

Im Widerstand gegen die Massnahmen der Ausbeuterklasse und zur Verteidigung ihrer legitimen Rechte veranstalteten die in Gewerkschaften vereinigten Arbeiter unter Führung der Kommunisten zahlreiche Ausstände, an denen häufig auch nicht organisierte Arbeiter teilnahmen. Der Grossteil dieser Kämpfe hatte wirtschaftlichen Charakter, manchmal aber wurden in ihrem Verlauf auch politische Forderungen erhoben. Zu den Unternehmungen der ausgebeuteten und unterdrückten Klasse aus der Zeit der relativen Festigung des Kapitalismus gehören auch die Kampfhandlungen der Arbeiter von Satu Mare, die durch ihre kämpferische Kraft und die von den Arbeitern erzielten Erfolge sich in die lange Liste der heroischen Kämpfe der Arbeiterklasse unseres Landes einreihen. Die ungefähr 5 000 Satmarer Arbeiter, zum grössten Teil in den Einheitsgewerkschaften organisiert, widersetzten sich energisch dem Angriff der Arbeitgeber und traten jedes Jahr von Neuem zum Kampf für ihre wirtschaftlichen Forderungen (Abschluss von neuen Kollektiv-Arbeitsverträgen, Lohnaufbesserungen nach Massgabe der Preissteigerung, Einstellung der Entlassungen, Achtstundentag, usw.) und für menschlichere Arbeitsbedingungen an.

Die hauptsächlichste Kampfmethode der Satmarer Arbeiter jener Zeit gegen die Ausbeutung bestand in der Ausrufung von Streiks und latenten Arbeitskonflikten. Aus den untersuchten Unterlagen ergibt sich, dass in der Stadt Satu Mare die grösste Zahl von Arbeitskonflikten in den Jahren 1923—1926, weniger 1927 verzeichnet wurden, während im Jahre 1928 gleichzeitig mit dem Auftreten der ersten Zeichen der Wirtschaftskrise, die ausbrechen sollte, die Arbeitgeber zu Massenentlassungen der Arbeiter schritten.

Die Tätigkeit der Gewerkschaften, sowie die Massnahmen zur Durchsetzung der Forderungen wurden in Satu Mare, wie übrigens im ganzen Lande, durch das Vorgehen der Unterdrückungsorgane des bürgerlich-grundbesitzerischen Staates erschwert. Beginnend mit 1924 verstärkten

diese Organe ihre Unterdrückung der Kommunisten und der Revolutionsbewegung, machten mehrfache Hausdurchsuchungen in den Wohnungen mehrerer Arbeiter und am Sitz der Gewerkschaft, wobei sie Bücher und Druckschriften kommunistischen Inhalts beschlagnahmten und einige Verhaftungen vornahmen. Aber auch dieses Vorgehen konnte den Kampfesmut der Arbeiter nicht brechen.

Die Streikbewegung der Arbeiter von Satu Mare und die dadurch errungennen Erfolge beweisen dass in der Periode der relativen Festigung des Kapitalismus die Arbeiterklasse Rumäniens nicht nur den revolutionären Kampf nicht einstellte, sondern sich sogar zum Kampfe für allgemeine Forderungen erhob und den politischen Kampf gleichzeitig gegen die Unterdrückung durch die herrschenden Klassen, wie gegen die reaktionären Gesetze führte.

CONTRIBUŢII LA STUDIUL ALIMENTAŢIEI POPULARE DIN JUDEŢUL SATU MARE*

Odinioară, depresiunea Oaş, în suprafeţe mari era ocupată de păduri de stejar[1]. Cu timpul însă, locul pădurilor a fost luat treptat de terenurile agricole şi în deosebi de culturile cerealiere şi de livezile de pomi fructiferi[2].

Pe baza particularităţilor pedoclimatice, de relief şi a factorului economic, pe teritoriul Ţării Oaşului s-au stabilit din timpuri vechi două zone agricole: una în nord şi nord-est, ca zonă pomicolă, iar cealaltă în partea centrală şi de sud ca zonă mixtă.

Livezile cu pomi fructiferi, care apar mai compact în nordul şi nord-vestul depresiunii, precum şi în partea de est a acesteia, deşi deţin numai 1,9% din suprafaţa Ţării Oaşului au o pondere însemnată în valoarea producţiei globale-vegetale[3]. Cu toate că pomicultura constituia o ramură importantă în economia Ţării Oaşului, condiţiile naturale fiind extrem de favorabile, totuşi în trecut aceasta se dezvolta în mod sporadic şi nu era atrasă decît în măsura foarte redusă în circuitul economic. Numărul mare de specii de slabă productivitate, lipsa de îngrijire, de folosire a insecticidelor şi a mijloacelor de protecţie, predominarea prunilor, deoarece aceştia erau mai rezistenţi la amplitudinile termice, explică nivelul scăzut al acestei subramuri atît în Ţara Oaşului, cît şi în restul judeţului Satu Mare.

În ultimele două decenii şi jumătate în Ţara Oaşului s-au luat măsuri pentru extinderea suprafeţelor de livezi cu specii de mare productivitate în zona piemontană şi în deosebi în perimetrele unde fenomenele de spălare a solului sînt mai frecvente. Cele mai întinse suprafeţe de livezi sînt situate în nordul Ţării Oaşului şi anume în bazinul Cămărzanei, pe piemontul Lechincioarei şi pe piemontul înalt al bazinului Negreşti. Suprafeţele întinse apar şi dincolo de Ţara Oaşului, la contactul Cîmpiei Someş-Tur cu rama vestică a Munţilor Oaş. O serie de sate din această zonă s-au specializat în producţia de prune şi anume: Cămărzana, Tîrşolt, Călineşti, Turţ, Gherţa Mare, Gherţa Mică şi Ne-

* Comunicare prezentată la cea de-a II-a sesiune ştiinţifică a muzeelor, 27—29 decembrie 1965, Bucureşti.

greşti, iar în partea sud-estică a judeţului Satu Mare, Valea Vinului, Lipău, Cărăşeu, Homoroade, etc. Pe teritoriul judeţului Satu Mare se găsesc diferite specii de pomi, dintre care numărul cel mai mare îl ocupă prunii.

De menţionat că sub raportul numărului de pruni, ca de altfel şi al producţiei totale de prune, Ţara Oaşului ocupă primul loc pe judeţ.

Pe varietăţi, dintre pruni, în ordinea predominaţiei, menţionăm soiul bistriţa, cel mai numeros prin Oaş, precum şi în restul judeţului Satu Mare, şi varietăţile sale văratice.

Această bogăţie pomicolă, descrisă mai sus, a Ţării Oaşului a jucat un rol deosebit, după cum se va vedea în continuare, în alimentaţia localnicilor, încă din timpuri vechi[4].

Descoperirea în anul 1964 a 6 fotografii datînd din 1925 despre fierberea magiunului în satul Cămărzana (Ţara Oaşului), scoate la iveală un aspect cu tradiţii a practicii populare privind prepararea acestui aliment auxiliar din bucătăria ţărănească[5]. Pentru ca fructele să fie păstrate peste iarnă se foloseau, de mult, mai multe procedee[6], din care vom aminti numai două considerate de bază, şi anume: uscarea fructelor şi fierberea magiunului.

Primul procedeu este aproape în întregime abandonat, iar cel de al doilea, mai continuă şi azi, desigur nu în măsură, în care se fierbea la data cînd au fost luate cele 6 fotografii.

Soiul de prune preferat pentru fierberea magiului este cel cunoscut în literatura de specialitate sub denumire de soiul bistriţa, iar de localnici „prune mistreţe".

Culesul prunelor începe, de obicei, spre sfîrşitul lunii septembrie. Prunele se consideră coapte şi bune pentru fierberea magiunului atunci, cînd sînt moi, galbene la miez, cînd sîmburele se desprinde uşor de miez şi cînd conţin multă „zeamă". După cules prunele destinate fierberii magiunului sînt pregătite cu deseară, şterse de eventuale murdării şi despicate în clacă. Prunele despicate se aşează în coveţi mari de lemn, iar cantităţile mai mari chiar în butoaie.

Între timp se pregăteşte instalarea căldării de aramă, de 5 mm grosime, cu două torţi, lucrată de ţigani sau procurată de la oraş, avînd de obicei o capacitate între 50 şi 20 l. În Cămărzana pentru fierberea magiului, în prezent, se foloseşte şi căldarea de la stîna de oi. Cazanul se instalează într-un cuptor de suprafată cu cotlon construit din văioage sau în pămînt fără văioage. Alegerea cuptorului depinde de condiţiile naturale pe care le oferă terenul, precum şi de obişnuinţa ţăranilor dintr-o localitate dată. Privitor la cuptoarele de la Cămărzana de acum 44 de ani, se săpa pe o ridicătură de teren un şanţ, care atît în lăţime, cît şi în lungime era în concordanţă cu mărimea căldărilor. Căldările erau sprijinite în cotlone pe nişte bare metalice, fixate la dedesubtul torţilor (fig. 1). După această operaţie căldările se lipeau dimprejur cu pămînt.

După cum motivau informatorii din satul Lipău (jud. Satu Mare), cuptorul în pămînt este mult mai bun, deoarece menţine o căldură constantă (fig. 2). Atît cuptorul de suprafaţă construit din văioage, cît şi cel în pămînt are două orificii, cel din faţă pentru aprinderea şi alimentarea focului, iar cel dinapoi, sau lateral, pentru ieşirea fumului. Pentru ca focul să ardă mai încet, orificiul din faţă se astupă cu o bucată de tablă sau chiar cu o scîndură de stejar. În multe sate atît în Oaş, cît şi în zona etnografică Codru la orificiul dinapoi pentru ieşirea fumului, indiferent de tipul cuptorului, se foloseşte o bucată de burlan (fig. 3). Însă nu se poate afirma în mod categoric că burlanul ar fi un element neapărat necesar. Folosirea burlanului depinde de locul pe care este construit cuptorul şi de poziţia acestuia faţă de direcţia în care bate vîntul.

Fig. 1. Aspect de la fierberea magiunului în satul Cămărzana în anul 1925.

Cuptoarele de suprafaţă se construiesc, de regulă, sub un acoperiş, în şură sau „şopră", iar asupra celor împămînt se construia un acoperiş din scînduri sau mai recent din carton asfaltat.

Înainte de a se introduce căldarea în cuptor, în unele sate, ea se lipeşte pe toată porţiunea expusă focului, un strat de lut de grosimea degetului mic de la mînă, cazul întîlnit în satul Dumbrava. Aceasta după cum au motivat localnicii pentru a apăra magiunul din căldare de eventuala ardere, cînd focul devine mai puternic. Tot atunci cînd se instalează căldarea în cuptor, pentru fixarea ei la nivel, se toarnă înăuntru circa 2 l. apă, care se scoate apoi cu o cîrpă curată. Pentru ca magiunul în timpul fierberii să nu ardă şi să nu se lipească de fundul căldării, în satele din sud-estul judeţului Satu Mare, se obişnuieşte ca acesta să se ungă cu untdelemn sau să fie frecat cu roşii coapte. Tot pentru a apăra magiunul de ardere, atunci cînd focul devine prea puternic, în cuptor se aruncă frunze udate.

Fig. 2. Cuptorul pentru fierberea magiunului săpat în pămînt.

Pînă acum patru decenii, pentru amestecarea magiunului în timpul fierberii se folosea o lopată de lemn, care însă dovedindu-se mai puţin practică şi obositoare de manipulat timp de 24 de ore sau chiar mai mult a fost înlocuită cu o instalaţie denumită „vîrtej", „tocilă", „colbotitor". Vîrtejul se compune din două pene de lemn de ulm, un fus şi un mîner de lemn de stejar. Instalaţia se pune în funcţie, fiind sprijinită de doi ţăruşi şi un lemn orizontal găurit la mijloc (fig. 4). Amestecatul magiunului este uniform, însă se înteţeşte, atunci cînd focul devine mai puternic. La fel devine mai accelerat spre sfîrşitul fierberii, înainte de a se lua căldarea de pe foc.

Pentru ca magiunul care în timpul fierberii sare afară din căldare să nu se risipească, ci să poată fi cules şi pus din nou în căldare, în jurul buzei căldării se aştern frunze de varză, viţă de vie, hrean şi scînduri. Cel mai des însă s-au putut întîlni, folosite în acest scop, frunzele de varză.

Folosirea din plin a capacităţii căldăriii, economisirea lemnelor şi a timplui se realizează prin obţinerea unei cantităţi cît mai mari de magiun printr-o singură fierbere. De aceea la căldarea umplută iniţial pînă la refuz, după un timp de fierbere, după ce prunele lasă „zeamă" şi îşi reduc din volum, căldarea se umplă din nou. Acţiunea se poate repeta de două sau chiar de trei ori. La începutul fierbării nu este necesară o supraveghere atentă, dar cu cît magiunul se îngroaşă, munca de amestecare devine tot mai intensă. Se fierbe de obicei o căldare de magiun 24 ore. Dat fiind că fierberea continuă şi în timpul nopţii

Fig. 3. La orificiul cuptorului pentru ieşirea fumului se montează o bucată de burlan.

lîngă foc se strîng mai mulţi oameni, care găsesc aici locul potrivit pentru a spune poveşti, însă pînă înspre dimineaţă rămîn lîngă foc doar cei ce fierb magiunul.

Cele 24 de ore de fierbere, amintite mai sus, nicidecum nu constituie un indiciu pentru a determina în mod absolut dacă magiunul este fiert sau nu. La această determinare intervine şi experienţa celor vîrstnici. Aceştia, consideră magiunul ca fiind fiert, atunci cînd luat cu o lingură de lemn din căldare şi întoarsă în jos, nu mai cade magiunul din ea. După ce magiunul a fost fiert căldarea se ia de pe foc şi se lasă să se recească puţin. După ce urmează aşezarea magiunului în olurile de lut, produse de olarii din Vama, Seini, Satu Mare, Carei şi Băiţa. Olurile se procurau de la tîrguri sau direct de la olari. Olurile nu se acoperă pînă ce nu se formează o crustă groasă care protejează de alterare întreaga cantitate de magiu din ol. Magiunul se alterează şi nu formează crustă numai în cazul cînd nu este fiert suficient sau se păstrează într-un loc umed. După ce crusta este formată olul este legat cu pănuşi sau mai recent cu hîrtie. În Ţara Oaşului maginul se mai păstrează şi în vase de tablă numite „badogă".

Locul cel mai potrivit pentru păstrarea magiunului, după cum afirmau aproape toţi informatorii, din satele cercetate, este podul casei, deoarece este uscat.

Căldarea în care se fierbe maginul fiind un obiect de aramă şi totodată scump este de regulă proprietatea personală a unei familii din

sat, mai rar însă a unui grup de oameni. Din această cauză pentru folosirea ei se percepe o taxă, care variază de la an la an și în primul rînd depinde de recolta de prune. Dacă recolta de prune este bogată, căldarea în timpul fierberii magiunului fiind foarte solicitată, crește și taxa de închiriere. În unele din satele cercetate taxa de închiriere a căldării se plătește după numărul de ore pentru care a fost închiriată, iar în altele, după numărul de căldări de magiun fiert. La Lipău de exemplu în toamna anului 1965 se plătea 5 lei pentru 3 ore sau 5 lei pentru 20 kg de prune, iar la Călinești tot în toamna aceluiași an se plătea între 10 și 15 lei pentru 24 de ore.

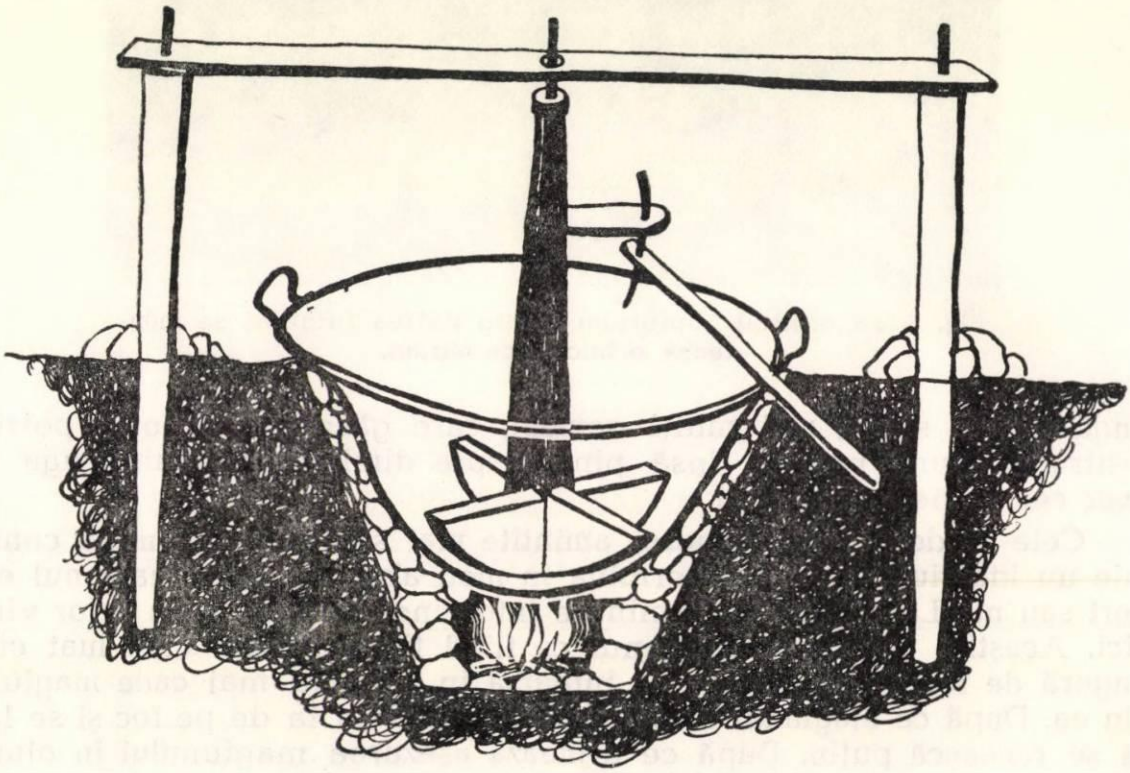

Fig. 4. Instalația de amestecare a magiunului — „vîrtejul".

Dat fiind fierberea magiunului are loc într-o perioadă relativ scurtă, pentru a evita unele lucrări cum ar fi: construirea sau săparea cuptorului, transportarea căldării și a instalației țăranul își aduce prunele *și* lemnele la locul unde căldarea deja este instalată, ea are un caracter colectiv pronunțat. Se pot întîlni sate, unde 1/2 din locuitori fierb magiunul la aceeași căldare și loc.

În trecut această îndeletnicire avea un caracter colectiv și mai pronunțat. Magiunul — „lecvarul" — cum îl denumesc locuitorii din satele județului Satu Mare, se fierbea de către toți săteni. Aceasta se poate constata atît din fotografiile de acum 44 de ani, cît și din cercetările

intreprinse la satul Cămărzana și alte localități. Magiunul se fierbe nu numai pentru satisfacerea nevoilor proprii de consum, ci și pentru vînzare.

Datorită ridicării nivelului de trai al țărănimii pe de o parte, iar pe de altă parte datorită avantajului ce-l prezintă vînzarea prunelor către stat sau depozitarea lor pentru „borhot", cu toată recolta bogată de fructe din anul 1965 și din anii următori, fierberea magiunului a devenit din ce în ce mai puțin rentabilă pentru gospodăria țărănească.

Cercetarea procedeului descris mai sus, într-o etapă cînd acesta încă nu este părăsit în întregime, privind ingeniozitatea populară de a produce în cadrul gospodăriei o parte din alimentele necesare, va duce la lărgirea sferei de cunoaștere a alimentației populare, în general.

I. IURAȘCIUC
(Satu-Mare)

NOTE

1 I. Velcea, *Ţara Oaşului, Studii de geografie fizică şi economică.* Bucureşti, 1964, p. 26.
2 *Pomologia R.P.R.* I. Bucureşti, 1963, p. 4.
3 I. Velcea, *op. cit.*, p. 107.
4 *Pomologia R.P.R. op. cit.* 84.
5 N. Dunăre, *Probleme de etnografie în ţinutul Alba Iulia, în APULUM*, V. 1964, p. 485.
6 Kozma Edith, *Mîncări (supe) în bucătăria din Remetea, în Anuarul Muzeului Etnografic al Transilvaniei*, 1957—1958, p. 327; *Szabadfalvi J., Pregătirea băuturii de mied. Buletin de informare ştiinţifică, istorie-etnografie*, Nr. 1—2/1964, p. 80.

EIN BEITRAG ZUR ERFORSCHUNG DER VOLKSTÜMLICHEN ERNÄHRUNG IM KREISE SATU-MARE

(Zusammenfassung)

Die Mitteilung unterrichtet uns über den Obstreichtum im Kreise Satu Mare unter besonderer Berücksichtigung des Oascher-Landes (Ţara Oaşului). Im Obstbau des Gebietes Oaş stehen die Pflaumenkultur an erster Stelle. Dem Obstreichtum entsprechend entwickelten sich innerhalb der Baumwirtschaften verschiedene Verfahren zum verwerten der Früchte. Unter den wichtigsten Verfahren erwähnt der Verfasser das Dörren des Obstes, das Kochen von Pflaumenmus und die Herstellung von Brantwein. Während das Obstdörren heute fast nicht mehr üblich ist, wird auch heute noch in diesem Gebiet-wenn auch im geringerem Ausmass — pflaumenmus bereitet.

Anschliessend beschreibt der Verfasser eigehend den Kupferkessel im dem Pflaumenmus gekocht wird, und die „vîrtej" — (Wirbel) genannte Vorrichtung aus Ulmenholz zum Umrühren. Die notwendige Kochdauer für Pflaumenmus beträgt ungefähr 24 Stunden. Abschliessend hebt der Verfasser den kollektiven Aspekt dieses Verfahrens Pflaumenmus zuzubereiten hervor und weist darauf hin, dass diese volkstümliche Art Lebensmittel innerhalb der Bauernwirtschaften herzustellen mehr und mehr im Schwinden begriffen ist.

O COLECȚIE DE ARTĂ POPULARĂ

De la început trebuie să precizez că am întrebuințat noțiunea de „colecție" în lipsa unui termen mai potrivit pentru a determina înmănuncherea de obiecte de artă populară; cusături, crestături în lemn, ceramică și icoane pe sticlă pe care le posed, iar în al doilea rînd pentru că toți cei care au văzut-o și au scris despre ea, au numit-o astfel.

Nucleul colecției de cusături datează de peste 50 de ani, cînd mama mea a venit ca învățătoare în satul Racșa (1916) și a început să colecționeze cusături.

În această sinceră și dezinteresată apreciere a ei pentru arta populară într-o perioadă cînd preocupările intelectualilor față de această creație erau foarte rare își are obîrșia — îmi explic eu — marea mea dragoste pentru deosebit de artisticele creații ale populației din Țara Oașului, indiferent dacă ele se materializează prin infinitele forme și culori ale cusăturilor aplicate pe pînză — confecționate tot de oșence —, prin crestăturile în lemn pe diferite obiecte de uz casnic și gospodăresc făcute de bărbați, sau se transpun armonios pe lutul frămîntat cu multă sudoare, apoi modelat și pe urmă ars, astfel ca blidele să primească ceva din personalitatea și strălucirea ochilor meșterului care le-a făurit.

În cele ce urmează voi încerca să descriu cît mai succint cele mai reprezentative obiecte din genurile amintite mai sus:

I. CUSĂTURI

A. Portul popular femeiesc

1. Umerele.

Costumele populare din Țara Oașului, pînă după primul război mondial, aveau ca ornament principal „umerele".

Dintr-o perioadă care se situează în a doua jumătate a veacului trecut, acest cîmp ornamental este ilustrat de o piesă extrem de rară și anume „umăr tăiet" (pl. XLV) adică are mici orificii ca și ale unui ciur. Aceasta are o mare asemănare cu umerii de pe o cămașă purtată de o femeie, din cea mai veche fotografie pe care am găsit-o publicată despre Țara Oașului[1]. Umărul are formatul mare (16×20 cm), culorile s-au estompat complet, astăzi putîndu-se aprecia dintre cele originale nu-

mai cea neagră și aceasta devenind cenușie-deschisă. Ornamentul principal are figuri geometrice, dreptunghiulare delimitate de o cusătură care are exact forma unui lanț cu verigi minuscule (diametrul de 1,5—2 mm), iar în interior la fiecare dintre cele 4 colțuri, cîte 4 boabe de 6×6 mm, în care umpluturile cu ață răsucită sînt strict respectate: longitudinal și transversal. Partea inferioară a umărului este conturată de o cusătură ale cărei linii cad vertical, parcă ar fi șipcile unui gard liliputan, vîrful căruia este acoperit cu o tivitură „în colți" ceea ce ne întărește convingerea că aici ne găsim la o despărțitură între „parta mică" îngustă doar de 33 mm și „parta mare", cîmp în care se desfășoară ornamentația principală a „umărului" propriu-zis.

În această categorie de piese se numără și umărul foarte vechi — de pe la începutul acestui veac — (pl. XLV) în care la fel apare foarte bine delimitarea strictă între cele două „perți" la care liniile despărțitoare sînt extrem de fin lucrate. Culoarea dominantă este neagră, figurile geometrice, formate dintr-o alternanță de urcuș și coborîș, văi și piscuri, întocmai ca o secvență panoramică a munților vulcanici ai Oașului, pe care oșanca — și moș-strămoșii ei — au văzut-o zilnic, statornicindu-i-se în inimă și în imaginație, căutînd și reușind să o transpună cu acul pe pînză, stilizată în aceea alternanță care nu este o repetare mecanică, ci una gîndită și mai ales simțită. De aceea, cîte o ridicătură țîșnește ceva mai sus decît cele din jur — ca un pisc de munte într-un masiv întreg — iar cîte o extremitate inferioară este mai adîncită, avînd asemănarea cu cîte o vale ce scobește mai adînc în tăria pămîntului.

O serie de cîteva umere dintre care unele chiar perechi — ceea ce le ridică considerabil valoarea — lucrate mai ales „peste fire" avînd și „zbîrcelele" marginale și „încrățelele" care fac legătura cu mînecile, unele în care predomină negrul, altele cu dominarea roșului și în fine unele care cuprind o gamă de culori apropiate de cele ale curcubeului, întregesc colecția de umere femeiești.

Facem aici — pentru a nu mai reveni cînd va fi vorba despre portul bărbătesc — o descriere a unui umăr de cămașă bărbătească respectiv de fecior, lucrat în tehnica „tăiet" (pl. XLVI). — Modelul principal utilizat de creatoare este cel floral avînd o ramură sinuoasă din care se desprind din loc în loc flori. Umărul are niște mici insulițe de sine stătătoare din ață curat albă, avînd extremitățile tivite subtil de tot cu ață de culoare albastră și roșie, care alternează succesiv. Aceste umpluturi sînt lucrate după tehnica „tras" adică se evidențiază în relief, fiind bombate ,ridicîndu-se cu cca. 1 mm deasupra cusăturilor învecinate.

Este interesant de observat că autoarea acestui umăr a știut să îmbine forma florală din „parta mare" cu cea geometrică din „parta mică" în care apar exact aceleași culori dispuse însă aici geometric.

Abstracție făcînd și la acest model — ca și la multe altele — de minuțiozitatea cu care sînt executați cîmpii ornamentali propriu-ziși, o adevărată artă constituie însăși tehnica de fixare a acestor cîmpi orna-

mentali în partea superioară a mînecilor, de „încrăţele". Fixarea se face printr-o cusătură numită „brîuşor" care seamănă cu un lanţ dublu în care verigile se încolăcesc unele cu altele şi care privite în ansamblu, îţi fac impresia că formează un stîlp sculptat.

Pieptarele

„Cheptarul" este situat în partea superioară a cămăşii. Pe această platcă pătrată — sau uneori dreptunghiulară — se întinde podoaba cusăturilor la femei în Ţara Oaşului realizată din zeci de mii de împunsături migăloase cu variate şi alese culori care se îmbină armonios între ele şi din combinarea cărora oşencile au ştiut să facă generaţii după generaţii ecoul sentimentelor ce le nutreau în inimile lor[2].

Ele au fost confecţionate la început în „teară". Cel mai vechi exemplar de acest fel din colecţie este unul din Cămărzana avînd „perţi" dispuse orizontal, iar în partea din spre umere cîte o „partă" cu figuri geometrice lucrate cu acul (pl. XLVI) dimensiunea piesei 24×30 cm.

Unul dintre cele mai vechi şi totodată dintre cele mai rare pieptare este cel de femeie bătrînă de dimensiuni respectabile (pl. XLVII, 29×40 cm)[3]. La confecţionarea acestui „cheptar tăiet cu sucituri" cu excepţia gulerului lucrat în două culori, roşu şi negru, creatoarea a utilizat numai aţă albă, iar ca decor abia perceptibil nişte ochiuri mici numiţi „bumbuţi" cu diametrul de 5 mm avînd fiecare un orificiu central de 2 mm din aţă galbenă deschisă. „Parta mică" lată de 6 cm înconjoară „parta mare" în care cele 14 pătrate dispuse cîte 5 în lungime şi cîte 2 în lăţime, sînt conturate de cusătura numită „sucitură". Procedeul de confecţionare a acestora este migălos, iar efectul artistic deosebit. Şi în această piesă „suciturile" ne aduc aminte de coloanele de susţinere din arhitectura brîncovenească şi de cele ale mănăstirii Curtea de Argeş.

Ochiul nu se poate fixa asupra unuia dintre cele 100 de pieptare şi ori de cîte ori le privesc şi le admir, indiferent de tehnica în care sînt lucrate:

— „peste fire" (peste 2, 4 sau chiar 6 fire)
— „trasă"
— „tăiete" sau mai nou
— „năzăite"

şi neţinînd seama de decorurile lor în stil;

— geometric,
— floral,
— zoomorf sau
— o combinaţie subtilă a acestora,

ele reprezintă o diversitate extraordinară de forme şi o policromie aproape neînchipuit de variată şi în acelaşi timp armonioasă, care pur şi simplu încîntă privirea şi ne emoţionează.

Nu pot trece mai departe fără a mă opri asupra unui exemplar de pieptar la care ori de cîte ori ajung răsfoind filele albumelor în care sînt aranjate, privirea zăbovește mai mult. Este un „cheptar tăiet cu sucituri" (pl. XLVII). Pe un spațiu dreptunghiular care aproape se confundă cu patratul (35×39 cm) autoarea acestei piese rare s-a întrecut pe sine.

Cadrul exterior este format dintr-un rînd de „zbîrcele" monocrome de culoare maro-închis, pentru ca ochiul să se fixeze numai pe spațiul cuprins între acestea, mărind substanțial putința de concentrare a ochiului asupra cîmpului ornamental principal. Lîngă acest șir de „zbîrcele" urmează altul, de data aceasta o înșirare de secvențe egale a tuturor culorilor întrebuințate la decorarea întregii piese, ca și cum ar fi o micro-uvertură prin care i se anunță ochiului — deși numai schițat și foarte concentrat — la ceea ce se poate aștepta mai departe.

Urmează apoi „parta mică", un chenar care împreună cu delimitările marginale în culoare roșie deși nu depășește lățimea de 15 mm reprezintă uvertura acestui ornament — cel puțin din punct de vedere cromatic — deoarece „parta mare", cel mai important cîmp ornamental al acestei piese, conține realizări artistice rare, despre existența cărora nu se face nici măcar aluzie în „uvertură".

Și acest spațiu (parta mare) creatoarea a înțeles să-l delimiteze, să-i dea un cadru propriu printr-o simplă linie de culoare închisă numită „trăsură de mnierîu" (albastru). Culoarea de fond întrebuințată este maro-închis cu utilizarea la decorarea unor insulițe a culorii roșu-închis, albastru și galben-închis.

În partea din față a pieptarului, pînă la mărginirea lui cu „pogmata", ceea ce surprinde ochiul și dă caracterul de inedit al acestei piese este încercarea creatoarei de a reda flori așezate în vaze masive sprijinite pe coloane de susținere, care ne transpun într-un parc îngrijit de un grădinar pasionat, parc în care pe marginile aleilor, coloane de marmoră albă țîșnesc spre soare, spre albastrul cerului. Sînt în total 19 coloane de acestea, dispuse simetric și repetat, parcă ne-am găsi în fața unei picturi de a lui Țuculescu.

„Gulere la pindileu"

„Pindileul" — care echivalează cu fusta în portul femeiesc, — are în partea superioară porțiunea cea mai frumos ornată numită „guler la pindileu" care încinge linia mediană a corpului și cade exact pe talie, dînd o notă de eleganță și suplețe purtătoarei.

„Portul femeiesc are în ansamblul său un aspect foarte tineresc, chiar dacă e vorba de femei mai în vîrstă.[4] Oșanca a știut să valorifice prin linia costumului, silueta."

Între „gulere de pindileu" din colecție sînt prezente decoruri în stil geometric, floral și zoomorf, existînd o unitate perfectă între ornamentația de pe cămașă și cea de pe pindileu, acestea confecționîndu-se

în totdeauna fără excepție, perechi. Dintre cele mai interesante modele fac parte unele foarte vechi — în jur de 50 ani — lucrate cu ață de culori vegetale și unele cu linii sinuoase de culoare închisă, de obicei neagră, care străbat piesa de la un capăt la altul, culoarea de bază formînd-o roșul, fiind prezente și alte culori așezate dozat și armonios. Gama acestora cuprinde piese de la cele mai înguste de 3—4 cm provenind de la haine de lucru „purtărețe", cum li se spune sau „de apucat" adică, acelea pe care le îmbracă pe timp mai urît, la nunți sau cînd pleacă la tîrguri, pînă la exemplare late de 7—8 cm, iar mai nou și mai late, adevărate corsete.

Cu excepția acestora din urmă care sînt de dată mai recentă din celelalte categorii sînt prezente în colecție zeci de piese, cerîndu-și multe din ele întîietatea și pe drept cuvînt, deoarece cele mai multe dintre ele o și merită pe deplin.

„Creste pe pindileu"

Această denumire o poartă partea inferioară a pindileului în Țara Oașului și reprezintă ultima formație depusă pe acesta, în formă de zig-zag perfect, sau cu danteluță. „Crestele" sînt foarte bine reprezentate de la secvențe relativ scurte pînă la zeci de piese întregi, dintre care una are lungimea apreciabilă de 6 metri. Așa de larg a fost pindileul. Și cînd te gîndești că acest material de pînză destul de groasă, țesută din tort și bumbac, a ajuns la talie strîns în „încrățele" la numai 50—60 cm ne putem da seama din nou că fixarea acestora de „guler" sau de pieptar este o adevărată artă.

Cîteva perechi și unele exemplare de „fodrițe" — adică volănașe la mîneci deasupra încheieturilor — ne fac o ideie și despre acest ornament, iar cîteva „zgărzi" din mărgele policrome unele „țăsute" altele „înnodate" — după tehnica folosită la confecționarea lor — ilustrează podoaba cea mai caracteristică a fetelor și nevestelor din Țara Oașului.

„M î n e c ă r i"

Nu putem încheia acest capitol al diverselor părți ornamentale componente ale portului popular femeiesc din Țara Oașului, fără a încerca o descriere a unei perechi de „mînecări de fată" din Certeze (pl. XLVIII).

Avînd formatul dreptunghiular (9×18 cm) ele se poartă pe ambele mîini deasupra încheieturilor, dar numai la „chemeși cu pomnușori".

Decorul lor reprezintă o alternanță simetrică între niște rozete grupate cîte trei, în rînduri suprapuse, o parte dintre ele avînd rolul de a fixa mici cioburi de oglindă care strălucesc în bătaia soarelui. Cîmpul

rămas liber între aceste rozete cu diametrul de cca. 3 cm creatoarea l-a utilizat pentru a ilustra o scenă din natură pe care o vedea zilnic; în marginea inferioară o pajiște pe care a schițat cîteva floricele, apoi din pămînt se ridică tulpina unui copăcel, care după ce e profilat pe creste de munți, apoi pe un nor alb ce depășește cu puțin înălțimile munților, se ridică spre slavă profilat pe un cer senin, albastru cum nu se poate vedea numai cîte odată în Țara Oașului, în zile cu vizibilitate mare. La mijlocul copăcelului pe o rămurea, stă o pasăre, căreia autoarea nu i-a uitat nici picioruşele, ca în felul acesta să ne sugereze și mai mult senzația de mișcare. Corpul îi este redat prin culori închise, puțin variate una de alta, iar pentru ca vietatea să nu se confunde cu fondul pe care este profilată și pentru ca să fie cît mai evidențiată ochiului, i-a tras un contur perfect din ață de culoare deschisă — galbenă — care ne face să-i distingem foarte bine nu numai silueta, ci chiar și ciocul, precum și ochiul, pe care autoarea l-a sugerat cu o singură împunsătură minusculă de ac. Păcat că fotografia alb negru nu poate reda nici pe departe imaginea reală a acestei minuscule, dar veridice opere de artă populară.

Fără a mai vorbi de celelalte ornamente ca „pomnușori", „cusutura pindileului", „brazi pe mînecă" și „cusutura pe mînecă", vom aminti doar că în trecut cele două ornamente din urmă erau lucrate mult mai simplu decît astăzi, cînd de exemplu la Bixad în loc de o simplă cusătură îngustă, care unea pînza pe mediana exterioară a mînecii, astăzi sînt chiar 5 rînduri de „brazi" care acoperă aproape în întregime mîneca. Aceasta este un semn al dezvoltării artei populare ca o urmare firească a celei mai îmbucurătoare realități a zilelor noastre și anume: bunăstarea.

B. **Portul popular bărbătesc**

Ar trebuie să începem cu „umerele" care formează decorul principal al cămășii, însă făcînd deja descrierea unuia în capitolul anterior, vom trece la:

„p o g m a tă"

adică la gulerul de cămașă bărbătească, aceasta decorînd partea cea mai superioară a cămășii, este încheiată de obicei cu două „chetori" terminate fiecare cu „ciucălăi" purtată de oșeni din cea mai fragedă pruncie pînă la adînci bătrînețe, schimbîndu-se numai culorile ațelor care le ornează.

În colecție există o gamă foarte variată de asemenea piese, care se succed și urmăresc vîrsta omului din copilărie și tinerețe, cînd culorile sînt cele mai aprinse și multiple, la vîrsta bărbăției cînd ele se mai deschid, pînă cînd ajung albe, liniștite ca și viața omului la bătrînețe.[5]

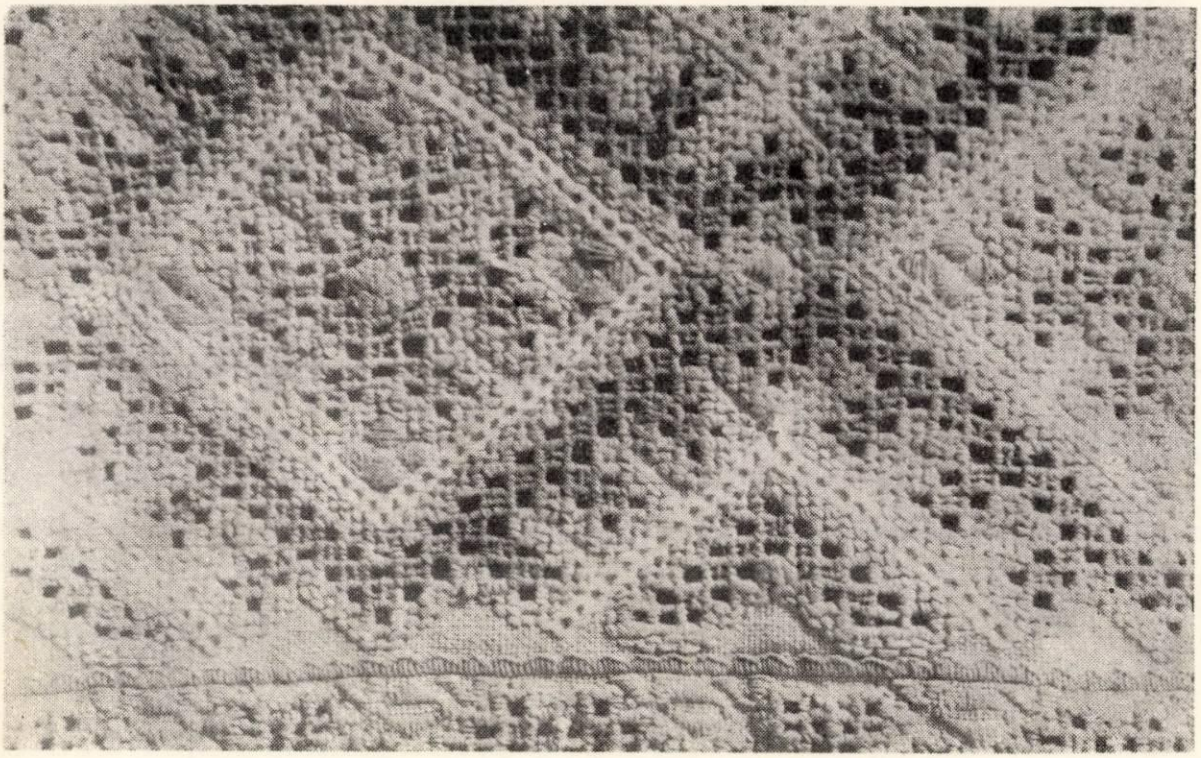

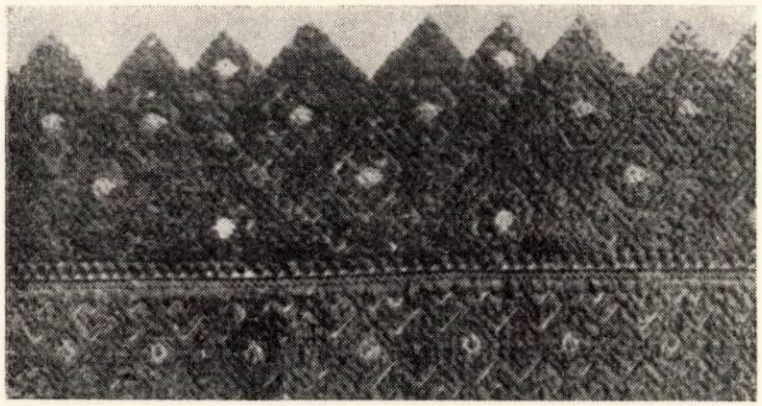

Planșa XLV.

„Umăr tăiet" femeiesc; „umăr tras" femeiesc.

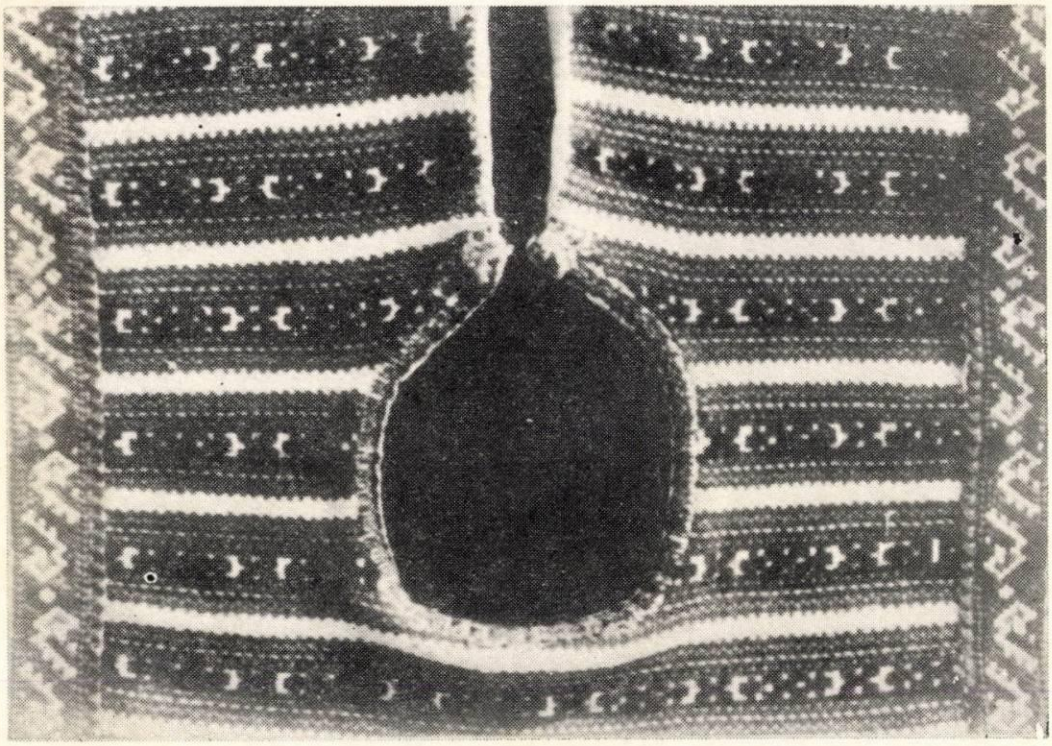

Planșa XLVI.

„Umăr„ de cămașă feciorească; „cheptar", lucrat în „teară"

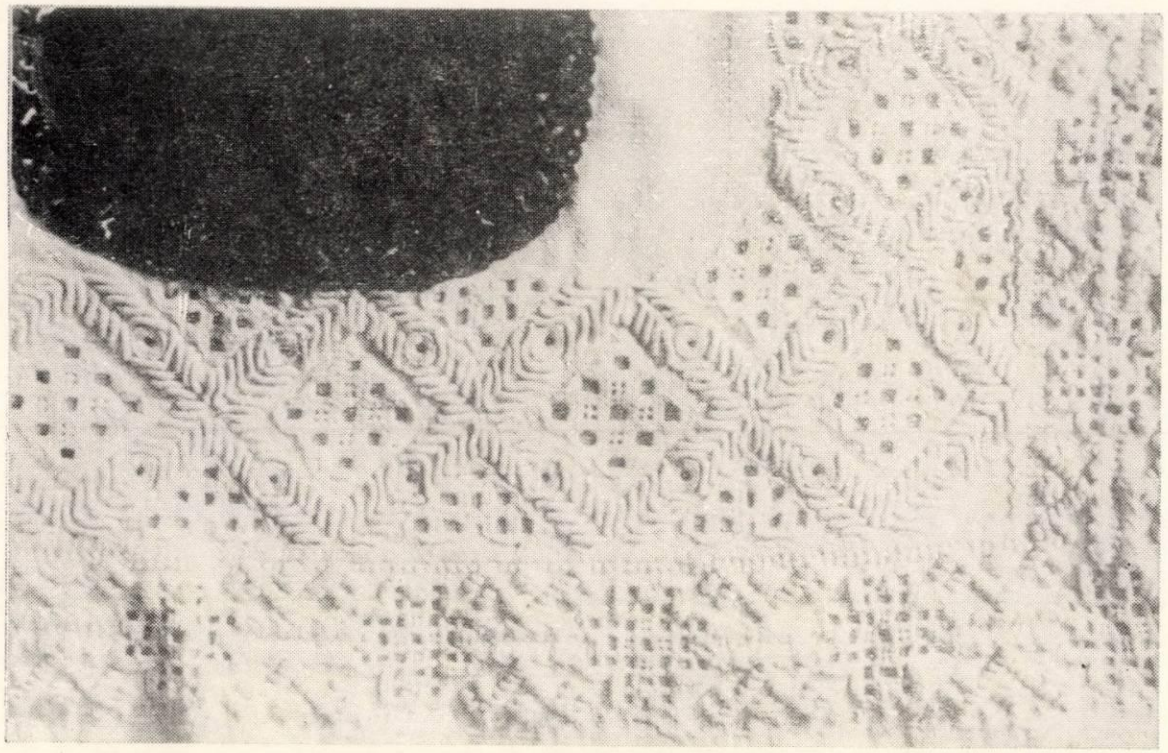

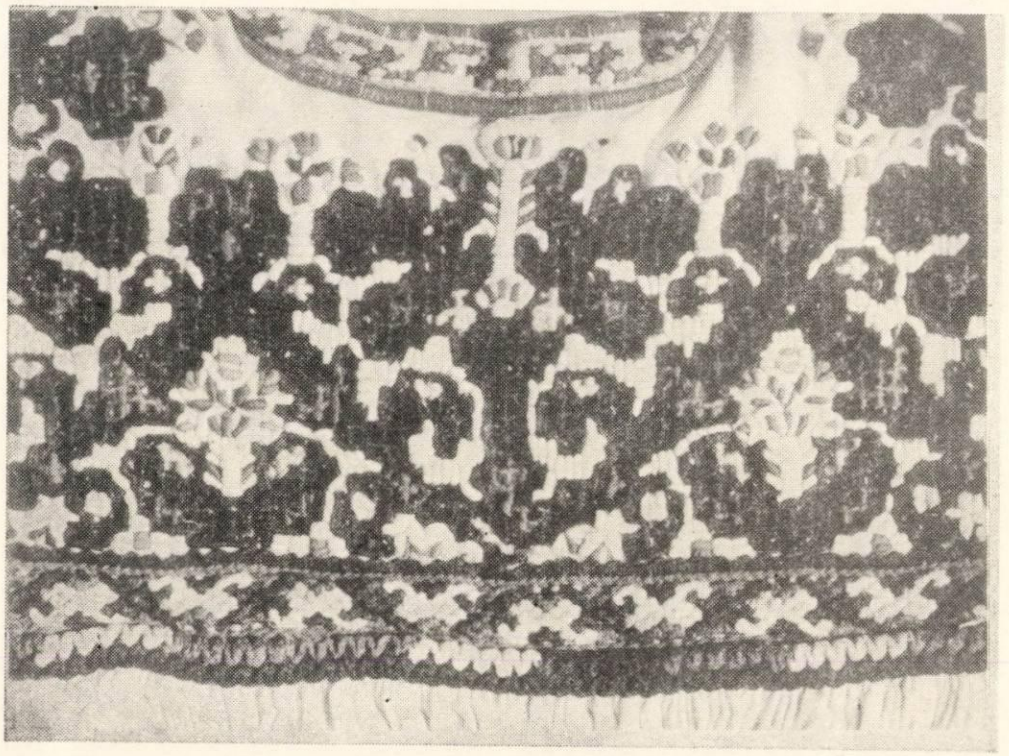

Planșa XLVII.

„Cheptar tăiet, cu sucituri", de bătrînă; „cheptar tăiet cu sucituri" de nevastă tînără.

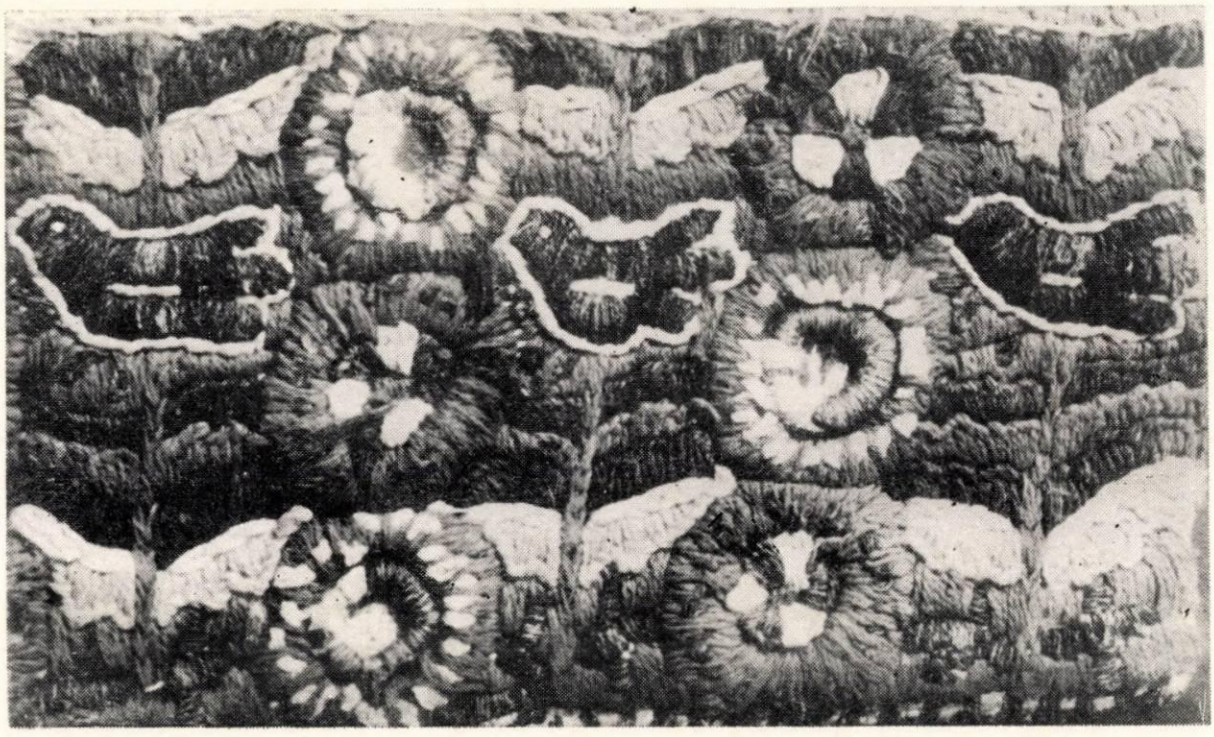

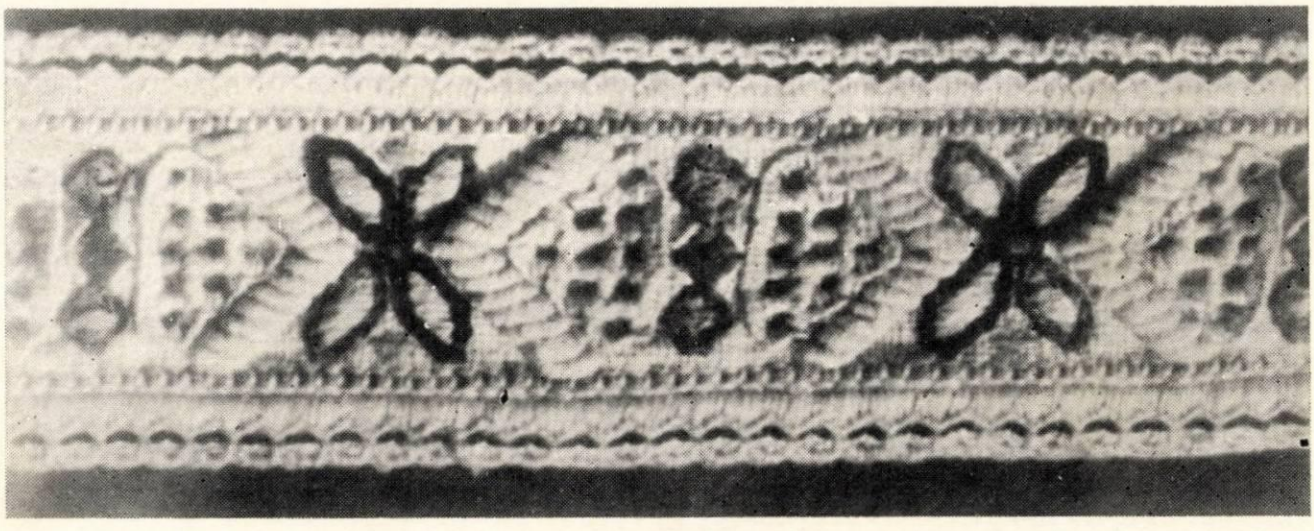

Planșa XLVIII.

Mînecări de fată, Certeze; Pogmată bărbătească, Bixad.

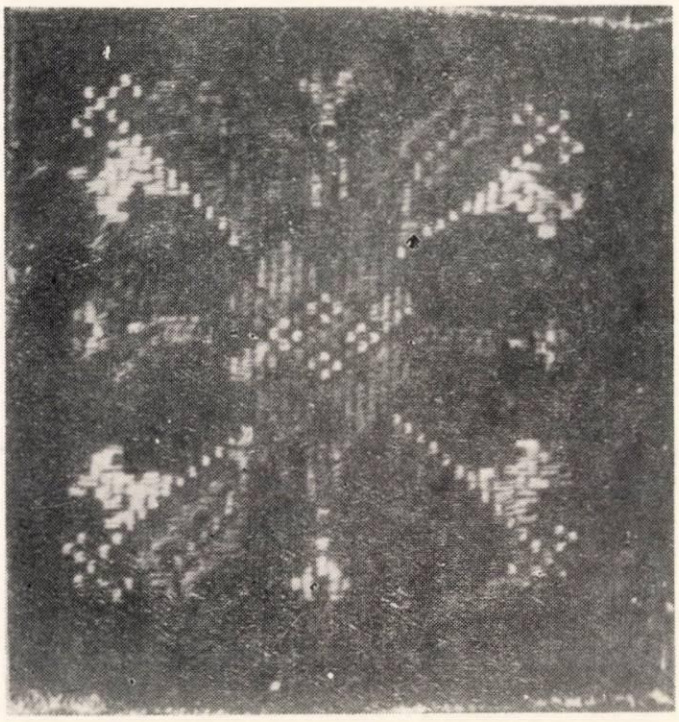

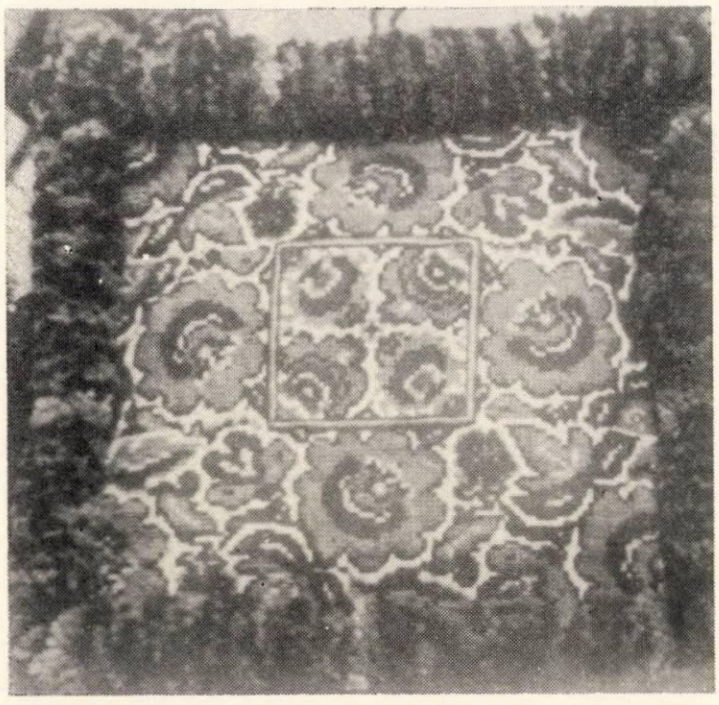

Planșa XLIX.

Straiță veche, Tîrșoli;
Straiță nouă, Certeze.

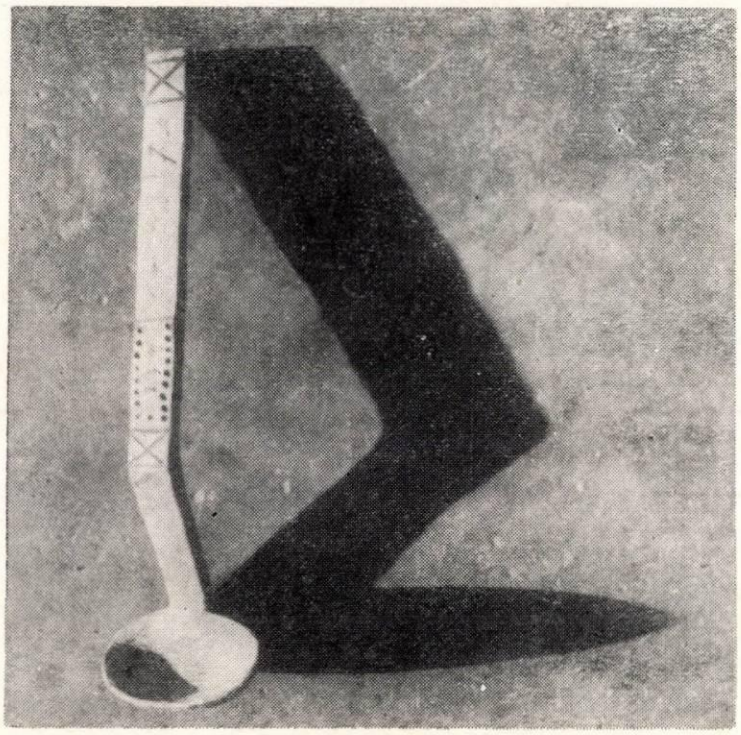

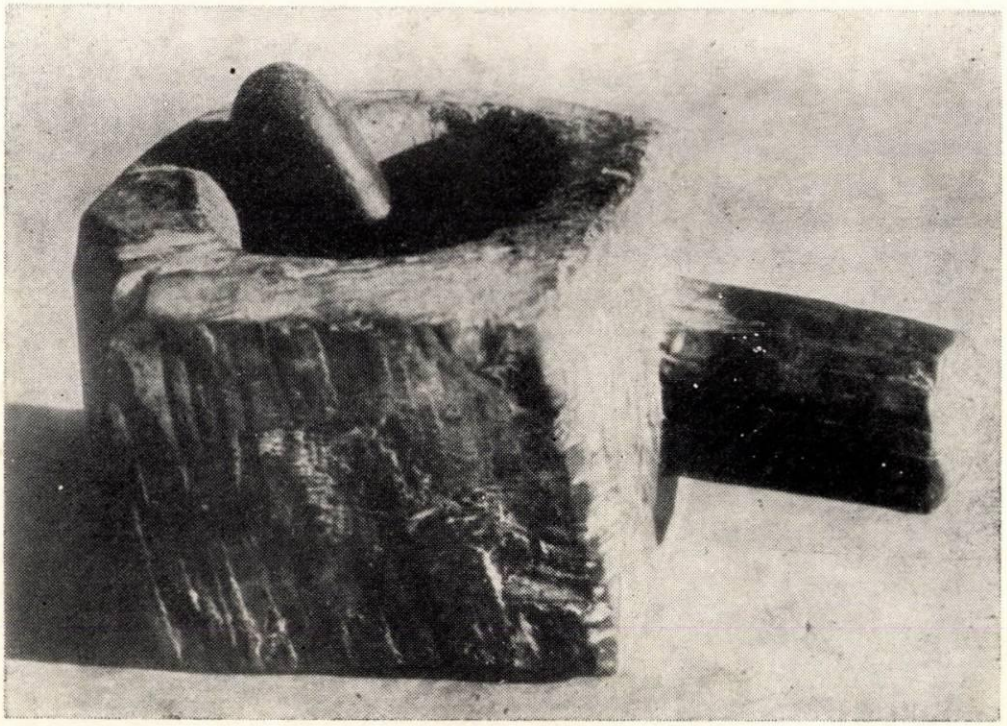

Planșa L.

Lingură păcurărească;
Piuță la sare.

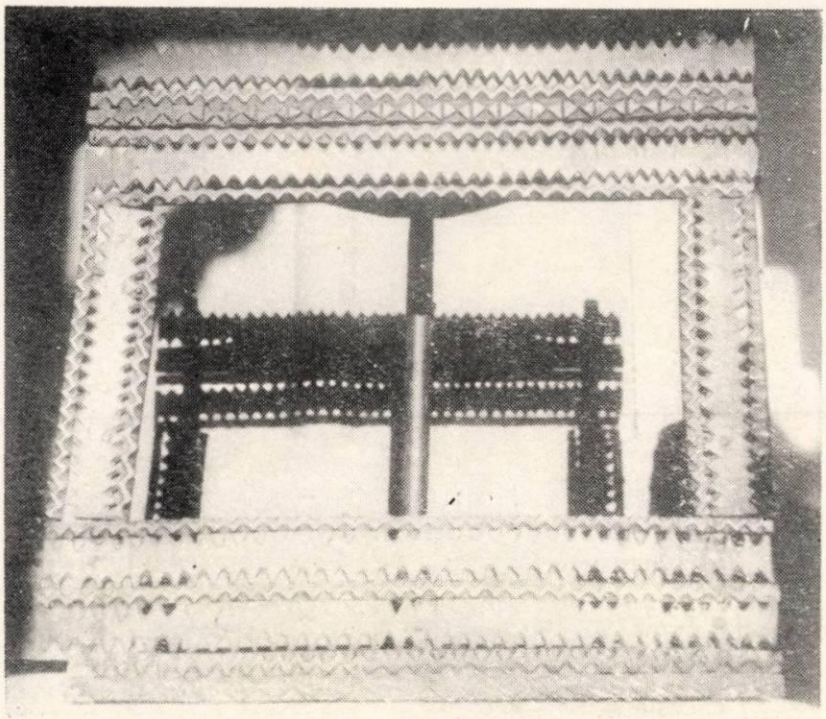

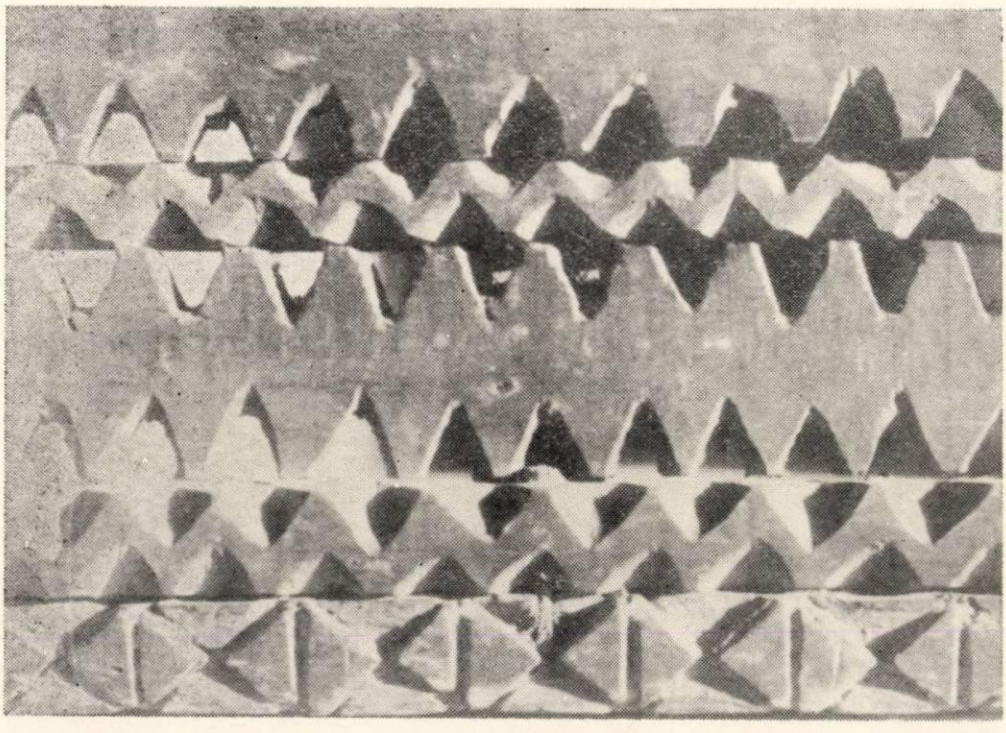

Planșa LI.

Podișor pe colț; podișor pe colț fragment.

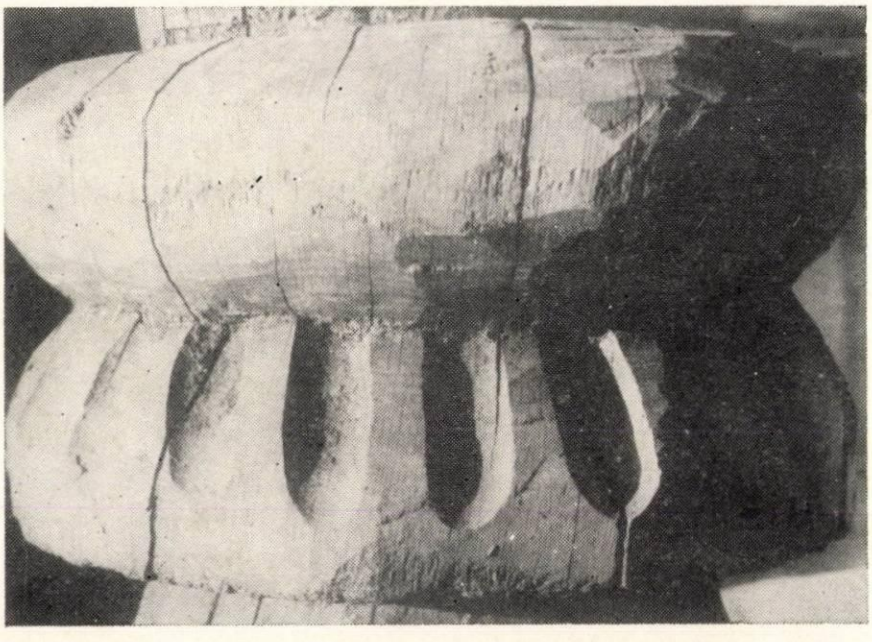

Planșa LII.

Trunchi de altar;
Trunchi de altar, fragment.

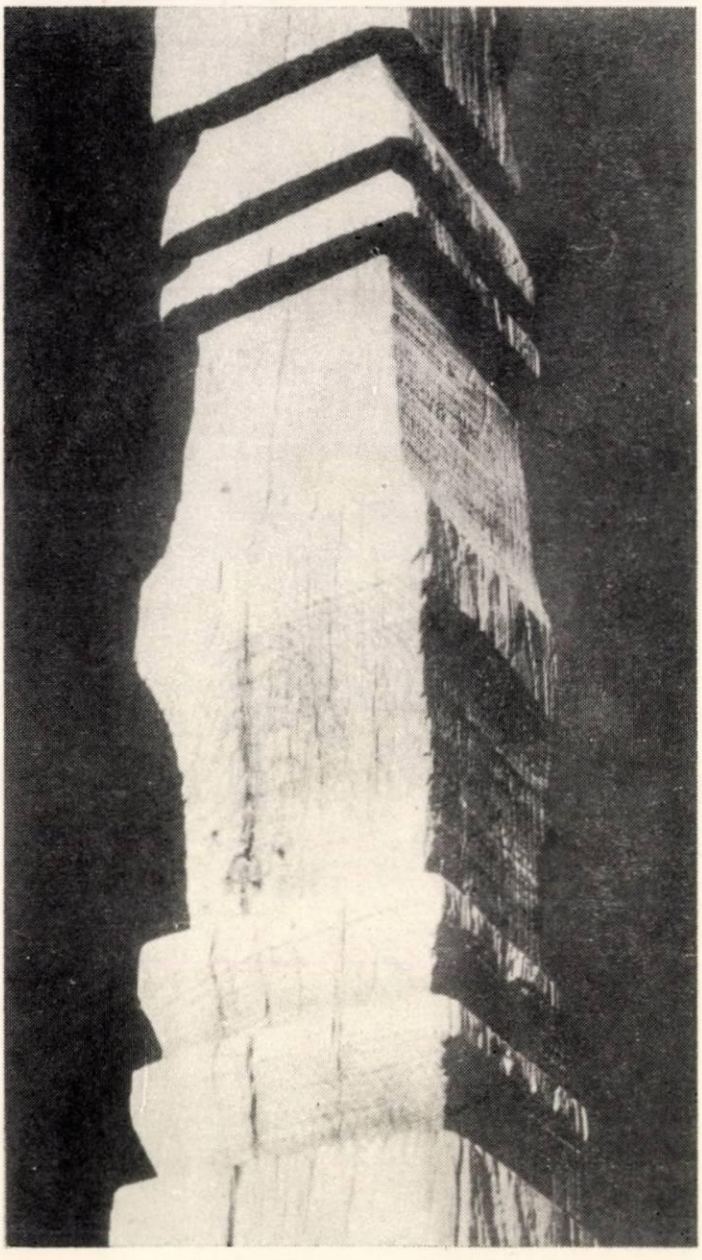

Planșa LIII.

Fragment de „săgeată".

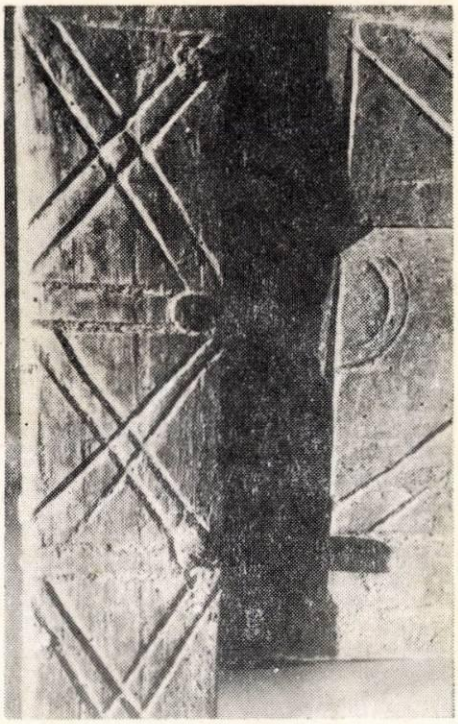

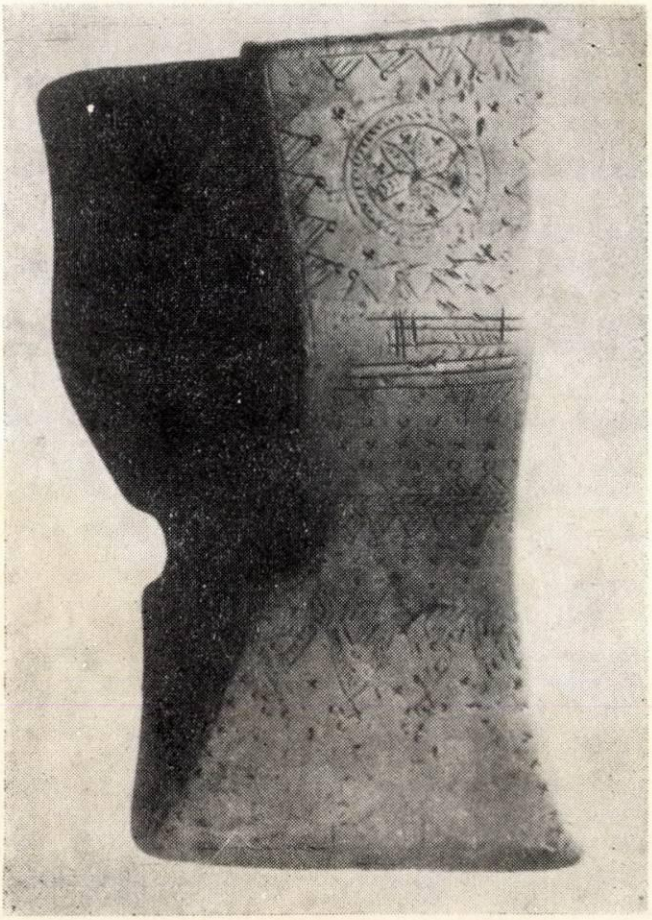

Planșa LIV.

Fragment de masă de lemn; Baltag.

Acesta este de altfel mersul cromaticii și la femei. Cîtă filozofie și simț delicat al realității exprimă aceasta concepție a oșanului despre frumos.

Dintre multele exemplare e cu neputință a nu mă opri în fața unuia (pl.XLVIII), încercînd descrierea lui. El constituie o perlă dintre cele mai splendide exemplare din sutele de cusături din colecție, pe care l-a purtat un bixădan în vîrstă de 45 de ani.

În primul rînd este de admirat masivitatea piesei, seriozitatea și curajul cu care autoarea a conceput și materializat acest „unicat".

Pe un dreptunghi de 4,5×38 cm întreaga piesă este mărginită de o tivitură în colțișori de culoare albă despărțită printr-o simplă linie albastră numită „trăsură de mnierîu" de un rînd de colțișori lucrat din ață galbenă și tivit tot cu galben. Urmează apoi chenarul propriu-zis care formează cadrul ornamentației principale: un fir roșu întrerupt la intervale de 1 mm cu ață galbenă numit „ruptură umplută". Spațiul rămas între aceste decoruri marginale lat de 2—5 cm cuprinde 12 unghiuri ascuțite formate din „sucituri" grupate două cîte două, formînd în total 6 perechi la intervale regulate între care este plasată cîte o floare cu 4 petale, toate de culoare galbenă, conturate două cu ață de culoare albastră închisă și două cu ată de culoare verde.

Între laturile unghiurilor deschise sînt plasate „tăieturile" avînd ochiuri care cresc matematic impar adică 1,3 și 5 fiind despărțite unele de altele prin cîte 3 „boabe de feluri", adică mici puncte umplute fiecare cu altă și altă culoare, conturate fiind cu o culoare cît mai opusă, ca în felul acesta să se poată evidenția cît mai bine.

S t r a i ț a

Fără îndoială că, dintre piesele de port popular din Țara Oașului aceea care îl caracterizează cel mai pregnant și îi dă specificul față de toate celelalte zone etnografice, este straița.

Suita de străiți din toate așezările oșenești, de la cele mai mici — de coconi — și pînă la cele mai mari, purtate la Moișeni, de la cele colorate extrem de nuanțat, pînă la cele de un alb imaculat pe care le poartă bătrînii satelor cu pletele înălbite de numărul anilor, ne pot face o ideie despre importanța ce a avut-o straița în viața oșanului. Am spus intenționat „importanța ce a avut-o" și acuma voi motiva întrebuințarea verbului la trecut. Inainte vreme straița avea și rolul ca înafară de ornament în zilele de dumineci, sărbători și evenimente mari în viața oșanului, nuntă, sîmbră, etc. să acopere majoritatea timpului o necesitate și anume, înlocuirea buzunarului.

Astăzi i-a rămas aproape numai rolul decorativ, urmînd ca într-un viitor pe care nu-l întrevăd prea îndepărtat, să aibă în exclusivitate acest rol.

Cea mai veche piesă dintre acestea este o față de straită (fără „baier" pl. XLIX) în care — lucru foarte curios — culoarea de bază este

negrul, iar modelul geometric este format din aţă colorată cu culori vegetale şi este singura piesă în care găsim împunsături peste două, patru, ba chiar şi peste şase fire, constituind totodată cel mai vechi exemplar de straiţă din întreaga colecţie. Această piesă poate data din a doua jumătate a veacului trecut.

Sînt prezente şi străiţi confecţionate în întregime la „teară" apoi „perţile" au fost decupate şi aranjate ca să dea mărimea de straiţă dorită. Cele mai multe de acest fel sînt din Bixad.

Dacă la cusutul unui costum de sărbătoare, fetele din Ţara Oaşului depun tot zelul lor de care sînt capabile, la confecţionatul unei străiţi pe care vor să o dăruiască feciorului cu care ar dori să străbată împreună drumul vieţii, ele mai pun în fiecare împunsătură de ac singurul sentiment exclusiv uman, dragostea. Aşa se explică răbdarea şi perseverenţa extraordinară de care trebuie să dea dovadă fiinţa care este în stare ca pe o suprafaţă relativ mică de pînză, să zidească — nu în oţel şi nici în beton — şi numai cu acul şi aţa, fără a executa un plan bine pus la punct de inginer pînă în cele mai mici detalii, ci făurind totul din propria ei fantezie, cu cele aproape 100 000 de împunsături de ac, clădirea ei de dragoste pentru feciorul dorit. Aceste creatoare anonime dintre care cele mai multe nu ştiau nici măcar să-şi scrie numele — vorbind de o perioadă de acum 25 de ani şi mai bine, de cînd datează o bună parte a colecţiei, — merită toată consideraţia şi preţuirea noastră pentru nenumăratele podoabe ce ni le-au lăsat, podoabe care au ţîşnit din concepţia lor despre frumos din inima şi mintea lor, ca dintr-un izvor ce nu seacă niciodată (pl. XLIX).

Cel mai splendid prinos de recunoştinţă pentru munca ei migăloasă de creaţie şi de dăruire, a adus-o tot feciorul de oşan, fetei care i-a cusut straiţa şi i-a dat-o îmbujorată la faţă. El s-a exprimat simplu, dar cuvintele lui au un înţeles adînc, ele sînt un poem, un poem care spune totul în cîteva cuvinte simple:

„Pe baierul străiţii mele,
scrisu-i numele tău, lele"

II. CRESTĂTURI ÎN LEMN

Pînă în a doua jumătate a veacului trecut fără nici o excepţie, în casa oşanului toate obiectele de uz casnic erau din lemn şi ceramică, inclusiv şi cele gospodăreşti.

Între puţinele obiecte de metal era securea, — ferestrăul a apărut ulterior — căldarea de fiert laptele la stînă şi ceaunul pentru pregătit mămăliga.

Am cunoscut bătrîni octogenari născuţi pe la mijlocul veacului trecut care îşi aduceau foarte bine aminte de carul de lemn în care nu exista nici un cui de fier, iar roţile erau strînse cu „gînj" de mesteacăn.

Obiectele de lemn din colecţia sînt toate din această perioadă şi ele reprezintă o gamă destul de variată ca utilizare şi ca dimensiuni de la unele mici de cîţiva cm, la altele de peste un metru înălţime şi de grosimi apreciabile.

Foarte multe din obiectele de lemn erau întrebuinţate la una dintre ocupaţiile străvechi ale oşenilor, păstoritul.

Măsurarea, prelucrarea şi păstrarea laptelui şi a derivatelor lui au determinat apariţia unor scule şi vase care au dăinuit din vremuri foarte îndepărtate pînă în zilele noastre.

Cel mai mic obiect din colecţie şi care se întrebuinţează exclusiv la măsuratul laptelui de oaie — cînd acesta nu umplea o cupă — (unitate de volum etalon la măsuratul laptelui de oaie) are numai 11,5 cm lungime. Aceasta unitate de măsură numită „acău" are 5 secvenţe egale fiecare cu cîte 10 subdiviziuni, total 50. Se introducea în cupă şi se numărau subdiviziunile care au ajuns în lapte, iar proprietarul oilor ale căror lapte se măsura, primea după fiecare subdiviziune cîte o cupă de lapte.

Ar fi interesant dacă s-ar găsi „răboaje" vechi pentru a afla numărul oilor de la stîni, precum şi cantitatea de lapte provenită la „mulsul la cupă", adica la sîmbră, însă acestea nu există.

În legătură cu aceasta mă văd obligat să lămuresc şi împrejurarea, poate necunoscută şi anume de ce nu există răboaje vechi? Răspunsul este foarte simplu; pentru că nu s-au păstrat, deoarece după fiecare strîns de brînză „pe gazdă" (adica pe proprietar), păcurarul anula prin cioplire semnele care au arătat cantitatea de lapte provenit la sîmbră proprietarului respectiv, aşa că în mod practic, cînd „ieşea ultima brînză" adică atunci cînd ultimul proprietar care avea oi la stînă îşi primea laptele cuvenit, prin ultima tăiere a răbojului, acesta în mod practic dispărea. Aceasta este povestea din veac a răboajelor.

Vesela este reprezentată prin cîteva „linguri păcurăreşti" dintre care un exemplar — găsit la o stînă de oi pe dealurile Cămărzănii — este foarte interesantă. Mînerul este format dintr-o linie frîntă, prima secvenţă se ridică din buza lingurei propriu-zise, iar secvenţa secundară — mai lungă de două ori decît prima — este pirogravată geometric, avînd şi ceva semne pe care nu le-am putut descifra (pl. L).

„Piuţă la sare"

Este o piesă foarte interesantă lucrată din lemn de nuc, masivă, avînd o coadă groasă şi lucie de întrebuinţare în vreme de mai bine de un veac. Este preţioasă pentru că are zdrobitorul („maiul") din piatră de rîu în formă alungită în patru colţuri, care fie că a fost găsit întîmplător, fie după multă căutare, servea foarte bine la sfărîmarea bulgărilor de sare prin greutatea şi masivitatea lui (L).

„T i p e r n i ț ă"

Servea la tocatul condimentelor sau mai precis a piperului. Exemplarul din colecție are formă lunguiață, suplă, avînd gravate cîteva linii oblice în stil geometric. Tocătorul s-a rupt de repetata întrebuințare, așa că fostul proprietar a fost nevoit să-i adauge o plăcuță de metal în partea inferioară, pentru a se mai putea servi de acest obiect.

„I ț î i a"

A fost o unitate de măsură pentru volum. Înaltă de 21 cm avînd același diametru la gură ca și la bază (8 cm) și o formă ce seamănă cu o amforă de proporții mai mici, fumul din vatra caselor bătrîne lăsîndu-și urmele asupra acestui obiect, l-a înegrit de tot, avînd impresia că este confecționat din lemn de mahon. Este singurul exemplar pe care l-am văzut, am auzit însă vorbind pe bătrîni despre astfel de măsuri. — (volumul=0,75 l)

„P o d i ș o r p e c o l ț"

Singura etajeră în casele vechi din Țara Oașului, era „podișorul" care de obicei avea formă dreptunghiulară și se atîrna pe perete. Avea două uși mici sau fără uși, cu cîteva rafturi de lemn, exteriorul fiind încrestat.

Existau însă — este adevărat că mult mai rar — și „podișoare" care se așezau în colțul camerei avînd forma de triunghi la care unghiul mare avea 90 de grade, iar cele două laturi ale acestuia acopereau o mică parte din colțul în care erau atîrnate. Din cauza acestui amplasament, ele au fost cunoscute sub denumirea de „podișor pe colț".

Exemplarul din colecție provine din comuna Certeze și vechimea lui — în baza informațiilor primite de la posesorii lui — datează din mijlocul veacului trecut.

E pur și simplu uimitor cît simț al frumosului și cîtă răbdare a trebuit să aibă marele artist anomim din mîinile căruia a ieșit aceasta bijuterie de lemn.

Mirarea ne este și mai mare cînd ținem seama că acest obiect de uz casnic confecționat cu atîta artă, servea la păstrarea unui zdrob de sare în „sărărița" de lemn și a puținului ulei de dovleac sau de floarea soarelui, cu alte cuvinte a sărăciei de odineoară a oșanului. În acea perioadă uleiul era „bătut" adica presat în „oloierniță de lemn", de care au existat în fiecare așezare oșenească pînă la începutul acestui veac și de care bătrînii satelor încă își mai aduc aminte.

Privind acest obiect, ornamentele lui şi mai ales aşezarea lui dreptunghiulară, ne dau impresia de stabilitate şi de mare echilibru. Creatorul a utilizat lemnul pe care-l avea din belşug la îndemînă, croindu-şi la început cîteva şipci în formă patrată, altele dreptunghiulare, adica ceva mai late şi utilizînd în exclusivitate cuţitul le-a încrestat marginile acestora din urmă, aşa că apare evident creasta zimţată, iar la şipcile mai înguste prin încrestarea marginilor a făcut să apară o linie dinţată foarte regulată, continuă.

În felul acesta a procedat la încrestarea unui număr de 6 şipci dreptunghiulare şi 10 mai înguste, cioplind încă 2 şipci în care a lucrat în relief mici pătrăţele aşezate cu colţurile în jos şi segmentate exact în două de o linie verticală mediană formînd în felul acesta o înlănţuire de triunghiuri. Dintre aceste două ornamente unul a fost aşezat chiar la baza obiectului, iar al doilea a fost plasat la mijlocul faţadei superioare. Acest podişor luat fie în ansamblu, fie prin părţile componente, este un exemplu grăitor şi convingător despre arta cioplitului în lemn din Ţara Oaşului (pl. LI).

„Trunchi de altar"

Acest obiect a servit ca suport la masa altarului unei bisericuţe de lemn construită chiar la începutul veacului al XVII-lea şi este cea mai veche şi mai masivă piesă de lemn din colecţie.

Stejarul falnic de bună seamă multisecular din care a fost cioplit a rezistat de-a lungul veacurilor (peste 350 ani) dovedindu-ne astăzi că şi în aceea vreme îndepărtată oşenii au avut dezvoltat simţul frumosului şi nu s-au mulţumit a pune în acest scop un simplu trunchi de lemn, ci l-au cioplit dîndu-i o formă a două trunchiuri de con suprapuse; cel din jos cu baza inferioară mai larqă are capitelul bombat şi ornat cu încrestături ovoidale. Deasupra lui un alt trunchi de con neornat cu partea superioară la fel de groasă ca şi baza trunchiului de con inferior, ocupînd 2/3 din lungimea totală a acestui obiect înalt de 104 cm şi avînd diametrul în partea mai groasă de 43 cm (pl. LII).

Mă voi opri acuma asupra unor stîlpi de susţinere a „cununii" de lemn de-a lungul pridvorului, care se numesc în Ţara Oaşului

„Săgeţi"

Săgeţile la care ne referim au făcut parte dintr-un ansamblu de coloane de lemn care susţineau o parte a „cununei" de la o casă veche din Negreşti de pe la mijlocul veacului trecut, construită pînă la ultimul cui în întregime din lemn, deoarece atunci lemnul de construcţie nu era problemă, copaci de stejar găsindu-se din ambundenţă şi din ei se clădea întreaga clădire.

În arhitectura caselor din Ţara Oaşului „săgeţile" reprezintă o trecere de la tipul vechi fără pridvor, la cel nou, modern, care în majoritatea cazurilor are un antreu închis, foarte rar deschis, iar stîlpii de susţinere sînt din cărămidă presată sau din chirpici, foarte rar din lemn.

„Săgeţile" au fost utilizate în scopul de a susţine acea parte a „cununei" de lemn care se întindea deasupra pridvorului şi numărul lor varia în funcţie de lungimea acestuia; la început, pe jumătatea lungimii casei, apoi pe întreaga parte din faţă şi cu timpul a cuprins unul sau chiar ambele capete ale acesteia. Aceşti stîlpi de lemn în cele mai dese cazuri au fost ciopliţi — pînă la înălţimea grilajului care închidea coridorul (cca. 80—100 cm) — „în patru dungi" apoi de aici în sus numărul feţelor se dubla avînd forma octoganală. Uneori „săgeţile" erau lucrate la strunguri manuale rudimentare. Dar cei mai reprezentativi stîlpi de lemn — dintre care fac parte şi cei din colecţie — sînt lucraţi cu securea „în patru dungi" avînd crestături, care pe segmente întregi amintesc foarte mult de coloana infinită a marelui gorjan (pl. LIII).

Masă de lemn

Puţine au fost obiectele care au mobilat casa oşanului. Unul dintre acestea — şi încă unul nelipsit — a fost masa.

În perioada din care datează masa din colecţie (pl. LIV) — prima jumătate a veacului trecut, — o bună parte din casele oşeneşti erau monocelulare, dar tipul de construcţii care a început să se generalizeze şi care a dăinuit masiv pînă înainte de 1944 a fost casa cu trei încăperi adică: „tinda" în care se intra de afară şi din care se desprindeau două încăperi una la dreapta şi alta la stînga, „casa" era camera în care locuiau toţi membrii familiei şi „cămara" era camera de alimente, locul în care oşenii îşi depozitau puţinele rezerve de hrană. Excepţiile de la acest tip de locuinţă se puteau număra pe degete.

Fără nici o excepţie, toate casele erau cu pămînt pe jos, duşumeaua apărînd ici — colea extrem de rar între cele două războaie mondiale, pentru ca astăzi să se extindă considerabil.

Am spus toate aceste amănunte cu gîndul de a încerca să transpun cititorul în mediul natural în care a stat această masă — ca obiect de utilizare zilnică — peste 100 de ani cu cele patru picioare pe pămînt, din care cauză după zeci şi zeci de ani au început să se degradeze părţile lor inferioare, astfel că a trebuit să li se adauge cîte o proteză ca să ajungă la înălţimea de 45 cm.

Deasupra era aşezată o scîndură masivă dintr-o singură bucată de lemn, groasă de 5 cm în formă dreptunghiulară (56×78 cm) cioplită din secure aşa că întreaga masă avea înălţimea de abia 50 cm. Ne putem închipui ce joasă a fost înainte de a i se adauge protezele.

Cele patru părţi laterale care formează sertarul — în care se ajunge

prin deplasarea capacului — sînt late de cîte 35 cm fiecare, confecționate tot din cîte o singură bucată de scîndură lată, capetele fiind prinse în jgheaburi făcute în părțile superioare ale picioarelor și fixate aici prin cîte trei cuie de lemn, la fiecare capăt.

Dacă masa a fost atît de joasă „lada cu spate", „laița" și scaunele a trebuit să fie proporțional de scunde, iar casa prin mijlocul căreia trecea (pe sub grinzile care srijineau tavanul de scînduri) „meștergrinda" nu depășea de cele mai multe ori înălțimea unui om, ba erau multe case atît de joase încît nu puteai sta în ele decît aplecat.

B a l t a g u l

Dintre obiectele de metal mă voi opri numai asupra unuia singur și anume asupra baltagului (pl. LIV), aparținînd unuia dintre ultimii păcurari de profesie din Țara Oașului, care l-a însoțit o viață întreagă la oi (numele lui era Oniga Văsîi din satul Racșa).

Are lungime de 15 cm și lățimea lamei de 8 cm. În ornamentarea lui au fost utilizate elemente geometrice cu care ne-am mai întîlnit și la cusături și la crestături în lemn, precum și elemente decorative întîlnite la ceramica din Vama.

Meșterul a decorat acest baltag luînd multiple elemente din arta populară, fie că e vorba de „brazi" cusuți cu acul pe pînză, fie de „crestături" în lemn sau elemente de ornamentică utilizată la ceramică, transpunîndu-le pe metal doar pe o suprafață de cîțiva centimetri pătrați.

Bătrînul păcurar a mai avut și un fluier tot din metal — din „aramă" cum zicea el — dar care încă înainte de anul 1940 a fost sechestrat de un agent fiscal pentru neplata impozitului. Ne putem închipui cîte amărăciune a simțit în suflet ciobanul crestelor însorite din Țara Oașului, care din cînd în cînd mai cînta din fluier ca să-și aducă aminte de tinerețe și de bărbăție.

Pierderea fluierului — al celui mai drag și mai intim prieten al său — i-a grăbit sfîrșitul, murind cu dorința neimplinită de a mai cînta încă odată, din fluierul său drag, „Horea oilor".

Spațiul limitat nu ne-a permis o privire asupra ceramicii de Vama și icoanelor pe sticlă, aceasta urmînd a o face în viitor.

IONIȚĂ G. ANDRON
(Negrești — Oaș)

NOTE

1 *Szatmár vármegye* (Monografia județului Satu-Mare), cap., Populația județului Satu-Mare, pag. 272, fotografia intitulată *„Port popular valah din Oaș"*.

2 Muzeul de istorie Satu-Mare. Colecția de fotografii etnografice a profesorului Iosif Schneider (1925) din Oaș. Fotografia „tineret din Racșa" în care din cele peste 20 de fete numai o singură fetiță de cca. 10 ani are cămașă cu pieptar și acesta îngust, restul fetelor sînt toate cu cămăși cu „umere".

3 Ion Mușlea, *Cercetări folclorice în Țara Oașului*, Cluj, 1932. — Fotografiile nr. 1 din planșa II și fotografia nr. 1 din planșa V.

4 Tancred Bănățeanu, *Portul popular din Țara Oașului*. Caiete de artă populară, ESPLA, București, 1956, pag. 8.

5 Tancred Bănățeanu, *op. cit.*, fotografiile nr. 37, 39 și 40.

GLOSAR DE TERMENI DIALECTALI ȘI SPECIALI

„Umere" Decorul principal al cămășilor vechi femeiești și bărbătești.

„colți". Cusătură în zig-zag, de obicei îngustă de cîțiva mm.

„Partă" Cîmp ornamental în formă de fîșie la diferite piese de port sau la țesături în teară, mai nou și la panglici din comerț.

„Cheptar" Platca patrată sau dreptunghiulară care decorează partea superioară a cămășilor femeiești.

„Incrățele" Îndoirea repetată și suprapusă a pînzei în porțiuni mărunte, pentru a fi prinsă sub cheptar, umere, etc.

„Mniierîu" Albastru.

„Pogmata" Gulerul cămășii bărbătești.

„Trăsură" O cusătură simplă, în linie, monocromă.

„Creste" Partea inferioară, terminală a pindileului.

„Zgardă" Zgărdana, principala podoabă la gît.

„Bradzi" Orice ornament cusut pe pînză.

„Teară" Război de țesut.

„Baier" Diagonală de pînză ornată care susține straița peste umăr.

COLECȚIA DE CUSĂTURI

Pieptare	100 buc.
Umere (femeiești)	30 buc.
Umere (bărbătești)	26 buc.
Gulere la pindileu	40 buc.
Creste la pindileu	50 buc.
Mînecări	8 buc.
Pomnușori	16 buc.
Brazi pe mînecă	25 buc.
Pogmată	30 buc.
Fodrițe	30 buc.
Straițe	42 buc.
Baiere la straiță	15 buc.
Diferite fragmente de broderii	100 buc.

UNE COLECTION DE L'ART POPULAIRE

(Résumé)

Dans l'article est présentée une partie de la collection d'art populaire de l'auteur, notamment des tissages sur toile et des entailles en bois ramassées avec passion et méticulosité dans un intervalle de plus de 50 ans, et comptant des pièces dès le milieu du siècle passé jusqu'à présent, même un objet en bois du commencement du XVII-ème siècle.

L'auteur analyse les plus représentatives pièces du si original port populaire du pays d'Oaș', en insistant sur quelques champs ornamentaux particulièrement précieux par la technique dans laquelle ont été confectionnes et par la très riche chromatique utilisée, qui leur donnent la caractère d'unicat.

En partant des entailles en bois faites par les hommes dans une période antérieure — il y a des disaines d'années — quand leur vie était extremmement difficile, l'auteur arrive á la conclusion qu'ainsi que les fammes du pays d'Oaș sont inégalables dans les tissages à l'aiguille, les hommes ont né le sens de l'harmonie et de l'équilibre qu'ils transposent en bois', ayant quelques pointe commune avec le grand sculpteur roumain Constantin Brâncuși.

METODE ÎN CERCETAREA TIPOLOGICA ȘI STILISTICĂ A ARHITECTURII POPULARE

Ținuturile nordice ale țării — județele Satu-Mare și Maramureș cuprind o zonă geografică complexă, cu munți, dealuri, cîmpii, încît acestea permit comparații stilistice și urmărirea originii diferitelor tipuri de case țărănești și biserici de lemn.

Asemenea cercetări au fost intreprinse pentru prima dată între anii 1962—1963 în urma cărora s-a publicat articolul „*Contribuții la tipologia arhitecturii de lemn în regiunea Maramureș*" apărut în revista „Monumente istorice, studii și lucrări de restaurare" din 1967 a D.M.I.—C.S.C.A.S.

Cercetările tipologice — deocamdată cu caracter preliminar — au fost extinse asupra zonei de cîmpie în scopul generalizării rezultatelor într-un studiu de stilistică. În prezent este în curs elaborarea lucrării intitulate *„Cercetări stilistice a arhitecturii populare din zona nordică a țării"*.

Rezultatele — în parte publicate — le vom rezuma doar în măsură să scoatem în evidență metodele folosite în tipologie și stilistică.

Inventarierea tipologică a bisericilor din lemn a fost începută nu de mult în țară. Articolul „Contribuții la studiul tipologiei bisericilor de lemn din Țările Romîne" de Virgil Vătășianu apărut în Anuarul Institutului de istorie din Cluj, III, 1960, pag. 27 — 35 scoate în evidență faptul că cercetările în faza actuală în domeniul tipologiei au caracter ipotetic. Reiese din această lucrare, că în etapa actuală a cercetărilor este nevoie să se acumuleze datele problemei. După lucrările lui Coriolan Petreanu din anii 1927—1931, ce cuprind județele Cluj, Bihor și Arad, cercetările au fost continuate în fosta regiune București și raionul Strehaia de Radu Crețeanu (1964) și în județul Mureș, de Olga Greceanu (în 1967). Numai în Maramureș s-a făcut tipologia bisericilor din lemn paralel cu cea a caselor țărănești.

Tipologia caselor țărănești este tratată, de altfel, în literatura de etnografie. Înglobarea ambelor categorii de clădiri în cadrul istoriei arhitecturii este întemeiată pe asemănarea sistemului constructiv (deși în scopuri monumentale au asimilat elemente din diferite stiluri culte. Vezi: Grigore Ionescu, Istoria arhitecturii în România 1964-65 vol. I-II.)

Am extins studiul asemănărilor și asupra răspîndirii tipurilor de biserici și case, găsind că deși teritoriile nu sînt identice, există totuși o asemănare între zonele unde sînt răspîndite.

Față de înventarierea uzuală a bisericilor după plan și turn, elementele tipologice în aceste ținuturi sînt de o diversitate mai mare, alcătuind trei grupe de elemente atît la case, cît și la biserici: 1) Materialele de construcție; 2) Formele planului; 3) Formele acoperișului (inclusiv turnul la biserici). Vezi tabele 1, 9, 10, 11, 12. La case, materialele de construcție sînt de proveniență locală, deosebindu-se potrivit altitudinii locului: zona bradului, stejarului, fagului (deal) și zona de cîmpie. Vezi tabele 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8. După acestea s-a format gruparea tipurilor și zonelor de case. Datorită dimensiunilor speciale, materialele de construcție a bisericilor din lemn, erau aduse, mai totdeauna de la distanțe mari (chiar și biserici demolate), neavînd în acest fel amprenta specifică a locului. Deosebiri de materiale există și la biserici, majoritatea sînt din stejar, sau ulm, doar una singură este din brad, cea din Moisei. Toate bisericile sînt construite din bîrne cioplite, care ating uneori 40—80 cm lățime. Sînt biserici și din paiantă — ca și casele din zona fagului — cu pereții pe ambele fețe tencuite. Datorită sistemului constructiv adecvat fiecărui material utilizat, caracteristicile zonei de munte, deal și cîmpie există atît în construcția bisericilor, cît și a caselor. Pe cînd casele s-au putut clasifica după zonele de altitudine, tipurile de biserici sînt grupate după alt sistem. Vezi tabele 13, 14, 15. În cadrul grupelor, tipurile de biserici, urmează modelul din apropiere, de obicei cea mai veche clădire din grup pe care o considerăm prototip (sînt cazuri cînd prototipul original a dispărut și altul îl înlocuiește parțial). În acest sens și tipurile de biserici depind de locul unde au fost construite, le influențează mediul ambiant.

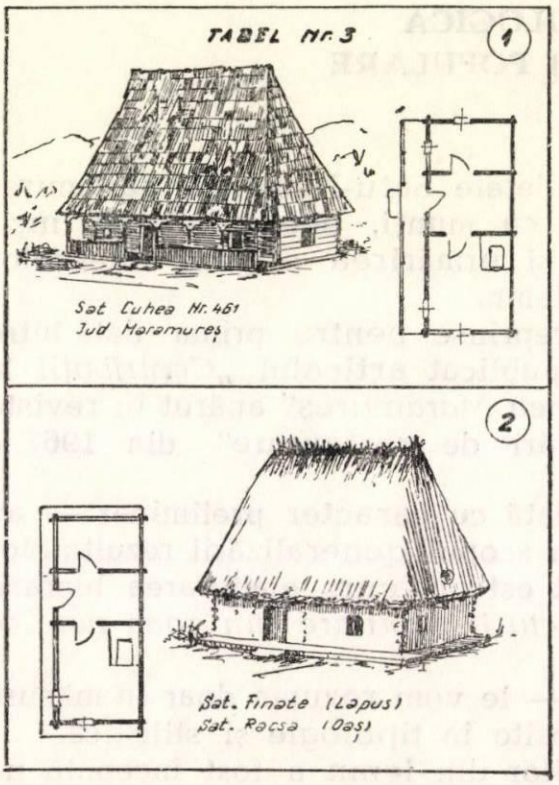

Fig. 1. 1 ; Casa nr· 461 din satul Cuhea jud. Maramureș; 2; Casa din satul Racșa mutata în Muzeul satului din Negrești.

Localizarea originii grupelor s-a făcut după metode asemănătoare la case și biserici. S-au căutat factorii locali, care au contribuit la răs-

pîndirea tipurilor: a) altitudinea cu anumite materiale locale; b) prototipul existent în acel loc, urmat de întregul grup. Ambele se manifestau și la case și la biserici însă a) predomină la primul, iar b) la al doilea. Demonstrarea existenței prototipurilor de case este îngreunată de raritatea exemplarelor vechi, dar obiceiurile locale urmate denotă existența unor prototipuri dispărute.

Originea grupelor nu se confundă cu formarea unor grupe. Formarea tipurilor (care alcătuiesc grupa) se urmărește după diferențele de material, plan, acoperiș etc. (Menționăm că grupele elementelor nu sînt complecte, evidențiem cele trei feluri mai importante, dar sînt amestecate între ele elemente ale sistemelor constructiv și ornamental, încă puține la număr). Am stabilit tipurile după frecvența unor elemente, iar din frecvența tipului pe un teritoriu au rezultat grupele și din mai multe grupe s-au format zonele cu caracter tipologic unitar. La clasificarea în trei grupe a elementelor am folosit simboluri algebrice pentru a ușura înregistrarea lor. (Figurile de pe tabele sînt notate cu aceste simboluri). Divizarea individuală și gruparea concentrică cu rază tot mai mare este o metodă uzuală în științele naturale. Prezentarea pe tabele și grafice simplifică urmărirea unui mare număr de date.

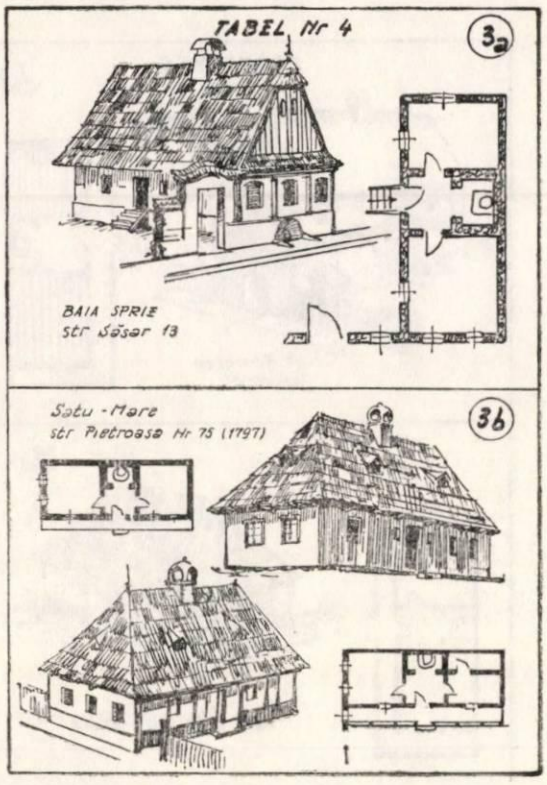

Fig. 2. 3a: Casa din Baia Sprie str. Săsar 13. 3b: Casa demolată din str. Pietroasa nr. 75 în orașul Satu Mare, construită în anul 1797. Casa în Satu Mare str. Gh. Coșbuc.

Fără să intrăm în detaliile inventarului de elemente (prezentate pe tabele) îndeobște cunoscute, dăm cîteva exemple despre grupe și zone — considerîndu-le, ca o contribuție nouă — (proprie la studiul clasificării tipurilor și formelor de construcții).

La gruparea caselor și bisericilor deopotrivă am scos în evidență planul clădirilor cu pridvor și fără de acesta. Zonele de răspîndire a acestor tipuri de case și biserici nu sînt suprapuse identic. Casele fără pridvor (cu strașina lată, sînt în majoritate în zonă de deal din paiantă, iar în zona intermediară deal-munte au pereții din bîrne), ca și bisericile fără pridvor de tipurile A și B și sînt preponderente în sudul ținutului, dar au grupe și la nord (casele din Oaș și biserica de tip A).

Intrarea vestică la tipul A se deosebește de intrarea sudică la tipul B. Nici planul, nici intrarea nu domină toată zona de munte (nord) sau zona deal (sud) dar totuși tipurile A și B sînt specifice acestor zone.

Caselor cu pridvor lateral specifice zonei de munte le corespunde în multe privinţe biserica de tip 1 A fără a le întîlni numai acolo. Grupele 1A sînt intercalate între mai multe grupe de alt tip. Coiful este elementul de legătură a tipului 1A cu celelalte grupe. 1A în zona de munte în apropierea tipului A are coif la fel în tipul i 1. În zona dealurilor asemănător cu tipul B și 1A are coif de tipul k 1, iar în sudul ţinutului 1A au coifurile asemănătoare cu 1 B de tip b1. Din această subdiviziune a grupelor de biserici după coif, presupunem că 1A formează o zonă intermediară, influenţată de celelalte tipuri, fiind provenită din sud. Tipul 1B, la fel cu pridvor, este de provenienţă sudică și constituie o zonă intermediară între ţinutul vecin și zona tipului B.

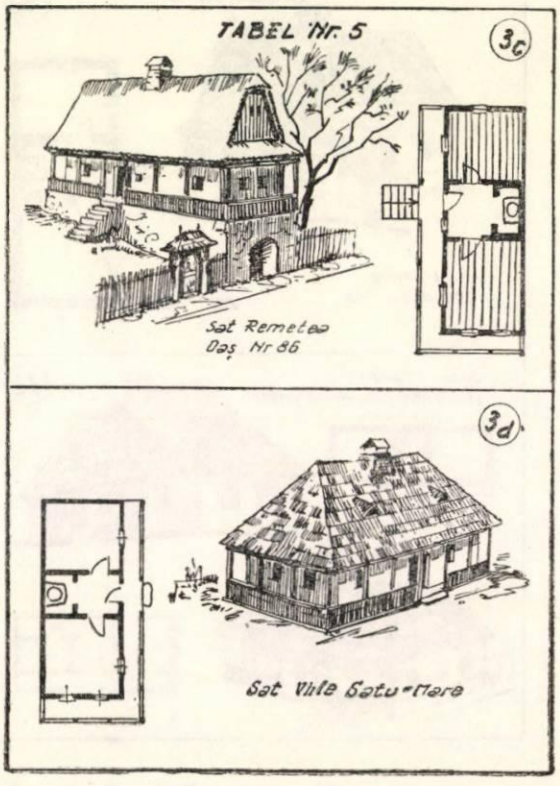

Fig. 3. 3c: Casa nr. 85 satul Remetea Oaș 3d: Casa în satul Viile Satu Mare.

Stabilirea zonelor locale (specifice unui loc, de exemplu A, B) sînt relative, limitate de stadiul preliminar al cercetărilor ţinuturilor vecine. Stabilirea zonelor intermediare este mai sigură, deoarece toate zonele ar putea fi privite avînd interferenţe între două zone vecine. Deocamdată nu putem însă stabili locul fix de unde provin aceste influenţe.

Formarea tipurilor este determinată pe de o parte de natura materialelor, iar pe altă parte de funcţia clădirii. Importanţa materialului era mai mare la case, însă și la biserici influenţează sistemul constructiv și prin aceasta contribuie la schimbările de stil.

Mijloacele de construcţie sînt materialele și tehnica, iar scopul este funcţia, adică destinaţia clădirii. Schimbările condiţiilor de funcţionare influenţează în mare măsură modificarea elementelor de arhitectură ca de ex. tinda, prispa, forma acoperișului etc. Studiul funcţiei acestor încăperi ușurează înţelegerea evoluţiei lor. Tinda de ex. este locul pentru cuptorul de pîine, are un coș deschis (așa se poate capta fumul care iese liber din gura cuptorului) fiind totodată și un afumător. Colectarea fumurilor din sobele camerelor, determină locul central

a tindei în casă, care astfel devine și antreu. Tinda a păstrat funcția sa de antreu, fiind așezată în centrul construcției, la casele zonei muntoase, unde cuptorul a fost mutat în cameră (datorită unei inovații, opritorul de fum este la gura cuptorului, iar opritorul de scîntei în pod).

Prispa (pridvorul) este utilizată ca loc pentru depozitare temporară și uscătorie, din care cauză se evită orientarea nordică. Acoperișul protector la ferestre avea pe vremuri un rol important, deoarece le ferea de intemperii (de exemplu bășica folosită ca geam). Astfel se explică ca la ferestrele pe fațada laterală de pe stradă era prispă și casa a fost retrasă puțin de la drum. Unde această fațadă, devenită principală, a primit un fronton, prispa a fost eliminată, dar la terminarea zidului s-a mai păstrat strașina (chiar și ca ornament). Există însă grupe de case, cu acoperiș în patru ape aliniate spre stradă. Diferitele forme de acoperiș teșit sînt urmarea tocmai a acestei alinieri. Frontoanele de fațadă reprezentau inițial intrări și aerisiri la pod, păstrînd încă două ferestre.

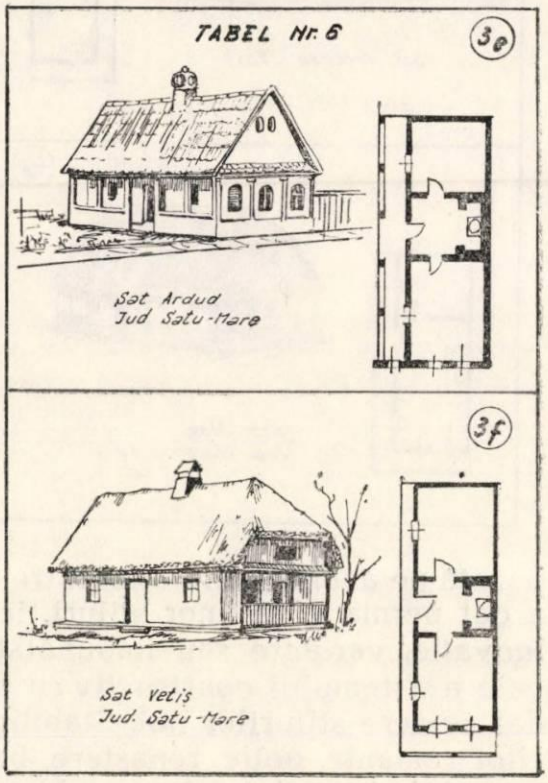

Fig. 4. 3e: Casă în satul Ardud jud. Satu Mare; 3f: Casă în satul Vetis jud. Satu Mare.

Factorii care determină tipurile și răspîndirea lor pe grupe și zone (materiale, funcția, obiceiuri locale, naționale, sau unele prototipuri) nu sînt suficiente pentru a explica cauzele schimbărilor de stil la biserici. Funcția și amplasamentul la biserici nu se schimbă, sînt fixate de canoane. Materialele de construcție nu au origine locală, această influențează numai asupra sistemului constructiv. Obiceiurile, principiile estetice și prototipurile au rol în formarea stilului. Din răspîndirea grupelor tipologice s-au putut trage unele concluzii. Frecvența, adică repetiția, (obiceiul), a contribuit la formarea grupelor. Stilul, însă, nu putea să rezulte din repetarea prototipurilor. Cele patru prototipuri de biserici erau variantele aceluiași stil existent în prealabil. Care au fost motivele devenirii unor stiluri? După părerea multor istorici ai arhitecturii — începînd de la Vitruviu — se consideră că însușirile materialului de construcție și funcția au determinat inovații în sistemul constructiv, cărora le corespundeau forme estetice noi, adecvate. Parcurgerea acestui drum în cercetare ne-a dus la studiul progresului tehnic în istoria construcției caselor și bisericilor. Metoda folosită este

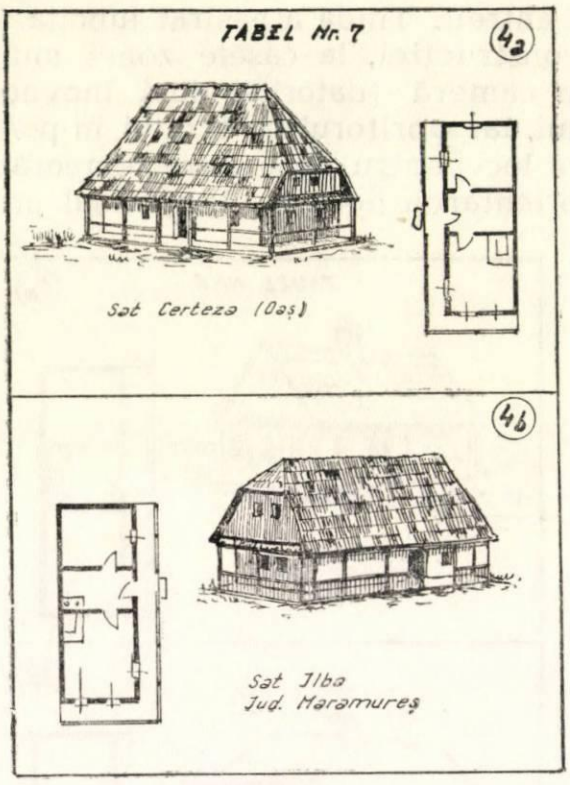

Fig. 5. 4a: Casă în satul Certeza (Oaș), 4b: Casă în satul Ilba jud. Maramureș

bazată pe analiza corelației între tradiție — inovație. Păstrarea tradițiilor a dat permanență unor stiluri, iar inovația le schimba treptat. Nu orice inovație, variante sau imbunătățiri au modificat stilul. Inovațiile radicale a sistemului constructiv cu noi posibilități estetice — realizate — au dat naștere stilurilor noi. Stabilirea etapelor istorice de apariție a stilurilor romanic, gotic, renaștere, baroc au ajutat în acest ținut înțelegerea timpului și mediului în care bisericile de lemn au asimilat elemente din aceste stiluri. Răspîndirea tipurilor în diferite etape istorice s-a putut urmării și cu ajutorul graficului de mai jos:

Tipul planului	A					B					1A					1B					
Tipul coifului	il	il fl	ll	1	ol	il	il fl	kl	ll	—	il	il fl	kl	ll	ql	il	il fl	kl		p_1	
1 800—1 900	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	2	4	—	1	—	—	—	—	1	10
1 700—1 799	2	6	—	—	—	—	1	1	1	—	5	2	8	3	1	—	—	—	3	1	34
1 600—1 699	4	—	—	—	1	—	2	3	4	1	—	3	2	—	2	—	—	1	—	—	23
1 300—1 600	—	1	2	—	—	—	—	1	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	1	6
Total coif	6	7	2	—	1	—	3	5	5	1	7	8	14	3	4	—	—	1	3	3	
Total plan	16					14					36					7					
Total biserici	73																				73

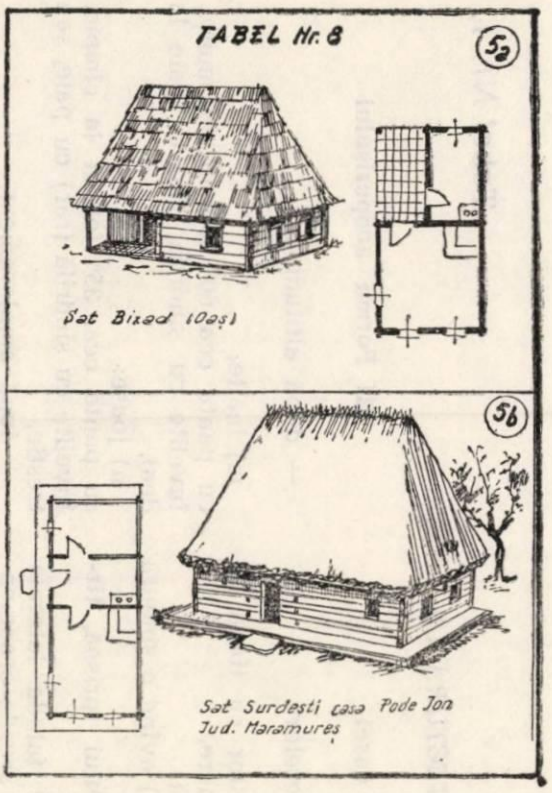

Fig. 6. 5a: Casă din satul Bixad (Oas), 5b: Casa lui Pode Ion, monument istoric în satul Surdești jud. Maramureș.

Identificarea inițiatorilor acestor stiluri și condițiile politice — economice în care au luat ființă s-au dispăreau, au intregit imaginea despre formarea stilurilor. Istoria arhitecturii în aceste ținuturi chiar cu exemple mărunte, provinciale (care au totuși înrudiri cu modelele principale ale stilului) permite un studiu detailat despre progresul în artă, tocmai în această ramură a ei, care este cea mai legată de practică și evoluează paralel cu viața economică și care deși avînd cauze proprii, specifice, duce înainte desvoltarea.

ADALBERT TÓTH
(Satu-Mare)

Tabel Nr. 1.

ELEMENTELE DE ARHITECTURĂ LA CASE

I. Materialele de construcție

— după altitudinea locului

a) Zona bradului:
la case se folosesc bîrne rotunde.
b) Zona stejarului:
este folosit exclusiv lemnul cioplit, lățimea maximă 80 cm.
c) Zona fagului:
la casele de paiantă este folosit ca bîrne scurte și subțiri provenite din păduri de pe dealuri și cîmpii.
d) Zona de cîmpie:
folosesc pămînt bătut, chirpici, cărămidă, unele case vechi au schelet de lemn în zid.

II Planul casei

— distribuția camerelor

e) casă de agricultor cu tinda situată între două camere,
f) casă păstorească
cu antreu (sau tindă) avînd o singură cameră laterală
— poziția pridvorului (prispă, tîrnat).
g) pridvor (P.) pe fațada laterală cu stîlpi scluptați și arcade ornamentale.
h) P. lateral cu stîlpi simpli
i) idem continuat și pe fațada dinspre stradă,
j) P. numai pe fațada din stradă, lateral cu streașină lată,
k) P. retras pe un colț înspre curte.
l) streașină lată cu soclu înălțat de la sol, lat cca. 70 cm. din pămînt.
— Pe o latură (idem cu j)
— Pe două sau trei laturi a casei,

III Forma acoperișului

— după altitudine:

m) înalte;
cu panta cca 60° folosite la munte, învelite cu șindrilă, sau cu paie la deal,
n) joase:
cu panta cca. 35° folosit la cîmpie, învelite cu șindrilă (rar) cu paie, sau trestie,
— după amplasament:
o) acoperiș (A) în patru ape; la case cu latura avale,
p) idem la case aliniate pe străzi.
q) A. în două ape cu o mică teșitură deasupra frontonului, iar dedesubt o streașină mare,
r) idem cu o teșire formînd a treia pantă de lungime mijlocie, fronton și streașină mică,
s) idem cu teșire cu pantă lungă.
t) teșitură mică, fronton mare și streașină mică,
u) în două ape, cu fronton și streașină ornamentală,
v) idem fără fronton
— Teșitura este pe fațada din stradă,

Tabel despre zonele și tipurile de case.

TABEL Nr. 2.

ZONELE ŞI TIPURILE DE CASE

(Vezi tabel Nr. 15 şi de la 3 la 8.)

1. Zona de munte:

cu case tip „de la munte" compuse din elementele: a, b, e, g, m, o, aliniat pe stradă cu pridvor i. Sînt tencuite numai pe interior. (de ex. în satele Cuhea, Berbeşti etc.).

2. Zona de deal:

cu casa tip „de la deal" compuse din elementele c, e, l, n, o— sistem constructiv paiantă. Sînt tencuite pe ambele feţe ale zidului. (de ex. în satul Arieşul de Pădure etc.).

3. Zona de cîmpie:

cu case tip „de la cîmpie" compuse din elemente formînd următoarele grupe:

a — Case de la oraşe, lîngă munte (de ex. Baia Mare, Sighetul Marmaţiei) b, e. sau d, e, l, m, t sau u.

b — C. de la oraşe, pe şes (de ex. Satu Mare) d, e şi distribuţii de camere mai complicate h, p sau l, p.

c — c de la sate (pe deal) de ex. Remetea Oaşului şi Holod; c, şi d, e, i sau j, m, q sau r).

d — C. de la sate, din cîmpie (zona Satu Mare, compus Viile Satu Mare, Dorolt.)

e — Case germane (şvăbeşti) d, e, h, n, u.

f — Alte zone; d, e, j sau i, n, r.

4. Zona intermediară deal-cîmpie:

— Cu case tip „înspre cîmpie" compuse din: elemente formînd două grupe:

a — Sudul Oaşului: c, e, i, m, s.

b — Zona Codru şi Somcuta: c, d, e, n, t, i şi u. Sistem constructiv paiantă tencuite pe două feţe.

5. Zona intermediară munte-deal:

cu case tip „înspre deal" compuse din elemente formînd 2 grupe:

a — Nordul Oaşului (Moişeni, Bixad) b sau c, f, k, m, o, p.

b — Nordul Lăpuşului (sat Surdeşti) b, e, l, m, a.

Tabel despre zonele şi tipurile de case.

Elementele arhitecturale la biserici de lemn

TABEL Nr. 9.

I. **Materiale de construcție:**

a) Zona bradului:
Numai la Moisei este folosit ecarisat lat cca 40—50 cm.

b) Zona stejarului (și ulm):
Majoritatea bisericilor din lemn transportat.

c) Zona fagului: la prea mare distanță de la munți sînt construite cu sistem paiantă, tencuite pe ambele fețe ale zidului.

d) Zona cîmpie:
sînt construite din piatră după sistemele stilurilor culte.

II. **Planul clădirii:**

— distribuția încăperilor:

e) compuse din pronaos, naos și absidă fără pridvor, cu altar orientat spre est.

f) idem cu pridvor în fața intrării.

g) idem cu pridvor și pe alte fațade decît intrarea.

h) intrarea sudică

i) Intrare dinspre vest

j) Intrare secundară pt. preot.

k) Două intrări la altar

l) Trei intrări la altar

m) Altar cu plan dreptunghiular

n) idem pentagonal

o) idem semicerc

p) Latura de vest dreptunghiulară

q) idem pentagonală

r) Lărgiri ulterioare, pridvor nou

s) idem; la pridvorul existent

t) idem unind nava cu pronaosul și pronaos nou

u) idem la altar, lărgit egal cu nava

v) plan trilobat

z) portic în fața pridvorului

x) Bolta navei în consolă

y) idem fără consolă

III. **Forma acoperișului, turnului, diverse:**

a1) Acoperiș într-un corp.

b1) Idem în două corpuri.

c1) Idem etajat, fără foisor.

d1) Idem etajat cu foisor peste pridvor.

e1) Turn cu foișor în consolă simplă.

f1) Idem susținut cu grinzi în trepte.

h1) Idem cu foișor închis

i1) Coif: cu înălțime și grosime medie, secțiune octogonală și baza pătrată.

g1) Idem cu foișor fără consolă

k1) Idem înălțime și grosime *mare*.

l1) Idem înălțime și grosime *mică* panta bazei mică.

m1) Idem înălțime și grosime medie cu panta bazei foarte mare.

n1) Idem înălțime și grosime mare etajat.

o1) Coif cu bază pătrată cu vîrf în formă de bulb de ceapă.

p1) Idem cu bază octogonală și vîrf ascuțit.

q1) Idem cu vîrf în formă de bulb de ceapă.

r1) turnulețe la baza coifului.

s1) Brîu sau ornament sculptat pe exterior.

t1) Ancadrament la ușă de factură gotică.

u1) Nervură aparentă pe bolta navei, transversal.

v1) Idem transversal și longitudinal.

z1) Idem pe bolta altarului.

x1) Încheieturi la capătul grinzilor simplu.

y1) Idem în formă de V.

a2) Idem în forma de U.

b2) Idem în formă de L.

c2) Idem în formă de LL.

d2) Idem în formă de T.

e2) Idem în formă de TT.

Tabel despre elementele arhitecturale la biserici de lemn.

Vezi tabel nr. 10—12.

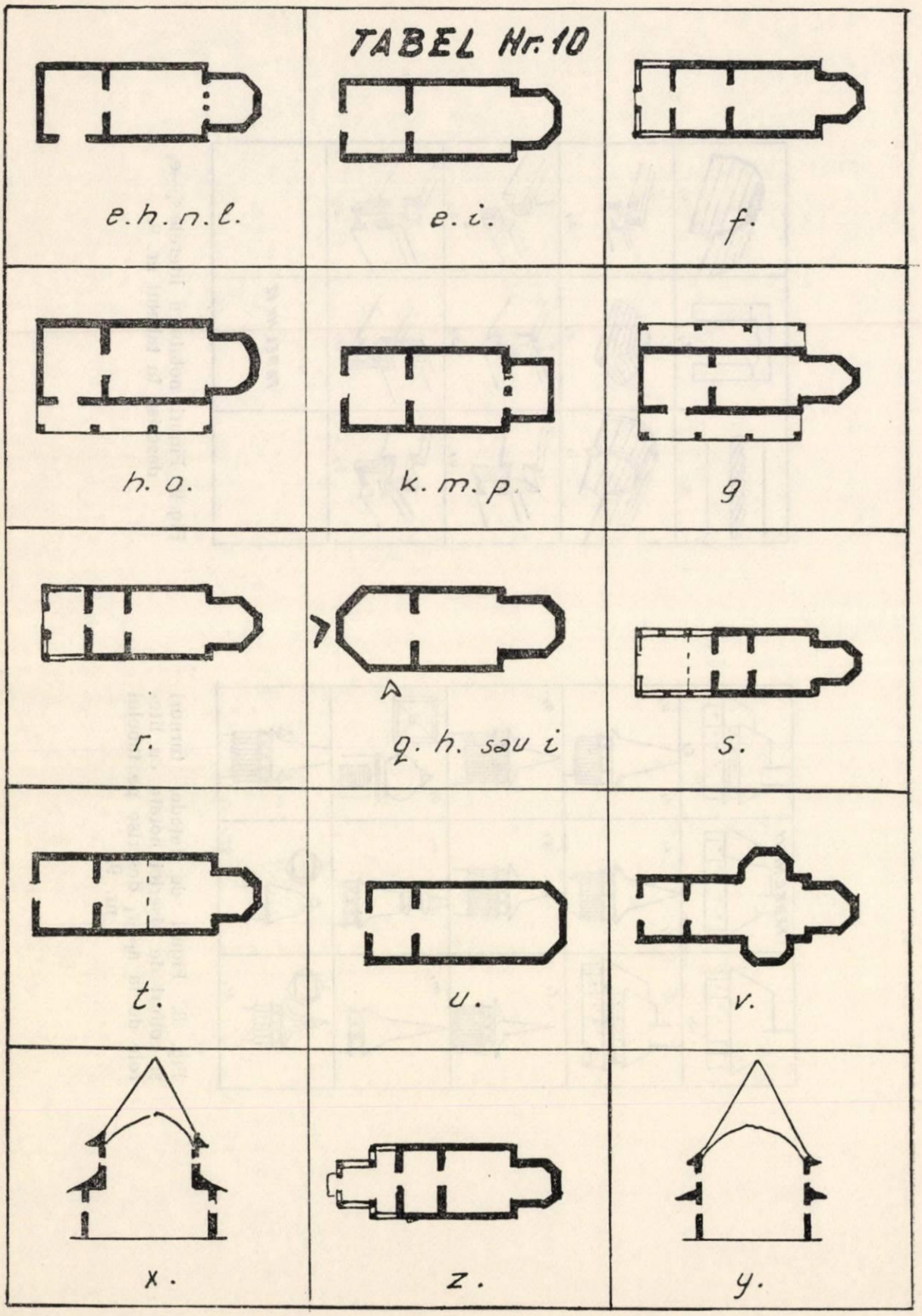

Fig. 7. Figuri despre: planuri de biserici și secțiuni, cu elemente notate cu literele de la e—y, descrise în tabelul nr. 9.

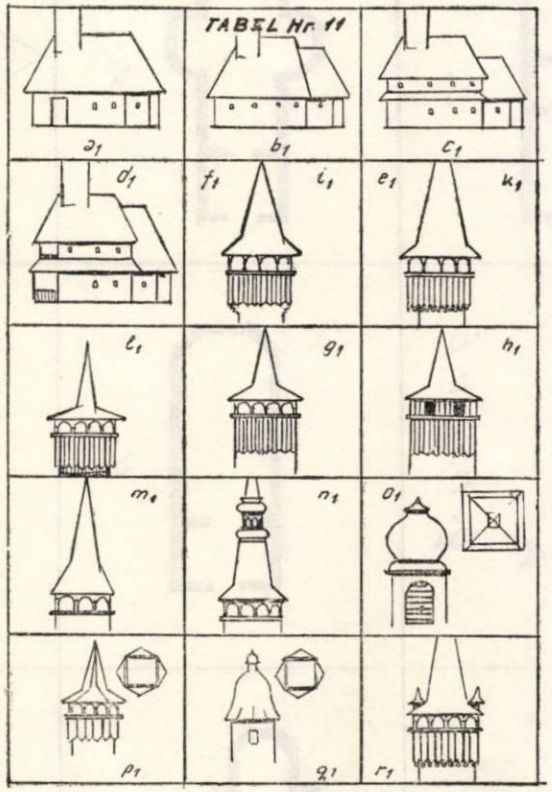

Fig. 8. Figuri de fațade, turnuri și coifuri de biserici notate cu literele de la a_1—r_1 descrise pe tabelul nr. 9.

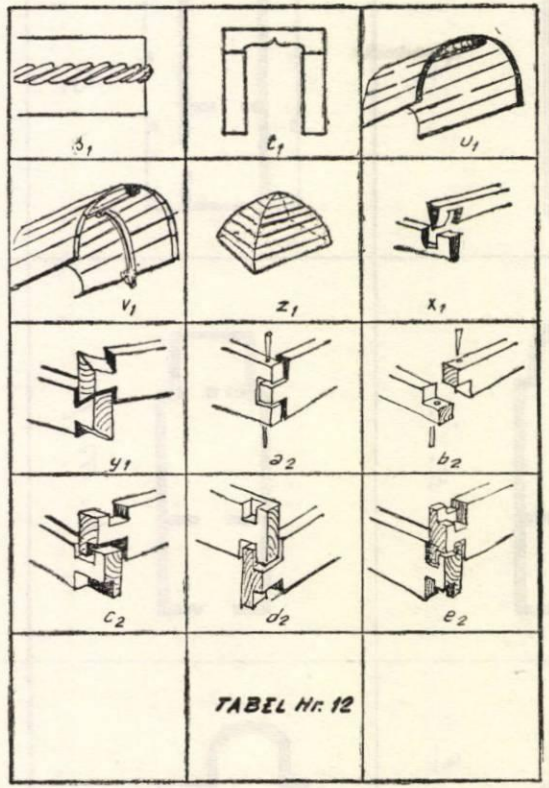

Fig. 9. Figuri notate cu literele s_1—e_2 descrise în tabelul nr. 9.

TABEL Nr 13

Tipurile de plan

TIP A
Intrarea este spre vest şi nu are pridvor. Este la grupele: 1 d, Jeud şi 1 e, Sat Şugatag.

TIP 1A
Intrarea este spre vest şi are pridvor. Este la grupele: 1 f, Bîrsana, 1 g, Săliştea, 1 h, Sisești, 1 i, Cupşeni, 1 k, Corund.

TIP B
Intrarea este spre sud şi nu are pridvor. Este la grupele: 1 a, Săcălăşeni, 1 b, Rogoz, 1 c, Sîrbi.

TIP 1B
Intrarea este spre sud şi are pridvor. Este la grupa: 1 l, Bulgari.

Tipurile de coif.

TIP i1
La toate bisericile din grupele: 1c, 1d, 1e, de tip A şi 1A şi 1h 6, 7, 10.

TIP k1
La toate bisericile din grupele: 1 a, 1 i, 1 h, de tip 1 A,B şi 1e, 10, de tip A, 1l 6d de tip 1B excepţie sînt 1h, 6, 7, 10.

TIP 1l
La toate bisericile din grupele: 1b, 1l, 1k. de tip 1A, 1B, excepţie 1l. 6.

Răspîndirea elementelor la grupurile de biserici

g = grup 1 b sat Nr. 4; 1 e.5
j =1 g.5
k = 1 f,3; 1 c,1,4; 1 a,3
m+1 = 1 d,4; 1 i 6: 1 f.2; 1l, 2,6.
n = La toate celelalte biserici
o = 1 l, 1.
q = 1 f,5; 1 g.9; 1 e.9:1 a.3; 1 b.1,4.
p = La toate celelalte biserici
r = 1 d,4,5,6; 1 a.4; 1 c.3.
s = 1 g, 1.2.
t = 1 e,3,5,8.
u = 1 b,5.
v = 1 e,9; 1 c,2.
z = 1 h, 16
x = La toate celelalte biserici
a1 = 1 e,3.
b1 = La toate celelalte biserici
c1 = Tot grupul 1 d excepţie 5,6.
tot grup 1 e excep. 1 h, 2; 1 g,8.
d_1 = Tot grup 1 f. excep. 5; 1 h, 1,3; d1 g. 4,7.
e1 = La toate bisericile cu excep. f 1, g 1,h 1, de mai jos
f1 = Tot grup 1 e, exc. 6,8,9. Tot grup 1 f, exc. 5. Tot gr. 1 d, exc. 1,2
g1 = 1 b,4,7; 1 c,1,3; 1 h,6,7,10,14; 1 i,2; 1 l,1,2,3,4,5,6.
h1 = 1 b,6,10; 1 c,1,3; 1 g,3,9; 1 d, 5: 1 l 5
i1, k1, l1 = enumerat mai sus
m1 = 1 l.5.
n1 = 1 h, 8, 15, 16.
o1 = 1d,5 şi la Baia Sprie biserica ortd.
p1 = 1 l, 1,2; 1 c,1; 1 f,2; 1 g,2.
q1 = 1 g,9.
r1 = la coif k 1: 1 h,2,3,4,11,13; 1 i,1, la coif l1; : 1 k,1; 1 i,2;
s1 = la tot grupul 1l.
t1 = 1 d.3; La tot grupul 1 a. exc. 2;
u1 1 b,1,2,3,7; 1 i, 1,4.
u1 = 1 l,1,4,7.
v1 = 1 l,2,
z1 = 1 a, 2.
x1 = La toate casele din brad şi unele case din paiantă
y1 = 1 d,1,2; 1 g,4,5 etc.
a2 = 1 h,4,5; 1 1,2; 1 b, 6 etc.
b2 = 1 f,2 etc.
c2 = 1 a,1; 1 d,4,6, etc.
d2 = 1 d,3 etc.
e2 = 1 h,13 etc.

Tabel despre tipurile de plan, coif şi răspîndirea elementelor la grupurile de biserici avînd literele de la a—e_2 pe tabelul nr. 9 şi 1_a—1_l pe tabelul nr. 14.

TABEL 14

Grupurile de biserici (satele aparţinătoare şi data construcţiei)

NOTĂ: **Bisericile care au fost mutate sînt menţionate pe locul lor originar.** **Vezi tabel 15.**

1 a SĂCALĂSENI. 1442
2. Chechis — 1630. la Baia Mare
3. Dumbrăviţa > 1701. La Dobric. Lăpuş
4. Cărpiniş. XIV—XVII.
1b ROGOZ. I. 1661
2. Suciu de Sus > 1883. La Rogoz II.
3. Dobric. II. XVII.
4. Drăghia. 1706
5. Vima Mică XVII.
6. Peteritea. 1778. La Cupseni II
7. Libotin. XVII.
1 c SÎRBI. II. 1665
2. Breb 1531—1645
3. Călineşti. Căeni 1663
1d JEUD. Deal < 1364
2. Jeud. şes 1717
3. Cuhea. 1718
4. Poenile Glodului 1717
5. Rozavlea. 1661. La Strîntura
le SAT SUGATAG. 1642
2. Giuleşti. 1653
3. Valea Stejarului < 1600
4. Sîrbi I. 1665
5. Hărniceşti. 1738
6. Cornesti. 1767
7. Deseşti — 1770
8. Hoteni. 1794
9. Călineşti-Susani. 1748
10. Văleni. XVI—XVII
1f BÎRSANA < 1380
2. Rona de Jos. > 1655
3. Cricova-URSS. 1795 la Oncesti
4. Fereşti 1700—1798
5. Glod. 1812
6. Lechinţa-Oaş 1604
1g SĂLISTEA II: NISTOREŞTI 1650
2. Săliştea I. 1722
3. Moisei 1600
4. Borşa 1700
5. Vişeul de Sus > 1800 la Botiza
6. Şieu 1760
7. Rozavlea 1717.
8. Dragomireşti < 1472 la Bucureşti
9. Poenile de Sub Munte 1788
1h ŞISEŞTI. 1675
2. Budeşti. 1643
3. Surdeşti. 1738
4. Plopiş 1796
5. Ruşi > 1778 la Inău, Lăpuş
6. Coruia 1794
7. Culcea 1720
8. Lăschia 1857
9. Remetea-Chioar 1800
10. Stejera. 1800
11. Somcuta-Mare > 1895 La Ulmeni
12. Posta XVII.
13. Posta-Săpîia XVIII
14. Buzeşti 1739
15. Valea Chioarului
16. Vărai
1i. CUPŞENI HAT 1600
2. Răzoare > 1730
3. Costeni 1870
4. Libotin XVIII
1k CORUND 1733
2. Soconzel 1777
3. Stîna
4. Leleu
1l BULGARI 1347—1486
2. Nadiş 1747
3. Horoatul Cehului 1747
4. Bicaz 1723
5. Noţig 1835
6. Frîncenii Boiului 1757
7. Lăpuş XVII

Nota.
< = Post.
> = Ante.

Tabel despre grupurile de biserici (satele aparţinătoare notat cu nr. şi data construcţiei după numele satului.)

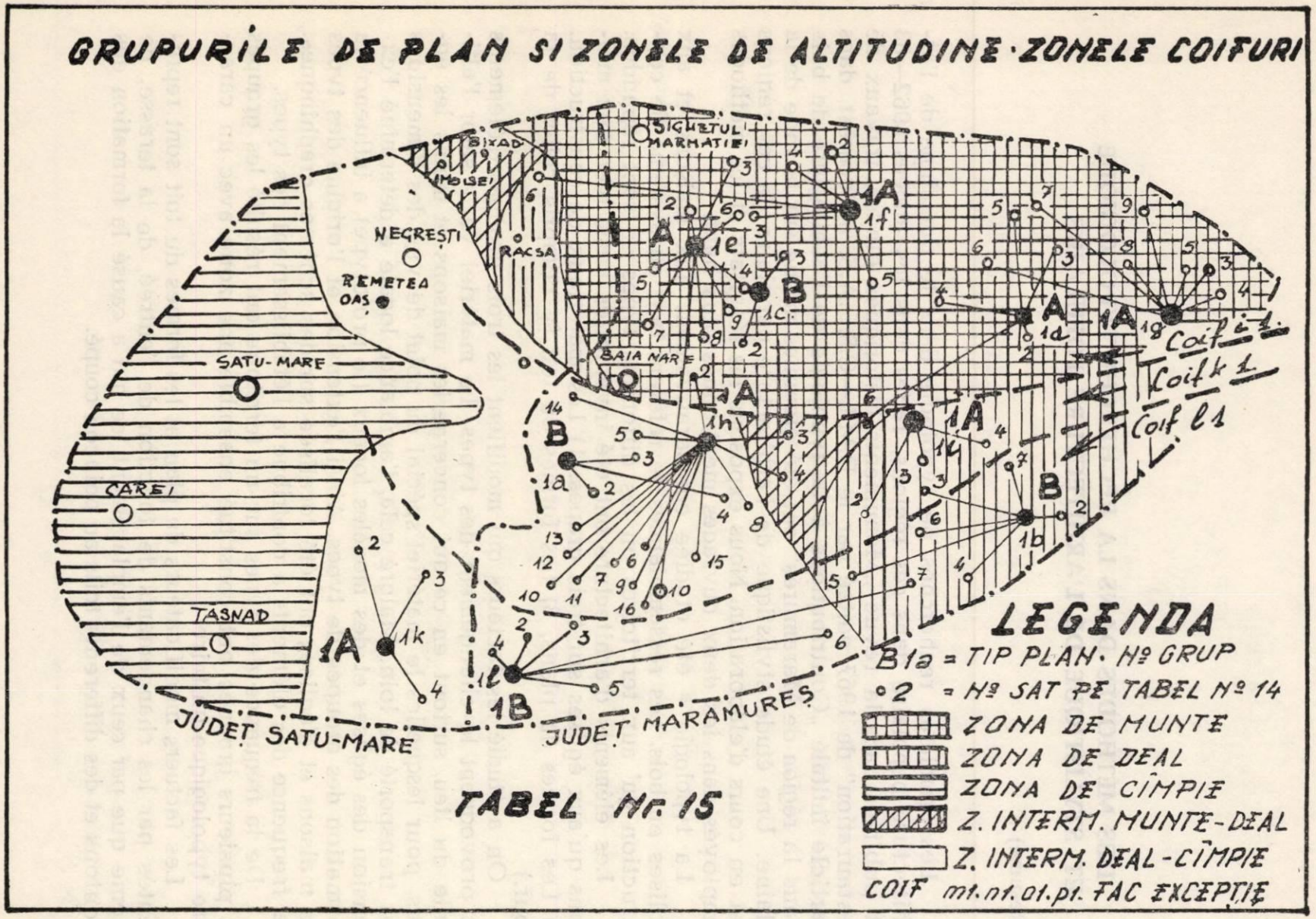

Fig. 10. Grupurile de case, biserici și zonele de altitudine și răspîndirea coifurilor, cu numerotația descrisă în tabelul nr. 14

DES MÉTHODES DANS LA RECHERCHE TYPOLOGIQUE ET STYLISTIQUE DE L'ARHITECTURE POPULAIRE

(Resumé)

Les premières recherches de typologie dans le domainne de l'architecture populaire dans ces régions, faites dans les années 1962—63 et publiées dans la revue „Monuments historiques études, travaux de restauration" de 1967 editeé par le D.M.I.—C.S.C.A.S. à Bucarest, dans l'article întitulé „Contributions à la typologie de l'achitecture de bois dans la région de Maramureş" ont été étendues même sur la zone de la plaine. Une étude stylistique de l'arhitecture populaire de ces régions est en cours d'elaboration. Nous exposons les résultats et les méthodes employés dans les deux ouvrages mentionnés plus hant.

La typologie a été étudiée comparativament aux maisons et aux églises en bois. Les ressemblances se réfèrent tant au systeme de construction qu' aux territoires on les différents types se sont répandus.

Les éléments d'arhitecture ont été inventoriés aussi bien aux maisons qu'aux églises sur trois grupes: 1) Les matériaux de construction, 2) Les formes du plans, 3) Les formes du toit (y compris celles de la tour.)

On a étudié les facteurs qui modifient les trois groupes d'éléments et provoquent le changement des types. Le matériel varie selor l'altitude du lieu, surtout en ce qui concerne les maisons et moins les églies, pour lesquelles le matériel spécial du point de vue des dimensions est transporté de loin. Malgré cela, l'ambiance locale a déterminé l'extension des églises et des modèles locaux (le prototype) a influencé la formation des groupes de types. Ainsi l'extension et l'origine des types de maisons et d'églises ont été localisée sur des schèmes graphinques. La frequence des éléments a contribué a l'établissement des types.

De la fréquance des types sur un territoire ont résulté les groupes et plusieurs groupes ont constitué ensemble une zone avec un caractère typologique unitaire.

Les factuers modificateurs du plan et les formes du toit sont représentés par les changements de fonction de l'entreé, de la terasse, de même que par ceux de l'emplacement, ce qui a causé la formation des frontons et des differents toits au poinçon coupé.

Le développement des systèmes de construction adaptés aux possibilités de certains matériaux — marqués par le progrès technique on formé la base de l'evolution des styles. Ainsi certains éléments empruntés du style romain, gotique etc. ont été assimilés organiquement, développant par ces innovations — pour des buts monumentanx — les systèmes de construction traditionnels des maisons, employés ensuite aux églises.

Les conclusions de l'étude stylistique cherchent à généraliser quelques catégories et à mettre en évidence leurs particularités, qui ayant à leur base la correlation *tradition* et *innovation* contribuent à la réalisation des progrès dans l'art.

O VIGUROASĂ PERSONALITATE A VIEȚII ARTISTICE ROMÂNEȘTI: SĂTMĂREANUL AUREL POPP

Expresie a năzuințelor, eforturilor și împlinirilor colective, istoria unui popor se completează pînă în detaliile sale cele mai intime, prin cunoașterea atitudinii și faptelor unor personalități, activitatea lor înmănunchind într-o revelatoare sinteză imperativele devenirii social-istorice. Pornind de la aceste considerente, o adîncită și profundă cunoaștere a istoriei Transilvaniei din prima jumătate a secolului nostru impune, cu necesitate, cunoșterea vieții și activității artistului Aurel Popp.

De aceea, în cele ce urmează, vom încerca o reliefare a celor mai semnificative date biografice și realizări plastice ale sale, contribuind, credem, prin aceasta, cu modestia mijloacelor de care dispunem, la o mai largă cunoaștere a unuia dintre acei „intelectuali români din Transilvania a căror conștiință, chinuită de contradicții, dar luminată de perspectiva eliberării sociale și naționale, a contribuit la plămădirea culturii noastre contemporane"[1].

Fiu al plaiurilor sălăjene (născut la 30 august 1879, în Căuașul Erului, din părinți români) Aurel Popp, rămas orfan de tată la vîrsta de 3 ani, avea să ia contact de timpuriu cu asprimile vieții. Repetatele neajunsuri înfruntate în copilărie s-au sedimentat adînc în conștiința sa fortificîndu-l și totodată relevîndu-i direcția, sensul operei unui adevărat artist. Mai tîrziu, amintindu-și de anii vîrstei timpurii, va remarca în prețioasele sale însemnări autobiogarfice: „... din această copilărie au răsărit apoi motivele muncii, ale sărăciei și suferințelor din pictura mea"[2].

Rezistînd insistențelor mamei și a rudelor care vroiau să-l orienteze spre cariera preotească, după absolvirea liceului din Carei (unde leagă o strînsă prietenie cu Ady Endre), Aurel Popp se înscrie în 1899 la Școala superioară de desen și caligrafie din Budapesta. Studenția și-o petrece într-o atmosferă artistică dominată de un întîrziat academism, stil ce va influența începuturile sale artistice. După absolvire satisface stagiul militar la Viena (în timpul liber frecventa cursurile serale ale

Academiei și muzeele), îndeplinește apoi cîteva funcții exterioare profesiei, pentru ca, în sfîrșit, la 1 septembrie 1905 să fie numit profesor la liceul din Satu-Mare. Aici a predat desenul (cu o pauză datorită bursei de studii la Paris din anii 1911 și 1912, precum și unele călătorii la Londra, Madrid, Bruxelles, Düsseldorf, Köln, Strassburg, München și Amsterdam) pînă la izbucnirea primului război mondial.

Interesat de soarta învățămîntului artistic, refuzînd monotonia preocupărilor didactice, în 1908, Aurel Popp publică broșura *„Despre situația actuală artistică și de artizanat a orașului nostru"* (Satu-Mare), iar împreună ca alți profesori de desen și artiști editează: *„Regulamentul cursului de arte plastice și artizanat"*, de fapt, un proiect pentru cursurile destinate „talentelor deosebite din orașul Satu-Mare și din regiunea acestui ținut", inspirat de convingerea că: „... imaginea colectivă se transformă prin practica frumosului"[3].

Ca o prefigurare a preocupărilor sale viitoare, amintim interesul ce-l acordă vieții lucrătorilor din minele de sare din Slatina și Coștiu, unde se deplasează în vara anilor 1910 și 1912, efectuînd numeroase schițe, unele transpuse în ulei. Ținem să precizăm, însă, (așa după cum ne indică atît lucrările rămase, cît și unele precizări autobiografice) că în perioada premergătoare anului 1914, atitudinea artistului în fața realității se rezumă la a înregistra fapte, la a constata doar condiția socială tristă a majorității. Din punct de vedere stilistic viziunea sa plastică oscilează între corectitudnea academică, prospețimea plein-airistă și ritmica decorativă a Secessionului.

În august 1914 este chemat sub arme și timp de patru ani se află între *viață și moarte* pe fronturile de vest și est. În acest interval, asemenea lui Nicolae Grigorescu la 1877—78, a schițat în creion dramaticele momente la care a participat. Notațiile din *jurnalul de front* a lui Aurel Popp înregistrează într-un spirit simplu, lapidar, cele mai diverse aspecte ale frontului; localități pradă bombelor ucigașe, ostași prinși în încleștarea morții, cîmpuri imense răscolite de explozii și acoperite de cadavre, viața mizeră din tranșee și cazărmi, spaima soldaților gazați și altele. Uneori găsea răgaz pentru a creiona portretul vreunui comandant sau prieten, dar chipurile lor ce se voiau senine, zîmbitoare, în clipe de repaos, sînt stăpînite de o resemnată suferință.

Aici notația cît mai detailată se făcea necesară pentru a surprinde specificul fiecărui moment reprezentat. La o asemenea formulare a recurs și Aurel Popp, fapt ce a imprimat o notă puternică, i-am spune chiar de dureroasă autenticitate, notațiilor sale. Iată, de exemplu, coloana ostașilor ce înaintează prin tranșeea nu destul de adîncă. Tragica inutilitate a efortului uman consumat în situații absurde este reliefat de atitudinea primului ostaș, epuizat de oboseală, ce parcă se tîrăște, nu înaintează. Altă dată, realitatea ni se dezvăluie dură, sfîșietoare, ca în desenul cu ostașul prăbușit peste rețeaua de sîrmă ghimpată, sti-

clirea rece a ochilor fixaţi de moarte, condamnînd şi chemînd totodată, la raţiune umană.

După terminarea războiului, cruzimea adevărurilor dezvăluite de realităţile frontului, împreună cu spectacolul ipocriziei patriotice a burghezului, dezordinea înfrîngerii şi prăbuşirea în ruşine a unei societăţi, toate acestea au determinat pe plan european o deplasare spre stînga a intelectualilor. Aurel Popp, demult în contact cu ideile socialiste, se convinge de necesitatea soluţiei revoluţionare, alăturîndu-se entuziast mişcării organizate a proletariatului „Din noiembrie 1918 pînă în septembrie 1919 — relatează artistul — nu m-am ocupat cu altceva decît cu politica socialistă militantă"[4]. În acest interval este comisar al poporului cu problemele de învăţămînt şi cultură în oraşul Satu-Mare, iar la începutul anului 1919 este ales şi deputat în parlamentul sovietelor de la Budapesta.

Concediat din funcţia de profesor în urma participării sale la revoluţia socialistă din 1919 (fiind scos de sub anchetă prin intervenţia lui Octavian Goga), Aurel Popp porneşte pe calea argumentării plastice a noilor sale convingeri social-politice, executînd iniţial un ciclu de compoziţii străbătute de un puternic protest antimilitarist. Fără a fi multe la număr aceste compoziţii, adînc trăite şi îndelung elaborate (*Cine-l ştie?* este datată 1919—1935), urmăreau să impună conştiinţei publice cîteva crude adevăruri. Pornind de la o anumită idee, imaginile au primit adesea o formulare metaforică, căpătînd astfel o mare forţă de generalizare şi convingere. Astfel, în *Noul Crist*, de fapt un ostaş prăbuşit peste o reţea de sîrmă ghimpată, artistul aduce un cald omagiu jertfei eroului necunoscut. Alte două compoziţii: *Atacul* şi *Cine-l ştie?*, considerate chiar de artist drept cele mai semnificative din întreaga sa operă, prin veridicitatea şi tragismul momentelor înfăţişate se înscriu între cele mai viguroase manifeste antirăzboinice din pictura europeană. În *Atacul*, verticalele asimetrice ale stîlpilor şi zig-zagurile sîrmelor ghimpate, alcătuiesc o reţea implacabilă ce strînge în chingile sale cadavrele răsucite de spasmul morţii. Tonalităţi de griuri plumburii şi verde livid reuşesc să evoce o atmosferă lugubră, inundată de mulţimea păsărilor ce se reped cu un ţipăt de înfometare asupra trupurilor neînsufleţite. Pe acelaşi ecran se proiectează şi acţiunea din *Cine-l ştie?*. Aici, în schimb, figura monumentală, fixată în centrul imaginii, a mamei cu copilul în braţe, cuprinsă de panică şi deznădejde, potenţează tragismul scenei. În toate aceste compoziţii antirăzboinice (între care mai amintim *Pro patria, Scaieţii, Si homo vult decipi, ergo decipietur)* desenul agitat, conturele abrupte, tonalităţile de o stranie lipsă de viaţă, sînt mijloace plastice adecvate pentru a comunica o stare deprimantă, de nelinişte şi groază, ce răscoleşte adînc conştiinţele.

Aceleeaşi atitudini vehemet antimilitariste îi aparţine şi una dintre puţinele sculpturi păstrate, întitulată *Le vrai vainqueur* (Adevăratul învingător). O dureroasă realitate se reliefează metaforic prin aşezarea

deasupra unui cadavru (ce mai păstrează expresia de încleştare cu moartea) a unui vultur masiv ce tronează cu emfază. Într-o schiţă în creion, pregătită pentru sculptura amintită, vulturul poartă pe cap o coroană regală.

Paralel cu temele antimilitariste, în creaţia lui Aurel Popp, de după 1919, capătă o deosebită pondere reflectarea realităţilor sociale ale vremii. Într-o societate strîmb orînduită, mizeria şi foametea se întîlneau la tot pasul. De aceea, artistul le va stigmatiza cu o necruţătoare vervă şi neînduplecată revoltă. În compoziţia, executată în ulei, *Înmormîntarea proletarului*, costumaţia zdrenţuită a celor ce însoţesc cortegiul, precum şi feţele osoase, scheletice, uscăciunea muşchilor evocă o copleşitoare mizerie socială. Într-o schiţă, în creion, în care prelucrează efectele *Industriei capitaliste*, totul pornind de la supradimensionarea trupurilor angajate într-un efort disperat de a mişca o roată uriaşă, la vigoarea conturelor ce exprimă o încordare epuizantă şi feţele diformate într-un ţipăt de durere şi groază, este de un tragism similar viziunilor apocaliptice. Timbrul evocării capătă: „... avîntul unei predici şi netezimea tăioasă a unei spade...", mijloace de expresie ale unei arte în care se oglindea „formidabila frămîntare intimă din sufletul noroadelor toate", în care clocotea „strigătul după dreptatea cea mare demult aşteptată şi vuietul năpraznic al forţei curate ce stă întemniţată în adîncuri"[5], artă pe care şi-a imaginat-o şi pe care a şi realizat-o, deseori, răzvrătitul Aurel Popp.

Din dorinţa de a afirma adevărul cu o forţă care să depăşească şi să accentueze realitatea însăşi, artistul recurge la mijlocele de expresie generalizatoare ale mitului. Fără a şterbi sensurile realităţii, mitul le amplifică, le dă acuitate dramatică, înzestrînd realitatea cu semnificaţii absolute, general umane, indiferent de particularităţile cazului înfăţişat *(Ecce homo, Dacă omul vrea să piară..., Excluşii)*.

Ideii despre munca creatoare (ilustrată de compoziţiile executate după schiţele făcute în Munţii Oaşului, printre muncitorii forestieri), muncă productivă dezonorată într-o societate rău întocmită, i se opune ideea de a o salva, prin preţuirea şi cinstirea ei, pe care nu le poate dobîndi decît într-o altă alcătuire socială, liberă şi dreaptă. Prezenţa drapelului roşu înfăşurat peste braţele crucii *(Răstignire, Excluşii)* constituie o aluzie la încrederea artistului în perspectiva eliberării sociale. Oricum, mitul biblic al mîntuirii prin suferinţă, ca atare, mit ce propovăduia resemnarea, nu se integrează în atmosfera de energie şi forţă a lucrărilor lui Aurel Popp, care fac dimpotrivă apel la luptă, singura cale în care întrevede posibilitatea salvării.

Tablourile lui Aurel Popp impresionează, în genere, prin vigoarea concepţiei. Pregnanţa lor se datoreşte în primul rînd concepţiei liniare dinamice şi monumentalităţii. Unghiurile perspectivice subliniază efortul, mişcarea, evitînd atitudinile convenţionale. Figurile sînt uneori supradimensionate, concentrate într-un prim plan puternic reliefat. Alteori, pictorul accentuează detaliile, urmărindu-le în unitatea de expre-

sie și conținut a ansamblului. În deceniul următor revoluției din 1919 coloritul devine economic, gama cromatică restrînsă, cu predominarea unor acorduri contrastante de roșu-englez, verde-albăstrui și mult negru, apoi se deschide treptat, se însenineză, trădînd echilibrul sufletesc al artistului. Tușele largi, dinamice, dezinvolt distribuite pe suprafața pînzei, tonurile pure, puternice, elimină umbrele intermediare și de aceea imaginile comunică un sentiment de profundă vitalitate (îndeosebi peisajele — cele mai multe pictate în popasurile de vară la Baia Sprie).

Aspecte ale acestei opere desfășurată pe planuri atît de ample și diverse, publicul larg reușește să le cunoască în 1921, la Cluj, cînd din inițiativa lui Emil Isac, Ioan Thorma și Aurel Popp, se deschide primul Salon de artă plastică ardeleană, denumit Collegium Artificum Transilvanicorum. După cum subliniază presa vremii, Aurel Popp, expunînd 32 de lucrări, s-a impus drept cea mai remarcabilă forță a Salonului.

Entuziasmat de atitudinea militantă, de stilul energic, patetic, al „fratelui mai mare din nordul țării", N. Tonitza îl vizitează, în 1922, la Satu-Mare. Cîteva însemnări memorabile scrise cu verva-i recunoscută de incisivul critic și subtilul pictor bucureștean, fixează durabil în timp această întîlnire. Aurel Popp este asemănat unui "... apostol în mijlocul mulțimii trudnice și nădăjduitoare..., o vedenie care ne revine de pe tărîmurile unui imperiu al păcii, al muncii, al iubirii și al respectului religios pentru artă"[6].

Cu ocazia zilei de 1 Mai 1922, Aurel Popp participă cu deosebit elan la manifestație, alături de muncitorime. În cuvîntarea rostită apare răspicat afirmată convingerea sa în victoria muncii: „... Întreaga muncitorime conștientă și organizată a globului pămîntesc se unește astăzi în sărbătoare... Cu inima îndurerată și cu recunoștință ne închinăm în fața tuturor acelora care s-au jertfit pentru noi. Îi jelim, dar serbăm viitorul nostru: viitorul muncii..."[7]. Consecința imediată a acestei participări la o manifestație de simpatie și de solidarizare cu cauza proletară, este anularea de către oficialități a unicii comenzi primite (mijlocită, de fapt, de către Octavian Goga), o compoziție despre „Moartea lui Decebal".

Refuzîndu-i-se, în continuare, ocuparea unei catedre, constrîns de lipsuri materiale, în 1923, este nevoit să deschidă un atelier de ceramică, pe care-l conduce pînă în 1927. În colecția familiei se mai păstrează cîteva proiecte de porțelanuri, precum și unele schițe de mobilier, executate de artist, din studierea cărora reușim să distingem larga informație de specialitate, formele decorative înscriindu-se unui baroc căruia îi este caracteristic două elemente stilistice dominante: rafinamentul cromatic și eleganța liniei, aici volutele descriind în spațiu forme de un decorativ ce refuză ostentația.

De o vitalitate impresionantă, Aurel Popp participă în 1924 la depistarea de obiecte de artă populară în vederea organizării la Satu-Mare

a unui muzeu etnografic. Paralel cu expoziţia etnografică se deschide o secţie de artă plastică la care figurează şi artistul. Un alt amănunt demn de subliniat este faptul că la insistenţele lui N. Tonitza, din 1926, participă la expoziţiile Salonului Oficial, însă, participările sale nu înregistrează nici un avantaj material: „... cine să fi cumpărat tablouri care nu reprezentau altceva decît mizerie şi motive antimilitariste"[8].

Din anul 1927 remarcăm o nouă amplificare a sferei preocupărilor sale, de o surprinzătoare diversitate: face o serie de schiţe pentru monumentul Unirii şi execută cîteva proiecte pentru picturile murale destinate Camerei de Comerţ din Timişoara (din păcate, ambele rămase fără finalitate). Numărul mare al schiţelor pregătitoare stă mărturie asupra temeiniciei şi seriozităţii cu care îşi concepea orice nouă elaborare. Schiţele pentru monumentul Unirii evidenţiază, dincolo de un anumit retorism, indispensabil evocărilor istorice, capacitatea artistului de a investi figurile — viguros proiectate în spaţiu — cu un patetism mobilizator, iar proiectele de frescă prelucrează aspecte ale evoluţiei muncii, începînd cu faza nediferenţierii sociale în clase antagoniste şi terminînd cu reliefarea dublei consecinţe a modernizării.

Bogată în fapte de amplă rezonanţă, activitatea lui Aurel Popp din deceniul al IV-lea cunoaşte cîteva momente mai deosebite pe care ţinem să le relevăm. Astfel în 1933 execută busturile lui Vincenţiu Babeş şi apoi pe cel al lui I. G. Duca, dezvelit în 1934 la Timişoara, iar în 1935 realizează „Monumentul eroilor de la Lipova", dezvelit în anul următor, cînd execută şi proiectul pentru monumentul memorandistului Vasile Lucaciu. Turnat numai în gips, ultimul proiect de monument se impune prin construcţia viguroasă a volumelor, ce evită anecdotica detaliului nesemnificativ. Statica monumentală este aici anihilată de gestica temerarului orator, toate elementele formale ale compoziţiei fiind subordonate unei idei centrale, viguros exprimată, aceea a unui zbucium interior şi a unei atitudini de înţeleaptă motivare a gîndurilor şi sentimentelor de care era animat înflăcăratul memorandist, în consens cu legitatea istorică.

Atunci cînd indignarea faţă de realităţile social-politice şi cultural-artistice ale vremii nu putea fi stinsă prin înfierarea lor în opera propriu-zisă, Aurel Popp răbufnea într-o viguroasă acţiune publică. O asemenea acţiune este aceea din anul 1936, cînd împreună cu Ioan Thorma (unul din întemeietorii Coloniei de artă de la Baia-Mare), lansează la 15 mai un apel — redactat în trei limbi — către artiştii plastici din Transilvania şi Banat, „pentru a participa la un Congres, la care se vor discuta toate problemele de interes general în legătură cu arta plastică românească; pentru că indiferent de naţionalitate, cu toţii suferim ani de-a rîndul din cauza nepăsării autorităţilor..."[9]. Autorii Apelului considerau că „pentru remedierea acestei situaţii dăunătoare intereselor artistice, de ordin general şi personal, socotim de datoria noastră principală să ne unim forţele... într-un sindicat al artelor frumoase din Transilvania şi Banat"[10].

De organizarea Congresului, convocat în zilele de 14—15 iunie 1936 la Baia-Mare, s-au îngrijit Epaminonda Boca și Aurel Popp. În ziua Congresului, vorbind în fața celor 68 de artiști prezenți (din 150 de invitați), tribunal sătmărean atrage atenția asupra faptului că „artiștii serioși și cinstiți" sînt tratați cu nepăsare de oficialități, fiind, în schimb, încurajată „arta cîrpacilor și a precupeților . . . , birourile instituțiilor publice ajungînd adevărate muzee ale tablourilor și sculpturilor de bîlci"[11]. Spirit lucid, dovedind o clară înțelegere a necesității respectării — în condițiile timpului — a diversității de viziune, Aurel Popp cere vehement introducerea unui principiu exigent de apreciere și considerare a operelor care să ajute la afirmarea doar a artei autentice și nu a pseudo-valorilor.

Deși Congresul a hotărît înființarea Sindicatului, a societății „Amicii artelor" și a unei cooperative a artiștilor din Transilvania și Banat (de organizarea lor urmînd să răspundă Aurel Popp), asemenea altor frumoase inițiative, Sindicatul nu a putut lua ființă. Descumpănit pentru moment, Aurel Popp va afla, în anul 1937, prilejul de a-și exprima întreaga revoltă pentru dezinteresul autorităților față de soarta artelor în genere, prilej oferit de solicitarea de a-și da adeziune la proiectul de organizare al „Corpului artiștilor plastici din România". Iritat de caracterul demagogic al programului cuprins în proiect, refuzîndu-și adeziunea, alcătuiește un răspuns ferm, exprimîndu-se fără menajamente: „De cîte ori s-a ajuns să se discute problema artei noastre în parlament, și cu alte ocazii legate de festivități, s-a lămurit că prea puțini sînt cei care o înțeleg și o pricep. De cîte ori s-a tratat cauza artei noastre, s-au rostit cuvîntări banale, împodobite cu podoabele mucegăite al unui trecut prea îndepărtat. De fapt sînt unii care simt o oarecare înflăcărare a milei, a unui pseudo-umanitarism ipocrit față de această problemă, mult mai importantă ca să merite milă. În arta românească aceștia nu văd decît problema unor oameni care se luptă cu mizeria, pe care cred că îi satisfac cu obișnuita pomană a milogeniei cumpărîndu-le cîte o lucrare, ori vîrîndu-i într-un post de refugiu slab plătit. Sînt alții care nu pierd nici o ocazie să nu declame elogii patetice, ca „salahori ai națiunii" în numele artei... De fapt, s-ar cuveni ca în parlament pe lîngă alte lucruri făr'de nici o importanță, să se ocupe și cu problema stării triste a artei noastre. Să se lămurească, în fine, că această criză a artei noastre nu este o chestie de pomană față de o societate care se luptă cu mizeria, nici o cauză patriotică rigid abstractă, ci o cauză absolut reală pentru viața unui stat, privind pe toți locuitorii acelui stat. Arta e un organ indispensabil în viața unui stat. Este organul principal al circulației ideilor, fără de care viața spirituală e moartă..."[12].

După atîtea elanuri și încercări dezvăluite în tensiunea unor vremuri zbuciumate, Aurel Popp va căuta uneori împăcarea cu sine, lăsîndu-se cuprins de efuziuni lirice. Începînd cu anul 1932, mergea în fie-

care vară la Baia-Sprie, unde va picta îndeosebi peisaje, realizate într-o cromatică proaspătă, exuberantă, în care predomină accentele de galben diferit nuanțat, tonurile limpezi ale verdelui și irizările transparente ale albastrului. Inundate de soare și aerul proaspăt al munților aceste imagini respiră o atmosferă tonică *(Zi de vară, Plopi, Peisaj la Baia-Sprie, Rîul Săsar la Baia-Sprie, Ultimile raze de soare, Simfonia verde, În livadă, La soare, ș.a.).*

În perioada de după 1944, Aurel Popp văzîndu-și împlinite idealurile pentru care luptase, se regăsește din nou în fața unor mari proiecte. O preocupare constantă pînă la sfîrșitul vieții o constituie elogiul plastic închinat muncii creatoare. De o admirabilă exigență, căutînd reprezentarea cît mai veridică, realizează mai multe variante la aceeași temă: doborîrea copacilor, căratul bușteni lor, secerișul, electrificare. Înfățișarea vieții, respectiv a muncii oamenilor de la munte, dobîndește și un sens figurat: tablourile devin simbol al puterii, al voinței omenești, sînt un imbold în lupta omului cu natura și uneori cu sine însăși. Soarele stăpînind puternic suprafețele pictate, avîntul gesturilor și compoziția monumentală sînt caracteristici comune ale acestor ultime lucrări, comunicînd mesajul unui optimism pătruns de o robustă vitalitate *(Elanul, Doborîrea copacilor, Electrificare, Seceriș).*

După 1950 reia preocupările de inspirație istorică, pregătindu-se să eternizeze în imagini faptele unor mari revoluționari. Schițele și studiile despre Avram Iancu, Horea (1951—1952), pentru Spartacus (1953) și Doja (1954—1957) n-au fost, din păcate, desăvîrșite. Deși incomplet cristalizate, imaginile comunică aspirația spre grandios, intenția de a sugera măreția unor fapte pilduitoare.

La o vîrstă înaintată, copleșit de amintiri, a început să-și aștearnă pe hîrtie memoriile. Aceste însemnări, depășind interesul strict documentar, au o valoare literară, ce împreună cu bogata-i corespondență, constituie neprețuite surse de informare pentru istoria artei românești, în genere, dar îndeosebi pentru aceea a Transilvaniei.

Dintre amănuntele biografice mai semnificative din ultimii ani ai vieții amintim participările numeroase la expozițiile interne (uneori și la cele din străinătate — Varșovia), contribuția dată în 1954 la restaurarea casei memoriale Ady Andre (concepînd și o schiță pentru monumentul marelui poet și prieten) și, în sfîrșit, conferirea în 1957 a titlului de artist emerit, dovada recunoașterii contribuției sale la evoluția plasticii românești contemporane. La 8 august 1960, după ani atît de bogați în împliniri, se stinge din viață, la Satu-Mare.

Încercînd să rezumăm, credem că prin participarea activă la freamătul prezentului, prin conținutul protestatar și tonul violent, acid, al artei sale din perioada interbelică, prin ce are mai caracteristic și original opera sa, Aurel Popp se identifică cu atitudinea reprezentanților orientării militante a expresionismului german: Käthe Kollwitz, Ernst Barlach, Otto Dix și Hans Grundig. Această *identificare* se referă bine-

înțeles la direcția și finalitatea pronunțat socială a operei și participărilor sale publice, la afinități de ordin formal cum ar fi patetismul ardent al evocărilor, deoarece privit în complexitatea preocupărilor și analizînd însuși modul de soluționare compozițională, artistul sătmărean ne apare puternic original. Atît preocupările (cu împliniri sau simple proiecte) din domeniul graficii, picturii, sculpturii, arhitecturii sau artelor decorative, cît și considerațiile critice făcute asupra artei și timpului său, ori activitatea didactică sau obștească efectuate cu dăruire și entuziasm, recomandă pe Aurel Popp (1879—1960) drept o personalitate artistică extrem de complexă, cu un contur viguros și diferențiat în contextul valorilor perene ale artei românești.

Iată de ce încercarea Muzeului din Satu-Mare de a organiza o expoziție permanentă cu o selecție dintre lucrările cele mai reprezentative ale artistului, constituie o inițiativă salutară, demnă de a fi urmată și în alte orașe și localități, pentru a se pune în valoare prin asemenea sinteze cuprinzătoare rolul diverselor personalități la plămădirea patrimoniului nostru cultural-artistic.

NEGOITĂ LĂPTOIU
(Cluj)

NOTE

1 Raoul Şorban — Banner Zoltan, *Aurel Popp*, ed. Meridiane, Bucureşti, 1968, p. 5.

2 Aurel Popp: *Autobiografie*, manuscris 1956, Arhiva familiei Popp, Satu-Mare.

3 Idem: *Városunk jelen művészeti és műipari állapotáról — Módazat a jelen állapot megváltoztatására*, Szatmár (Satu-Mare), 1908, június.

4 Idem: *Memoriu de activitate*, 1956, Arh. fam. Popp.

5 N. Tonitza: *Pictorul Aurel Popp*, în *Scrieri despre artă*, Bucureşti, 1962, p. 145—146.

6 Ibidem.

7 Aurel Popp: Fragmente din cuvîntarea rostită la manifestaţia muncitorească de 1 Mai 1922, ms. dactilografiat, Arh. fam. Popp.

8 Idem: *Memoriu de activitate*, 1956.

9 *Apel către artiştii plastici din Ardeal şi Banat* (tipărit), semnat în numele Comitetului de iniţiativă de Aurel Popp şi Ioan Thorma. Datat: Satu-Mare Baia-Mare, 15 mai 1936.

10 Ibidem.

11 Aurel Popp, Cuvîntarea rostită la Congres, ms. dactilografiat, Arh. fam Popp.

12 Copia scrisorii, datată la 27 februarie 1937, cu semnătura lui Aurel Popp şi Epaminonda Boca, Arh. fam. Popp.

AUREL POPP

(Zusammenfassung)

Die Arbeit versucht eine Zusammenfassung der entscheidentsten Phasen des Lebens und des Werkes von Aurel Popp (1879—1960), eine hervorragende Persönlichkeit der rumänischen Bildenden Kunst aus der ersten Hälfte des 20. Jahrhunderts.

Unter anderem, geht aus seiner Biographie hervor, daß er 1919 am Kampf für die Errichtung der Räterrepublik in Ungarn teilgenommen hat, wo er sogar zum Abgeordneten gewählt wurde, sodann die Organisierung große künstlerischer Veranstaltungen, wie die erste Ausste-

lung siebenbürgischer Kunst 1921 und der Kongreß der bildenden Künstler aus Siebenbürgen und dem Banat 1936, in Baia Mare.

Kompozitionen, durchdrungen von einem starken Protest gegen den Krieg oder solche in welchen er die traurige soziale Wirklichkeit der Zwischenkriegszeit anprangert, gleichzeitig mit jenen wo er die Schönheit der Natur hervorhebt großherzige, menschliche Leistungen oder nachnahmenswerte geschichtliche Taten, dies alles drückt seinem Werk einen sinnvollen, sozialen Endzweck auf.

DIN CORESPONDENŢA INEDITATĂ N. TONITZA — E. ISAC, A. POPP

Printre artişti plastici de seamă cu care pictorul sătmărean — Aurel Popp, în decursul timpului, a legat strînsă prietenie şi a purtat o prodigioasă corespondenţă a fost N. Tonitza — personalitate proeminentă a culturii româneşti.

Corespondenţa adresată pictorului A. Popp de către pictorul N. Tonitza datează din anul 1921, după ce cei doi artişti se întîlnesc în 1920 la Bucureşti. Spre sfîrşitul aceluiaşi an sau în primele zile ale anului viitor, 1921, N. Tonitza face o vizită în atelierul prietenului său — Aurel Popp.

Din această prietenie sinceră ne-au rămas ca documente inedite 11 scrisori adresate de Tonitza lui Aurel Popp în perioada 1921—1926 şi scrisorile lui Aurel Popp adresate către Tonitza, care în prezent sînt în posesia Muzeului de istorie Satu Mare.

N. Tonitza a vizitat de mai multe ori atelierul lui A. Popp, a publicat însemnări, aprecieri asupra pictorului, fiind totodată singurul contemporan care a descoperit în arta lui Aurel Popp problemele sociale şi i-a acordat toată încrederea.

Tonitza apreciind arta lui A. Popp îi scria: „Se cuvinea să-ţi scriu mai din vreme şi mai des, fiindcă eşti mai bătrîn ca mine, iar în Artă apostolatul tău a adus roade mai bogate neamului acestuia de oameni." (24 aprilie 1921).

Despre o vizită făcută la Satu Mare în atelierul pictorului Tonitza scrie cu o mare satisfacţie: „Deabea ajuns acasă, mă grăbesc să-ţi scriu ţie mai întîi, ca celui mai drag... Păstrez de la voi una din cele mai frumoase amintiri din viaţa mea. O spun asta fără nici un pic de afecţiune formalistică... O dată cu această scrisoare îţi alăturez cîte-va desene uşoare pentru olăria ta...", ajutîndu-l pe A. Popp în munca sa de olar.

O altă figură eminentă a culturii româneşti din Transilvania cu care A. Popp a purtat o rodnică corespondenţă este poetul E. Isac.

Din această prietenie sinceră ne-au rămas 16 scrisori inedite, adresate de poet lui A. Popp, în perioada anilor 1921—1933, 11 cărţi poştale,

5 ilustrate, 2 cărți de vizită și o telegramă; copiile scrisorilor adresate de A. Popp către E. Isac, aflate în prezent în posesia Muzeului de istorie Satu Mare.

Toată această corespondență inedită — îl caracterizează pe poet, pe atunci inspectorul teatrelor din Banat și Transilvania — ca pe un înflăcărat propagandist și agitator cultural, care a luptat neobosit pentru „ridicarea produsului artei românești", cu alte cuvinte a militat pentru o artă realistă, de un nivel artistic superior. Totodată scrisorile reflectă felul în care E. Isac a lăudat și susținut talentele adevărate; nepăsarea și disprețul ce le manifesta regimul burghezo-moșieresc față de artiști progresiști și de arta lor; intuziasmul și insuflețirea cu care poetul mobiliza pe artiștii plastici la demascarea regimului burghez; priceperea sa de a folosi toate posibilitățile ce se iveau pentru manifestarea artei progresiste.

Cîteva scrisori ne vorbesc despre prietenia ce s-a închegat între acești doi artiști de seamă, între care, după cum mărturisește E. Isac, nu au existat divergențe în artă. Într-o scrisoare din 1933, cerîndu-i lui A. Popp executarea unei coperți pentru poemele sale în proză, E. Isac face și o apreciere asupra operei acestuia, spunînd că „este aproape de sufletul modern, chinuit și torturat" (proletariatul n.a.). Cum este și firesc corespondența reflectă și viața pur personală a poetului.[1]

I. URSU (Satu Mare), I. IURAȘCIUC (Satu Mare)

*
* *

Publicăm mai jos cîteva scrisori sau fragmente din scrisori, respectînd ortografia autorilor lor.

Dragă Aurel Pop, 10 aug. (?)

Poți crede, că nimeni nu a prețiază mai cu multă căldură talentul ca mine.

Dar știi prea bine în ce împrejurări ignobile trăim și cît de năpăstuită este arta. Chiar de-asta solicit participarea D-tale la Congres. În cazul cînd renunți la artă, vei face o greșeală — căci avînd prilej să vorbești, amuțești chiar atunci, cînd ar trebui să susții sus și tare ideia progresului. Gîndește-te Dragă Aurel Pop și vino cu mine! Soția mea zace încă tot grea bolnavă și mii de lucruri triste alături de aceste. Iar Dta artistul căreia îi datorez respect — lovești poate nedrept în sufletul meu. Nu tot depinde de om, ci omul depinde de împrejurări. Asta o știi și Dta Drgă Aurel și totuși ești amar.

Pentru o activitate uriaşe, cum este a artei în Ardeal, nu ajunge numai un om, şi Dta şti cît de părăsit sînt! Căci eu am să sufăr nesuccesele, ca alţii să încaseze succesele! Cred că şi asta o şti?

Cu drag al Dtale

Emil Isac

11 Martie (1921)

Dragă Dle Pop, Te asigur, că voii face tot posibilul ca Goga să vă satisfacă cu crearea unei Academii de artă. — Succesul Dtale este tot mai mare. Toată presa te-a vorbit de bine. Noroc pentru noi Românii, că te-am putut avea. Cu drag al Dtale

Emil Isac

4 Martie (1921)

Dlui Aurel Pop
artist pictor Satu Mare
Dragă Dle Pop,

Mă întorc azi din Bucureşti.
Ministrul Goga este încîntat de Dta şi mi-a
promis, că peste 2 săpt. vine la Cluj, cînd
îţi va reţine pe seama Statului vre-un tablou.
Mă bucur de entusiasta primire ce ţi-a
făcut-o întreaga presă şi doresc, ca să
ridici produsul artei româneşti cu talentul Dtale

Cu drag Emil Isac

Cluj la 27 Jan (?)

Dragă Aurel Pop,

Cuvintele Dtale eşite dintr'un
suflet mare şi nobil —
nu le voii uita niciodată.
Te rog, să fi aproape
de mine pentru totdeauna.
Şi să fi convins, că nimic
mai preţios pentru mine ca iubirea.

Cu drag al Dtale cu totul sdrobit

Emil Isac

22 Jiun. 1929

Iubite Aurel Pop,

Am fost aproape 4 luni greu bolnav,
și sînt încă și azi, așa încît din această cauză n-am putut
participa la ședința Comitetului.
M-ar interesa însă să știu dacă Dta ai luat parte la concurs?
Dta cunoști părerea mea ce-o am
față de arta ce-o reprezinți, așa încît
este inutil să te asigur, că voii lua
ori de cîte ori mi se va da prilejul,
apărarea prestigiului artiștilor noștri din
Ardeal. Și cred că ni se va da în curînd prilejul!
Ce mai faci, cum o mai duci?

Cu vechea admirație al Dtale Emil Isac

Iubite Aurel Pop,

14 Aug. (1929).

Am venit aici, deoarece de vre-o 2
ani sufăr de un catarh prost (poate aducător de somn etern).
Vezi, nu numai Dta te poți căi de „nedreptatea" soartei.
Să sperăm însă că totuși ne vom mai
vedea. Ar fi bine să-mi spui părerea
de noua alcătuire artistică din Cluj.
Sînt multe și frumoase impresiile ce le
poți culege aici, în poalele munților,
ascultînd eterna poveste — a codrilor care
nu mai contenește și neliniștea valurilor,
care nu aduc de cît plîns.
În cazul cînd aș trece pe la Halmei
(pe la sfîrșitul lunei) Te voi
aviza, să mă poți vedea. Scrie-mi!

Te salută cu drag Emil Isac

10.IV(?)

Dragă Aurel,

Sînt tot pe drumuri și zilele
trecute era gata bagajul și pentru Satu Mare. Nu este
imposibil să vin totuși la Satu Mare, cînd firește
ți-aș putea vorbi.
M-ar interesa mult să știu, ai trimes ceva pentru
Salonul oficial? Știu că Dta disprețuiești obiceiurile

convenționale, dar chiar pentru respectul robustului Dtale talent, ar trebui să te arăți din cînd în cînd muritorilor profani.
Scrie-mi cît de des și cît de mult

al Dtale Emil Isac

17 Oct. 1931

Dragă Aurel, Ieri a fost vorba de Dta, s-a vorbit de arta Dtale și cum este și firesc, eu am vorbit cu admirația mea statornică față cu minunatul Dtale penel și creion. Te rog scrie-mi ce mai faci, cum o duci? Crede mă că eu te amintesc totdeauna cu stimă și dragoste, păstrînd icoana Dtale sufletească în aceiași seninătate. M-ar interesa să cunosc părerea Dtale despre un pictor tînăr din Baia Mare: Kolozsvári Sándor. Nu spun nimic pînă ce nu-mi spui părerea Dtale. — Zilele trecute a sosit la Cluj profesorul Dr. Petranu, și mă bucur, că am alături iar un om cult, inteligent și înțelegător de artă. Dta știi cît de rari sînt azi prietenii. Și prietenia este mercantilă, nu se mai leagă de cît pe interese josnice. Aștept de la Dta o scrisoare lungă și frumoasă, cum ai obiceiul să scrii. Dl Petranu a fost anul acesta în Suedia, Norvegia Danemarca, Franța etc. și a adus enorm material.

Te salut cu drag E. Isac

Cluj la 5 Martie (?)

Dragă Aurel,

Te rog să mă ierți că nu-ți scriu ceremonial, dar deastădată te rog, să consideri cererea mea ca una pe care-o adresează un artist altuia. Vreau să tipăresc cîteva cîrți, între cele multe un volum de „Poeme în proză de Emil Isac". Te rog, dacă nu ți este pe greutate, să mă onorezi făcîndu-mi coperta. Firește, cu tuș — condeii și alegorizînd... poesia, pe care Dta o cunoști. Mă adresez cu bunul gînd Dtale, că oricît de nepăsător ar fi față cu alții — să-mi împlinești dorința, mai ales că arta Dta este aproape de sufletul modern, chinuit și torturat. De copertă aș avea în grabă lipsă și dacă cumva o poți face, Te rog, răspunde-mi.
O să te bucuri — cred — și Dta cetindu-mi confesiile intime.

Cu drag al Dtale Emil Isac

24 aprilie 1921,

Frate Aurel,

Se cuvenea să'ţi scriu mai din vreme şi mai des, fiindcă eşti mai bătrîn ca mine, iar în Artă apostolatul tău a adus roade mai bogate neamului acestuia de oameni. Dar nu m'am învrednicit să'ţi scriu, deoarece multe necazuri mărunte, deci mai ucigătoare, m'au hărţuit zi cu zi de cînd nu ne-am mai văzut — şi nu mi-au dat răgazul decât numai să ţin în suflet, legătura cu prietenii buni de departe. De aceia te rog să mă ierţi pentru aparenta mea trîndăvie şi să mă socoteşti tot aşa de bun camarad, chiar atunci cînd nu primeşti nimic de la mine, în scris.

Dar să vin la cele ce voiam să'ţi împărtăşesc. Mai întâi află că sunt cumplit de acru sufleteşte fiindcă mediul bucureştean mă sileşte la aceasta.

N'am atelier, nu am monede, n'am pânză. În schimb am veşnic dezgustul de a mă târî intr'o lume impestriţată, mânată de un materialism feroce, deci incapabilă să trăiască — măcar din cînd în cînd — clipe de seninătate sufletească, superioare.

Arta — aici pe meleagurile Dâmboviţei — e socotită drept un joc, şi mimănui nu-i trece prin minte, că ea este, sau s'ar cuveni să fie o religiune. De aici atenţiunea superficială ce se arată artelor în genere.

Cea mai gustată dintre arte, la noi, este aceia care — distrând — alungă burghezimei noastre durerile surde ale indigestiei.

Iată pentru ce dansurile, muzica (muzica uşurică) şi cursele de animale, (stau in Capitala Romîniei pe înălţimi cu mult mai vrednice de stimă decât pictura, arhitectura, sculptura, desenul ori muzica serioasă.

Dar literatura?... este o literatură care are cam tot aceiaşi legătură cu arta adevărată, cum are d. „democrat" cutare legătură cu sufletul şi năzuinţele curate ale norodului. Farsă ordinară! Cei doi-trei scriitori-artişti sunt acoperiţi de indiferenţă publică.

Triumfătorii se înalţă din gloata mediocrităţii. Şi asta în ori ce domeniu de activitate intelectuală.

Atmosfera este, pentru acesta, infricosătoare aici. Mă simt asfixiat. Aşi dori deci să îmi mai prefac duhul înăcrit — să'l primesc. E cu putinţă deci să mă avînt prin plaiurile voastre, ca să pot sorbi adânc aer proaspăt, să'mi satur ochii cu chipuri curate şi să'mi grijesc urechile (imbuibate de cleiul platitudinei de pe aici) cu leşia înţelepciunei naive din

munții voștri. Aș dori. Dar câte nu dorește omul! Sunt atâtea greutăți care 'mi stau în cale. Voi incerca să le răstorn și să iau fuga peste câmpuri, ca un harmăsar scăpat din inchisoarea mucedă a grajdului.

Mi-e dor de soare, de libertatea largă și de trandăvie creatoare. Prea mult mă simt un sclav înlănțuit, încât am inceput a imprumuta ceva din îndobitocirea acestuia, ceea ce în limbajul curent s'ar putea numi ramolisment cerebral (sau așa ceva).

Dar văd că încep să lunec pe ogorul doftoricesc în care teamă mi-e să nu mă înpotmolesc cu rușine. De aceia să'ți vorbesc mai bine de ale noastre.

E vorba de un congres al artiștilor. Pe aici i s'a spus — deja — „Parlamentul Artei". Ceia ce m'a făcut să bănuiesc că va oglindi mult din „parlamentul" politic, mai cu seamă din mamelucismul acestuia. După cât sunt informat acest congres-parlament e pus la cale de oficialitatea noastră, cu scopul de a face din el o platformă politică unui ministru al Artelor, fost pe vremuri poet, iar actualmente agent politic al unui fost vagmistru.

În aceste condițiuni făcut, congresul n-ar avea nici un rezultat binefăcător pentru Artă și Artiști. Ba, dimpotrivă.

S'ar cădea însă ținerea unui congres al artiștilor, dar născut numai din inițiativa acestora și în afară de ori ce sferă de influență politică, directă sau indirectă. Pentru reușita aceasta se cere însă o prealabilă și intensă popagandă de apropiere între toate elementele din țară și stabilirea unei programe hotărâte, cu aplicări imediate și salvatoare. Dar cine să se ocupe cu treaba asta, așa de grea și complicată? Avem aici în București — de cîteva săptămîni — un „sindicat al artiștilor plastici" care ar putea să se înhame la o astfel de muncă uriașă. Nu cred să poată nici el izbuti, fiindcă nu are un organ de comunicare: un ziar sau o revistă a artei, fără de care — am această credință — nu se poate stabili contactul treburilor între toți acei ce luptă pentru triumful Artei, și care sunt imprăștiați la mii de chilometri unul de altul.

Deaceia, in primul rând, e nevoie de o revistă a Artei; oricât de modestă la început, însă care să îndeplinească funcțiunea *de câmp de intâlnire a artiștilor și, în același timp, de curier al artelor . . . Până atunci află că pânză de pictură nu se găsește aici. Eu am pierdut mult din pricina acestei lipse. . .*

Să te las de vreme, cu o frățească strângere de mână[2].

Al tău,

N. Tonitza

14 oct. 1924

Bucureşti str. Popa Soare 66

Dragă prietene,

Am primit epistola ta din 9 oct. ca răspuns la cartea mea poştală. Te aşteptam cu toţii să vii în Bucureşti şi să mai stăm *de vorbă, ca înţelepţii.*

Dacă, întîmplător nu vei avea cum să găzduieşti mai bine vom împărţi camaradereşte divanul din „atelierul" meu.

Dela noi toţi, pentru tine şi familia ta, cele mai bune prietenii.

N. Tonitza.

Note.

1 Scrisorile au fost pubilcate parţial de T. Bader, Tonitza inedit, în *Contemporanul,* nr. 32, 1965, 6 aug; ibidem, Popp Aurel és kortársai, în *Korunk,* XXV, 1966 nr. 8.

2. T. Bader, în *Contemporanul,* nr. 32, 1965, 6 aug.

AUS DEM BRIEFWECHSEL A. POPP — E. ISAC — N. TONITZA

(Zusammenfassung)

Die Verfasser befassung sich mit dem Briefwechsel A. Popp — E. Isac — N. Tonitza. Die drei Künstler waren freunde.

Der Briefwechsel mit N. Tonitza — elf Briefe — sind aus den Jahre 1921—1926.

Der Briefwechsel mit E. Isac enthält 16 unveröffentliche Briefe und sind datiert: 1921—1933.

LISTA PRESCURTĂRILOR — ABRÈVIATIONS

ActaArchBp = Acta Archeologica, Budapest, I, 1951 şi urm.
ArchÉrt = Archeologiai Értesítő, Budapest, 1869 şi urm.
AISC = Anuarul Institutului de Studii Clasice, Cluj, I (1929)--V (1949).
ACMIT — Anuarul Comisiunii Monumentelor Istorice, Secţia pentru Transilvania. Cluj, I (1926—28), II (1919), III (1930—31), IV (1932—38).
ArchMold = Arheologia Moldovei, Bucureşti, I (1961) şi urm.
AR = Archeologické Rozhledy, Praha, 1949 şi urm.
ActaMN = Acta Musei Napocensis, Cluj, I, 1964 şi urm.
Dacia = Dacia, recherches et découvertes archéologiques en Roumanie, Bucureşti, I, 1924 — XII (1948), N. S, Revue d'archeologie et d'histoire ancienne, Bucureşti, I (1957) şi urm.
DolgSzeged = Dolgozatok a M. Kir. Ferencz József Tudományegyetem Archaeologiai Intézetéből, Szeged, I, (1925) — XIX (1943).
DissPann = Dissertationes Pannonicae, Budapest
Erd Muz — Erdélyi Muzeum. Cluj, I (1860) — L (1945).
ÉTTK — Értekezések a történeti tudományok köréből. Budapest.
FolArch = Folia Archaeologica, Budapest, I, (1939) şi urm.
Germania = Germania, Anzeiger der römisch-germanischen Komission des Deutschen Archäologischen Instituts, Frankfurt a.M., I (1917), şi urm.
IstRom = Istoria României, Bucureşti, I (1960), II (1962) III (1964), IV 1964.
JÖAI — Jahreshefte des Österreichischen Arhaeologischen Instituts. Wien, I (1898) şi urm.
KözlCluj — Közlemények az Erdélyi Nemzeti Muzeum Érem- és Régiségtárából. Cluj, I (1940) — IV (1944).
JRS = Journal of Roman Studies, Londra, I, (1911) şi urm.
Materiale Materiale şi Cercetări Arheologice, Bucureşti, I (1953) — VIII (1962).
NumK = Numizmatikai Közlöny, Budapest, I (1902) şi urm.
PZ — Praehistorische Zeitschrift, Berlin-Leipzig, I (1909) şi urm.
= Real Encyclopedie der classischen Altertumswissenschaft (Pauly-Wissowa), Stuttgart, 1893 şi urm.
SCIV = Studii şi cercetări de istorie veche, Bucureşti I, 1950 şi urm.
SlovArch = Slovenska archeologia, Bratislava, 1953 şi urm.
SCN = Studii şi cercetări de numismatică, I, (1957), — III (1960)
SCSCluj = Studii şi cercetări ştiinţifice, Cluj I, (1950), VIII (1957).
RE — Realencyclopedie der classischen Altertumswissenschaft, Stuttgart, 1893 şi urm.